A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK

ÉRTESÍTŐJE

AZ „ETHNOGRAPHIA" MELLÉKLETE

SZERKESZTI

BÁTKY ZSIGMOND

XXIII. ÉVFOLYAM. 1931.
(ÚJ FOLYAM: XVIII.)

13 TÁBLÁVAL, 121 ÁBRÁVAL.

BUDAPEST, 1931.
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIADÁSA.

NÉPRAJZI MUZEUM
F. 2579
KÖNYVTÁRA

Oldal

Paret O.: Die Einbäme im Federsee und im übrigen Europa 38
Passek A. és Latyne B. A.: Sur la question des „kammennye baby" 38
Cs. Sebestyén Károly: Rejtélyes csontok népvándorláskori sírokban 86
Sakhanev: Etudes sur l'origine de l'art populaire russe 131
Tolsztov, Sz. P.: A központi ipari terület nemzeti kisebbségei. (Orosz nyelven.) ..... 132—134
Viski Károly: A magyar Skansen 86
— — Die ethnogr. Tätigkeit in Ungarn 131
Zichy István gróf: Mióta lovas nép a magyar? 131
Beérkezett könyvek: 38, 177—179.
Múzeumi hírek: 134—135, 179.
Anzeiger (Deutscher Auszug): 39—40, 87—88, 136, 180.

Kir. M. Egyetemi Nyomda. 1931. Budapest, VIII, Múzeum-körút 6. (F.: Czakó Elemér dr.)

TARTALOM

Oldal

Bátky Zsigmond: A magyar „szék" eredetéhez ..... 31—34
— — A magyar „asztal" eredetéhez (1 á.) ..... 34—37
— — A magyar „szoba" történetéhez ..... 76—79
— — A magyar „konyha" történetéhez ..... 80—81
— — A gógány eredetéhez ..... 81—83
— — Kuruglya és kocsorba (3 á.) ..... 124—128
— — Fejel (cervical) (1 á.) ..... 128—130
— — „Felnémet", vagy álfelnémet magyar ház? ..... 169—173
B.: A debreceni varjúfogáshoz 85
B. Zs.: A „tűzhely a ház előtt"-höz 85
Domokos Pál Péter: Olajütés Menaságon 130
Ébner Sándor: Régi tűzhelyek Borsod, Abaúj, Zemplén, Bereg, Szatmár megyében (3 t.) ..... 6—16
— — Adatok a Zselicség tárgyi néprajzához, különös tekintettel a faépítkezésre (3 t., 14 á.) ..... 89—110
— — A szűrtarisznyás mesterség Dunántúlon (4 á.) ..... 165—169
Ecsedi István: Középkori gazdasági eszközök a debreceni Szepes-puszta (5 á.) ..... 74—76
Fedorovszkij A. Sz.: Régészeti ásatások Karkow közelében (3 á) ..... 1—6
Gönczi Ferenc: A somogyi gyermekek hajviselete (1 á.) ..... 163—165
Haáz Ferenc Rezső: A székely ványoló (11 á.) ..... 56—62
M. Kiss Lajos: A Sajó népi halászata (8 á.) ..... 110—124
Kiss Lajos: A szappanfőzés Hódmezővásárhelyen ..... 173—176
Palotay Gertrúd: A magyarországi női ingek egy szabástípusa (2 t.) ..... 152—163
Papp László: Ásatások a XVI. században elpusztult Kecskemét-vidéki falvak helyén (1 á.) ..... 137—152
Szendrey Ákos: Magyar gyalogszékek (12 á.) ..... 83—84
Tagán Galimdsán: Válasz Bevilaqua-Borsody Béla dr. úrnak ..... 176—177
Vakarelszky Kriszto: Bolgár ekevasak és csoroszlyák (8 á.) ..... 63—74
Veress Sándor: Adalékok a moldvai csángók tűzhelyeihez (6 á.) ..... 27—30
Viski Károly: Székely tűzhelyek (42 á.) ..... 16—27
— — Makkos fazáraink (5 t., 1 á.) ..... 41—55
Irodalmi szemle: 38, 85—86, 131—134.
Bihari János: Putra, putri 86
Fényes Dezső: A palócokról és a palóc múzeumról 131
Jelentés Debrecen múzeumáról 131
Murko M.: Zur Geschichte der Heugabel, slaw.; vidly 86

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK

XXIII. ÉVFOLYAM **ÉRTESÍTŐJE** 1931. 1. FÜZET

Régészeti ásatások Charkov (Charkiv) közelében.

1929. november 20-án fejeződött be az ukrajnai tudományos intézetek főigazgatósága által rendezett expedíció nyári kampánya, amelynek *Donyeckoe Gorodiscse* tanulmányozása volt a célja. Donyeckoe Gorodiscse 7 km-re fekszik Karkovtól Karecsevka falunál, az Uda-folyó jobbpartján. A történetírók és régészek nagyon jól ismerik. Ennek az évnek az őszén a műút-munkálatok, amelyek a romok (gorodiscse) mellett folytak, felfedték, de részben tönkre is tették azt a terjedelmes helységet, amelyik körülvette az egykori város, vagy vár romjait. Be van bizonyítva, hogy itt nagy települési pont volt, amelyik a folyó mentén 1½ km, szélességi irányban pedig kb. 1 km-re terjedt. Az egykori város, vagy vár, amelyik a folyó és egy mély szakadék között fekszik, a természetes védelmen kívül, meg van erősítve mély árkokkal és agyagból hányt és kiégetett sáncokkal is. A vár körül nagy falu terül el, amelyben sűrűn akadunk kultúra nyomaira. Két helyen temetők kerültek elő, részben magában a községben. Az emlékeknek négyféle kategóriája került felszínre. Az egész terület borítva van különböző mélységű kultúrgödrökkel, amelyeknek nagyrésze gabonásverem. Kisebb számban vannak földkunyhók (putrik) és még kisebb mennyiségben fazekaskemencék. Végre sírok, sok helyen más kategóriájú emlékek tetején.

Gabonásverem eddig körülbelül 80 került elő. Alakjuk különböző (1. á.). Van fazékalakú, lefelé szélesedő kúpformájú és hengeralakú. Különböző a méretük és mélységük is. Eddig a legmélyebb 3 m és 20 cm volt. A vermek fala gondosan le van símítva. Még látszik rajtuk a lapát nyoma, amint kifaragták őket. Némelyik verem be van kenve sárral és ki van égetve. Ettől lett fekete füstös a színük. Sok esetben a verem fenekén nyír- és fenyő héjának maradványait találták meg. Ezekkel bélelték ki a vermet. Egész csomó veremben találtak megszenesedett gabonát. Általában a gabonásvermek, mint az összes többi „talajmélyedés" is, már a régi időben megteltek kultúrrétegekkel, amelyek földből, nagymennyiségű hamuból, szénből, nedves, égetett agyagmasszából, edénycserepekből, összetört csontokból, ritkán tönkrement házieszközökből állanak. Az egyik veremben találtak nagymennyiségű szaruforgácsot és szarvból kivágott hulladékot. Készülő művek eldobált darabkáit.

A putrik száma, összehasonlítva a gabonásvermekkel, jelentéktelen. Máig hetet ástak ki. Mind nagyon kicsiny. A legtöbb ámulatba ejti az embert jelentéktelen méreteivel. Rendesen téglaalakú, sekély kivájások (2. á.). A padló rendesen jól ki van tapasztva sárral. A szegletekben megvannak a nyomai a faoszlopoknak, ame-

lyek nyilvánvalóan a tetőt tartották. A feneken láthatók megégett felületű mélyedések; bizonyára a tűzhelyek maradványai. Néha kiemelkedések is akadnak. Ezek ülő-, vagy fekvőhelyek voltak. Néhol lépcsők is vannak, amelyek a putriba vezettek. Egy nagyméretű és nagyon mély putriban gyönyörűen megmaradt a tűzhely, amelynek az alja agyagból van és mai napig borítva van hamuréteggel. Agyagpadlón, szemben a tűzhellyel, láthatók a szén nyomai, amit a tűzhelyből kikapartak és amelyek vörösre égették a padló tapasztását. A putrikban és más vermekben talált égetett

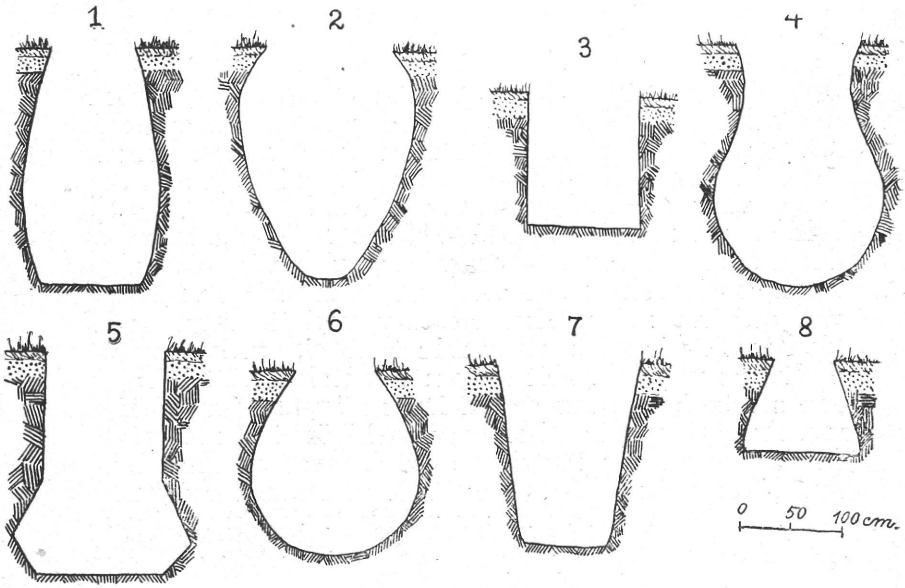

1. ábra. Gabonásvermek szelvényei.

agyagcsomók, amelyekben itt-ott szalma és deszka lenyomatai vannak, láthatólag faltapasztásnak a töredékei, amelyek a föld felszíne felett emelkedtek. Két esetben megtalálták a nyomait azoknak a deszkáknak, amelyekkel a falak voltak kibélelve (3. á. 4.). Mind a putrik, mind a gabonásvermek tele vannak kultúrmaradványokkal, szén-, hamu-, cserép- és ételhulladékokkal. Egy putriban megtalálták a durván őrölt lisztnek a rétegét, amelyből egész kis zsákkal sikerült összeszedni. A fazekaskemencék, amelyből ötöt találtak, nagyon jó állapotban vannak (3. á. 1.—3.). Négy közülök egy típushoz tartozik. Nagy tüzelőhelyből állanak, amely a közepén el van választva közfallal. A tüzelőrész felett van egy kerek fedő, égetett agyagból. Rendesen nyolc nagy nyílással. Ezeken keresztül ment a forró levegő. A kemence belsejében találtak agyagkorsó-cserepeket. Ezek nem voltak még használatban. Az öt kemence közül egy jelentékeny szerkezetbeli különbséget mutat. Itt a forró levegő kerek csatornán ment keresztül, amely a fedő vastagságában volt belefúrva és ettől a csatornától ágaztak el vékony csatornák, ame-

lyek átjárták a fedőt. A kemencék ürege ugyanolyan kultúrmaradványokkal volt tele, mint a többi verem.

A sírokat, amelyek közül 16 van kiásva és felkutatva, de még ki nem ásva több mint 20, jellemzi a nagyon vékony borítóréteg; körülbelül 70 cm mélyek. A csontvázak gyönyörűen megmaradtak. Fejjel nyugat felé néznek, háton kinyújtott helyzetben. A jobbkéz a mellre van fektetve, a bal, könyökben meghajtva a jobbvállon pihen. Inventár teljesen hiányzik. A sírok közül az egyik egy majdnem nagykorúé. Kettő újszülötté. Nagyon érdekes az a körülmény, hogy a sírokat sok helyen kultúrgödrök szakítják meg. Ez azt bizonyítja, hogy a helység vándorolt egyik helyről a másikra, és külön-

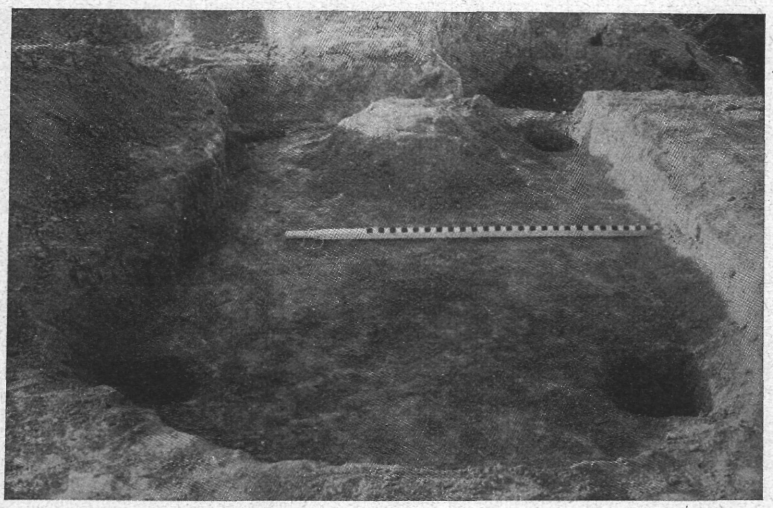

2. ábra. Földkunyhó. (A sarkokban a tartódúcok gödrei, hátul ülőalkalmatosság. A mérőrúd hossza 1 m.).

böző területei változtatták rendeltetésüket. A sírok jelentős mennyiségben vannak már feltárva a helység középső részében, ahol helyenként nagy területeket foglalnak el és északi irányban, de sokkal ritkábban, egészen a falu határáig.

A kultúrréteg, amelyik jó mélyen (40 cm) borítja a helység egész területét, nagyszámú művelődési emléket tartalmaz, köztük az akkori életmód teljes épségben maradt eszközeit. Egy helyen fölfedeztek mélyen földbe nyúló hamutömeget, s alatta egy egész műhelynek nyomait, mely rénszarvasnak és jávorszarvasnak a szarvait dolgozta fel. Nagymennyiségű hulladék és szétfűrészelt, elvagdosott, meggyalult szarvdarab került elő, valószínűleg megmunkálásra előkészített darabok. Egy másik helyen nagymennyiségben gyermekjátékok. Durván ragasztva agyagból, de amelyek ámulatba ejtenek szokatlan kifejezőképességükkel. A harmadik helyen nagyon sok vassalak van.

A természeti környezetet jellemző maradványok között érdekes anyagot szolgáltatnak a nagymennyiségű faszénmarad-

ványok, amelyek közt könnyen meg lehet ismerni a tölgyet, a fenyőt és a fűzfát.

Nagyon nagy számban kerültek felszínre vadállatok csontjai, fogai és szarvai. Előleges meghatározással sikerült megállapítani sokfajta emlős megvoltát. Leggyakoribbak a jávorszarvas, a nemes-szarvas, vadkecske, vaddisznó, medve, farkas és különböző kisebb rágcsálók (hód és nyúl) fogai és egyéb maradványai. A faunának, amint az előbbi felsorolásból is látszik, határozottan kifejezett erdei jellege volt, de pusztai állatok is akadtak, mint az antilóp és a marmota. Sok madárcsont is van. Megállapítható két kacsafaj. Sok nagy halcsont, pikkely és egyéb maradvány, amelyek közül legérdekesebbek a tokhal nagy pajzsocskái. Meg lehet állapítani a csuka, dévérkeszeg, ponty, harcsa és egyéb halak csontjait.

Nagyon értékesek a kultúrnövények leletei. Nagyrészt megszenesedett mag alakjában vannak meg, de szerkezetük gyönyörűen látszik. Másrészt szalmájuk és pelyvájuk lenyomata van meg az agyagtapasztáson. Sikerült megállapítani a köles, a rozs, árpa, lágy és kemény tisztabúza, tatárka (még pedig öt igen apró faját), a len és mák megvoltát. Kérdéses a zab megléte.

A háziállatok közül nagy mennyiségben maradtak kutya-, disznó-, juh-, tehén-, ló-csontok. Megtalálták a macskát is. Sokszor akadtak tojás helyére. Legelterjedtebb háziállatnak bizonyult a tehén és juh.

Az akkori életre vonatkozó tárgyak közül legnagyobb számban az agyagművesség törmelékei maradtak fenn. Agyagedényeknek nagy tömege tartozik a XI. és XII. század tipikus szláv edényei közé. Korsóformájuk van, felfujt törzzsel és erősen kifelé, majd befelé visszahajlított széllel. Aljukon gyakran bélyegzés is van. Az edény fazekaskorongon készült és jól ki van égetve. Gyakran díszítés is van rajta, amely az edény vállain és testén fut végig. A díszítések vonalszerűek, vagy hullámosak. Néha a hullámvonal megszakad és átmegy egy csomó kis ívbe, vagy ferdevonalba. Nem ritkán az edény száján vannak rovátkák, sőt néha a díszítés átmegy még az edény belső felületére is. Sokkal ritkább a díszítés másik faja, amelyet fapréselővel állítottak elő. Nagyon fontosak egy régebbi szláv kerámia egyes leletei, amelyeket valószínűleg korong használata nélkül, durván gyúrt agyagból készítettek. A díszítés rovátkák sora volt, amelyek bele voltak nyomva az agyagba. Találtak épen maradt fazekakat, fedővel együtt. Előkerült egy nagy amfóraalakú edény, amelynek felületét vízszintes barázdák borították. Kerek volt az alja és szűk volt a nyaka. Két nagy füle volt. Ez volt az ú. n. kievi típusú amfóra. Hasonló edények cserépdarabjait is megtalálták. Találtak néhány hálósüllyesztő ólomnehezéket. Nagy ellipszoid-alakúak voltak. Találtak kevés, vastag cserépből kiköszörült orsót, agyaglepényeket, emberi és állati alakokat. Az utóbbiak különösen érdekesek. Rá lehet ismerni, hogy bikát, medvét, kutyát, macskát, madarat és embert ábrázolnak.

A csontkészítmények között találtak gombokat, lemezeket, csöveket, két darab fésűt, melyek közül egyik-másik nagyon jó állapotban van. Tegeznek, vagy faragott nyeregnek csontkirakását.

Késnyelet, nyílhegyeket, sípokat, vagy dudákat. Megtalálták egy ragadozónak az agyarát. Át van fúrva. Valószínűleg amulett. Előkerültek rén- és jávorszarvas szarvai, szétfűrészelt, faragott állapotban, gyalulás és csiszolás nyomaival; szarvból kivágott késalakú lemezek.

Gyakoriak a tűzkőleletek. A tűzkővel tüzet csiholtak. Találtak kréta- és homokkődarabokat. Kőkészítmények meglehetős nagy számban vannak. Nem ritkák a foszforitból és homokkőből való malomkőleletek. Előkerült egy nagy, gömbalakú „magtörő" (kézi

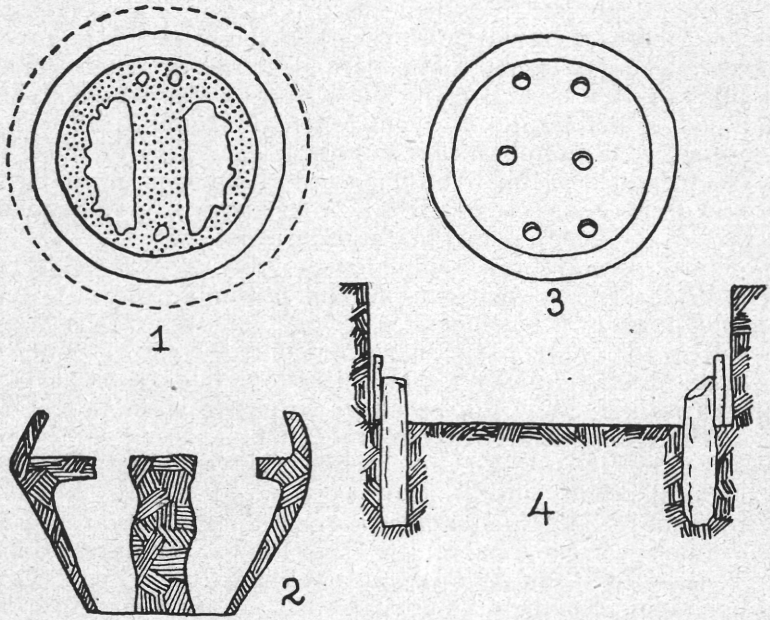

3. ábra. 1. A fazekas kemence fedőlapja. (Középén be van szakadva. Látszik a közfal, v. bak és a fedőlap lyukai, amelyeken a forró levegő áthatolt.) 2. A kemence szelvénye. (Látszik a bak, két szélén a beszakadt fedőlap.) 3. A kemence feneke. (Látszik a hat gödör, a bak lábainak nyomai.) 4. A földkunyhó szelvénye. (Látszanak a falak bélelésére használt deszkatartó oszlopok csonkjai.)

malom), több mint 50 pálcika, orsó számára. Ezek az orsópálcikák különböző nagyságúak és alakúak voltak, s néha még rovátkák, pontok is díszítették őket. Találtak orsónak indult paladarabokat, egy kis pala és egy kis szemcsés márványból készült keresztecskét. Egymagában áll egy tűzkőből készült nyílvessző. Külön csoportot képeznek a kis fém-, látszólag bronztárgyaknak öntésére krétából kifaragott modellek. Ilyen tárgyak voltak a díszítésre szolgáló kiskeresztek, holdacskák, stb.

Bronztárgy kevés van. Ezek karikák, gyűrűk, fülbevalók, huzalból készített és a végükön össze nem forrasztott karperecek, gyakran vállzsinór módjára sodrottak, kis csengők, gombok, fejrevaló koszorú, két kis hold, két kis kereszt. Van egy érem is. Két madár képe van rajta.

Vassalak nem egyszer került elő. Sok kis vaskés, nagy fejsze, egy vésőnek a darabja, négy darab nagy sarló (mind egy helyen volt), néhány nyílvessző, közülök egy kéttollú, nomádtípusú, halászhorgok, szögek és meg nem határozható törmelék.

Sodrott üvegkarpereceknek sok törmeléke van, részben színes üvegből. Sok üveggyöngynek szeme és mintája van. Vannak gyöngyszemek karneolból és a szlávokra jellemző naspolyaformában és kerekek, hegyi kristályból, két boglár lapis lazuliból, gyöngydarabok és holdacska borostyánból, függő gyöngyházból, gyöngyök tengeri kaurikagylóból. Érdekes néhány belemnitlelet. Ezek a kiásott tintahalak gerincei, amiket meszíről hozott ide az ár. Kettő közülök a gyalulás világos nyomait mutatja. A belemnitek „a mennydörgés nyilai" elnevezés alatt ma is megvannak a nép gyógyszerei között. A belőlük készített porral elállítják a vért. Vajjon nem ilyen célra használták-e a belemniteket réges-régen a szóbanforgó városban?

Szerencsére a hamuban megmaradtak az akkori életmód tárgyai és így eljutottak hozzánk könnyen romló dolgok is, mint pl. zsinórdarabok, kötelek, szövetmaradékok (foszlányok), a felhúzó szövetnek a szövőszék fésűjén megmaradt darabjai.

Az emlékek alaptömege jellemző a XI—XII. század szláv kultúrájára, de lassanként beleszüremkedik a nomádtípusú, — úgy látszik palóc — tárgyaknak egész sora.

A város története összefügg Igornak, a „Szjevérszkij knyáz"nak (északi fejedelemnek) a palócok elleni hadjáratával 1185-ben, melyet a krónikák megírtak és az ukrajnai irodalom legrégibb emléke, a „Szlovo o polky Igorevom" megénekelt.

A régebbi kutatók Gorodiscsében (helyesebben Garagyiscsében), a krónikákban említett Donyec városát látták, ahova Igor a palóc fogságból való menekülése után ment, de Garagyiscse kis méretei, amely városban a mult évszázad folyamán háromszor is végeztek ásatásokat, megdöntik ezt a felfogást.

A jelenlegi expedíció megállapította, hogy Garagyiscse csak fellegvár volt, amelyet helység vett körül. Ennek a települési pontnak méretei, a XI—XII. századhoz viszonyítva nagyon jelentékenyek. Az ásatások csak egy keskeny sávot érintenek, a most készülő műút mentén, de az ukrajnai történet eme fontos emlékének kutatása a közel jövőben még folytatódni fog, sokkal nagyobb mértékben.

*A. Sz. Fedorovszkij.**

Régi tűzhelyek: Borsod, Abaúj, Zemplén, Bereg, Szatmár megyében.

Tárgyi néprajzi kutató utaimon mindig fokozott figyelemmel vizsgáltam a ház legfontosabb részét, a tűzhelyet. Különös gondot fordítottam a tűzhely megfigyelésére azon a területen, amelyik a

* Az orosz kéziratot *Tóth József* tanár (Nagykőrös), volt szíves magyarra fordítani. *Szerk.*

palócságot Erdéllyel összekapcsolja, mert erről a vidékről úgyszólván semmit sem tudtunk. Sem Borsod megye bükki részéből, sem Abaúj- és Zemplénből, sem Bereg- és Szatmárból nem voltak tárgyi ismertetéseink a házbeli tűzhelyekre vonatkozólag. Figyelmemet még nagyobb mértékben fölkeltette a „kemence és kémény" polémiája *(Ért. 1927 : 11—26, Bátky)*, aminek ösztönzése folytán főként Bereg-Szatmár megyében igen érdekes kéményszerű tűzhelyekre bukkantam.

Kutatásaim időrendjében első helyen a bodrogközi tűzhelyeket ismertetem.

A bodrogközi ősi magyar pákász-halász nép legegyszerűbb fecskerakásos vagy nádpaticsos házai két helyiségből állanak. Egyik a *pitvar*, másik a *ház*. Úgy a pitvarban, mely a ma élő öreg emberek emlékezete szerint mindig szabadkéményes, mint a házban, nyitott tűzhely volt. Míg a pitvarbeli tűzhelynek nem volt füstelvezető berendezése, hanem a füst a szabadkéménybe szállott, a házbeli nyílt tűzhely füstjét *a kabola* vitte ki a pitvarba és onnan a szabad kéménybe.

Előbb ismertetem a bodrogközi konyhaszerű pitvarbeli tűzhelyeket, majd utána a házbeli tűzhelyt és annak a kemencéhez való viszonyát.

A legrégebbi kétsejtű pákászházat Cigándon találtam. Ennek pitvarában még ősi állapotban külön volt egy 30 cm magasságú, 40 cm széles és 50 cm hosszú téglányalakú *kis kocik* (I. t. 6. t. és III. t. 4. t.), amelyen nyáron vasháromlábon főztek; rajta náddal tüzeltek vagy még régebben 2—2 alacsony lábon álló kovácsolt vaspántra, az ú. n. *vasmacskára* támasztottak *facsöbököt*, s mellé állították a cserépfazekakat, amiknek keskeny volt a feneke, hogy a tűz jól körüljárhassa. A kocik hátsó felén van ma a házbeli sütőkemence szája. Régebben azonban ez sem volt, mert a házban csak *kabola* volt. A *kis kocikon* kívül a pitvarban van a katlan is, amelyikben a disznónak főztek. Ez a katlan sok helyütt még ma is a szabadban van, magára a földre építve kocik nélkül. A pitvarbeli katlan előtt is van *kocik* vagy *tőc*, amit főzőhelynek használnak. Ez a pákászházbeli katlan, az általános katlanoktól annyira különbözik, hogy első tekintetre kis téglaalakú sütőkemencének néznők. (III. t. 4. k.).

Találunk olyan pitvart is, amelyben már a *kis kocik* nincs elkülönítve, miként az I. t. 2. ábrán, hanem a katlannal összekapcsolódott és a házbeli búbosnak a szája, amelyen át fűtik, ugyancsak mögötte van, hogy a pernyét ki lehessen húzni. Az újabb *kis kocikok* magasabbra, kb. térdmagasságra emelkedtek, úgyhogy mellette ma már nem guggolva, hanem ráhajolva állva főznek. (I. t. 4.).

Újabb időben a *kis kocikot* megnyújtották, úgyhogy az egész fal hosszában húzódik a tűzhely, sőt a pitvar hátulsó részén körös-körül építenek tűzhelyet, aminek azután csak a házbeli sütőkemence szája előtti részét használják főzőhelynek.

Itt-ott ma már találunk a pitvarban sütőkemencét, amelyik csaknem elfoglalja a pitvar hátulsó részét és kubikus kockaalakú. A pitvarban a *kis kocikon* és katlanon kívül semmi más tűzhelyhez tartozó bútor, vagy fölszerelés nem volt az ősi házban. (III. t. 4.).

A *háznak* nevezett szobában Cigándon még a 70—80-as években minden lakóházban *kabola* volt, s ennek helyére került a *búbos kemence*. A kabolának utolsó példányát találtam 1922-ben Semjénben és 1929 nyarán, két *kabolát* találtam még Karcsán. Cigándon az utolsó *kabola* volt a Kondor Paliéké, amit 1928 nyarán elbontottak. Karádon, Agárdon, Karoson is megvolt régen, de ma már teljesen nyoma veszett. Karádon *sátornak* hívták a *kabolát*, a Tisza tulsó partján Dombrádon *kandallónak* nevezték.

A *kabola* volt tehát a házbeli főzőhely, melyben főképen télen főztek, de világító és melegítő készület is volt egyben, s ezért, hogy nagyobb lángot kapjanak, annak dacára, hogy a falut köröskörül vették az erdők, a *kabolában* mégis csak náddal tüzeltek. Egy-egy férfi állandóan rakta a nádat a tűzre, az asszonyok pedig fontak mellette. Néha, ha rászorultak, réti rakottyát is raktak a *kabola* alá.

A *kabola* alja egy 25—30 cm magasságú, vályogból épített *kocik* vagy *tőc*. (I. t. 1.). A *kocik* vagy *tőc* felett mintegy két arasznyira ráborul a négyoldalú, meredekfalú csonkagúla alakú *kabola*, melyet egyik oldalán egy kis fal támaszt. A csonkagúla felső jobb sarkából vezeti a *kabola* alá gyűlt füstöt a négyszegletes *kürtő*, melyből a füst egy tág kerek lyukon a pitvarba távozik, s onnan a szabad kéménybe jut. (I. t. 1.).

A *kabolát* vesszőből fonták és kívül-belül megtapasztották. Az oldalt támasztó fal alsó részét vályogból rakták.

A *kabola* alatt, ha fával tüzeltek, két *vasmacskára* tették azt és melléállogatták a fazekakat. Ez a része volt a *kabolának* a *kocik* vagy *tőc*. A szorosan vett tűzhelyen kívül eső rész, amin üldögéltek és fonogattak, volt a *sut*. (I. t. 1. s.). A legrégebbi időben a bodrogközi népnek alig volt kenyere, hiszen kenyérért, életért Szabolcsba mentek, sőt Debrecenből hoztak kenyeret csíkért, káposztáért. Így föltehetőleg sütőkemencéjük sem volt általánosan, úgy, hogy a *búbos* a *kabola* mellé csak később került be a házba, mikor a módosabb időben, s a lecsapolások után következő termelés megindulásával maguk is sütöttek kenyeret. Ezt a *búbost* a pitvar felől a kis kocik mögül fűtötték, s a *búbos* mögötti *sutban* feküdtek a gyerekek.

Újabban a kabola összekapcsolódott a sütőkemencével, ami, miként a semjéni alakján láthatjuk, benn volt a háznak nevezett szobában. (III. t. 5.). Ez a semjéni *kabola* nem vesszőből készült, hanem pataki cserepes mester készítette zöld cserépből építették.

Az I. számú Tábla magyarázata.

1. *Kabola* a ház sarkában. Karcsa, Zemplén megye. s = *sut*, k = *kucik*, felette a *kabola* és *kürtője*. 2. Alacsony régi tűzhely a pitvarban, mögötte a *ház*beli sütőkemence szája, jobbra kis edénytartó *tőc*. Cigánd, Zemplén megye. 3. *Kis búbos* a pitvar baloldalán. A kis búbos mellett nyári főzőhely. A *kis búbost* a házból fűtik, a kabola alatti nyíláson át. Karcsa, Zemplén megye. 4. Pitvarbeli tűzhely térdmagasságú *kocikkal*. Cigánd, Zemplén megye. 5. Újabb tipusú házbeli sütőkemence, melybe a pitvar felől tüzelnek. Cigánd, Zemplén megye. 6. Régi pákásznak ház alaprajza. A pitvar még ősi állapotban van. A házban, ahol régen *kabola* volt, ma négyszegletes kemence és takaréktűzhely van. P = *pitvar*, H = *ház*, k = *katlan*, t = *tőc*, K = *kemence*, á = ágy, l = láda.

I. TÁBLA.

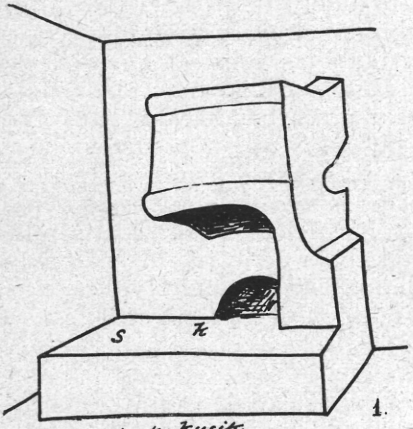

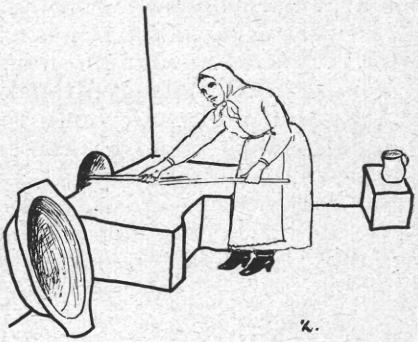

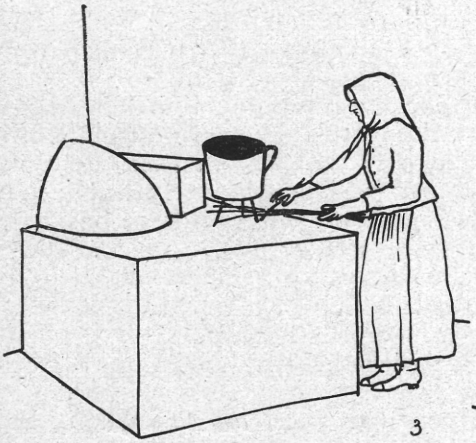

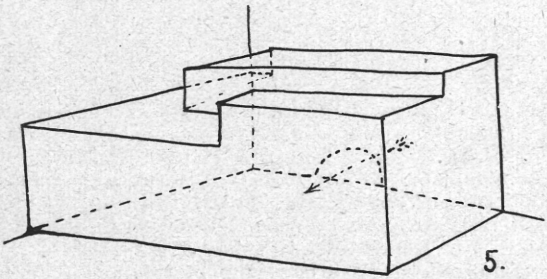

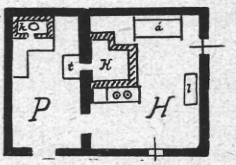

P. pitvar H. ház
K: kemence t: tőc
K: katlan a: ágy
l: láda

6.

A sütőkemencét így a *kabola* alól fűtötték, s a *kocikra* vagy *tőcre*, amelyik a sütőkemence szája előtt volt, húzták ki a pernyét, de ugyancsak ez volt a házbeli téli főzőhely is. A kemence tetején a *kabola kürtője* alatt volt a *sut*, ahol üldögéltek és feküdtek. Ugyanilyenek az abaújmegyei Füzéren talált kabolás kemencék is. (III. t. 6.).

A karcsai *kabolákkal* is összefügg a sütőkemence, az ú. n. *kis búbos* (I. t. 3.), de az már kitolódott a pitvarba és csak annyi köze a *kabolához*, hogy alóla gyújtanak be a *kis búbosba*. Ez a helyzet részben az által állott elő, hogy a szoba, vagyis a ház igen kicsi, s nem volna benne férőhely a kemence részére is, amit csak kenyérsütésre használnak. Tüzelésre és a szoba melegítésére régen, miként a karcsai házban még ma is, csak a kabola szolgált, ma azonban a sparhert a téli melegítő, ami a kabolához van hozzáépítve, már csak mint újabb járulék. A szobában különben így is olyan kicsi volt a hely, hogy abban csak egy nyoszolya és egy láda volt az egész bútorzat.

Azonban a lakóházakban, ahol 5—6 család is lakott házközösségben, a háznak nevezett szobában minden családnak volt egy *nyoszolyája*, meg egy *ládája* és csak a *nyoszolya* és *láda* helye volt egy-egy család tulajdona annyira, hogy minden család csak a maga részét meszelte ki a házban ünnepek alkalmával. A mai házban már terjedelmes négyszegletes sütőkemencét találunk. (I. t. 5.).

A szabad tűzön régen *vasmacskára* rakott fa mellett, hegyes fenekű fazekakban főztek, amiket közvetlenül a *tőcre* tettek. Később *vasháromláb*, öblös fenekű fazékkal szolgált főzésre, de voltak háromlábú cseréplábasok és öntött vaslábasok, melyeknek fedele három kis lábbal volt ellátva és mint pecsenyesütőt is használták a fedelét, amit lefordítva a parázsra tettek. Mikor még a kenyérsütés nem volt általánosan elterjedve, korpaciberével kelesztett tésztából lángost sütöttek a szabad tűzhelyen.

Később a *kabolát* kidobták a házból, s helyette a pitvarból fűthető búbos kemencét építettek galyakból, kívül-belül kitapasztották és kiégették.

Ma a házban a legtöbb helyen már szegletes tömbalakú, kubikus sütőkemencéket találunk, amik mellett a *takaréktűzhely* foglalta el a régi *kabola* helyét.

A II. számú Tábla magyarázata.

1. Kéményszerű tűzhely egy pákászház pitvarában. Ezen át fűtik a házbeli *búbost* is. Tyukod, Szatmár m. 2. Legrégibb tipusú *kandalló* a pitvarban. Mezőtarpa, Bereg m. 3. Pitvarbeli *kandalló*. Benne jobbról a tüzifa alátámasztására szolgáló *ászok*. Csécse, Szatmár m. 4. *Konyhá*-nak nevezett tűzhely, fölötte ú. n. *menekült*, belül balfelől a fa támasztására szolgáló *ászok*. Matolcs, Szatmár m. 5. Házban lévő pitvar felőli sarokban elhelyezett ú. n. *fali kemence*, amely a szoba világítására is szolgál. Márok, Bereg m. 6. Kéményalakú *kandalló* a pitvarban. Mezőtarpa, Bereg m. 7. Vaskos *kandalló*-alak a pitvarban. Mezőtarpa, Bereg m. Mellette újabban hozzáépített takaréktűzhely. 8. Sütőházbeli kemence. Előtte füstvezetővel ellátott tűzhely, balról füstellenzős katlan. Matolcs, Szatmár m. 9. Sütőházbeli kemence katlannal, jobbról hamutartóval. Giródtótfalú, Szatmár m. 10. *Menekült*-nek nevezett takaréktűzhely. Tunyog, Szatmár m. 11. Sütőkemence és katlan újabb idejű elhelyezése a pitvarban. Tyukod, Szatmár m. Régebben ez künn volt a szabadban, vagy a sütőházban. 12. Régebbi *fődspór* menekülttel. Matolcs, Szatmár m.

II. TÁBLA.

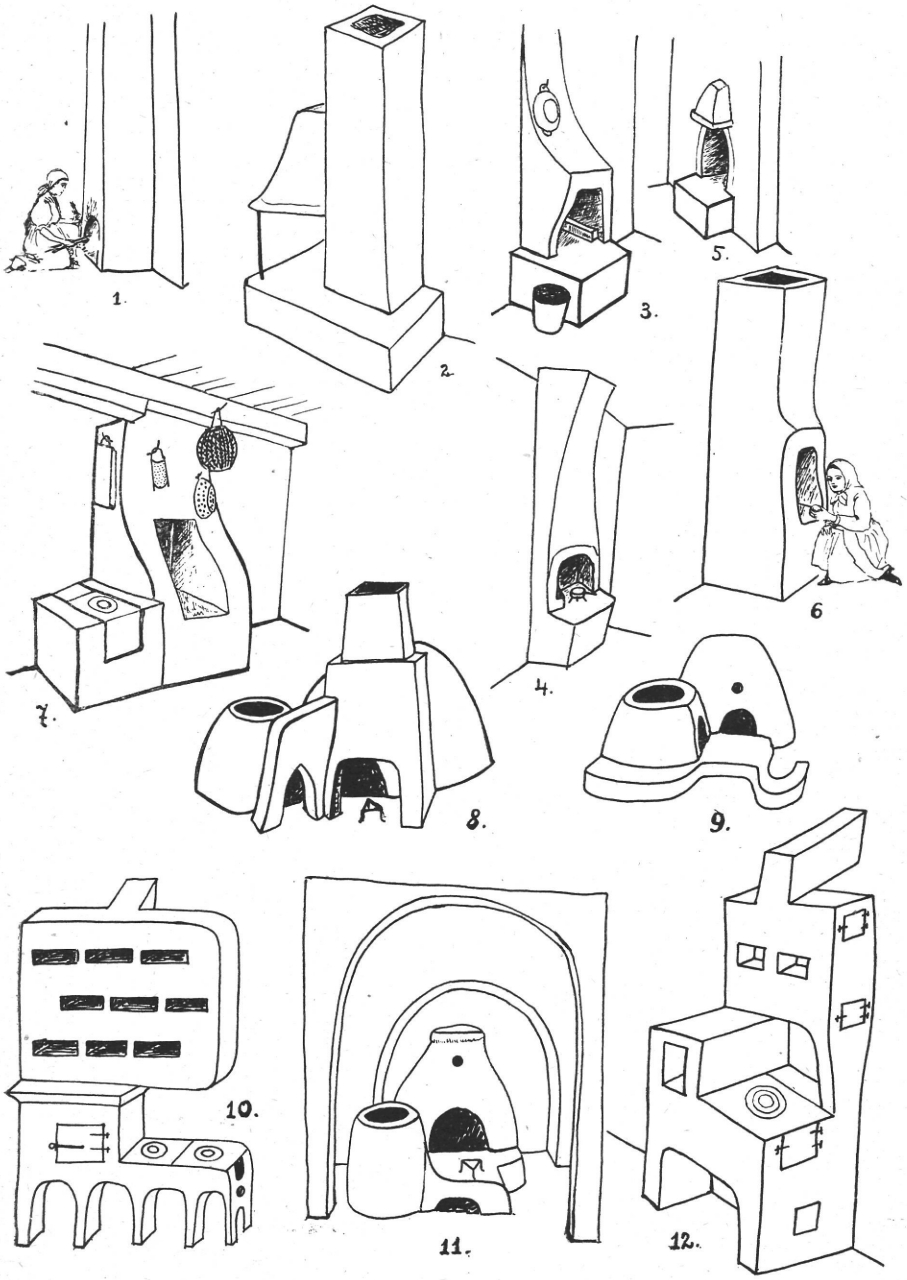

A *kabola* ugyanolyan alakban, mint a Bodrogközön, élt még néhány év előtt a szomszédos Abaúj megyében, ahol az utolsó kabolát 1928-ban januárban fényképeztem le Füzéren egy tót faházban, de találtam egyet Pusztafaluban is, ahol még egyik régi boronafákból épült házban ezt használták.

A tótok a kemencét *pec*-nek, a *kabolát kachlje*-nek, a kemence felső részét, a *sut* mögötti részt *zapecom*-nak, a kocikot *nakut*-nak, a kocik alatti részt *podkut*-nak, a füstvezető kürtőt *truba*-nak mondták. A pusztafalusi kemencéhez és a füzéri tót kemencéhez is öles hosszúságú szénvonót (tótul *poceszk)* és tűzpiszkáló vasvillát (tótul *vidla),* kenyérbevető lapátot *(lopata)* használtak. A *kabola* alatt pedig vasháromlábon (tótul *dreifusz),* vaslábasban főztek.

Az abaújmegyei kabolához teljesen hasonló a borsodmegyei Kisgyőrön talált *sípos búbos kemence* (III. t. 2.), ami formailag hozzácsatlakozik a Mátra körüli palócság sípos kemencéjéhez és végeredményben úgy, miként a Bodrogközön, szemünk láttára a kabolának és kemencének összekapcsolódásából keletkezett, de valamikor itt is különálló házbeli bútor lehetett a kabola és a kemence.

A kandallószerű cserepes gócnak és a sütőkemencének ugyanezt a kapcsolódását találjuk a szatmármegyei Magyarkékesen is, ahol megvan a különálló tűzhely, melyet egy csempékből álló füstvezető berendezés takar, s az elején később ezt vasplattennel ellátva, mint takaréktűzhelyet használták. (III. t. 3.).

A sípos kandalló rákerült itt is a négyszegletes nagy sütőkemencére (III. t. 1.), ami szintén tökéletes mása a palócok sípos kemencéjének.

Különleges alakúak, bár lényegében azonosak a kabolás füstelvezető berendezésekkel, a Szatmár és Bereg megyében talált füstelvezetővel ellátott tűzhelyek, melyeknek szélesebb, kéményhez hasonló alakját, különösen a Bereg megye felé eső tiszaháti községekben *kandallónak,* a szatmármegyei Matolcson *menekültnek* nevezik.

Ennek a tűzhelynek teljesen kéményszerű legegyszerűbb alakjára akadtam Tyukodon, ahol a régi ecsedilápi pákászok házának konyhájában ez általános forma volt. A tyukodi kis pákászházban ez a tűzhely a pitvar elején közvetlenül a szobába vezető ajtótól balra helyezkedett el. A pitvar fölött szabadkémény van és a négyszegletes, hasábalakú, teljesen sípkéménynek mutatkozó füstelvezető felül a szabadkéménybe viszi a füstöt. A kéményszerű füstelvezető alsó részén van a tulajdonképeni főző tűzhely, ahol mintegy 30 cm széles nyíláson át tüzelnek főzéskor náddal, de ugyanezen a nyíláson át fűtik a szobabeli búbos kemencét is, aminek a szája ennek a kéményszerű tűzhelynek a hátsó részén van. Tehát ugyanazon a nyíláson át, melyen a tűzhelyhez hozzáférnek, jutnak a másik, mögötte lévő nyíláshoz, a szobabeli kemence szájához, melyet előtéttel zárnak el. (II. t. 1.).

Ezt a Tyukodon talált kéményes tűzhelyet, aminek itt nem tudták különösebb elnevezését. egész Szatmár megyének Szamos és tiszaháti részében megtaláltam, sőt Bereg megyében is a Tisza

III. TÁBLA.

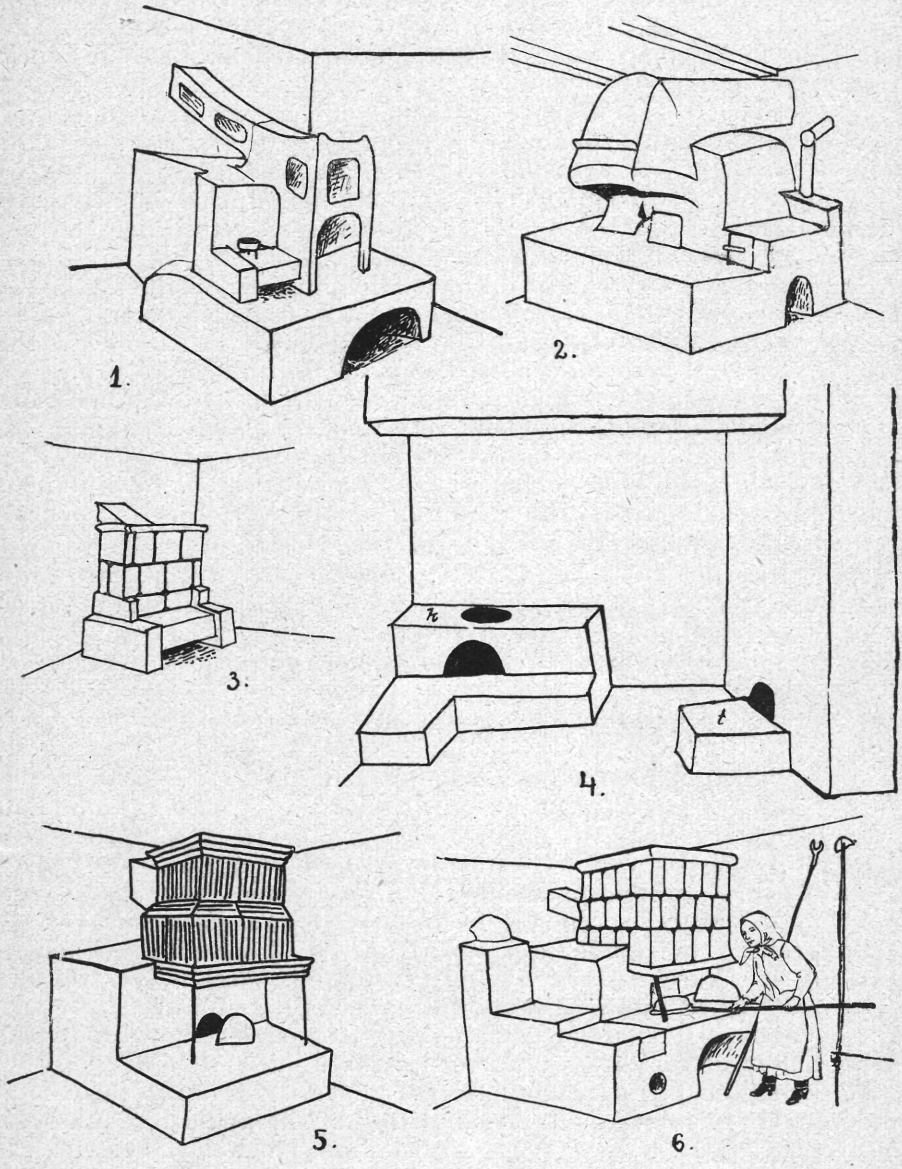

1. *Kandallóval* összekapcsolódott sütőkemence, mellette a plattennel ellátott tűzhely. Magyarkékes, Szatmár m. 2. Előbbihez hasonló ú. n. *sípos-búbos kemence.* Kisgyőr, Borsod m. 3. Kis cserepes *kandalló,* melynek elejibe a főzés kényelmessége céljából újabban vasplattent raktak. 4. Régi kétsejtű pákászház pitvara. Jobbról a főzésre szolgáló *kis tőc,* mögötte a szobabeli sütőkemence szája, balról a katlan, amiben állatoknak főztek. Cigánd, Zemplén m. 5. Cserepes *kabola* a házban. Semjén, Zemplén m. 6. Cserepes *kabola* a házban. Füzér, Abauj m. Oldalt látható a *szénvonó* és a tűzpiszkáló *villa.*

közelében Mezőtarpán (II. t. 6.) és környékén, több kevesebb változással, melyek között a leglényegesebb a tűzhelynek magasabbra helyezése, a többi rész pedig csak alakilag különböző, vagy azáltal, hogy a falba beépítik. A legutolsó maradványokat, melyeket sikerült még lefényképeznem, nemcsak mint érdekes alakokat, de mint becses reliktumokat is érdemes itt megörökítenünk.

A szatmári részeken ezeket a tűzhelyeket a pitvarban találtam, Beregben azonban a szobában, vagyis a házban akadtam a falba beépített tűzhelyekre, *kandallókra*. (II. t. 5.).

A matolcsi pitvarbeli tűzhely, amit itt nem tűzhelynek, hanem *konyhának* neveztek (II. t. 4.), áll egy térdmagasságú, mintegy 60 cm széles és 50 cm mélységű ú. n. *tőcből* vagy *döncből*. E felett, a fal előtt egy jó arasznyira emelkedik a felfelé, előre és oldalt is fokozatosan szélesedő kürtő, az ú. n. *menekült*, mely csak a pitvar lepadolt részének magasságáig tart, s onnan a szabadkéménybe kerül a belőle kiáramló füst. A *menekült* alsó részén tágas üregen át jutunk a szobabeli sütőkemence szájához, ami előtt van a tulajdonképeni főzőtüzelő hely, s ennek baloldalán egy vaskos vályogpárna, az ú. n. *ászok*, amire a nagyobb darab fát ráfektetik, hogy alatta a levegő elhúzódhasson és jobban égjen. Ez az *ászok* ősibb lehet mint a vasmacska, melyet itt egyáltalában nem találtam. A főzés vaslábasban történik, melynek három lába és egy fogantyúja van.

A mezőtarpai kandalló (II. t. 7.) lényegében ugyanolyan mint a matolcsi, csak ez éppen ellenkezőleg felfelé keskenyedik és a *tőcön* lévő tűzhelyet két oldalról vaskos falak védik.

Igen érdekes, ugyancsak felfelé keskenyedő forma a csécsei, melynek hasonmását a palóc sípos kemencéken, a kemence elé ragadt sípban láthatjuk. Ezen a csécsei menekültes tűzhelyen az *ászok* jobbról látható. (II. t. 3.).

A szobabeli kandallóknak falba épített alakja a mároki *kandalló* (II. t. 5.) és a csekei, ú. n. *fali kemence*, vagy falbeli kemence, mely a szoba felé árasztotta a falból a fényt és a meleget, de egyben téli főzőhely is volt. A kandalló a szoba világítására is alkalmas volt, ahol azonban zártabb volt a kandalló, egy kis törött csuporfenékbe vagy cserépdarabba hájat tettek, abba puha gyapotvászondarabkát helyeztek, s ennek lángjánál fonogattak. Ezek a kandallók a takaréktűzhelyek elterjedése előtt általánosak voltak, de ma már alig akadtam hosszas utánjárással nyomukra. Úgy épültek, hogy mikor a közfalat csinálták, a fali kemencének kihagytak egy kis helyet és ez alatt egy kürtőt húztak a pitvar felé.

A kandallónak legrégebbi formáját találtam Mezőtarpán a Kandia-utcában, mint a régi legáltalánosabb kandallótípusnak legutolsó példáját (II. t. 2.). Ez egy kis alacsony tőcből állott, melyen térdelő helyzetben főzögettek. Ma már egy vaskos kéményt építettek mellé és ebbe vezeti a füstöt a tőc mellett emelkedő sátorszerű füstvezető kandalló. Csonka gúlaalakú, vesszőből font, kívülbelül megtapasztott alkotmány, egyik oldalon a falhoz van ragasztva, másik felén egy vasrúd tartotta (II. t. 2.), a felső részén belül egy nyílás vezeti a füstöt a kéménybe. Régen egyenesen a pitvarba és onnan a szabad kéménybe távozott a füst.

Bereg-Szatmár tiszaháti és szamosháti részén, valamint az Ecsedi-láp környékén is általán szobabeli tűzhely volt az a kandallós tüzelő, amit csak egyszerűen *kandallónak* neveztek mindenfelé. Ezenkívül csak a pitvarban, mely felett itt emberemlékezet óta szabad kémény volt, van kis *tőc* vagy *dönc*, ami nyári tüzelő, illetőleg főzőhely volt. Sütőkemence, búbos csak később került a háznak nevezett szobába, mikor a kandallókat kitették, de legtöbb helyen még ma sincs búbos a házban, hanem csak egy különös, ugyancsak *menekültnek* vagy *fődspórnak* nevezett takaréktűzhely szolgál téli főzőhelyül és szobamelegítésre. (II. t. 12.). Ennek a menekültnek formáját állítólag lengyel menekültek hozták a 60-as években. A takaréktűzhely menekültje egy U-alakban megtört fekvő kürtő, mely a füstöt s vele együtt a meleget is lassabban vezeti ki a pitvarba, ahonnan a füst szabadon száll a szabad kéménybe. Újabban a füst járatát még többszörösen megtörik (II. t. 10.), úgyhogy a meleg ezáltal méginkább bennmarad a szobában és fa sem fogy annyi, amiben ma már szűkölködik ez a vidék, holott régen nagy erdei voltak s bőven jutott fa a kandalló alá.

A búbos, illetőleg a sütőkemence Szatmár-Beregnek átkutatott községeiben (ezek: Tunyog, Matolcs, Fülpös, Géberjén, Ökörító, Tyukod, Nagyecsed, Csenger, Giródtótfalu, Csaholy, Fehérgyarmat, Csécse, Milota, Cseke, Kóród, Kisar, Nagyar, Tivadar, Atya, Mezőtarpa, Márok, Cégénydányád) csak elvétve került be a házba, mert a legtöbb községben még ma is a sütőkemencét az udvarban találjuk, vagy szabadon, vagy lefedve egy kis eresszel, vagy külön sütőházban, melyet rendszerint nyári konyhának és lúgozó-, szapulóhelynek, a benne lévő katlant állatok részére főzőhelynek is használják. (II. t. 8.). A lakóházba itt-ott bekerült búbos ezért egészen szeszélyesen és határozatlanul, hol a pitvarban (II. t. 11.), hol pedig a szobában található.

A sütőházban a tűzhely ilyeténképen szorosabban kapcsolódott a kemencével és a katlannal, melyek együtt a sütőház közepén foglalnak helyet, abban a helyzetben, ahogyan (II. t. 8. és 9.) ábránk mutatja. A búbost régebben vesszőből fonták és kívül-belül sárral megtapasztva kiégették. Tompaélű, nyomott csonkakúp alakját azonban újabban is megtartotta, mikor is már vályogból rakták. A kemence szája előtt van a nyári főzőhelynek használt *dönc*, amin vasháromlábon főztek. Balfelől foglal helyet a katlan. Néhol a kemence szája előtt kis csonkagúlaalakú füstelvezető kürtőt is találunk, ami jobban mentesíti a sütőházat a füsttől, melyet végül is a kemence fölött vesszőből font és sárral belül kitapasztott, két gerendán nyugvó szabad kémény vezet el a sütőházból.

Ezzel tisztán állnak előttünk a tűzhelyek és kemencék formái, amelyeknek utolsó maradványait hosszas utánjárással sikerült megmentenem egy nagy területen, melyek Erdély, Mármaros és az Alföld néprajzilag egységesebb területei közé esve, azokat egymással összekapcsolják, e tekintetben is átmenetet képezve, különösen a palócság területei és Erdély között.

Vizsgálataim eredményét a következő megállapításokban foglalhatom össze: A beregmegyei tiszaháti és a szatmármegyei

szamosháti, erdőháti és Ecsedi-láp környéki községekben a házak pitvarában és szobájában nyitott tűzhelyek voltak egy füstelvezető-berendezéssel, melyet *kandallónak* neveztek és ha ezt a falba építették, *falbeli kemence* volt a neve. Ez a *kandalló* volt a szobabeli téli főző-, melegítő- és világítóberendezés. A későbbi fahiány szüksége folytán itt-ott a kandalló mellé bekerült a búboskemence is, de még ma sincs ez minden házban. Helyette az ú. n. *menekülttel* ellátott *fődspór* adja a szobának a téli meleget, egyúttal téli főzőhelyül is szolgál. A sütőkemence még ma is általán vagy az udvaron van, vagy külön erre épített sütőházban. E tekintetben a fentemlített területnek, ú. n. feketeföldieknek háza, különbözik a homokos nyírségiekétől, ahol is minden házban benn van a pitvarból fűtött búboskemence emberemlékezet óta és kandallóról mit sem tudnak.

Tehát a szamosháti, erdőháti, ecsedilápi tűzhelyek típusai Erdély tűzhelyeihez csoportosítandók, ellenben a nyírségiek az Alföld legszélsőbb képviselői.

A szamos-tiszaháti területre szóló megállapításunkat lényegében a Bodrogközre is vonatkoztathatjuk, azzal a csekély különbséggel, hogy itt a *kandallót kabolának* nevezik, aminek alakja és elhelyezése csaknem megegyező. Különbség csupán abban van, hogy a Bodrogközön hamarabb bekerült a sütőkemence a pitvarba, vagy a szobába és az udvarbeli sütőházak itt nem divatoznak. Ezért a Bodrogközön a *kabola* is szorosabban kapcsolódott a kemencével, éppúgy, mint a szomszédos Abaújban és odébb Borsod bükki részében. Ez a szobabeli kabolával kapcsolatos kemencetípus pedig egyrészről a palócság *sípos kemencés* területét, másrészt a mármarosi ruténség *kürtős kemencés* területét kapcsolja össze szorosabban.

Ébner Sándor.

Székely tűzhelyek.

1930 októberében, az erdélyi múzeumok néprajzi anyagának tanulmányozása céljából tett utam alkalmával, néhány kirándulás során, mintegy harminc székely faluban fordultam meg, s tettem több-kevesebb néprajzi megfigyelést. Érintettem Háromszékben: *Málnás, Kilyén,* Uzon, *Bikfalva, Zalán, Kálnok,* Kőrispatak, Réty, Cofalva, Barátos, Páké, Kovászna, Páva, Zabola. *Haraly, Gelence, Sepsiszentgyörgy (Szemerja),* Csíkban: Csíkszereda, *Csíksomlyó (Várdotfalva), Csobotfalva,* Csomortán; Aranyosszékben: *Szentmihály, Mészkő, Várfalva,* Rákos, *Kövend* és *Bágyon* községet, illetőleg várost. Megfordultam *Torda* városban is s a marostordai *Mezőbándon.* Jobban csupán az aláhúzott községekben nézhettem szét, a többiekben szerzett tapasztalataim futólagosak; (a Csíkszereda—Székelyudvarhely—Székelykeresztúr—Erdőszentgyörgy—Marosvásárhely vonalán tett kocsiutat ezúttal nem is említem). Kirándulásaim időben mindössze két rövid őszi napra és még rövidebb három őszi délutánra terjedtek, beleszámítva az utazást és a keresgélést is.

Jegyzeteimből és rajzbeli vázlatos fölvételeimből a tűzhelyekre, (kemencékre) tartozókat mutatom itt be, amely tárgyra nézve, a fenti közsé-

gekkel jelzett területet illetőleg, eléggé tájékozatlanok vagyunk. Fölvételeim és jegyzeteim fogyatékosságának az idő rövidsége legyen mentsége.

A bejárt területen általában az *élet (benvaló,* telek) két épületében találunk tűzhelyet (kemencét): a *sütőházban (nyárikonyhában)* és a tulajdonképeni *házban.* Több szóval ezúttal csupán a sütőházról, erről a nép-

1. ábra. Sütőház. Gelence, Hsz. m. (Balról a tk.-i sütő, jobbról: elül nyitott szín alja).

rajzilag fontosnak mutatkozó melléképületről kívánok megemlékezni. A *sütőház* vagy *nyárikonyha* (l. 1., 2., 3. á.) több, mint amennyit e két jelzős szó előtagjából következtethetünk: nemcsak sütnek benne s nemcsak nyáron használják; s ahogy az utótag mondja, nemcsak *konyha,*

2. ábra. Sütőház. Haraly, Hsz. m. (Balról a tk.-i sütő, jobbról (zárt) *gabonás.* A 4. ábra alaprajzán II.-vel jelölve).

hanem *ház* is. Az egyiknek *konyha,* a másiknak *sütő* tagja pedig azt mutatja, hogy ma főleg sütésre, főzésre használatos épület, tehát elsősorban helye a tűznek (tűzhelyen és kemencében). De nemcsak főző-sütő *„készületet"* találunk benne (tűzhelyet és kemencét), hanem emezek eszközein kívül ágyat, asztalt, ládát, alacsony székeket, sőt szerény csizmadiaműhelyt is (Málnás). Több helyen arról értesítettek, hogy húsvéttól karácsonyig lakják is, s csak ekkor, a derekabb hideg beálltával, költöznek a nagyházba. Helyenkint, ahol két nemzedék lakik az életen, a sütőház az öregeké, a nagyház a fiataloké. Módosabb helyen a sütőházban nem laknak, bútor sincs benne, s kenyérsütésen, mosáson kívül ideiglenes kamara,

NÉPRAJZI MUZEUM KÖNYVTÁRA

vagy időleges munkahely. Így ősz időn földjére kidöntve hagymát, répát, almát, diót, káposztát s más effélét találunk.

A sütőház (nyárikonyha) néhol egyetlen helyiség, de gyakran még egy helyiség csatlakozik hozzá: a *szin (szinal, szinajja, szinyajja)* (1., 2. á.), amelyet néhol (szegényebb helyen) istállónak, másutt kamarának, eszköztartó- vagy szekérszínnek, gyakran gabonásnak használnak. A cél szerint egy vagy két oldalán nyitott, vagy egészen zárt, s ha gabonás vagy kamara: lakat alatt van. Néha csak deszkafal a választék a két helyiség között, akkor is, ha istálló. Talán mondanunk sem kell, hogy az egész épület — erdővidéken vagyunk — fából épül, mégpedig többnyire igen takarosan. Aranyosszéken ezt az épületet nem találtuk gyakorinak; helyette igen szépen épült gabonások vannak az életen.

A sütőkemence egyik helyen — többnyire vele egybeépített katlannal és szabadtűzhellyel — bent van a sütőházban, másutt a házon kívül heve-

3. ábra. Sűtőház oldalról. Gelence, Hsz. m. (A kemence pestaljával, kéményével együtt kívül van, a sütőház hátsó falához ragasztva).

nyészett fedél alatt. De gyakori az olyan átmeneti alak, hogy a kemence nyílása s az eléje rakott *pestajja* bent van a sütőházban, de a kemence teste kint van ugyancsak kezdetleges fedél alatt (3. á.). Hogy melyik az eredetibb alak, illetőleg a kemence eredetibb helyzete: nem sikerült megállapítanunk. Egyikre is, másikra is egyformán adják a felvilágosítást: *„még a nagyapám idejéből való"*. Pedig részben az erre a kérdésre várható szabatosabb felelet dönti el, hogy ebben az érdekes melléképületben, a sütőházban, nem a régi, kezdetlegesebb székely ház formája, vagy csökevényes emléke maradt-e ránk.

Az itt következő tűzhelyek, kemencék egyike-másika ma már ritkaság, különösen Háromszéken s még inkább Aranyosszéken. A kezdetlegesebb formákat ma már keresni kell. Az elmult másfél évtized néhány, a gazdára kedvező esztendeje a legtöbb házba, konyhába meghozta a *vaskemencét*, mint a Dunántúl füstösházaiba a *spórt:* a takaréktűzhelyet. Néhol egybeépítve, másutt egymáson, vagy egymás mellett él a kettő, de napjai természetesen a réginek vannak megszámlálva.

Amely telken sütőház nincs, a sütőkemence a ház *ereszében*, azaz pitvar-konyhájában van.

*

Az ábrák magyarázata:

4. *Telek alaprajza.* Haraly, Háromszék m. — I. *Ház* (mestergerendája felirata szerint: „Erecta per dominum Stephanum Finta centurionem cum consorte sua Anna Sigmond Anno Domni 1841.") II. *Nyári konyha.* (Elül

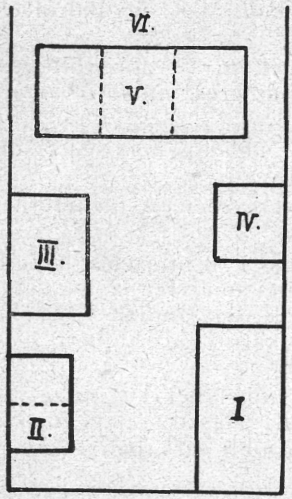

4.

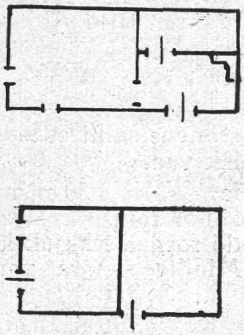

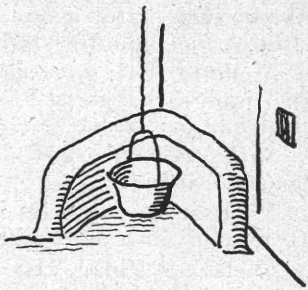

5.

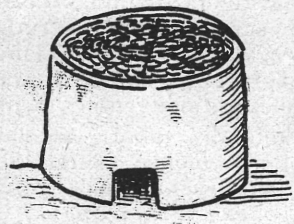

6.

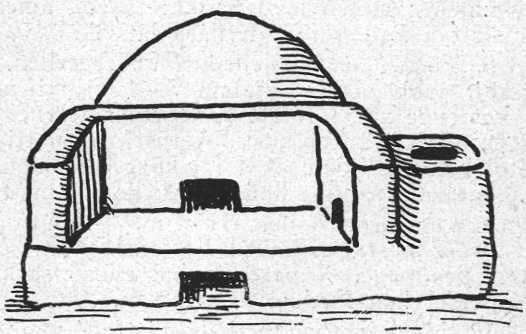

7.

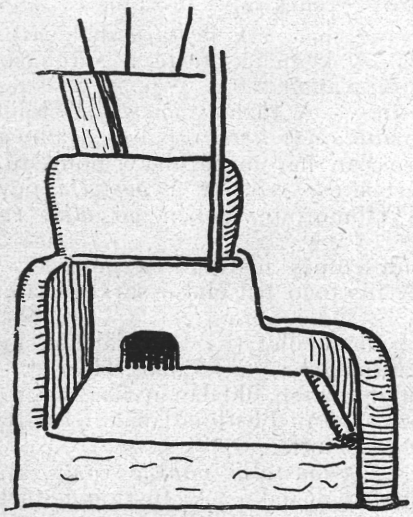

8.

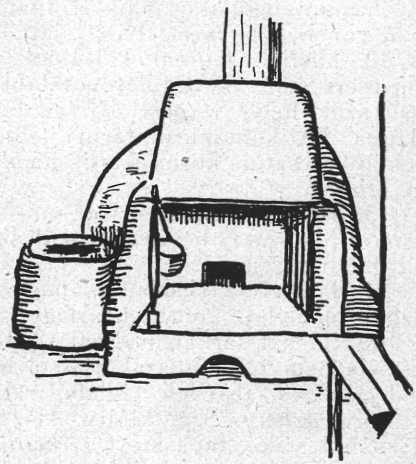

9.

4. ábra. Telek alaprajza. Haraly, Hsz. m. Mellette fent: ház alaprajza; Zalán Hsz. m. Alatta: Sütőház alaprajza; Csobotfalva, Csik m. 5. ábra. Tüszely; Zalán, Hsz. m. 6. ábra. Aszaló; Zalán, Hsz. m. 7. ábra. Kemence; Zalán, Hsz. m. 8. ábra. Tüszely kemencével; Zalán, Hsz. m. 9. ábra. Kemence; Málnás, Hsz. m.

a tk. konyha, hátul *gabonás.*). III. *Istáló.* IV. *Sörtésól.* V. *Csűr.* Balról elül nyitott *szinal,* jobbról *széntartó.*

Mellette fent: *ház alaprajza.* Zalán, Háromszék m. — Jobbról *eresz,* hátsó jobb sarkában az 5. sz. ábrán látható *tüszej;* az *eresz* mögött *kamara;* balról *ház* (= szoba). Alatta:

Sütőház alaprajza. Csobotfalva, Csík m. — Az ablakos helyisége: *sütő,* a másik: *szinajja.*

5. *Tüszej* (= tűzhely) az imént említett zaláni ereszben. A tűzhely mellett alacsonyan arasznyi ablak van.

6. *Aszaló,* Zalán, Hsz. m. — Kb. 1·30 m magas, 1·50 m széles. Tetején bemélyített peremben vesszőből font cserény van, amelyre az aszalandó gyümölcsöt rakják. Ismétlődő forma. Rakják kőből, vagy fonják vesszőből, kívül-belül megtapasztva. Mindig simára van sikárolva és fehérre van meszelve, deszkából készült kerek fedél (fedő) jár rá.

7. *Kemence.* Zalán, Hsz. m. — Sütőházban áll, amelynek két része van: *sütőház* és *istáló.* A kettőt tapasztatlan deszkafal választja el egymástól. A kemence elején levő padka: *tüszej,* amelynek jobb sarkában tüzelnek; emellett a *katlan* fűtő nyílása látszik.

8. *Tüszej sütőkemencével* az ereszben. Zalán, Hsz. m. — Jobbról a *tüszej;* jobb oldala aljában 3—4 ujjnyi *ponk,* a tüzifa feltámasztására. A kemence szája fölött füstfogó, amelynek jobb sarka függőleges rúddal a gerendába van erősítve. A füstfogó alatti rész neve: *pestajja.* A kemencétől balra, a közte és a fal közt levő lépésnyi hely neve: *gudu;* a gazda magyarázata szerint hamutartó; de semmi tartóféle építmény nincs benne.

9. *Kemence.* Málnás, Hsz. m. — Füstfogója két falra rakott; az alatta levő rész *pestajja,* balról *hammaskatlan,* jobbról a kemence és fal közti rész: *pestmege.* A *pestajja* bal elülső sarkában alul vaskarikás fa-, felül vas-perselyben forduló *üstrúd* van.

10. *Nagy szabad tűzhely* füstfogó-maradványa a Sükösd-familia omladozó házának középső részében, *ereszében.* Szentkirály, Hsz. m.

11. *Pestajja* sütőházban. Aldoboly, Hsz. m. — A *pestajja* bal sarkában háromszög-alakú ponk a tűzrakásra. A kemence teste a sütőházon kívül van hevenyészett fedél alatt. Jobbról: *katlan.*

12. *Tűzhely katlannal.* Kálnok, Hsz. m. — A tűzhely *(pestajja)* fölött zöld cserépből rakott füstfogó. Jobbról *pálinkafőző katlan,* balról *pestmege* nevű szűk hely. A *pest alatt* a bal sarokban háromszögalakú ponk tűzrakásra. (A kálnoki unitárius lelkész értesítése szerint a *pestalja* neve Székelykeresztúr környékén: *gócalja,* a Homoród vidékén *gó alja; (gó alá, stb.).*

13. *Tűzhely.* Zalán, Hsz. m. — Zöldcsempés füstfogó; a *ponk* (= a *pestalja* padozata) betapasztott deszka. A füstfogó bal elülső sarkát esztergált faláb tartja.

14. Tűzhely *kisházból* és *nagyházból* álló épület (ház) közfalának kisházbeli oldalához építve. (A *nagyházban* vaskályha van) Zalán, Hsz. m. — A *pestalja* bal sarkában ▽ alakú tüzelőponk, jobb oldalán nyílás, hogy a pest alá nem férő fadarabot is el lehessen égetni. Füstfogójának felső fele zöld csempés, alsó fele téglából rakott, tapasztott.

15. *Tűzhely.* Szentkirály, Hsz. m. — A *pestalja ponkja* (padozata) deszkából való, tapasztott. *Kürtője* csonkagúlaalakú. A füstfogót tartó jobb fal aljában *macskajuk.*

16. *Tűzhely és kemence sütőházban.* Zalán, Hsz. m. A kemence teste a házon kívül van. Füstfogó csak a kemence szája fölött. Jobbról tűzhely. A füstfogó egy sarka rúddal a gerendába van kapcsolva. A tűzhely mellett balról köz, amelynek neve: *gudu* (= hamutartó).

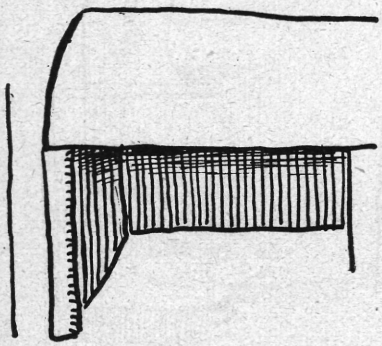

10.

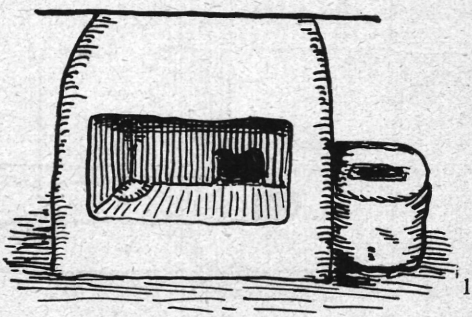

11.

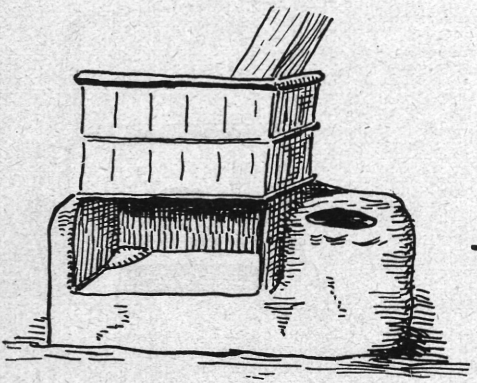

12.

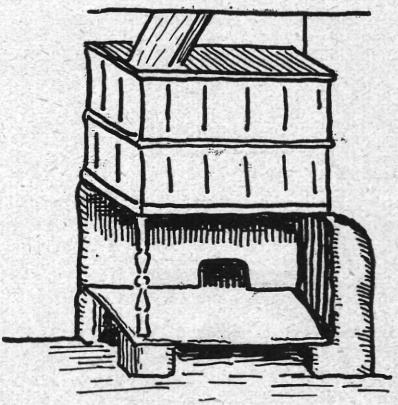

13.

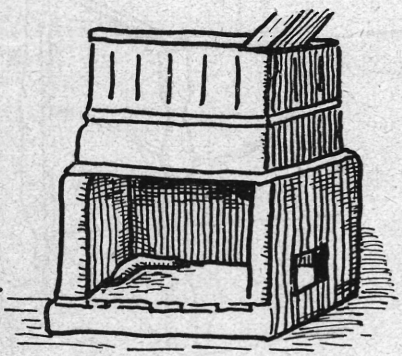

14.

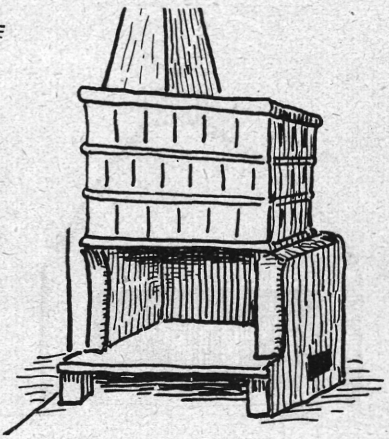

15.

10. ábra. Tűzhely maradványa; Sepsi Szentkirály, Hsz. m. 11. ábra Pestalja, katlan; Aldoboly, Hsz. m. 12. ábra Tűzhely, katlan; Kálnok, Hsz. m. 13. ábra. Tűzhely; Zalán, Hsz. m. 14. ábra. U. a.; Zalán, Hsz. m. 15. ábra. U. a. Sepsiszentkirály, Háromszék megye.

16.

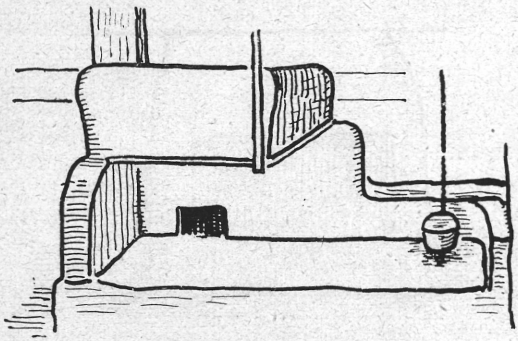

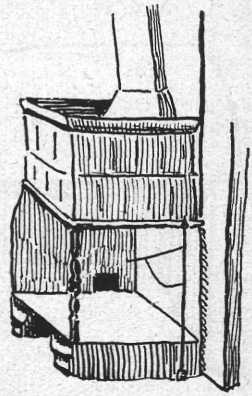

17.

18.

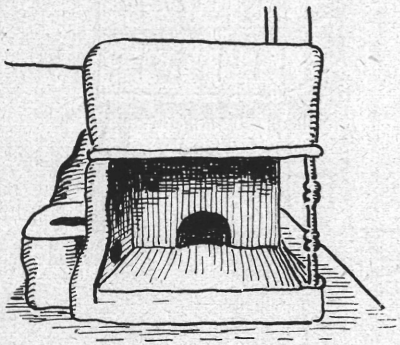

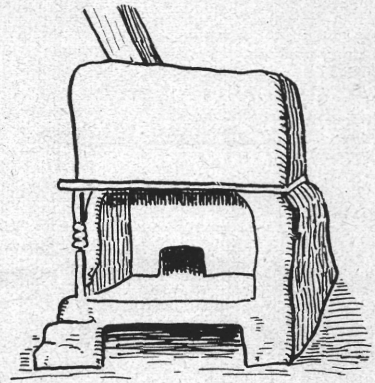

19.

20.

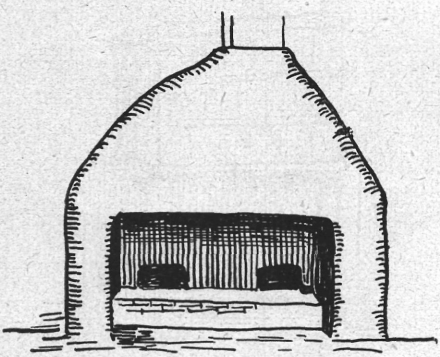

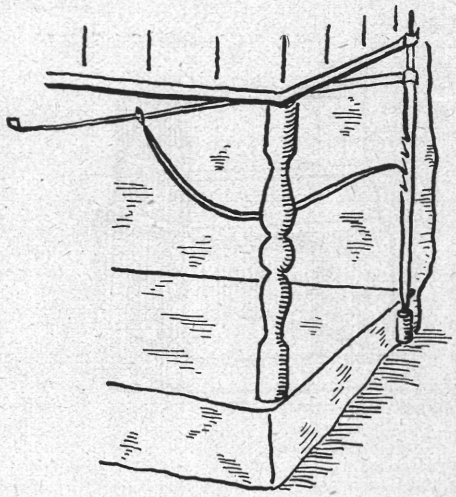

21.

16. ábra. Tűzhely és kemence; Zalán, Hsz. m. 17. ábra. Tűzhely oldalról; Zalán, Hsz. m. 18. ábra. Tűzhely, kemence, katlan; Sepsiszentkirály, Hsz. m. 19. ábra. Tűzhely és kemence; U. o. 20. ábra. Kétlyukú kemence; Gelence, Hsz. m. 21. ábra. A 17. ábra üstrúdja; Zalán, Hsz. m.

22.

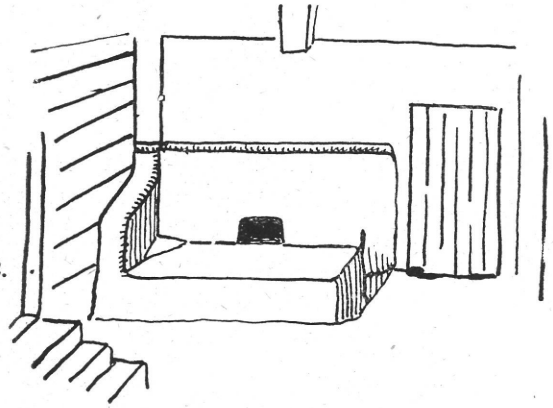

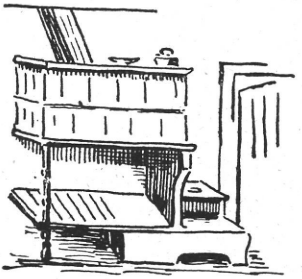

23.

24

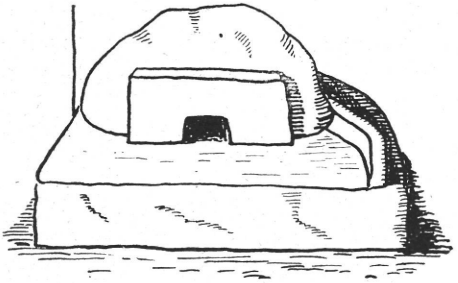

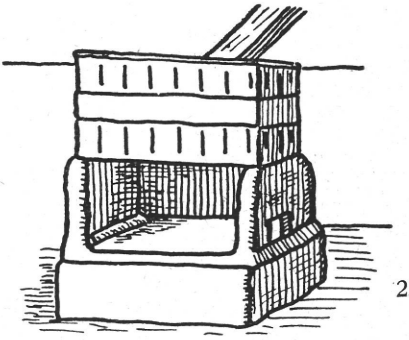

25.

26.

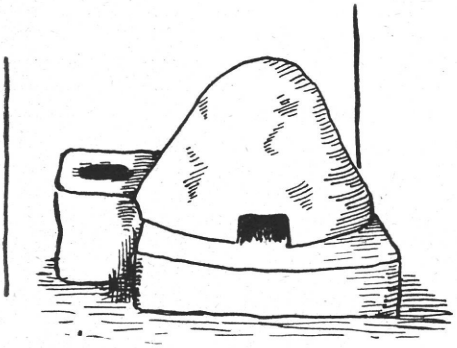

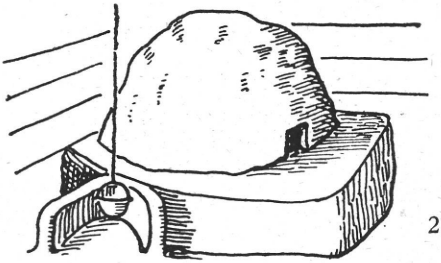

27.

22. ábra. Rozzant tűzhely; Sepsiszentgyörgy, Hsz. m. 23. ábra. Tűzhely; Várdotfalva, Csik m. 24. ábra. Kemence; Várdotfalva, Csik m. 25. ábra. Tűzhely; Zalán, Hsz. m. 26. ábra. Kemence; Csobotfalva, Csik m. 27. ábra. Tűzhely és kemence; Csobotfalva, Csik m.

17. *Tűzhely.* Zalán, Hsz. m. — A háttérben *katlanjuk,* ahonnan a katlan alá tüzelnek. Előtérben két perselyben fordítható *üstrúd* vasból, amely fogazott állóvasán magasabbra-alacsonyabbra állítható. (Az üstrúd részletesebb rajzát l. 21. á.).

18. *Tűzhely és kemence ereszben.* Szentkirály, Hsz. m. — Balról *lúgzó* vagy *lúgzókatlan.* Füstfogója téglából rakott, tapasztott, fehérre meszelt. A füstfogó aljának neve *sod* vagy *pestajja.* Hátul, a katlan felőli oldalon kis ablak, alacsonyan, ahogy egyebütt a sutbeli fekvőhely mellett szokott lenni. (A ház gerendáján: „Isten segedelméből épít: Száraz György és felesége Jako Juliána 1845-be".)

19. *Tűzhely és kemence.* Szentkirály, Hsz. m.

20. Sütőkemence a Csoma-kúria sütőházában. Gelence, Hsz. m. — (A sütőház fele része *ma* istálló, amelybe a sütőn át van bejárás.). Kétlyukú kemence; menyezetnélküli helyiség. A kemence két szája elé magas füstfogó van építve. (Nincs használatban, rozzant).

21. A 17. ábrán bemutatott tűzhely *üstrúdja.* Zalán, Hsz. m.

22. *Rozzant tűzhely.* Sepsiszentgyörgy, Hsz. m. — (A ref. egyház tulajdonában lévő régi ház ereszében, a *várárokban;* elül deszkás, hátul *bornás* ereszben; az eresz hátsó fele deszkafallal elválasztott *kamara;* ebben van a kemence teste. Az eresz földszint van, jobbról-balról három lépcső vezet a szobákba).

23. *Tűzhely.* Várdotfalva, Csík m. — Az egykori tűzhely falához *vasfűtő* van hozzáépítve, amelyet a *góc* alól fűtenek. A góc alja, ponkja deszkázott, amely csak a tűz helyén van megtapasztva.

24. *Sütőház* vagy *nyárikonyha* kemencéje. Várdotfalva, Csík m. — Az emelvény, (patka), neve, amelyen a kemence áll: *pók;* ezen jobbról *tüszej.* A kemencén hátul *lélegzőjuk.*

25. *Tűzhely.* Zalán, Hsz. m. — A *pest alatt* balról tűzrakó *ponk.*

26. *Kemence.* Csobotfalva, Csík m. — Sütőházban, (*sütő*-ben) van, amelynek két helyisége: *sütő* és *szinajja.* (Alaprajzát l. a 4. ábrán, jobbról, alul).

27. *Sütőházbeli kemence.* Csobotfalva, Csík m. — A *sütőház*nak két helyisége van: *sütő* és *szinyajja* (sic!). — A sütőház mindkét helyiségébe az épület hosszanti oldalán van a bejárás. A padka neve — amelyre a kemence teste épült: *pók.* A *pók* mellett a föld szinén: *tüszej,* fölötte láncon az *üst.* Az ellenkező oldalon levő zug: *kemencemejjéke.*

28. *Kemence,* két helyiségű ház konyhájában. Bágyon, Aranyosszék. — A kemence fölött sövényből font rozzant füstfogó kémény, amelynek neve: *cserin.* E név azonban az anyagra és technikára vonatkozik, mert ugyanígy nevezte a gazdasszony a ház menyezetét is, amely szintén *cserin,* azaz vesszősövény, alul-felül megtapasztva. Jobbról kerített tüszej van, amelynek ponkja négy lábon álló fapaddal meg van szélesítve; a pad vastagon be van tapasztva s szintén fehérre meszelve. A *tüszej* fölött a kémény keresztfájára akasztott természetes görbe faágból való *üstrúd* lóg kötélen, amely a kötelék felső fordulatának meglazítása után alább eresztheto, vagy fennebb emelhető. A kötés szabatosabb rajzát a 42. ábra mutatja.

29. *Kemence.* Mészkő, Aranyosszék. — Lapostetejű, négyszögű testű. Régen itt, a kemence tetején volt a tűzhely, azaz itt volt a szabadtűz helye; ma a jobbról látható *platten*-en (vaslemezen) főznek. Úgy a *platten,* mint a balról levő *katlan,* valamint a sütőkemence tüzének füstjét a kemence elé épített *füstkémény* a szabad kéménybe vezeti. Aranyosszékben ismétlődő forma; régen Tordán is voltak ilyenek. (V. ö. 37. á.).

30. *Kemence.* Várfalva, Aranyosszék. — A katlan mögött *tüszej,* a tűzrakásra szolgáló egyenes, négyujjnyi ponkkal.

28.

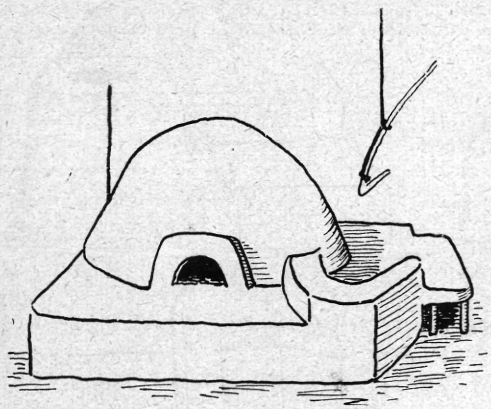

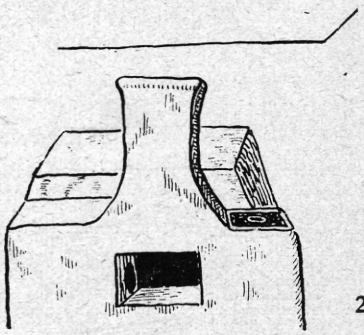

29.

30.

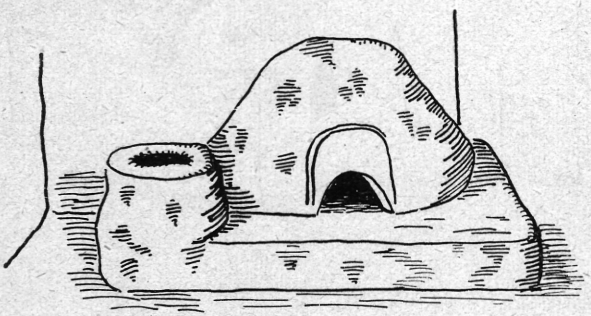

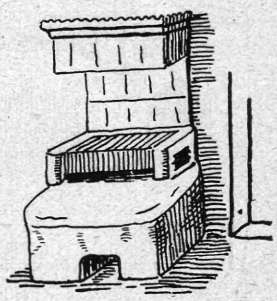

31.

32.

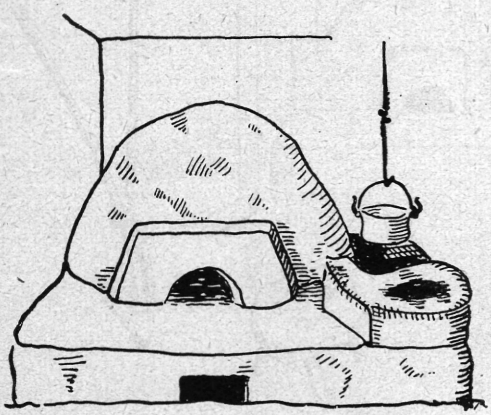

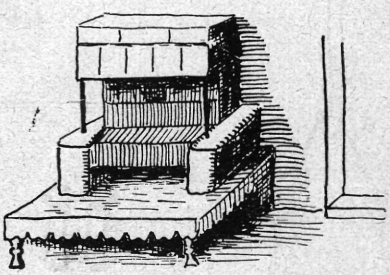

33.

28. ábra. Kemence tűzhellyel; Bágyon, Aranyosszék. 29. ábra. Kéményes kemence; Mészkő, Ar.-szék. 30. ábra. Kemence katlannal; Várfalva, Ar.-szék. 31. ábra. Tűzhely cserép gőzfogóval; Mészkő, Ar.-szék. 32. ábra. Kemence tűzhellyel, katlannal; Mészkő, Ar.-szék. 33. ábra. Tűzhely és kályha; Mészkő, Ar.-szék.

34.

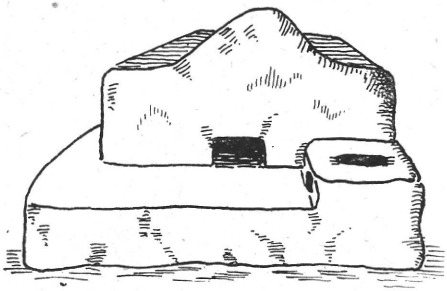

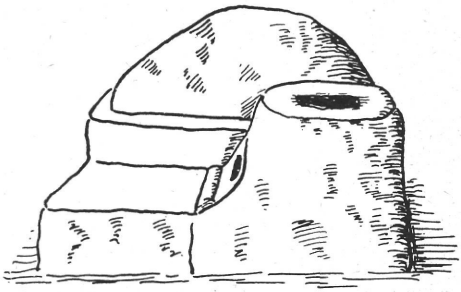

35.

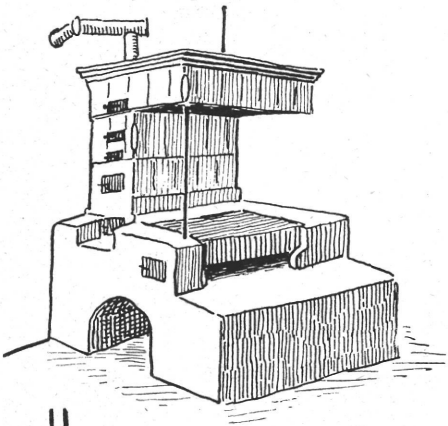

36.

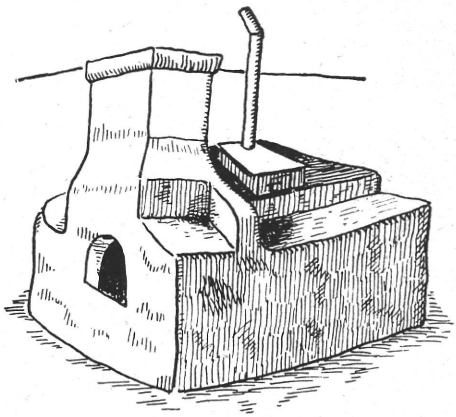

37.

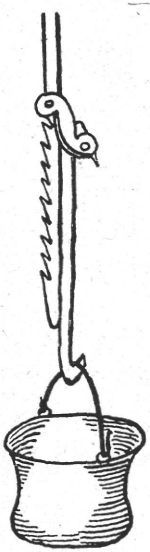

39.

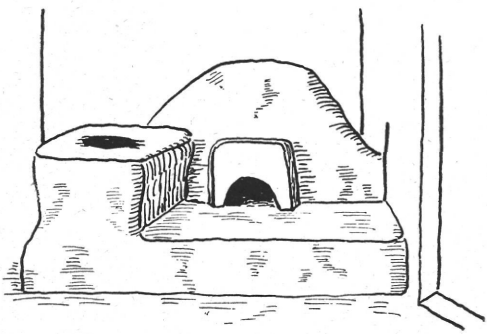

38.

40.

41.

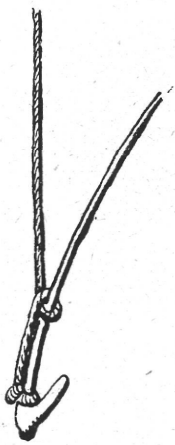

42.

34. ábra. Kemence; Mészkő, Ar.-szék. 35. ábra. Kemence oldalról, tűzhellyel és katlannal; Várfalva, Ar.-szék. 36. ábra. Tűzhely gőzfogóval; Torda. 37. ábra. Kéményes kemence; Mészkő, Ar.-szék. 38. ábra. Kemence; Sinfalva, Ar.-szék. 39. ábra. Üstrúd; Mészkő, Ar.-szék. 40. ábra. Üstrúd csigája; U. o. 41. ábra. Kicsi-szék; Bágyon, Ar.-szék. 42. ábra. Üstrúd; Bágyon, Ar.-szék.

31. Cserépből rakott, gőzfogóval ellátott *platten*. Mészkő, Aranyosszék. — A *platten* előtti patka neve *tüszej*.

32. *Kemence*. Mészkő, Aranyosszék. — Jobbról *katlan*, ennek hátsó köríves aljában tűzhely, amely fölött üst lóg. (Üstrúdját l. a 39. ábrán).

33. Deszkapadra épített *kemence*. Mészkő, Aranyosszék. — Tk. tűzhellyel egybeépített kályha, nem úgy, mint a 31. ábrán levő, amelynek cserépből rakott kályharésze nincs, csak burkolva van a fal a cseréppel. Kürtője a falba vezet.).

34. *Kemence* 1805-ben épült házban. Mészkő, Aranyosszék. — Teteje lapos; a kemence szája előtt fölemelkedő falrész a tűz védelmére szolgált; régen u. i. a kemence tetején volt a szabadtűz. (Most a katlantól jobbra a földön lábon álló takaréktűzhelyen főznek).

35. *Kemence* oldalról nézve. Várfalva, Aranyosszék. — Azonos a 29. sz. ábrán látható kemencével. A *tüszej* fölött a kemencének még egy patkája, párkánya van, edény- és főzőeszközfélék számára. A tüszejen jobbról tűzrakó ponk; ettől balra állt a *vasmacska*.

36. *Kemence*. Torda, Torda-Ar. m. — Az egész építmény, gőzfogójával együtt a falhoz támaszkodik. A balról látható egymásfölötti öt ajtó közül az alulról második a *lêr*, azaz sütő, ajtaja. (Ma már a *platten* alá elülről földgázt szolgáltató cső van vezetve s a *kemence* minden részét ezzel fűtik).

37. *Kemence*. Mészkő, Aranyosszék. — Nagyjában azonos a 29. számúval. Régebben a takaréktűzhely ajtaja alatti ponkon (padkán) volt a szabad tűz helye, a *tüszej*. Most a takaréktűzhelyen főznek, amelynek kürtője a szabad kémény alatt a levegőben végződik.

38. *Kemence*. Sinfalva, Aranyosszék. — A kemence jobbról a falnak van építve, hogy balról nagyobb tér legyen a *tüszej* előtt. Tűzhelye ugyanis a *katlan* mögött van, mint a 35. ábrán.

39. *Üstrúd*. Mészkő, Aranyosszék. — A fogazott és a kéthorgú rúd egymáson csúsztatható, hogy az üst lennebb ereszthető vagy fennebb emelhető legyen. A két rudat a *csiga* tartja össze, amely elülről a 40. ábrán látható.

40. *Üstrúd csigája*. V. ö. 39. sz. á.

41. *Kicsiszék*. Bágyon, Aranyosszék. — Bükkfából való, háromlábú. A 28. ábrán bemutatott kemence *tüszeje* előtt volt.

42. *Üstrúd*. Bágyon, Aranyosszék. — A 28. ábrán bemutatott *tüszej* fölött lógott. (V. ö. ezzel).

Viski Károly.

Adalékok a moldvai csángók tűzhelyeihez.

A Szeret mentén lakó moldvai csángók tűzhelyei között, rendeltetésükre nézve két típust találunk. Egyik a sütésre, főzésre szolgáló „kemence", másik a télen fűtésre használatos „szóba".

Kemencét minden házban kettőt látni. Az egyszerűbb, meszeletlen, amelynek kürtője nincs, az udvarban épített és nyári konyhának használt kis, fagerendákból rótt, esetleg sárral tapasztott kalyibában áll. Ebben csak a nyári hónapok alatt tüzelnek. A másik, már díszesebb, szépen kimeszelt, kürtős, és a házban, a konyhában, vagy a szobában áll, s benne télen sütnek, főznek.

Építésükhöz szalmával és vízzel összekevert agyagos földet használnak, mint mondták: „Vízvel és szalmával összegyűrtük a fődet, azt megtapasztottuk, úgy csáltuk a kemencét."

Az 1. á. egy házon kívül levő nyárikonyhában álló kemencét mutat. A kemence alapja egy téglaalakú, mintegy 2 m hosszú, 1 m széles és 60 cm magas építmény. Ezen az alapépítményen áll a tulajdonképeni, 70—75 cm magas „kemence", szája fölött oldalt a füst kivezetésére szolgáló „füsdlik"-kal. A kemence azonban elől nem ér egészen a pad széléig, hanem mintegy 55—60 cm-es helyet hagyva a szabad tűz (tűzhely) számára, beljebb emelkedik. Ez a kemence szája előtt levő tűzhely a „sutu", rajta áll a jól látható, vasból készült, háromlábú „üstláb", amelyre főzéshez való egyetlen edényüket, a közönséges gyári, drótfülű, öntöttvas „cserpenyőt" teszik. A parázs igazgatására a szintén vasból készült, kétágú, csiptetőszerű fogó, a „klés" való.[1]

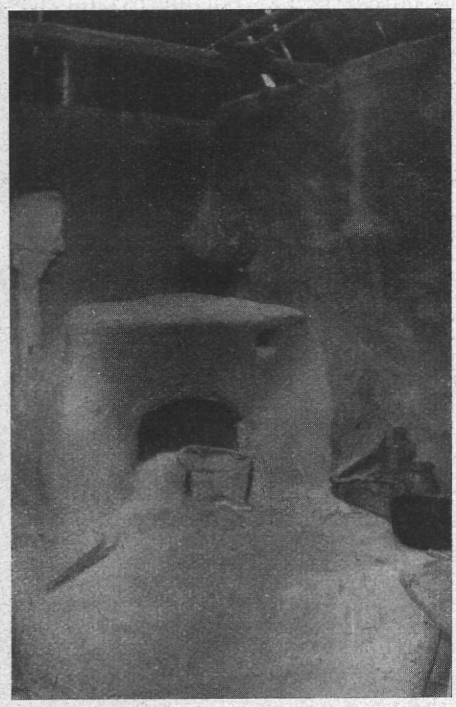

1. ábra. Sütőkemence a nyári konyhában. Forrófalva.

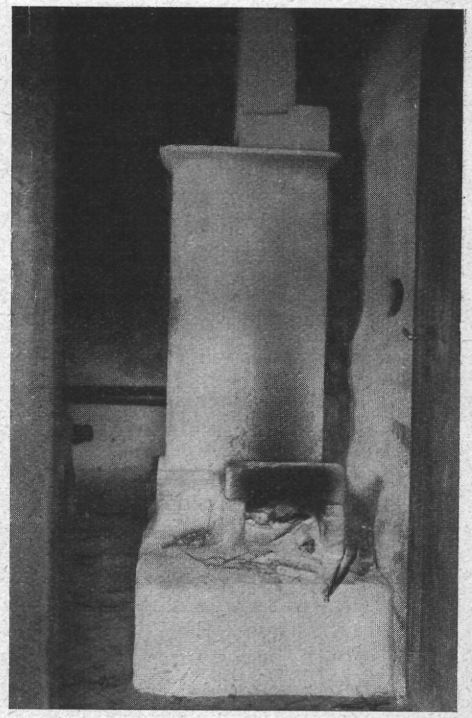

2. ábra. Kemence a konyhában („szála"). Forrófalva.

A cserpenyőben híg ételeket, kukoricalisztből (pujliszt) készült málét főznek, tejet, vizet melegítenek. Ha kenyeret vagy pitánt akarnak sütni, akkor a kemencében raknak tüzet és miután bemelegedett, a parazsat kihúzzák, de a kemence szája („szadán"-nak is mondják) előtt hagyják, hogy „hagy pirosodjanak a kenyerek". A kenyeret, pitánt, amit azonban csak ünnepi alkalmakkor esznek, egy falapáttal rakják be a kemencébe.[2]

[1] Ugyanennek a fogónak neve Szabófalván „kocsorba".
[2] Ennek a lapátnak neve ugyancsak Szabófalván „vusla".

Ugyanígy használják télen a házban álló kemencét is. A 2. és 3. számú ábránkon a forrófalvi öreg házban látható „kemencét" és „szóbát" mutatjuk be. Ez a ház azért is nevezetes, mivel talán a legrégibb, amit Csángóföldön jártamban láttam, mert a gazda, Csicsó János mondása szerint „a ház vagyon vagy 300 esztendős, mert hat rend emberek éltek már benne". (4. á.).

Amint az ajtón belépünk, eltérően az általános építkezési módtól, ahol a középen levő ajtó a keskeny „szál", vagy „szálá"-ba vezet. melyből jobbra a szoba, balra pedig a konyha nyílik, mingyárt a konyhában találjuk magunkat. (5. á.). Közvetlenül az ajtóval szemben áll a szépen kimeszelt kemence (2. á.), mely lényegében ugyanaz, mint az 1. á.-n látható, csak maga a kemence van magasabbra rakva és külön kürtővel bővítve. Szája előtt két, élére és ezekre keresztbe rakott és a kemencéhez hozzátámaszkodó, téglából álló építményt látunk, mely mintegy meghosszabbítja a kemence belsejét.

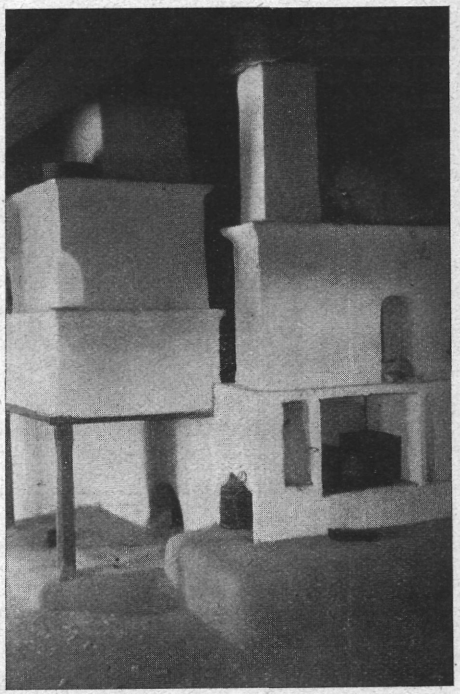

3. ábra. Kemence és szóba (jobbra) a házban. Forrófalva.

A jobbra nyíló ajtón a szobába lépve, mint a mellékelt alaprajzon is láthatni, balra áll a helyiségnek majdnem negyed részét elfoglaló, hatalmas, egymás mellé épített „kemence" és „szóba", melynek képét 3. sz. felvételünkön közöljük.

4. ábra. Öreg ház. Forrófalva.

Az első, magasabb alapon álló, a „szóba", amelyet a szoba fűtésére használnak, mert ebből a „melegség kijön". Valószínűleg ezt a célt szolgálja a rajta látható és különféle lim-lom elhelyezésére használt sok bemélyedés is, a fűtőfelület növelésével.

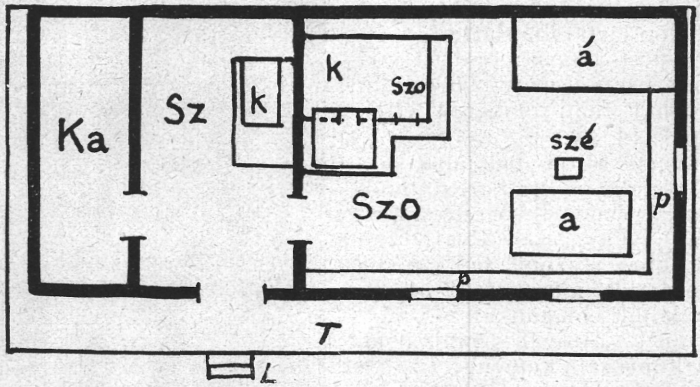

5. ábra. Ugyanannak alaprajza.

Vele egybeépítve áll az alacsonyabb alapon nyugvó „kemence", mely előtt az üstlábnak való szabad tűzhelyet találjuk, a füst felfogására készült jókora sapkával, amelynek megint külön kéménye van. A kürtők azonban csak a padlásig érnek s így „a füst csak a hi-(hiu)-ba megy, mert nálunk csak ott eresztik ki, hol táblával van fedve (a ház), itt csak úgy „eszertülhet". A „szóba" és a vele egybeépített „kemence" hátul nem ér egészen a szoba faláig, hanem mintegy 70—80 cm-nyi üres helyet hagynak és oda mindenfélg tárgyat raknak.

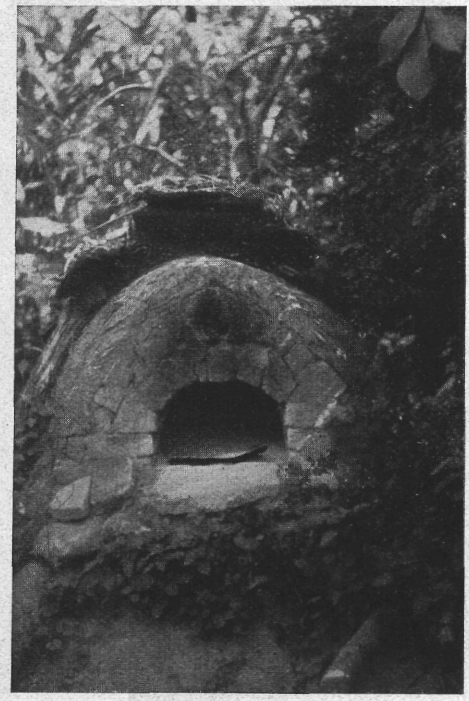

6. ábra. Nyári kemence a kertben. Forrófalva.

Végül 6. sz. képünkön ugyancsak a forrófalvi öreg ház kertjében talált nyári kemencét látjuk, amely a többitől eltérően téglából és kőből, boltozatosan kiképezve és szalmás sárral betapasztva épült. „Nyáron néha itt is szoktunk sütögetni, főzögetni", mondta az öregasszony. Úgy látszik, a Csicsó János portáján egész kivételesen nem található nyári konyhát van hivatva némileg pótolni és valószínű, hogy ugyanezen okból alakult át a ház szálája is konyhafélévé a többitől eltérően, ahol nyáron tüzelnek és főzik állandó eledelüket, a vízzel készült málét.

Veress Sándor.

A magyar „szék“ eredetéhez.

Cs. Sebestyén Károly és *Horger Antal* az *Ért. 1927, 63. stb.* lapján azt mondja, hogy a magyar *szék* szónak *pad* jelentése az eredetibb. A pad, a szék használatának elterjedése előtt, a szoba falához erősített, vagy mozgatható fő ülőalkalmatosság volt, s ezt hívták a régi magyarok szék-nek. E hosszúkás alakú, több személy számára való magyar *szék* neve bolgár-török eredetű, de a honfoglalás után (szláv jövevényszóval) *pad*-nak is kezdték nevezni. Az *egyes* ember számára való *mai szék*, melynek ősmintája a templom trónusa, a püspöki szék volt, egészen fiatalkori bútor, s legelőször a firenzei palazzókba került be, legkorábban a XIV. században. Ilyen úri úton jutott el az a magyar házba is.

Amint az elmondottakból kivehető, szerzők előtt, ebben a magyarázatukban az úri, *egyes, magas szék*, nem pedig az *alacsony, gyalog*, vagy *kicsi szék* lebegett, mely utóbbi, népünk között élve, már eleve föltehetőleg régibb forma amannál. Mi az ő cikkük kiegészítéséül erről a *gyalog-szék*-ről fogunk beszélni.

A magyar *szék* szó tehát bolgár-török kölcsönzés. Mi volt azonban e szónak első jelentése, s megvan-e a szó más török népek között is? *Gombocz* könyvéből („Bulg.-türk. Lehnwörter“) azt látjuk, hogy a szó régen nem külön bútort, valamiféle széket, hanem általában ülésre való, kissé emeltebb helyet jelentett („lieu un peu élevé pour s'assoir“). Ősi török szó, mert a keleti és nyugati törökségben egyaránt előfordul.

A mai csuvas nyelvben, (melynek korábbi *säki* szavából a magyar *szék* szó származik), a *säke*, vagy *szak*, falhoz ragasztott lócát jelent ugyan *(Gombocz)*, de kérdés, azt jelentette-e korábban is, s a mai csuvas lóca mint tárgy, nem orosz kölcsönzés-e, éppúgy, mint többek között az asztal is. Minden okunk megvan, hogy ez utóbbit higyjük.[1]

Alacsony, széles, mozgatható padfélék vannak ugyan tatárfajta népek jurtjaiban is, de ezek nem lócák, hanem heverő és hálópriccsek, azaz ágyak. A törökfajták ma is a földön kuporognak, vagy matracokon, vánkosokon, stb. ülnek, s külön ülőszéket, vagy éppen lócát nem ismernek. A honfoglalás előtti törökök általában kerek sátorlakók voltak, róluk tehát még inkább föltehető, hogy legjobb esetben ilyenféle, egyes ember számára való alkalmatosságokon ültek, nem pedig hosszúkás, vagy éppen rögzített lócaféléken. Nagyon tanulságos *Nopcsának* az a közlése, hogy az albánok a szabadban, vagy templomban, egy-egy követ raknak maguk alá leüléskor, míg az oláh pásztorok, még kövekkel behintett legelőn is, a puszta földre telepszenek, de ha falatoznak, a kenyér és sajt alá mindig egy pokrócdarabot terítenek. (*„Albanien“* etc., 183.). A magyar tanyások, vagy pásztorok se szeretnek a földre ülni, hanem valami aljazatra, zsombékra, nádkötegre, lókoponyára, evéskor apró székekre. (L. *Ért. 1910,*

[1] Úgy látszik különben, hogy a fürdőházikóban lévő padot hívják *szak*-nak. Az egyes kisszék neve *pugan (ISFOu IV. 10. 19.)*. Ez bizonyára a *bük*-kiemelkedés szóból van képezve. Föltehetőleg szék a *tengel* is. Ez *Paasonen* szerint („Csuvas szójegyzék“) „szabad pad“ ugyan, de a *kurege tengelli* már „szék“. Minthogy a *kurege* kerek asztalka, a *tengel* is kerek szék lehet. Alkalmasint e mellett tanuskodik az is, hogy a *vurum tengel* a. m. „hosszú pad“ (oroszul *szkamja*, a latin *scamnum*-ból, mely asztal is, szék is). Úgy látszik, hogy az asztal (pad) és szék fogalma a csuvasoknál még szintén nem vált el szigorúan egymástól (l.: „A magyar asztal eredetéhez“ című cikket lentebb), mert *Paasonen* egy *turuk szak*-ot = „hosszú pad“-ot is említ, mely a *kutnik*-kal, az orosz saroklócával „függ össze“. A *turuk szak* is tehát mintha azt mondaná, hogy a *szak* korábban kurta lóca, kisszék lehetett. Amint látjuk a tárgyi rész itt még tisztázásra szorul, s ha a *szak* ma a csuvasban padot jelent, abból nem következik, hogy az ómagyar *szék* is az volt.

144.). De ha az apró egyes szék, aminek sokféle fajtája lehetséges, eredetileg hiányzott is e számbajöhető török népek ősi házfölszereléséből, azt is föltehetjük, hogy legalább előkelő elemeik már korán átvehettek ilyeneket más népektől. Priszkosz pl. határozottan „egyes", mégpedig karos székeket említ Attila palotájában. Ezeken, persze alkalmasint díszesebb kiképzésű székeken ül a király kisebbik fia és Onégéziosz is. Német írók Attila udvartartásában gót szokásokat látnak, s lehet, hogy ebben az esetben igazuk van.

Föltehető-e már most ennek alapján, hogy a honfoglalók elei is megismerkedhettek, mondjuk kaukázusvidéki hazájukban, ilyen apróbb, egyes ülőkékkel, melyeket előkelőbb török nyelvű elemeik az őstörök szék szóval illettek? Mi ennek semmi lényeges akadályát nem látjuk.

Valószínűsítik ezt a következő történeti adatok is: A hercegi származású Freisingi Ottó püspök, aki a XII. század közepén járt nálunk, azt írja II. Géza udvartartásáról, hogy a királyi palotában megjelenő magyar urak még ide is magukkal szokták vinni székeiket. *(Marczali:* „A magy. tört. kútfőinek könyve" 120.). Ha ezt a püspök az általa jól ismert német császári udvarban is látta volna, bizonyára nem jegyezte volna fel, amiből joggal következtethetjük, hogy magyar szokással állunk szemben. A latin szövegben *sella* szó van, ami méginkább kétségtelenné teszi, hogy „egyes" gyalogszékekről lehet itt szó. Hogy ezek pontosabban milyenek lehettek, sajnos, nem tudjuk, de hogy magyarul *szék*-nek hívhatták őket, bízvást föltehetjük.

Az is valószínű, hogy régi, eleinte talán úri szokás lehetett ez a gyalogszékre való telepedés, pl. tanácskozás, vagy kitüntető vendégfogadás alkalmával, mert eleink úgy látszik öröklött, talán előjogú hagyományossággal ragaszkodtak hozzá.[2]

IV. Béla ugyanis, bizonyára a királyi tekintély emelése végett, szigorú büntetéssel és székeik *(aliqua sedes)* felégetésével fenyegeti meg a bárókat, (kivévén közülük a hercegeket, érsekeket és püspököket), akik jelenlétében leülni merészkednek. Amiért aztán *Rogerius* mester szerint az országtartó urak érthetően megorroltak. *(U. o. 152.).* Kétségtelen, hogy ezek is apróbb, hordozható székek voltak. Hogy e székfélesége idővel az alacsonyabb rétegekbe is leszállott és általános lett, bizonyítja az, hogy már a régiségben járatos volt pl. a *gyalogszék* és *viselőszék* megnevezés is. *(Nyt. Sz.).* Egy XVI. századbeli adat pl. így szól: „Vedd fel a te viselőszékedet és mennyél a te házadhoz." *(U. o.).*

A székhordás szokása, akárcsak az evőeszközöké, manapság is él népünk között. Öregasszonyok templomba (innen „templombajáró székek", *Ért. 1909, 76.),* fonólányok a guzsalyosba („fonószékek"), általában közös összejövetelekbe, ma is magukkal hordják az apró székeket. (Így a lucaszékeket is a templomba és keresztútra).

Primitív, támlátlan gyalogszékek, kerek vagy szegletes ülőlappal, amazok inkább három, emezek négy lábbal, sokféle formában, ma is közönségesek parasztházainkban. A háromlábú és négylábú formák úgy látszik más-más eredetűek. Vannak támlás és bemondás szerint karos formák is. Amazoknál a hát és ülőke egy darabból van *(Szatmár m. monogr. 264.:* „diófa-kisszék"), emezeknél a hát abroncsszerű körívvel összefogott lécekből. Mindkettő a háromlábú típusba tartozik. Az utóbbiak Baranyában gyakoriak. S mivel ezek a formák *ma* a Balkán alacsony szintű házkultúrájának jellegzetes bútorai, nagyon valószínű, hogy ide (Baranyába), innen

[2] *Nopcsa* könyvében olvassuk, hogy Albániában, ahol a lóca ismeretlen, a vendéget rangja szerint, előbb egyszerű zsámolyra, illetőleg kerek, könyöklős, díszesebb, apró, háromlábú székre, aztán pedig a földre terített szalmára ültetik. *(I. m. 105.).*

jöttek, vagy legalább bizonyos formák idővel innen is átszármazhattak, amint pl. a *lábszékek* („Döbrentei-kódex"), vagy *sámel székek* („Margit-legenda"), föltehetőleg nyugati, német eredetűek.

De részletekre kitérni nem akarunk, nincs is hozzá elég anyagunk, hanem feleletet próbálunk adni a magyar szék eredetére. Támlátlan, kerek, vagy szögletes gyalogszékféleségek természetesen nemcsak nálunk vannak, hanem helyenként, de nem általánosan, a környező népek között is. Ezek közül ki kell vennünk az északi szlávokat, akiknél ilyen ülőalkalmatosságok ritkák. Náluk a *padok* és *lócák* (mindkettő szláv kölcsönszó a magyarban) otthonosak. Úgy látszik azonban, hogy genuinus bútordarabok a Balkánon (jóllehet nevük, *stol*, nem délszláv eredetű) és a Kaukázusban. Sőt bizonyos formáik e két reliktum-területen annyira rokonok egymással, hogy *Nopcsa* szerint mindkettőjük számára egy közös forrást kell föltételeznünk *(i. m. 108.)*, ami annál jogosultabb, mert e két ősi világ szellemi és tárgyi hagyományai között is, mind több és több egyezést mutat ki az összehasonlító néprajz.[3]

Ezek az egyezések ebben az esetben a háromlábú félkorongülőkés, karos székecskékre vonatkoznak, melyek úgy az albánoknál, mint az osszéteknél és grúz-kevszúroknál a megtisztelt vendég hagományosan felajánlt dísz ülőbútorai. *(Radde:* Die Chew'suren und ihr Land", 1878.). Hogy a magyarok ezt az ülőszéket a nyugatbalkáni délszlávoktól kölcsönözték volna, mégpedig az Árpádkor elején, arra semmi elfogadható indokot nem látunk, viszont nagyon is lehetségesnek tartjuk, hogy az osszétektől, (alánoktól), annál inkább, mert mint említettük, Attila karosszékei is *osszét-alán* eredettel gyanusíthatók.[4]

A szék persze ősi török szó, de mint mondottuk, eredetileg csupán emeltebb ülőhelyet jelent, s mint meglévő szó, aztán könnyen átvivődhetett egy tisztán erre a funkcióra rendelt, s meghonosodott külön bútor megnevezésére is, amint azt pl. a magyar *ágy* esetében is látjuk, mely eredetileg földön fekvő vacok volt. Hogy pedig a szék már a régiségben is általánosan elterjedt szavunk volt, melyet igen sokféle, sőt kölcsönvett hasonló rendeltetésű bútorok megnevezésére is felhasználtunk (pl. *padszék*, *pohárszék* stb.), ez is azt mutatja hogy a magyar tudatban erősen meggyökeresedett és régi szó volt, tehát az volt a vele jelölt tárgy is.

Az átvétel körülményeire, s az átvett tárgy milyenségére, sajnos, nem tudunk választ adni, de ez utóbbira valószínűnek kell tartanunk, hogy háromlábú, félkorong-ülőkéjű, esetleg hátas, vagy karos forma lehetett. Ma ez a forma, úgy látszik, teljesen visszavonulóban van, a föltehetőleg nyugati származású, négylábú, szögletes zsámolyfélék elől, amilyenek különben már a Hallstatti korszakban előfordulnak.[5]

A mai egyes, magas parasztszékek a hasonló asztalokkal és ágyakkal együtt, mint *Horger* és *Sebestyén* mondja újabban, nyugatról és felülről származtak a parasztház felszerelésébe. De ha jött is velük új név, pl. *szeccel-szék*, (eredetileg párnázott szék), *zellies szék (Magyar Nyelv* 1914,

[3] *Nopcsa* pl. a Prometheus-mondára hivatkozik, *(i. h.)*, *mi* bizonyos archaikus faedény formákra mutattunk rá. *(Ért. 1929, 29.* A Balkán és Kaukázus tárgyi kultúrkapcsolatát még élesebben kiemeli *Nopcsa* a berlini *Zeitschr. f. Ethnologie*-ban 1927, 281.).

[4] *Vámos Ferenc* építészmérnök, aki igen behatóan foglalkozik Attila fapalotájával (szíves közlése szerint), arra az eredményre jutott, hogy maga az épület *alán* technikai gyakorlat műve.

[5] Az ilyen egyes adattal, mint 1608: „hátas székecske" (sella arcuata, *Okl. Sz.)* sajnos, keveset kezdhetünk. Ha a *Münch. kódex*ben pl. ezt olvassuk: „ültök tizenkét székeken" *(NytSz)*, ebből is legfeljebb azt látjuk, hogy nem padon ültek.

345), azt a régi magyar szék elnyomta. Ma már az úri nyelv hatása alatt csupán ezeket hívjuk székeknek, míg a nép között rekedt régi székeket, éppen ezért már régen, megkülönböztető jelzőkkel (*gyalogszék, kicsiszék* stb.) látjuk el.

A magyar gyalogszékek fajtáit, sajnos, nem ismerjük. Pedig megérdemelnének egy kimerítőbb alaktani tanulmányt.

Bátky Zsigmond.

A magyar „asztal" eredetéhez.

Volt-e az ősi magyar háznak asztala? Ezt a fogas kérdést *Cs. Sebestyén Károly* veti fel „A magyar parasztház asztala" című szép cikkében (*Népünk és Nyelvünk 1930, 175 stb.*), s így válaszol rá: Volt bizonyára a régi magyaroknak is valamilyen asztalféléjük, melyre az ételt tették, mikor ettek, csakhogy ez a keleti népek általános szokása szerint valószínűleg egészen alacsony volt; esetleg valami tálcaféle, lap, vagy korong, amelyet használatkor talán valami állványfélére helyeztek, ha pedig nem kellett, félretették az útból. Hogy mi volt ennek a föltételezett ősi magyar asztalfélének a neve, azt nem tudjuk. Régi neve a bútorral együtt elenyészett. Az *asztal* szó eredetileg bizonyára csak az *újabb, magasabb* alakú asztalra vonatkozott, amellyel, neve tanusága szerint, a szlávok révén ismerkedtek meg. Az *alacsony* asztalnak nyomai a mai magyarságnál is megmaradtak (!). Ma is használják az alacsony asztalt sokfelé, főleg nyáron, s *nyári asztal*nak, *asztalszék*nek, *evőszék*nek mondják.

Ehhez óhajtjuk hozzáfűzni a következőket:

Szima Trojánovity azt írja a szerbekről, hogy kezdetben sem asztalt, sem abroszt nem ismertek, hanem egy puszta földre tett nagy edényből ettek. Ez volt az asztal, úgy is hívták, hogy *asztal.*[1] Erre az állapotra mi is rá tudunk mutatni. Pásztorféle embereink ma is földre tett bográcsból kanalaznak, s bizonyára a földről evett valamikor népünk zöme is, s eszik helyenkint ma is. Nyelvünkben ennek úgy látszik világos nyoma maradt. A magyar *tál*, vogul *tul* szó, mely különben *Munkácsi* szerint árja eredetű (*ÁKE 587*), minden valószínűség szerint ilyen ősi közös ételfelszolgálóedényt jelentett.[2] Ma is azt jelent. Az sem kétséges, hogy ezt az alkalmasint faedényt valamikor a földre rakták, mint ma is a bográcsot. Ez a művelet lehetett a *tálalás.* Idővel a *tálalni* jelentése, a járulékos szerszámokkal együtt persze kibővült, de lényegében máig változatlan maradt.

Egy föltételezett következő lépés ez volna: A délszlávok, elsősorban a szerbek közt, ma is él az az ősi szokás, mégpedig főképen ünnepi alkalmakkor (amiben mindig gyökeres hagyományok vannak), hogy a földre zsákot, nagy fejkendőt, lepedőfélét, pokrócot stb. terítenek, s arról esznek. Ezek tehát az asztaluk. Így aztán érthető, hogy nemcsak a *tálat hívják asztalnak, hanem az abroszt is* (l. pl. *Murko i. m. 114, 123).* Az abrosz ezek szerint eleinte a földön volt.[3]

[1] *Murko:* „Zur Geschichte d. volkstüml. Hauses bei den Südslaven" (*Mitt. d. Anthropol. Ges. Wien, 1906. II—III. Teil, 114.*).

[2] A magyar *tál* és vogul *tul* egyeztetése úgy látszik nem egészen kifogástalan, mert *Szinnyei (Nyh*[6]*)* nem veszi fel.

[3] A „*Jókai-Kódex*"-ben is előfordul ez a mondat: „Terítsétek a földre az abroszt". De ugyanott ez is: „Fehér abroszokat tőnek az asztalokra" (*Nyt. Sz.*). Közép-Albániában a korongasztal alá mindig abroszfélét is terítenek. Így az oszmánok is. (*Nopcsa:* „Albanien" 103).

Bennünket ez a fokozat se lep meg, mert tudjuk, hogy kiskún pásztoraink meg subájukat használják asztalnak, arról kanalazzák a köleskását stb. De egész bátran föltehetjük, hogy valamikor nemcsak ők, hanem a családi háztartások is használhatták asztalnak, ha nem is a subát, de valami bőrlepedőt, gyékényt stb.

Ennek a műveletnek is úgy látszik maradt nyoma nyelvünkben. Az asztalt *teríteni* kifejezés föltehetőleg ezzel függ össze, nem pedig a kései szláv *asztal-abrosz* terítéssel. Tanulságos párhuzam ehhez, hogy a déli szlávoknál az asztalt nemcsak *állítják*, hanem *dobják*, *vetik* is, t. i. a korongalakú faasztalkákat a falakról a földre lökik *(Murko i. m. 118)*.[4]

Ma azt mondjuk *bontsd el az asztalt*, *szedd le az asztalt*, de régebben azt mondták s helyenkint mondják ma is, hogy *szedd fel az asztalt*. Ezt persze egy mozgatható alacsony, valóságos asztalka (a régiségben *asztalocska* is) elbontására és elrakására is lehet magyarázni, de a szólás bizonyára régibb ennél a kultúrszintnél.

Egy harmadik fokozatot képviselne az alacsony *asztal* divatba jötte.

Asztal szavunk a szláv *stol* szóból alakult. *Melich* szerint szlovén eredetű *(Szláv jöv. szav.* és *Etym. Sz.)*. A délszlávban (szlovén, horvát, szerb, bolgár, albán) a *stol* tárgyilag általában *széket*, ülőalkalmatosságot (a német *stuhl-stol*ból), az északi szlávban (orosz, lengyel, cseh) *asztalt* jelent *(Murko i. m.)*. Ez talán azzal magyarázható, hogy a két bútor között kezdetben nem volt akkora alaki különbség, mint jelenleg, s tudjuk, hogy voltak és vannak olyan primitív bútorok, melyek hol „egyes" kis székek, hol tálaló-evőasztalok *(scamnum*, l. pl. *Nopcsa: i. m. 105)*.

Az a rövid, négylábú szlovén lócaféle például, amelyet *Murko* Felső-Krajnából említ *(i. m. 120)*, nem asztal (szlovénül *miza* < *mensa*), hanem szék (szlovénül *stol)*. Ez a szlovén *stol*, vagyis szék azonban alakilag teljesen megfelel annak az alacsony magyar asztalnak, melyet *Sebestyén* mutat be *(i. m. 177)*, de megfelel az északi szláv *stol*nak is, amit ott asztalnak használnak *(Murko)*.

Ezt a lócaalakú bútort mi feltűnő módon *asztalszék*nek hívjuk. Alkalmasint azért hívjuk így, mert amikor átvettük (hogy a szlovénektől-e, persze kérdéses), átvettük vele a *stol* > *asztal* megnevezést is, de mivel alakilag valamennyire hasonló volt az alacsony magyar székhez, *asztalszék*nek neveztük. Éppen így hívtuk a kölcsönzött *sesselt*, *schemelt* és *podot* is *szeccelszék*nek, *sámelszék*nek és *padszék*nek és csak később székek, zsámolynak és padnak.[5]

Negyedik fokozat volna a mai értelemben vett igazi *magas asztal*, mely a korábbi asztalszéket mindjobban kiszorítja. Ez talán északi szláv közvetítéssel került hozzánk, s eleinte az úri házak felszereléséhez tartozott. A parasztházba későn került be s ott egy új helyiségnek, a szobának a díszbútora lett, s részben az maradt ma is. Lehet, hogy éppen ezért

[4] Vegyük ehhez, hogy mi az ágyat is *vetjük*. Az ágy eredetileg persze a „földre teregetett valami" *(Etym. Sz.)*. A bolgár asztal *ágyazását*, *terítését*, *vetését*, a földön, szemléletesen írja le *Murko: i. m. 123*.

A *Jord. Kód.*-ben fordul elő: „Házában asztalt *vetett* ő nekik" *(Nyt. Sz.)*. Hogy ebben a szerb vagy bolgár eljárás van-e, nem tudjuk eldönteni.

A népmeséinkben szereplő: *teríjj abrosz*, *teríts asztalt abroszkám*, *kis asztalom terülj meg* stb. szólások is (amik persze más népeknél is bizonyára megvannak) alkalmasint ilyen ősi emlékeket őriznek. A moldvai csángók az *ebédet asztalvetésnek* mondják *(Nyr. 30: 109)*.

[5] *Sebestyén* ezt másképen magyarázza. Azt mondja, hogy „itt, mint sok más esetben is (pl. *pohárszék* stb.), valami állványfélét jelent a *szék* szó, s ezt más *szék* nevű állványoktól azért különböztették meg az asztal jelzővel, mert ugyanarra a célra szolgál, mint az *asztal* nevű bútordarab". Ebben a magyarázatban mi azt a nehézséget látjuk, hogy a magyarok előbb ismerték volna meg az asztalt,

hívják egyszerűen csak asztalnak. Ezt (nevet és tárgyat) adtuk aztán tovább a délszlávoknak, akik közt, mint említettük, a primitív asztalnak többféle megnevezése járatos.[6]

Most visszatérünk pár szóra oda, ahonnan kiindultunk, t. i. az ősi magyar asztalhoz. *Sebestyén* szerint ez deszkakorong volt, de később szögletes lett. Régi neve a tárggyal együtt elenyészett s ma utódát *asztalszéknek* hívjuk.

Amint mi látjuk, itt némely dolgok tisztázásra várnak.

Szék szavunk török eredetű. Kellett tehát lenni valamiféle zsámolyszerű ülőbútorunknak is. Mi azt mondjuk, hogy az egyes zsámolyszék *korábban* volt használatos, mint az asztal. Az utóbbira nincs is szavunk. Nem is kellett feltétlenül lennie, bár, török népelemeinkre gondolva, ismerhettük. *Sebestyén* szerint korongasztalunk volt, de neve a tárggyal együtt elenyészett. Itt egy kis nehézség van, mert ha a szék szó fennmaradt, miért nem maradt fenn az asztalnak megfelelő szó is? Vagy akkor enyészett el, mikor a kerek asztalt talán a szögletes szláv asztal váltotta fel? Ámde a kerek asztal ma is él. (*Ébner* kollégám közlése és fényképe szerint a Felső-Tiszaháton is). Neve pedig félig szlávul, félig magyarul *asztalszék*, azaz mintha megnevezése is elárulná, hogy egy magyar és egy szláv bútor vegyüléke.

Honnan került ide ez a kerek forma, mert eleve fel kell tennünk, hogy az nem a szögletesből alakult? Egy őseurópai reliktumdarab-e, vagy a Balkán felől, vagy Keletről jöhetett-e csakugyan?

Sajnos, ezidőszerint nem tudjuk eldönteni. Az első eset nem lehetetlen, de valószínűtlen. A második már inkább lehetetlen, mert ha a Balkán felől jött volna, aligha hívhatnánk *asztal*nak. A harmadik szintén nem lehetetlen, de valószínűtlen, mert eredeti magyar neve nincs. A nyugati és északi szlávoktól, akik alkalmasint *stol*nak neveznék, nem kaphattuk, mert náluk ez a forma ismeretlen.

Maradna még annak a föltételezése, hogy nekünk is volt valami tálaló aljazatunk, s népünk azt *szék*nek hívta még akkor is, mikor az úri rendben a szék név már pusztán az ülésre szolgáló „egyes" székre szigetelődött. Lehetett a neve *evőszék* is, amint ma is így hívják azt a lyukas asztalszéket, amibe pászoraink a bográcsot állítják. Ez funkcióbelileg megfelelni látszik azoknak a kerek, abroncsos vasháromlábaknak, melyekre a nyilt tűzhelyen az üstöt állítják.[7] Ez a szerszám pedig

vagyis a tárgyat és vele a szót is, s csak később az asztalszéket, vagyis egy primitívebb bútordarabot. Pedig ugyanott azt mondja, hogy „ez az *asztalszék* (aminek kerek formája is van nálunk) bizonyára ősi bútora a magyar háznak, mely valamikor, nagyon valószínűleg, csak olyanféle lap volt (valószínűleg kerek), mint amilyent a keleti népek általában használnak s melyet étkezéskor valami *székre* helyeztek" *(177)*.

Abban igaza van Sebestyénnek, hogy a törpe korongasztaloknak, legalább ma, keleten van a hazájuk, s tudjuk, hogy a balkáni szlávok közé is az oszmánok hozták (persze ismerték a germánok, kelták és trákok is), s azért ezt a típust török, vagy más névvel nevezik, de nem ismerik az északi szlávok sem, nálunk pedig szerinte ősi bútor és mégis szláv nevet visel.

[6] Az *asztal* szó első okleveles említése 1293-ból való és egy barsi határjárásban fordul elő. Az oklevélben tót dűlőnevek szerepelnek, s egy helyen az van, hogy a határ a *Nugolm oztol* felé megy *(H. O.: 138)*. Hogy mi lehet ez a *Nyugalom asztal*, nem tudjuk eldönteni. Talán olyan ásott földasztal, aminővel pásztorok, kubikosok stb. gyakorlatában, meg majálisok alkalmával ma is találkozunk. A „nyugalom" itt talán pihenést, időzést jelenthet (v. ö. *Okl. Sz.* 702: „arbor Magalfa, que *Nyugulmfa* apell".).

[7] *Simonyi Jenő* írja *(Földr. Közl. 1882, 307)*, hogy a kalocsakörüli pusztákon háromlábú alacsony *asztalszékek* használatosak. Közepükön lik van, ebbe állítják a tálat, s abból kanalaznak. Ilyen háromlábú, de félkorongos alacsony asztalt, ugyan-

ősi felszereléstárgya a sátoros török népeknek. Ennek lett aztán talán szinonimája a szláv alacsony asztal meghonosulásával az idővel talán a szláv *stol* hatására négylábúvá lett *asztalszék*. Tisztában vagyunk azonban vele, hogy ennek a föltevésnek is van jó egynéhány akadálya.

Hozzászólásunkból láthatni, hogy a magyar asztal történetének földerítésétől még jócskán messze vagyunk. Hiszen még azt se mondhatjuk, hogy összes formáit és előfordulásukat ismerjük.[8]

Bátky Zsigmond.

Főzés a vasalóban. Hortobágy. A fal mellett négylábú (!) *evőszék*. A pásztor alatt *gyalogszék*. (*Haranghy* felv.).

olyan székekkel fotografált *Ébner* kollégám a délsomogyi horvát *Patony*-ban. Ez a forma közönséges a Balkánon, s a kalocsai asztal is szerb településekkel kerülhetett oda.

[8] A nagykúnsági *asztalszékről* ezt írja *Györffy (Ért.: 1909, 72)*: „Ha a konyhában nincs középső nagy tüzelőpadka, annak helyén áll az *asztalszék*. Ezen szoktak ebédelni. A fal mellett sorjában vannak a *gyalogszékek*. Ebédkor az asztalszéket körülrakják gyalogszékekkel, felteszi a gazdasszony a tálat (a lyukas asztalszékre, *Ért. 1910, 144*), ebből szedeget kiki, amennyi jólesik. Ha pedig a gazdasszony nem a fazékban, hanem serpenyőben vagy bográcsban főz, egyszerűen a földre teszik le, körülülik és úgy fogyasztják el az ételt. Szobában ebédelni újabb szokás." Egy alacsony kultúrszintű világ képe ez, melyet stílszerűen egészít ki a következő is: „Aludni sem igen alusznak benn nyáron (t. i. a szobában), legfeljebb hűsölni mennek be. A gazda a tornácban lévő ágyon alszik, a legényfiú az istállóban, *a gazdasszony és nagyobb lánya a konyha küszöbén*..." — akárcsak némely balkáni pásztori népek.

A pitarban való étkezés is ősi szláv, s úgy látszik kisorosz eredetű szokás *(W. u. S. 1924, 61)*. *Kisasztalról* eszik a fiatal pár Szlavóniában *(Ért. 1911, 240)*. A „körülülik az asztalt" kifejezés, melyre *Kósa Béla* szamoskéri ref. lelkész úr volt szíves levélbelileg figyelmeztetni, föltehetőleg ilyen alacsony, s talán kerek asztalra vonatkozik. (Nyári asztalok kerek malomkőből az udvarokon sokfelé!)

IRODALMI SZEMLE.

Passek A. és Latyne B. A.: *Sur la question des „kamennye • baby".* („Eurasia septentr. antiqua" IV, Helsinki 1929. Két részben, ú. m.: „La type scytho-sarmate" és „Les youba tchouvaches", 4, ill. 10 ábrával).

Mi itt csak a cikk második részére hívjuk fel röviden a figyelmet.

A csuvasok az elhaltak sírjaira, rendesen a *tor* ünnepén, gömbölyű fatörzsököt *(juba)* állítanak, melynek felső szabad végét fejformára faragják, vagy tőkéletlen emberarcot vésnek rá. A fejfákból szép sorozatot (ötféle típust, *hegyesfejût* is; talán hegyes sapkájút?) mutatnak be szerzők.

Ezeket aztán összevetik a bulgáriai óbolgár jellegű emberalakos fejfákkal, s kapcsolatot gondolnak egyfelől a bolgár-csuvas, ill. csuvas-kazár s általában a középkori keleteurópai hasonló emlékek („kőbabák"), másfelől az orkhoni török „balbal"-ok között. (Ez ott a nevük a hős által megölt és sírjára tett ellenség szobrocskáinak).

Mivel a csuvas *juba (Budenz*-nél, l. alább: *joba),* amint *Paasonen* szótárából látjuk, ugyanaz mint a köztörök *oba, obo* (= sírhalom, kurgán, sírkő), melynek lobogós, kopjafás változatai Belső- és Magas Ázsiában törökök és mongolok közt mindenütt megtalálhatók, nagyon is lehetséges, hogy kópjafáink, s általában alakos fejfáink eredetét erre-felé kell keresnünk. *Koporsó, tor* és *gyász* szavunk is korai török eredetű. (A *torra* l.: *Magyar Nyelv: 1922. Pais* cikkét). A *bálvány* török eredete ellen is *(Munkácsi): balbal,* > *balvan,* > *bálvány,* ma már aligha lehet kifogást emelni.

A magyar és csuvas (és volgai finn) fejfák valószínű közös gyökerére, s általában a magyar bálvány-fejfák pogánykori származására különben már *Budenz* rámutatott: „Bálvány és fejfa" című cikkében *(Ethn.:* 1897) s aki e kérdéssel foglalkozni óhajt, annak az ő (és különösen *Munkácsi: Ethn.: 1896, 220—29 és 297—323)* tanulmányából kell kiindulnia. Hogy a temetői bálványokat a kapubálványokkal is össze kell vetni, melyek néhol még őrzik a régi temetők elhalt fejfaformáit, magától értetődik.

Bátky Zsigmond.

Paret, O.: *Die Einbäume im Federseeried und im übrigen Europa.* („Praehist. Zeitschrift" XXI—1930, 22 ábra).

A kőkor végétől kezdve ismeretesek egyfából faragott-égetett ú. n. lélekvesztők Európában. Ezek felsorolása és bemutatása. Magában a Federsee-ben 25 darabot találtak eddig. A legrégibbek keresztmetszete kerek, a fiatalabbaké lapos. *Kiel,* v. *ormó* tehát nincs rajtuk. Lényegileg nem különböznek a ma is sok helyen (Balkán, Magyar-, Osztrák-, Német- és Svájcországban) használatos lélekvesztőktől. Ezek is gömbölyű, v. laposfenekűek.

B. Zs.

BEÉRKEZETT KÖNYVEK.

Dr. F. G. Stebler: Alp- und Weidewirtschaft. Berlin, 1903.

Treizeci: Cântece populare. Bucureşti, 1927.

Katalog der Internationalen Ausstellung Musik im Leben der Völker von Dr. Kathi Meyer. Frankfurt am Main, 11 Juni—28 August, 1927.

Magyar Adorján: Kérdések, Ázsiából jöttünk-e vagy európai ősnép vagyunk?

Revista del Instituto de Etnologia. Tomo I. No. 2. Tucumán, 1930.

Dictionnaire des Sciences Anthropologiques. Paris, 1889.

J. C. Boileau Grant: Anthropometry of the Chipewyan and Cree Indians of the neighbourhood of Lake Athabaska. Ottawa, 1930.

Materialii po szvagybe i szemejno, rodovomu sztroju narodov. Leningrad, 1926.

F. F. Communications. N : o, 90; Boggs: Index of Spanish Folktales, Helsinki, 1930. N : o, 91: Spaigó: Chancei's Shipman's Tale: The lover's gift regained. Helsinki, 1930.

Gáll Imre: A méhgazdaság üzemtana. Gödöllő, 1927.

Handwörterbuch des deutschen Märchens herausgegeben v. Lutz Mackensen. I. Band, 1. Lieferung. Berlin u. Leipzig, 1931.

Dr. Györffy István: Magyar népi hímzések. I. A cifraszűr. Budapest, 1930.

Ethnologica, Band IV. Leipzig, 1930.

Bartha Károly dr.: A debreceni fésűsmesterség. Budapest, 1929.

ANZEIGER

XXI. JAHRG. DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNGAR. NATIONAL-MUSEUMS 1931 I. HEFT

Seite 1—6. FEDOROVSKIJ, A. S.: *Archäologische Ausgrabungen bei Charkov.* Die Expedition der ukrainischen wissenschaftlichen Institute beendete Ende 1929 das Studium der Donyeckoe Gorodischtsche. Die Geschichte der Stadt hängt mit dem von Igor in 1185 gegen die Palowzen geführten Kriege zusammen. Die Expelition stellte fest, dass Gorodischtsche eine Zitadelle war, von einer grösseren Siedlung (1½ × 1 km) umgeben. Der Grundstock der Denkmäler ist für die slavische Kultur des XI—XII. Jahrhunderts charakteristisch. Sie können in vier Kategorien geteilt werden: in die Gruppe der Getreidegruben (Fig. 1.), der Erdgruben (Fig. 2.), der Hafnergruben und der Gräber. Von den Getreidegruben kamen 80 zum Vorschein. Der Form nach sind sie verschieden, es gibt sich nach unten verbreiternde kegelförmige und walzenförmige. Auch ihr Mass ist verschieden. Die tiefste beträgt 3·20 m. Die Wand der Gruben ist geglättet und mit (mehrfach gebranntem) Lehm beworfen. Zum Verkleiden derselben verwendete man Birken- und Fichtenrinde. Man fand in diesen Gruben auch verkohltes Getreide. Die Zahl der Wohngruben ist 7 und mit Ausnahme einer einzigen sind sie sehr klein. Ihr Grundriss ist zumeist rechteckig. Der Boden ist mit Lehm verputzt, die Wände mit Stroh oder Brettern bedeckt. Die Spuren der Feuerstätte und der Lagerstätte sind konstatierbar. Die Zahl der Hafnergruben ist 5. Vier davon gehören zu ein- und demselben Typus. Diese bestehen aus einer grossen Feuerstätte mit einer Scheidewand in der Mitte. Über die Feuerungsstätte befindet sich der runde Deckel mit 8 grossen Öffnungen. Durch diese ging die heisse Luft. In der fünften sind an Stelle der Löcher mehrere kleinere, aus einer grösseren sich verzweigende Röhren, welche den Deckel durchdringen. (Fig. 3, No. 1.: Der eingebrochene Deckel des Ofens. No. 2.: Vertikalschnitt des Ofens, No. 3.: Boden des Ofens mit 6 Fusslöchern.) Alle diese 3 Arten von Gruben waren voll mit Kulturresten, welche aus Erde, Asche, Kohle, gebrannter Lehmmasse, Scherben von Tongefässen bestehen. Die Gräber — von über 20 sind schon 16 ausgegraben — sind nur von einer dünnen Schicht bedeckt, ihre Tiefe ist 70 cm. Die Skelette sind in unversehrtem Zustand verblieben. Sie liegen am Rücken, ausgestreckt, mit dem Gesicht nach Westen gewendet, mit der rechten Hand auf der Brust, der linken auf der rechten Schulter. Die Gräber werden an vielen Stellen von Kulturgraben unterbrochen, was den Ortwechsel der Siedlung beweist. Die Kulturschicht ist tief und enthält viele Denkmäler: Kinderspielzeug, Hornstücke, Eisenschlacke u. a. Das Milieu wird durch Holzaschenreste gekennzeichnet. Es lassen sich Eichen-, Tannen-, und Weidenasche konstatieren. In grosser Zahl wurden die Gebeine der wilden Tiere, sowie deren Zähne und Hörner ans Tageslicht befördert. Am häufigsten kommen die Gebeine des Elches, des Hirsches, der wilden Ziege, des Ebers, des Bären, des Wolfes, des Bibers und des Hasen vor. Ausser diesen Waldtieren sind noch die Antilope und das Murmeltier konstatiert. Auch wurden viele Vogelknochen gefunden, sowie zwei Entenarten. Die Kulturpflanzen sind verkohlt oder in Abdrücken aufgefunden worden. Man stellte das Vorhandensein von Hirse, Roggen, Gerste, Weizen, Buchweizen, Flachs und Mohn fest. Hafer ist zweifelhaft. Von den Haustieren hat man die Gebeine des Hundes, der Katze, des Schweines, der Kuh und des Pferdes aufgefunden, sowie auch Eierreste. Von den Gegenständen, die sich auf das damalige Leben beziehen, fand man grösstenteils die Überreste der Hafnerei. Zumeist sind es typisch slavische Geschirre aus dem XI—XII. Jahrhundert. Sie sind krugförmig. Oft sind sie mit einem Meisterzeichen versehen und vermutlich auf einer hölzernen Töpferscheibe verfertigt worden. Auch befinden sich öfters geradlinige oder wellenartige Verzierungen an ihnen, sogar im Innern des Gefässes. Seltener sind die mit Holzstanzen verzierten Geschirre. Wichtig sind jene, welche wahrscheinlich noch ohne Töpferscheibe angefertigt wurden. Diese verzierte man mit Furchen. Man fand einen unversehrten Topf mit Deckel, ferner eine Amphore von Kiewer Typus. Auch fand man eine geschliffene, tönerne Spindel, bleierne Netzsenker, Tongeschirre, Menschen- und Tierfiguren. Unter den Gegenständen aus Bein befanden sich Knöpfe, Platten, Röhren, zwei Kämme, und wahrscheinlich zu Waffenverzierungen gebräuchliche Beinintarsien. Ferner Messer, Pfeilspitzen, Pfeifen. Den durchgebohrten Hauer eines Raubtieres, messerförmige Scheiben aus Horn. Häufig kamen Feuersteinfunde, Kreide- und Sandsteinstücke zum Vorschein. Mühlsteine wurden in grosser Zahl gefunden. Es kam auch ein grosser kugelförmiger Mörser und 50 Spindelstäbe zum Vorschein. Man fand ein Kreuzchen aus Schiefer und eines aus Marmor, eine Pfeilspitze aus Feuerstein. Weiterhin Metall-Gussformen aus Kreide (kl. Kreuze, kl. Mondsichel). Bronzegegenstände sind selten: Ringe, Ohrgehänge, Armbänder, Schellen, Knöpfe, 2 kl. Monde, 2 kl. Kreuze. Auch eine Münze, auf welcher 2 Vögel abgebildet sind, fand man. Gedrähte Armspnagen aus Glas sind als Schutt vorhanden, zumeist färbig. Es gibt Perlen aus Karneol, Bergkristall, zwei Agraffen aus Lapis lazuli, Bernstein, Perlmutter, Kauri-Muschel. Auch einige Belemnite fand man. In der Asche befanden sich auch Schnurstücke, Stoffreste. Die Ausgrabungen werden in Zukunft in noch grösserem Masse fortgesetzt.

Seite 6—12. ÉBNER, S.: *Alte Feuerstätten in den Komitaten Borsod, Abaúj, Zemplén, Bereg, Szatmár.* Tafel I, Fig. 1.: Stubenherd mit Feuerhut („kabola") Zemplén (Zpl.) 2.: Laubenherd mit d. Ofenloch. Zpl. 3.: Laubenherd mit Öfchen, links. 4.: Laubenherd. Zpl. 5.: Backofen in der Stube, neuere Form. Der Pfeil zeigt das Heizloch. Zpl. 6.: P = Laube, H = Stube, K = Backofen, t = Herd, k = Kessel, a = Bett, l = Truhe. Tafel II. Lauben-Feuerstätten. 2. und 5—7. aus Bereg, die übrigen aus Szatmár. 8. und 9.: Backöfen im Backhause. 11.: Dasselbe in der Laube. Tafel III. 1.: Szatmár, 2.: Borsod, 3—5.: Zemplén, 6.: Abaúj. 1., 2., 5., 6.: In der Stube, mit Backofen. 4.: In der Laube. k = Kessel, t = Herd, mit Ofenloch.

Seite 16—27. VISKI, K.: *Feuerstätten im Széklerland.* Fig. 1.: Backhaus—Sommerküche (rechts Schuppen), Kom. Háromszék (Hrsz.), 2.: Dasselbe (rechts Getreidespeicher), Hrsz. 3.: Dasselbe. Hrsz. 4.: Grundriss eines Hofes. I. = Haus, II. = Backhaus, III. = Stall, IV. = Schweinestall, V. = Scheuer. 5. = Herd, 6. = Dörrofen für Obst. 7—9. = Feuerstätte mit Backofen und Kessel, in der Laube. Sämtl. aus Hrsz. 10. = Rest eines Herdes. 11—15. Feuerstätten mit Feuerhut. 12—15. in der Stube. Sämtl. aus Hrsz. 16—19. Feuerstätten mit Backofen (16. in der Sommerküche, 17—19. in der Laube). 20.: Backofen. 21.: Detail von Fig. 17. Sämtl. aus Hrsz. 22.: Verfallener Herd. Hrsz. 23.: Herd. Csik. 24—26.: Backöfen (in der Sommerküche). Csik. 25.: Herd. Csik. 28., 29., 30., 32.: Backöfen (in der Laube), 31., 33.: Herde (in der Stube). Torda-Aranyos. 34., 35., 37., 38.: Backöfen (in der Laube). 36. Herd (in der Stube). 39.: Kessel, 40., 42.: Detaile desselben. 41.: Schemel. Die hier beschriebenen Formen sind schon stark im Verschwinden.

Seite 27—30. VERESS, S.: *Beiträge zu den Feuerstätten-Formen der Tschangos* (Magyarischer Stamm in der Moldau, Rumänien). Fig. 1.: Backofen in der Sommerküche, 2.: Backofen in der Küche (sog. „sala"), 3. Herd mit Feuerhut (links) und Backofen („soba") in der Stube, 4.: Altes Haus, 5.: Grundriss desselben. (Ka = Kammer, Sz = Küche, k = Herd, szo = Ofen, a = Bett, szé = Stuhl, a = Tisch, p = Bank, T = Laube (Gang), L = Stiege.

Seite 31—34. BÁTKY, ZS.: *Zur Geschichte des ungarischen Stuhles.* In den ungarischen Bauernhäusern und Küchen findet man noch vielerorts die niedrigen, schemelartigen, eckigen, vierfüssigen, seltener halbscheibenförmigen und dreibeinigen Stühle, als Überreste einer Welt, die auf niedriger Kulturstufe stand. Diese haben bei uns eine alte Geschichte. Bischof Otto v. Freising, welcher Mitte des XII. Jahrhunderts durch Ungarn zog, schreibt, dass die ungarischen Herren ihre kleinen Stühle *(sella)* sogar in den Königspalast mit sich nehmen. Ein Jahrhundert später wird dieser Brauch durch ein königliches Dekret verboten. Wie diese geformt waren, wissen wir nicht. Das ungarische Wort *szék* (spr. *sek)* ist tschuwaschisch-bulgarischen Ursprunges *(seki)* und bedeutet im Alttürkischen einen erhöhten Platz. Auf dessen Grund kann angenommen werden, dass die Ungarn eine niedrige Stuhlart mit sich brachten, welche als Gegenstand vielleicht ossetisch-alanischen Ursprunges ist. In König Attilas Holzpalast von alanischen Gepräge, erwähnt auch *Priskos* das Vorhandensein einzelner kleinen Stühle. Die Beschreibung der kleinen ungarischen Stühle wäre erwünscht.

Seite 34—37. BÁTKY, ZS.: *Zur Geschichte des ungarischen Tisches.* Das ungarische Wort „asztal" (Tisch) ist slavischen — vielleicht slovenischen — Ursprunges *(stol > asztal).* Stol bedeutet im Südslavischen Stuhl, im Nordslavischen eher kurze Bank. Solche kurze, heute vierbeinige, niedrige Bankarten, mit einem runden Loch in der Mitte für den Kessel oder die Schüssel, findet man noch hie und da in Bauernküchen. Ihr Name ist *asztalszék (Tischstuhl)* oder *evőszék (Esstuhl).* Es gibt auch noch dreibeinige Abarten. Möglich ist, dass diese letzteren Abkömmlinge jenes runden, bereiften Dreifusses sind, in welche man beim Kochen den Kessel stellt und welcher bei den Türken allgemein gebräuchlich ist. Vielleicht war dies der altungarische Tisch. Einen solchen vierbeinigen Tischstuhl sehen wir auf Abb. S 37. welches das Innere einer Hirtenhütte vom Alföld darstellt. Der Mann kocht auf der Kesselschwinge, auf einem niedrigen Stuhle sitzend. Rechts ein Legel, auf dem Tische ein lederner Salzbehälter, Esslöffel in die Rohrwand gesteckt, links eine Schüssel.

Seite 38. Literarische Beschprechungen.
Seite 38. Eingelaufene Bücher.
Seite 39—40. Anzeiger (Deutscher Auszug).

A kiadásért és szerkesztésért felelős: Dr. BÁTKY ZSIGMOND.

Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. 1931. Budapest VIII, Múzeum-körút 6. — (F.: Czakó Elemér dr.)

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK

XXIII. ÉVFOLYAM **ÉRTESÍTŐJE** 1931. 2. FÜZET

Makkos fazáraink.

Rejtélyes kulcsot hordanak magok,
Lakónit, a mely három makkra jár.
(Aristophanes—Arany: A nők ünnepe. 394—95. s.)

Van egy fazártípusunk, amely a még országszerte eléggé általános egyszerű fakallantyúk, tologatós vagy madzagra járó reteszek

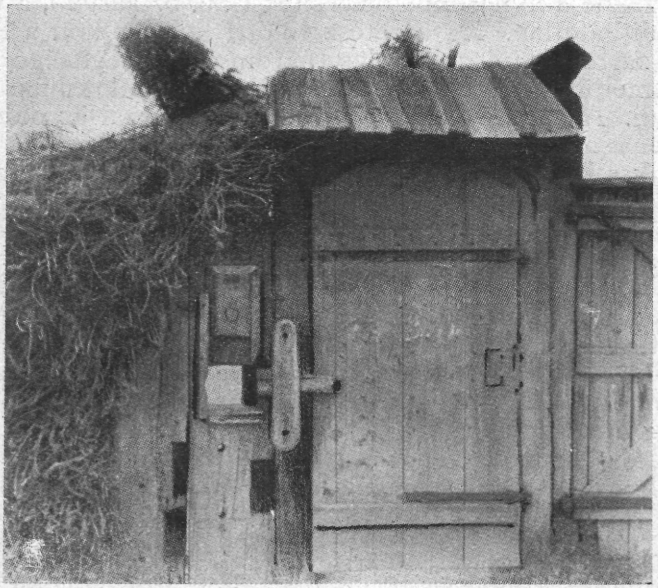

1. ábra. A nagyszalontai Vénkert nevű szőlőskert ajtaja belülről nézve; az ajtófélfán a fazár, ‚zárva' helyzetben. A zártól balra négyszögű nyílás, amin nyitáskor és záráskor kívülről benyulnak. A nyílás fölött a nyílás (éjjeli) elzárására szolgáló, leereszthető lappancs; ezt a kert csősze kezeli. Az ajtón balról az egykori vaszár nyoma látható; a vaszár a téli-tavaszi nedvesség miatt nem vált be. A kép bal szélén szőlővenyigéből rakott *garággya.* — Szerző felvétele.

s hasonlók között komplikáltabb szerkezetével válik ki. Manapság már ritkaságnak mondható s bizonyára ez az egyik oka annak, hogy vidéki múzeumaink néprajzi gyüjteményeiben vagy egyáltalában hiányzik, vagy jobb esetben alig van egy-két példánnyal képviselve; a másik ok, hogy e zárak rejtettebb helyeken lapulnak meg, melléképületeken, pincék, malmok, pajták, csűrök, aklok, szőlők, tanórokkertek ajtóin, kapuin; ott is többnyire belül s ilyenkor még kulcslyuk sem árulja el őket, legfennebb egy nagy négy-

szögű nyílás, amelyen nyitásukra be szoktak nyúlni. (1. á.) Nincs tehát annyira szemünk előtt, mint az utcaajtók, házajtók zárféléi. Lappangásuk avultságukra s ezzel régiségükre figyelmeztet. Erre utal interkontinentális elterjedésük is, amiről alább szólunk. Lássuk elébb magának a zárnak egyik tipikus s részletrajzokkal megvilágított példányát.

Az V. tábla 26., 27., 29., 30., 31., 32. rajza egy udvarhelymegyei, rugonfalvi „pajtazár"-at mutat távlati rajzban, függélyes és vízszintes keresztmetszetben.[1] Egy 33 centiméter magas fahasáb, amelynek három függőleges völgyében három *makk* (kisebb, ez esetben közepén négyszögben kifűrészelt, fahasáb) könnyen alá s fel mozgatható. A nagy fahasáb vízszintes vájatában (völgyében) vaskos faretesz tologatható, amelyen a három makk csapjának megfelelő méretű három vésett nyílás van. Ha a könnyen mozgó makkok ezekbe a nyílásokba beleesnek (l. u. o. *‚zárva'*), a retesz vízszint mozdíthatatlan. Ha a retesz fölötti kulcslyukon a háromfogú kulcsot a zárba toljuk s a kulcs (három foga) segítségével a makkokat fölemeljük, a retesz kiszabadul s a zárból kihúzható: a zár *‚nyitva'* van. A zár az ajtóra vagy ajtófélre azzal az oldalával van fölerősítve, rendszerint faszegekkel fölszegelve, amelyen a szerkezetet látjuk s ha a helyén van, csak egy síma (de néha csinosan tagolt: l. u. o., továbbá az I. tábla 4., 6., 8. rajzát) fahasáb látszik belőle a benne vízszint álló retesszel s esetenként egy kulcslyukkal. (L. az 1. ábrát.)

Amilyen kevéssé ismertük eddig magukat e fazárainkat, olyan kevéssé ismerjük a hozzájuk kapcsolódó szókészletet is. *Makkos fazárnak* ezt a típust *Arany* után nevezzük, aki így szól róluk: „*Néhol a népnél ma is vannak fazárak, melyek leeső makkjait, azaz czövekeit, a szintén fakulcs makkjai fölemelik, s ez által a zárat félre lehet húzni, s az ajtó kinyílik*".[2]

Az egész zár neve tehát legyen *makkos fazár*, ahogy címül is írtuk. *Makk*nak nevezi Arany is a zár megkülönböztető lényeges

[1] A zár a székelyudvarhelyi ref. kollégium néprajzi gyűjteményében van. *Haáz F. Rezső* ref. koll. tanár gyűjtése. Ő készítette e zár itt közölt rajzait is.

[2] L. *Aristophanes-glossarium.* Arany Össz. Munk. 1885. VIII. 498. l. — *Arany* itt *Aristophanes* következő helyeit idézi: *vigyázz, hogy a zár makkját le ne rágja.* Darázsok: 157. — *a makkot ejtsd le a tolóreteszbe.* U. o. 203. — *most már kapukkal védve jól a hely, zárjában a makk.* Madarak: 1073. — *rejtélyes kulcsot hordanak magok, lakónit, a mely három makkra jár.* Nők ünnepe: 395. — Megjegyzendő, hogy az általam Nagyszalontán gyűjtött s itt a IV. táblán bemutatott — újabb és régi — kulcsok (mint a ‚lakóni'-ak) kivétel nélkül három fogúak, vagy ahogy *Arany* mondaná: három makkúak.

Az I. számú tábla magyarázata.

1. ábra. Rovátkolt reteszű tolózár, amelyet kívülről a (III. t.) 21., 22. sz. ábra szerinti kulccsal nyitnak. Magyarvalkó, Kolozs m. (29 cm. m.) — 2. ábra. Vsz. egy makkos tolózár retesze. Jászapáti, Jász-Nk.-Szol. m. (29 cm. m.) — 3. ábra. Fazár külső fele retesszel és kulccsal. Szulin, Sáros m. (26·5 m.) — 4. ábra. Csürkapuzár és kulcsa; a kulcs a reteszbe jár. Csikmenaság. Csik m. Domonkos Pál-Péter gyűjtése. (? m.) — 5. ábra. Fazár. Cseke, Szatmár m. (20·7 cm. m.) — 6. ábra. Fazár. Erdély. (39 cm. m.) — 7. ábra. U. a. Bélaapátfalva, Borsod m. (34 cm. m.) — 8. ábra. U. a. A reteszén látható két lyukba esik a makk csapja. Erdély. (28 cm. m.) — A Nemz. Múz. Népr. Tára példányairól rajzolta szerző.

részét. A zár keresztben járó része — ahogy *Arany* is fordítja (Darázsok: 203.) — *tolóretesz*, vagy a továbbiakban egyszerűen *retesz;* kulcsa: *kulcs*, amelynek azonban *fogai* vannak, mint a gereblyének. E fogakat nem nevezzük — *Arany* után — makknak, mert

I. TÁBLA.

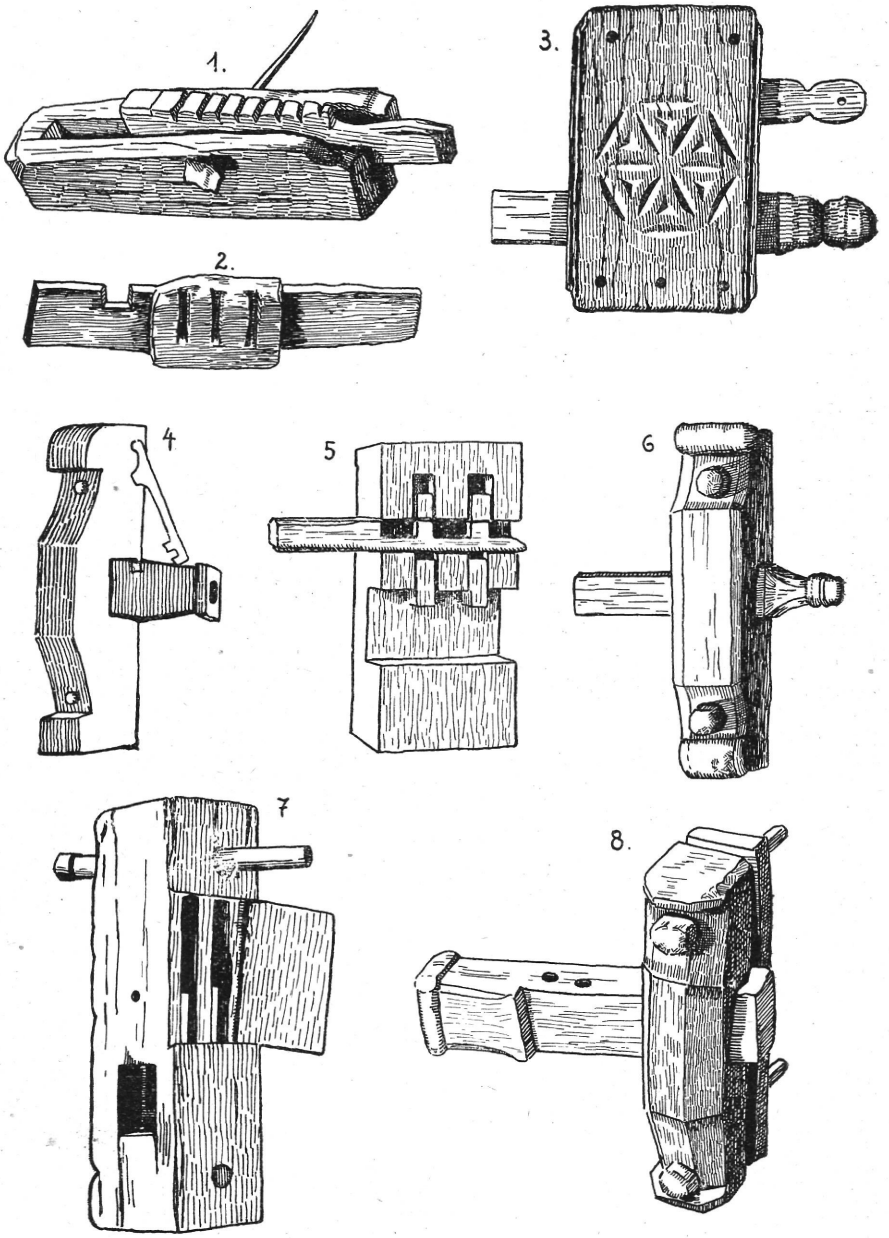

ezt a szót már egyébre foglaltuk le. E záraknak palóc földön — úgy látszik Rimaszombat tájékán — *külköszár* a nevük (egészen más szemlélet alapján); kulcsuk pedig *gerezdes kúcs*.[3] Csíkban — megszorult használatuk után — *csűrkapuzár* a nevük,[4] Rugonfalván pedig ugyanazon okból *pajtazár*,[5] Matolcson *kiskertkapuzár*, mint ahogy Nagyszalontán kulcsuk *szöllőskertkúcs*, minthogy ilyen zárak ma már csak szőlőskerteken vannak. Ahogy a néprajzi terminológia szabatossága érdekében a kulcs fogát nem nevezzük — *Arany* után makknak, azonképen magát az egész zárat sem nevezzük *falakatnak*, aminek *Tömörkény* mondja a szatymazi példányt, valószínűleg Szatymazon hallott neve szerint,[6] mert a lakat szót a minden nyitáskor levehető, sőt többnyire leveendő zárfélére kell lefoglalnunk. Makkos fazáraink külön-külön részei tehát: a fahasáb, amit — jobb híján, azaz míg neve előkerül — *tönk*nek nevezünk (a székelyek alighanem *fitaknak* nevezik), a *tolóretesz* (röviden *retesz*), a *makk* és a *kulcs*.

Minden ismert makkos fazárunknak — a szatymazi kivételével, amelynek kulcsa nincs — a most megnevezettek a lényeges alkatrészei, de az egész zárnak, nemkülönben részeinek alakja, nagysága, még az itt bemutatott néhány példány szerint is igen különböző. Az egyes részek működése sem egyforma, bár a lényegre nézve azonos elvűek. Változó a makkok száma (nálunk 1—5) s természetesen eszerint a kulcs fogaié is. A változatokra nézve a leleményesség kettőre igyekszik: 1. hogy a zár mentül tartósabb legyen; s 2. hogy idegen kulccsal ne legyen nyitható. Az utóbbi célt különösen a tönkön levő makkváluk (s az ezekben járó makkok) méretezésével érik el s az ekképen lehetséges változatosságuk semmivel sem kisebb, mint a mai, modernebb vaszáraké. Maga a zár lehet kisebb vagy nagyobb, makkja lehet vaskos, széles, egész négyszögű talpával a reteszbe eső (5. ábra), lehet keskenyebb (12., 23., 24., 25., 32. ábra), s járhat csupán vékony csapja a retesz megfelelően szűk nyílásaiba; (a 8. ábra tolóreteszén látható két lyuk ilyen csapok befogadására való). A makkok (és kulcsfogak) lehetnek egymástól szabálytalanul különböző távolságban s lehet közöttük egyik-másik a többinél keskenyebb. A makkok tolóreteszbeli nyílásai lehetnek a retesz szélével párvonalasan (9., 14. stb. ábra), vagy lehetnek átló irányában vagy szabálytalanul is elhelyezve (31. ábra); természetesen azonosképen a kulcs fogai is (l. a IV. táblán a felső sor 4., az alsó sor 2., 3., 5. darabját).

[3] L. *Malonyai:* A magy. nép műv. V. A palócok művészete. 206. l.
[4] *Domokos Pál Péter* szíves értesítése.
[5] *Haáz F. Rezső* szíves értesítése.
[6] L. *Tömörkény I.:* Szatymazi falakat. Ért. 1911. 128. l.

A II. számú tábla magyarázata.

9., 10. ábra. Fazár; 9.: nyitva, 10.: zárva. Matolcs, Szatmár m. (51 cm. m.) — 11. ábra. Ugyanaz kulccsal, retesz nélkül. Uglya, Máramaros m. (88 cm. m.) — 12. ábra. Ugyanaz, csapos makkú kulcs és retesz nélkül. Mereggyó, Kolozs m. (52 cm. m.) — 13. ábra. Ugyanaz kulcs nélkül, retesszel; kulcsa a reteszbe járt. Uglya, Máramaros m. (69 cm. m.) — A Nemz. Múz. Népr. Tára példányairól rajzolta szerző.

II. TÁBLA.

9.

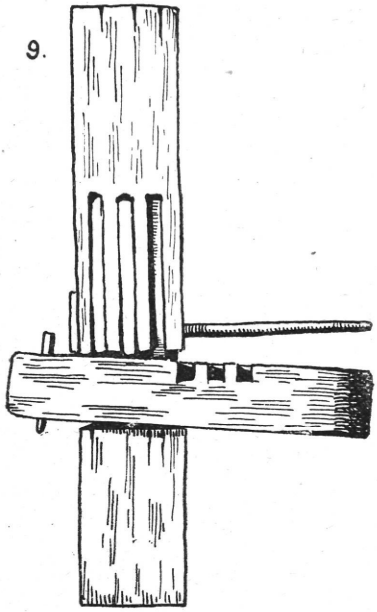

10.

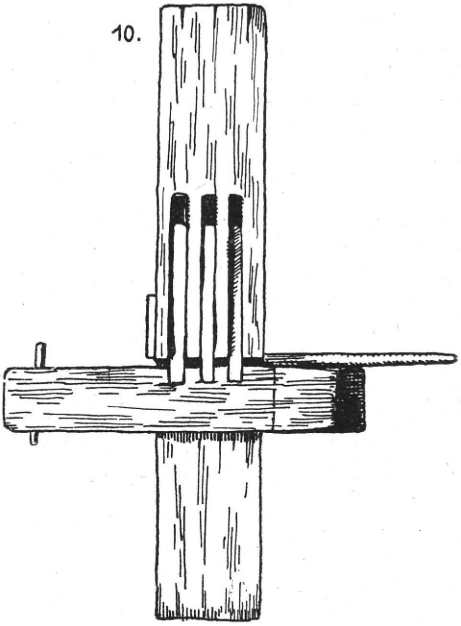

11.

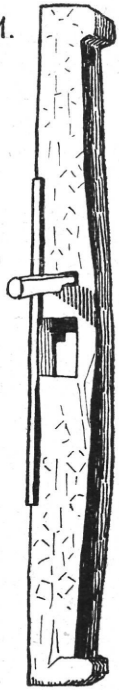

12.

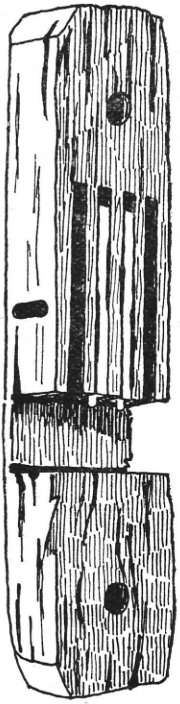

13.

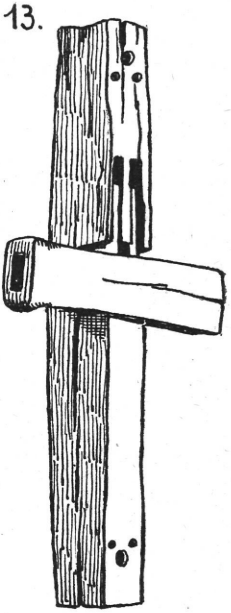

A retesz — legalább egyik végén — s a kulcs is gyakran vállazott, azaz ütközővel van ellátva, hogy a retesz a bezáráskor (tulajdonképen csak bereteszelés), a kulcs a kinyitáskor csak a szükséges mértékig legyen betolható, ahol t. i. a makkokat eléri. (L. pl. a 8., 9., 16. ábrát.) A szalontai kulcsokon (IV. tábla) nincs ütköző, így csak próbálkozva tolhatják a kulcsot megfelelő helyére. Ha a reteszen nincs ütköző, megtörténhetik, hogy a kelleténél jobban kirántjuk s ha ilyenkor mögötte csak egy makk is leesik, a retesz vissza nem tolható. Ilyenkor alig van egyéb segítség a zár leverésénél. Történhetik más baj is. Ha a zár az ajtóra belül van fölszegezve, belülről kell nyitni is, azaz a kulccsal be kell nyulni a zár melletti nyíláson a zárhoz (1. ábra). Ha a kulcsot az ember véletlenül a zárt területre bejti, maga kinnreked. Ez ellen való orvosság a kulcs nyelén való lyukba kötött akasztóspárga; az óvatos ember — mielőtt a lyukon benyulna — az akasztóspárgát a csuklójára húzza. Nemcsak Szalontán, hanem az Eufrates partján is. A kulcs járhat a zárba a retesz fölött, a reteszével egybevágott aknába (II. t. 9., 10. ábra), vagy jóval fölötte külön aknába (I. t. 5., II. t. 11., 12., III. t. 14. ábra), vagy magába a reteszbe is, a végén látható nyíláson keresztül (I. t. 4., II. t. 13. ábra; ilyen — mint a rajta levő két lyuk mutatja — az I. t. 8. ábra is).

Bár az itt ismertetett fazárak — mint típusok — maguk is többezer évesek, korántsem a legprimitívebbek, még az ugyanilyen szerkezeti elvűek között sem. Pl. vannak olyanok is, hogy makkosak ugyan, de nyitásukra kulcs nem kell. Ilyen a *Tömörkény* ismertette szatymazi példány is, amelyet itt felesleges újra bemutatnunk;[7] nyitáskor egyetlen makkját kézzel emelik föl. Az ennél is egyszerűbb zárakkal ezúttal nem foglalkozunk, de egy típust mégis megemlítünk, mert eközött és a mi makkos záraink között van egy átmeneti forma, legalább hiányos adalékunk szerint annak látszik, s érdekes volna tudnunk, hogy valóban az-e. Első táblánk 1. ábrája az ajtó belsejére illesztendő — s nyitott váluban mozgó reteszű — zárat mutat, amelynek reteszét a zár fölött az ajtón levő kerek lyukon benyujtott lebillenő nyelvű kulccsal nyitnak, úgyhogy a kulcs nyelvét a retesz rovásaiba illesztgetve, a reteszt előre vagy hátra tologatják. (Az előre vagy hátra tologatásra, esetleg mindkettőre szolgálhat madzag is, amely a retesz egyik vagy másik, vagy mindkét végére van erősítve; ha csak az egyikre, akkor egyik irányú mozgatásra kulcs is kell hozzá.[8] Másutt az ilyen zár nyitására nem ez a kulcs, hanem egy — a vége felé félkörben hajlított vagy ehhez

[7] *Tömörkény:* Ért. 1911. 128. l.

[8] Ilyen zárat nyit Penelope, mikor Odysseus íjáért a kincseskamrába akar lépni; e homerosi zár nem egészen azonos értelmezését és rajzát l. pl. (a filológus) *Csengeri János:* Homerosi világ. (A reáliák összefoglalása.) Budapest, 1903. 160—161. l.; s (az etnográfus) *Leinbock:* Eesti rahva muuseumi aastaraamat. II. Tartu, 1926. 63. l. — Ilyen zár nálunk is, Erdélyben vagy Göcsejben egyként található; (l. I. t. 1. á.; — *Gönczi:* Göcsej, 456. l.) — Az ennél is primitívebb zárakat — amelyek mondhatni kivétel nélkül nálunk is megvannak —, l. pl. *Bielenstein:* Die Holzbauten der Letten. I. St. Petersburg, 1907. 34—42. l.; igen részletesen: *Leinbock,* id. h.: V. 1929, 72—137. l.; l. továbbá: *St. Bak* cikkét: Lud. Serja II. Tom. IX. 40—46. l. — Gazdag anyagot gyüjtött össze a tomaszow-i tanítóképző ifjúságának néprajzi társasága, (kiadta a lengyel tud. akadémia): *Zamki drewniane przy drzwiach.* Krakow, 1927.

III. TÁBLA.

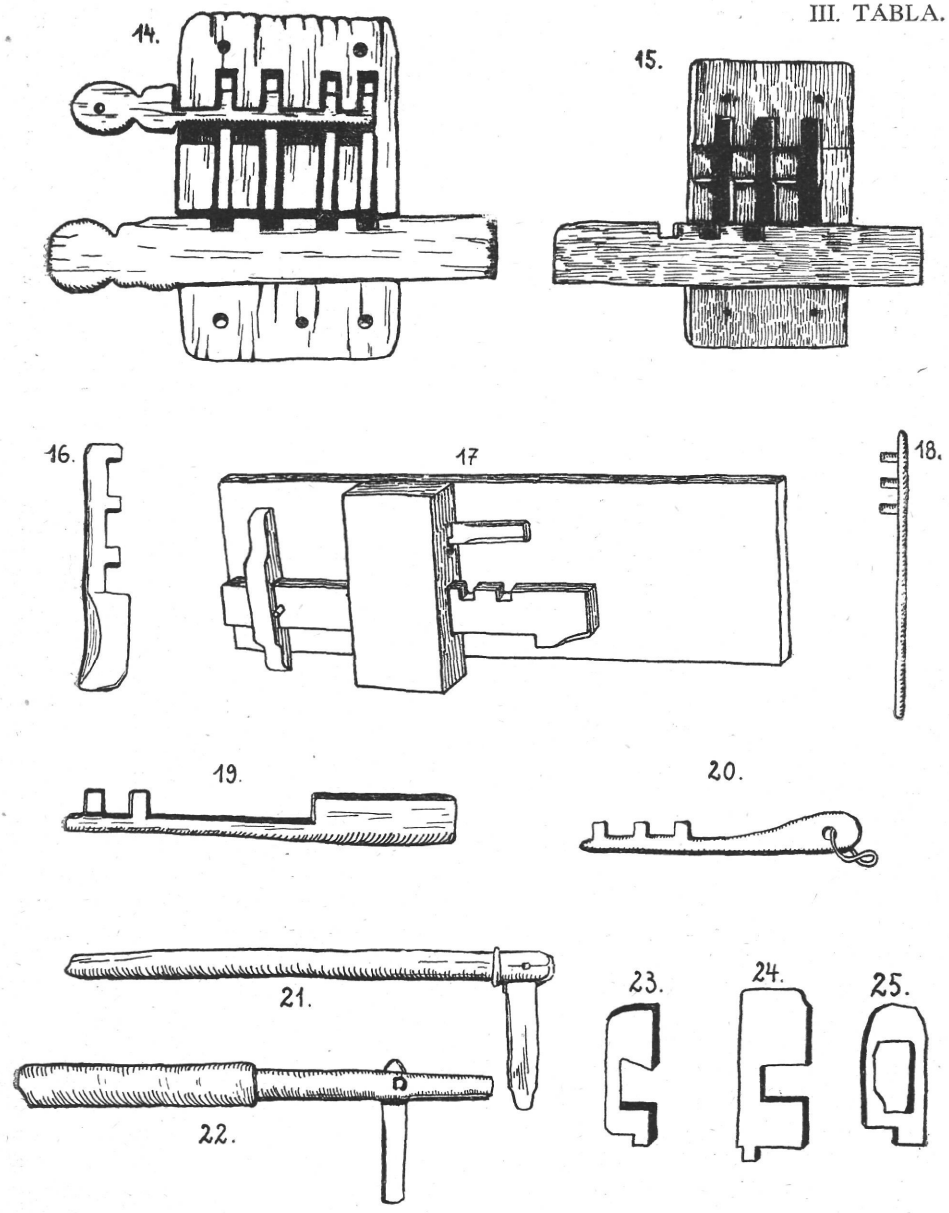

14. ábra. Fazár retesszel és kulccsal, ‚nyitva' helyzetben; az I. t. 3. ábra szerkezete. Szulin, Sáros m. (14 cm. m.) — 15. ábra. Ugyanaz ismeretlen lelőhelyről. Elülső oldalán latin, cirill betűs név: *Visiliski Lid.* Rutén területről. (25 cm. m.) — 16., 18. ábra. Makkos zár kulcsa ismeretlen lelőhelyről. (18·7 cm. m.) — 17. ábra. Az I. t. 5. ábra zárja deszkára szerelve (modell); Cseke, Szatmár m. (20·7 cm. m.) — 19., 20. ábra. Makkos zár kulcsa; 19.: Uglya, Mármaros m. (29 cm. h.), 20.: Magyarvalkó, Kolozs m. (21 cm. h.) — 21. ábra. Rovátkolt reteszű tolózár kulcsa. Petrova, Máramaros m. (36 cm. h.) — 22. Ugyanaz ismeretlen lelőhelyről. (34. cm. h.) — 23., 24., 25. ábra. A bemutatott zárak különböző csapos makkjai. — A Nemz. Múz. Népr. Tára példányairól rajzolta szerző.

hasonló — vaskampó szolgál, de ebben az esetben a rovátkolások, néha lyukak[9] a retesznek nem felső részén, hanem belső oldalán találhatók. Az I. táblánk 2. ábrája ilyen rovátkolt reteszt mutat. A rovátkolás előtti négyszögű berovásról azt hisszük, hogy egyetlen makk számára való, amelyet kívülről föl kellett emelni, mielőtt a kampóval a retesz tologatásához fogtak volna. Erről a zárról gondoljuk, hogy a *tolitós* zár — ahogy Gönczi nevezi — és a makkos zár közti átmenet volna.

Avatag s úgyszólván rejtve élő makkos záraink ról szakirodalmunk eddig alig vett tudomást s hazai elterjedésükről is alig tudtunk valamit. Részletesebben csupán *Tömörkény* ismertetett egy egyszerűbb példányt (id. h.); pedig már *Bátky* fölhívta rá a figyelmet egy erdélyi példány kapcsán Útmutatójában — könyve természete szerint röviden;[10] *Arany Aristophanest* és önmagát kommentálva említi hazai előfordulásukat.[11] „*Néhol a népnél*..." — mondja *Arany*, ami — mint az ő népre való hivatkozásai általában — nem igen jelent többet e három helynél: Nagyszalonta, Debrecen, Kisújszállás; Szalontán bizonyosan látta, hiszen ott még ma is megvannak. *Malonyay (id h.)* említi e zárakat Palócföldről s ugyancsak az ő kalotaszegi kötetében látunk egy kispetri példányt.[12] Igen szép, faragott, festett makkos fazárat mutat be *Kertész—Sváb* parasztház-albuma[13] minden magyarázat nélkül. Magam is említem Szalontáról.[14] E rövid irodalmi említéseket és bemutatásokat elsősorban az itt közölt nemzeti múzeumi példányok egészítik ki. További adataim a következők: 1. a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban van két makkos fazár; egyik Uzonból, a másik Imecsfalváról (az utóbbit l. itt: V. t. 28. ábra); 2. a székelyudvarhelyi ref. kollégium néprajzi gyüjteményében egy (l. itt: V. t. 26., 27., 29—32. ábra); 3. a csíki múzeumban (Csikszereda) egy (l. itt: I. t. 4. ábra); 4. a kolozsvári EKE múzeumban egy; 5. a kolozsvári Muzeul Etnografic-ban három; 6. a szentesi múzeumban egy; 7. a székesfehérvári múzeumban egy; 8. a Téglás István örökösei birtokában (Tordán) lévő Téglás-féle gyüjtemény jegyzetkönyvei egyikében van egy háromfogú, vállas kulcs rajza a tordaaranyosmegyei Podságáról; 9. a Mezőgazdasági Múzeumban egy; 10. Hollósy István komádi főszolgabíró — egykori kedves tanítványom — értesítése szerint egyik komádi földbirtokos hombárján volt egy kb. 1700-ban készült makkos fazár, amelyet korhadtsága miatt nem régen eltüzeltek; 11. Garay Ákos szíves volt arról értesíteni, hogy hasonló zárak Somogyban is vannak; 12. Szendrey Zsigmond szíves tudósítása szerint Szatmárhegyen (Szatmár m.) ötmakkos zár volt divatban; ilyenhez való kulcsot maga is faragott gyermekkorában; 13. Ébner Sán-

[9] Ilyen esetben itt-ott a reteszen szinte annyi a lyuk, mint a rostán. L. pl. *Fielenstein: Uo. 42. l.*

[10] L. *Bátky:* Útmutató népr. múz. szervezésére. Bp. 1902, 173. l.; ábra: 54. t. Ugyanő utal először külföldi analógiákra. (Uo.)

[11] Id. h.

[12] *Malonyay:* Id. m. I. A kalotaszegi magyar nép művészete. 116. l.

[13] *Kertész—Sváb:* A magyar parasztház. I—II. füz. 24. l.

[14] *Viski:* Arany népe. (Arany tárgyi néprajzának vázlata.) Arany-emlék Egyesület könyvei. II. Nagyvárad, 1919. 66. l., 74. á.

dor kollégám Balmazújvárosból hozott egy háromfogú kulcsot; 14. László Gyula kollégám értesítése szerint az udvarhelymegyei Homoródvidéken is szokásosak e zárak aklokon; 15. Györffy István kollégám lefényképezte egyik hajduhadházi szőlőskert ajtaját fazárával; e kép mindenestül egyezik az általam lefényképezett s itt bemutatott szalontaival.

Ábráink adatai s a most közöltek alapján megállapítható, hogy makkos fazáraink Háromszék, Csik, Udvarhely, Kolozs, Torda-Aranyos, Máramaros, Szatmár, Sáros, Gömör, Borsod, Hajdu, Bihar, Jász-Nagykún-Szolnok, Csongrád, Fejér és Somogy megyében ismeretesek vagy legalább előfordultak, tehát — mondhatni — minden országrészben. A kérdezősködésemre adott számtalan nemleges válasz — amikért éppen úgy köszönettel tartozom, mint a fentiekért — korántsem jelenti azt, hogy az illető helyeken e zárak nincsenek meg. Tapasztalatai alapján már *Delachaux* megírta hasonló tárgyú cikke bevezetésében, hogy a kérdezősködés nem sokat ér.[15]

E fazárak, ahogy nehány eddigi hivatkozásunkból is megállapítható volt, természetesen nem szorítkoznak a magyar földre, hanem Európaszerte egyebütt is előfordulnak, sőt még sűrűbben nehány Európán kívüli területen, s ezeket nálunk serényebb külföldi etnográfusok számos közleményben ismertették. Mindezeket fölsorolnunk felesleges; elég utalnunk a két legalaposabb tanulmányra, amelyek bőséges adatgyüjteményt foglalnak magukban s a földrajzi elterjedés és a mult kérdéseivel is alaposan foglalkoznak. E két tanulmány szerzője *Luschan* és *Leinbock*.[16] Az eddigi kutatásokból, leírásokból kitetszik, hogy a makkos fazárak Németországban (Kelet-Poroszország, Pomeránia, Hessen-Darmstadt, Baden, Hannover stb.), Franciaországban (Elzász), Lett-, Észt-, Finnországban (Lappföldön is), Oroszországban (Szibériában és a cseremiszek földén is), Lengyelországban, Ukrániában (Galiciában), Örményországban, Ausztriában (Salzburg, Karintia stb.), általában az Alpokban, a Balkánon (Ciprusban is) az egész mohamedán Keleten, Észak- és Néger-Afrikában s a bevándorolt négerek közvetítésével Amerikában (Guyanában) is előfordulnak. *Luschan* szerint a közeli Keleten száz-ezer- vagy talán milliószámra vannak, s annyira tipikus helyi tárgyak, hogy festett és fémbetéttel díszített apró modelljeiket Damaskusban és Kairóban túristáknak is kínálgatják.

Bár e zárak lényege mindenütt egy, a külföldi adatok a részletekre nézve sok különbségre figyelmeztetnek. E részletek ismeretével valamikor a típusok elterjedése pontosabban megállapítható lesz. *Luschan* szerint[17] a mutatkozó különbségek nincsenek földrajzilag

[15] *Delachaux:* Divers types de serrures de bois des Alpes. Schweizerisches Archiv f. Volkskunde. XXI. 1917. 13—27. Különösen, ha — idegenül — az egyes házakban érdeklődünk. Még csak az kellene, hogy éppen a zárak s azok nyitja iránt érdeklődjék valami ismeretlen ember! *Delachaux* Chateau-d'Oex-ben érdeklődött egy szomszédjánál e zárak felől; a szomszéd azonban ilyeneket nem ismert; később a szerző mégis hetet talált a portáján.

[16] *Luschan:* Über Schlösser mit Fellriegeln. *Zeitschr. f. Ethn. XLVIII. 1916. 406—430. l.* — Leinbock: Puulukud. *Eesti rahva muuz. aastaraamat. II. 1916. 48—68. l.*

[17] *Id. h. 429. l.*

körülhatárolva, de *Leinbock* már két félre osztja az előfordulás területét, legalább Európára nézve, ha — mint mondja — csak nagyjában is: a masszív reteszűek hazája Észak- és Kelet-Európa, míg az üregeseké (amelyekbe magukba kell a kulcsot betolnunk) Dél- és Közép-Európa. Észtországban pl. az utóbbi elő sem fordul. Nálunk — legalább Erdélyben — mindkettő. E kétféleség alkalmazásukra is rávilágít, nevezetesen alkalmazásuk szokásos helyére. A masszív reteszűek nyitására két kéz kell, ezek tehát általában kívül vannak (egyik kézzel be kell tolni a kulcsot s vele a makkokat fölemelve tartani, amíg a másik kézzel a reteszt kihúzzuk; vagy pedig — ami szintén előfordul — két kulcsra van szükség; a szokásoson kívül még egyre, amivel kívülről is félretolhatjuk a reteszt;[18] az üreges reteszűeket pedig általában az ajtó (ajtófél) belső felére alkalmazzák.

A zárak, kulcsok részleteiben olyan formákat is találunk az eddig közölt anyagban, amelyek nálunk nem fordulnak elő; vagy amikről csak hírből tudunk; *Szendrey* szerint pl. Szatmárhegyen ötmakkos zár divatozott; ilyen előfordul Lengyelországban is.[19] *Kaindl* közöl olyan sajátságosan összetett fogú hucul kulcsot,[20] amely vetekszik a modern Wertheim-zárak kulcsaival. Morvaországból olyan kulcs került elő, amelynek a mai nagy vaskulcsok módján füle van, de oldalt, s ennek alakja négyzet.[21] Egy ciprusi zárnak tönkje látszólag négy egyenlő makkra szánt négy egyenlő széles völgyeléssel van ellátva, a negyedik völgyelésbe azonban három vékony, alul lépcsősen rövidülő makk jár s ennek megfelelően van természetesen kulcsa is faragva.[22] Vannak kulcsok, amelyek közepük táján szögben hajlítottak.[23] A mi szatymazi típusunknak, mint említettük, él egyebütt az a formája is, amelyet nem kézzel (ujjal), hanem kulccsal nyitnak.[24] *Vakarelszki* szófiai múzeumi kollégám szíves volt rendelkezésemre bocsátani egy bolgár hárommakkos zár rajzát, amelynek retesze fogantyúval van ellátva, azaz széles, ovális nyílás van rajta, aminél fogva megmarkolható (Jumru község, Karabunár, Burgasz). Némely zár még fazárnak nevezhető ugyan, kivált első látásra, de egyik-másik része már vasból való; átmenet a fa anya-

[18] Ilyen „kétkulcsos" zárat mutat *Leinbock* 60. ábrája, 63. l.; — lényegében ilyen látható, de komplikáltabb: *Delachaux: id. h. 24. l., fig. 9.* — Értesülésem szerint valamilyen, ez utóbbihoz hasonló, talán a tiszántúli Sárrétről is elő fog kerülni, a szentesi példány pedig — mondhatni — azonos a *Delachaux* által bemutatott svájcival.

[19] *Moszyński, K.:* Kultura ludova slovian. I. 1929. 513. l.

[20] *Kaindl: Haus u. Hof bei den Huzulen.* Mitt. d. Anthr. Ges. in. Wien. XVI. 1896. 155. l.

[21] *Časopis vast. muz. spol. 1894. 83. l.*

[22] *Ohnefalsch—Richter, M. H.:* Griechische Sitten u. Gebräuche auf Cypern. Berlin, 1913. 18. l. Ez ábrára *Györffy* kollégám volt szíves figyelmeztetni. — Ugyane könyvben fényképen látható, hogyan vannak ezek a — mieinkhez képest kicsiny — zárak az ajtó külsejére szerelve. 13. l. és 49. l. előtti 22. t.

[23] L. pl. *Luschan* ábráját (az egykori Babilón melletti) Birnunból előkerült zárról. *Id. h. 412. l.* Szerinte e formáról kapta volna a vállperec latin *clavis,* „kulccsont" nevét. Más vélemény szerint (l. *Mihalkovics:* Az ember anatómiája és szövettana. I. Bp., 1898. 100. l. jegyz.) egy római gyermekjátékszerről. Viszont a vállperec *extremitas*-ának formáját, mint kulcsfogantyút, l. *Český Lid.* IV. 1895. 291—94. Mihalkovics jegyzetére Bartucz Lajos kollégám volt szíves figyelmeztetni.

[24] L. *Bielenstein:* Id. h. 46., 47. l. s utána *Leinbock* is: id. h. 65. l.

IV. TÁBLA.

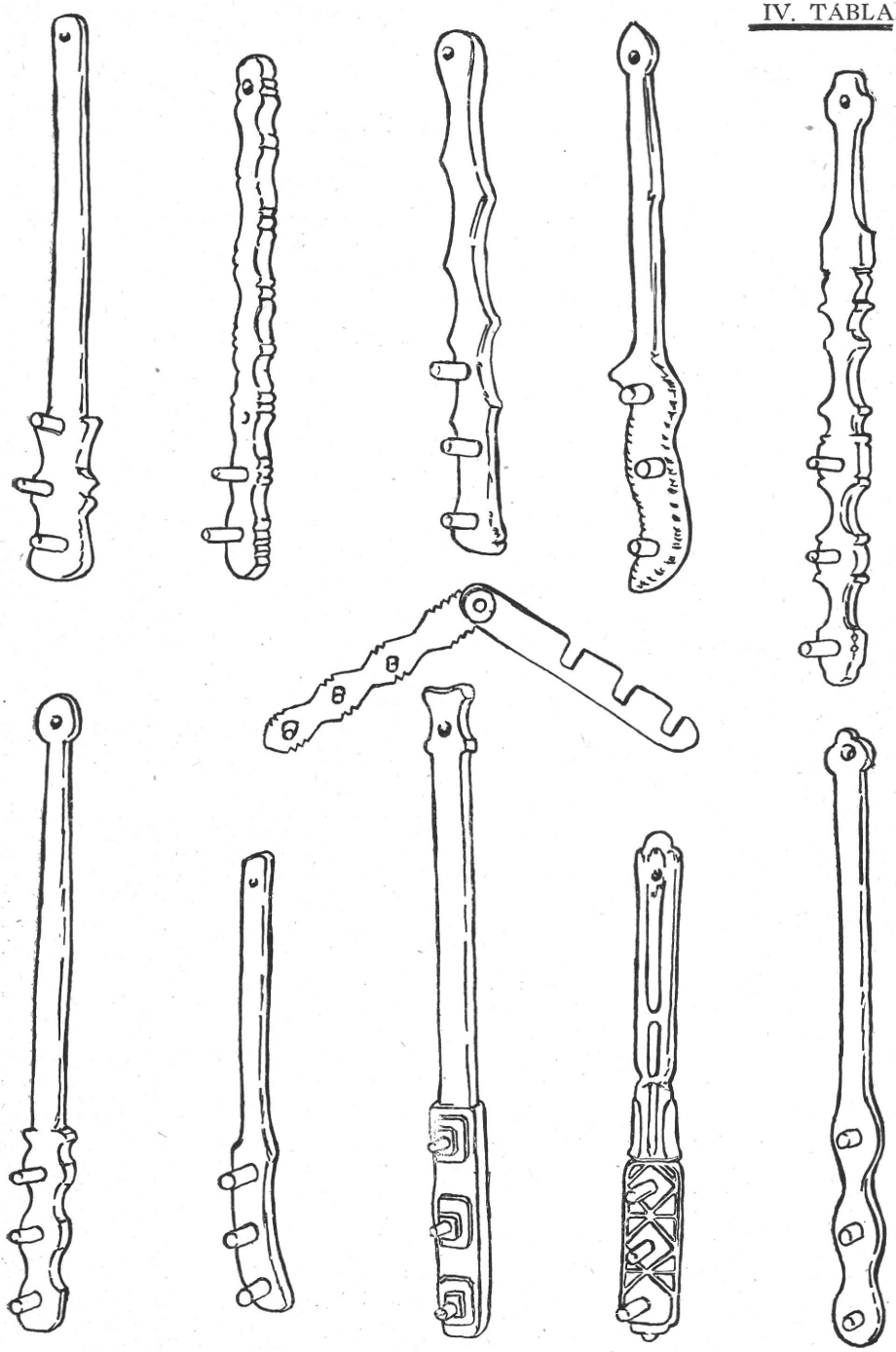

Szőlőskertkulcsok. A középső bicska módjára összecsukható. Nagyszalonta, Bihar megye. A Nemz. Múz. Népr. Tára példányairól rajzolta szerző.

gáról a vaséra.[25] Magának a tönknek is, — mint említettük — többféle formája van. Erdélyi példányaink a hazaiak között a legformásabbak.[26]

Egyik példányunk (Máramarosból) szépen vésett (I. t. 3. ábra) s említettük, hogy a *Kertész-Sváb*-féle album székely példánya nemcsak faragott, hanem festett is, mint ahogy ilyenek, sőt fémbetéttel is díszítettek a damaskusi és kairói modellek. Díszítő hajlamunk egyik bizonysága. Ugyanilyen díszítő formaszeretetre vallanak itt közölt szalontai kulcsaink is (IV. t.). Az ismeretes adatokból arra lehet következtetni, hogy díszesebb példányok Délnyugat-Ázsiában és Afrikában vannak.[27]

Szalontai kulcsaink közül ki kell emelnünk az alsó sor 3. és 4. darabját, amelyeken a fogak tövén sorakozó faragott négyszögek talán nemcsak a fogak jobb alapozására szolgálnak, hanem esetleg varázsjelek. Ugyanis a 4.-hez egészen hasonló, csúcsaikkal egymással érintkező (részben emberi fejet jelző) ilyen négyszögek vannak a *Luschann*nál látható birnuni zártönkön és reteszen; a 3.-hoz hasonló tagolt négyszögek láthatók birnuni zárakon és ajtókon.[28]

Még e zárak multjáról kellene megemlékeznünk. A hazaiakéról — sajnos — nincsenek kéznél adataink. Régi leltáraink ugyan bőven emlegetnek zárakat, sőt fazárakat is, de a rövid följegyzésekből nem derül ki, hogy közülük az itt ismertetett típushoz tartozik-e valamelyik. Sok esetben, ha fazárról van szó, bizonyára ez a típus értendő.[29]

Ha makkos fazáraink hazai multjáról nincs is módunkban írásos bizonyítékokkal előállani, nincs okunk kételkedni abban, hogy az ország földjén is századok óta, Erdélyben és Dunántúl a

[25] Pl. kulcsa és retesze vas, egyébként fa; l. *Leinbock:* id. h. 57. l. vagy csupán kulcsa vas, pl.: *Český Lid.* IX. 1900. 186. l. — A sepsiszentgyörgyi Székely Nemz. Múz. két példánya alakjára nézve egyezik az ugyanottani egészen fából való példányokkal, de belseje a mai vaszárakhoz hasonló s egészen vasból való.

[26] De van szemrevaló forma még Lappföldön is. L. *Sirelius: id. m. II. 276. l.*

[27] *Delachaux* külön megdícsér egy — a mi szalontai példányainkhoz képest — egyszerűen profilált s alakjára, arányaira nézve elég vaskos kulcsot. *Id. h. 22. l.*

[28] L. *Luschan: id. h. 414. és 420. l.*

[29] Például a dévai vár és kúria 1640-i inventáriumában az úr által lakott helyiségek vagy a védelmi tekintetben fontosabb helyek ajtain vaszárak vannak (Hunyadm. Tört. és Rég. Társ. XVI. Évkönyv. Déva, 1906): „Abból az házból nyilik más házra egy festett, béllett, festett melljékü ajtó, bécsi záros." 27. l. — „Abból az házból más házban nyilik megint olyan ajtó, béllett, festett, bécsi záros, vassarkos, pántos, vonitós, ütközős." 27. l. — A *parasztzár* is inkább egyszerű kovácsmunkájú vaszárat jelenthet, semmint fazárat: „Onnat alámenvén egy házban egy kis fagrádicson, béllett, vassarkos, pántos az ajtaja, parasztzáros." 26. l. — „Abból nyilik egy házra egy béllett paraszt záru vas-sarkos, pántos ajtó." 27. l. — A *retesz, reteszfő, vonító* még együttvéve sem zár: „Onnat kijövén nyilik egy házra egy béllett, festett, fejes szeges ajtó *zár nélkül.* Vassarkos, pántos, reteszes, reteszfős, vonitós." 26. l. — Viszont a gazdasági épületeken fazárak vannak: „*Malom.* Az vár alatt az Egregy vizén vagyon egy malom... Félszer ajtaja fenyődeszkából, vaspántja, sarkja kettő. Fazárja, fakilincse..." 23. l. — „*Csür*... Az mely kapuja az major felől vagyon, azon mind sarkok, szegezők, kilincsek csak fából vannak, nincs semmi vas rajta" 24. l. — „*Majorház.* ... Szobának, kamarának, pitvarnak ajtai mind parasztok; pántja, sarkja, kilincse, zárja mind fából vannak; egy retesznél s reteszfőnél semmi több vasból nincs rajtok..." 24. l. — Említ a leltár *csapózár*at is: „... Egy simplex ajtaja csapó-záros..." 25. l.

római provinciák hagyatékaképen, esetleg közel kétezer év óta megvannak. *Heyne* írja,[30] hogy a középkori német fazár egész szerkezete megegyezik a Rajna-melléki római telephelyeken lelt zárakéval. Ezek pedig makkoszárak. Ha a rómaiak a Rajna mellé eljuttatták,

V. TÁBLA.

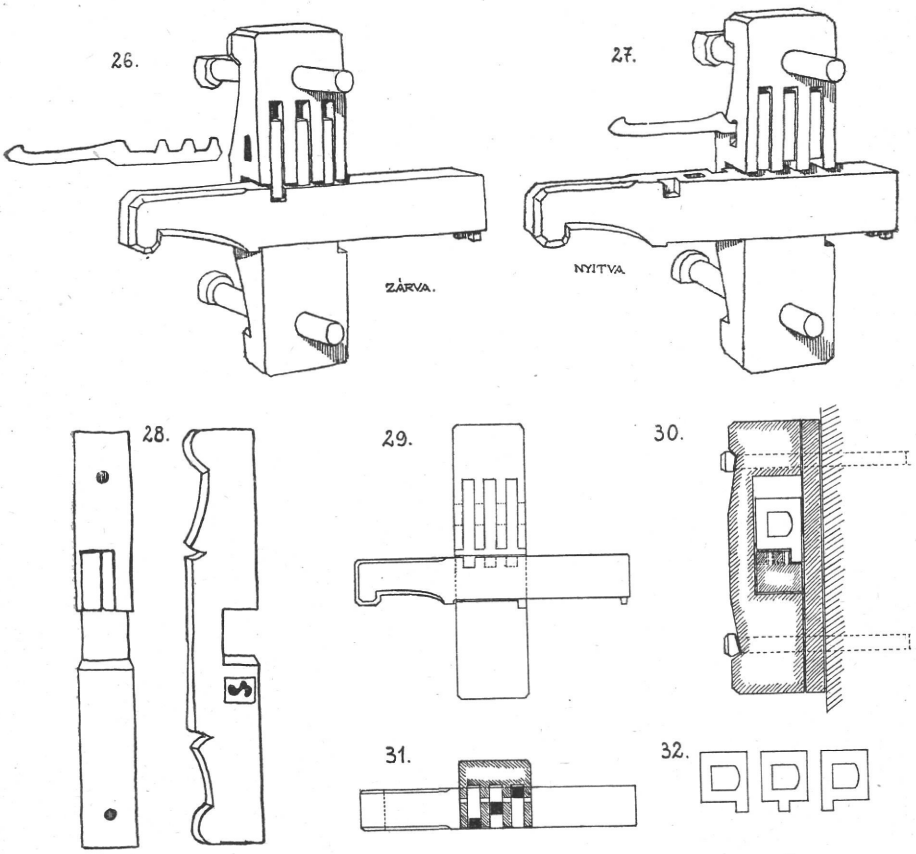

26., 27. ábra. Pajtazár. Rugonfalva, Udvarhely m. (33 cm. m.) — 29., 30. ábra. Ugyanannak függélyes és (31. ábra) vízszintes keresztmetszete; 32. ábra: ugyanannak három makkja. Rugonfalva, Udvarhely m. Az eredeti a székelyudvarhelyi ref. koll. néprajzi gyűjteményében. Haáz F. Rezső rajzai. — 28. ábra. Retesz és kulcs nélküli makkos fazár oldal- és felülnézetben. Uzon, Háromszék m. (49 cm. m.) Eredetije a Székely Nemz. Múzeumban (Sepsiszentgyörgy). Szerző rajza.

bizonyára elhozták Dáciába és Pannóniába is. Ez ókori zárak is javarészt nyilván fazárak, ránk azonban csak a maradandó (finomabb munkájú, hogy ne mondjuk: úri) bronzemlékek maradtak;

[30] *Heyne:* Fünf Bücher deutscher Hausaltertümer. I. Das deutsche Wohnungswesen. Leipzig, 1899. 232. l.

néha — nagyobb számmal — csak a kulcsuk.[31] Jeligénkből s a fentebb közölt Aristophanes-idézetekből nem következtethetünk egyébre, mint amire (hallgatagon) Arany, hogy t. i. a Kr. előtti V. században Görögországban is megvoltak az ilyen szerkezetű zárak; azaz, hogy Aténben, mint lakóniai zárak, akkortájt jöttek divatba. *Diels*[32] szerint e ‚lakóni' zárak neve *balanos*-zár, ami nem egyéb, mint ‚makk'-zár, azaz *makkos zár*. E nevét nyilván alakjáról kapta *(balanos, glans)*, mert a reteszbe eső makkfejű faszegek a tölgyfa makkjára emlékeztettek. Olyan volt tehát, amilyen a *Luschan* által közölt birnuni példány.[33] S azért voltak ilyenek, hogy a makk kupakjának kiálló pereme a retesz lyukaiban fönntartsa őket, ha a szerkezet ‚zárva' helyzetben van. Hogy a görög és magyar szemlélet (Aranyé) közvetlen, — valószínű. Ha így van, akkor a szalontai zárak szorosabban véve is makkos zárak. — *Luschan* egész sorozat kulcsot mutat be a római kori Egyiptom ilyen zárhoz tartozó kulcsairól, amelyek egy részének analógiái ma is megvannak a föntebb kijelölt három földrészre terjedő terület egyik vagy másik részén. — De a ‚*lakóni*' zár még nem kezdete e szerkezetek multjának. *Luschan* egy egyiptomi múmia festett göngyölegéről bemutat egy szárnyas *Bes*-t, az utak nyitogatóját *(wep-wawet* vagy *up-uaut)*, kezében az alvilág makkos fazárának kulcsával. Ilyen kulcsot visel nyakában a sakál is a későbbi (római) korban. — Babilonból előkerült pecséteken meg a napisten látható, amint a Kelet hegyei közül az ég nyitott kapujába lép; kezében az ég kapuján levő makkos fazár kulcsa. Akkoriban tehát az eget sem zárták-nyitották másképen, mint a szalontai Vénkertet... Minthogy e pecsétmaradványok a szakemberek véleménye szerint a Kr. előtti harmadik évezredből valók, a ma három földrészen elterjedt s magyar földön is tipikus példányokkal képviselt makkos fazárak korát legalább négyezer évre tehetjük. Föltalálói valószínűleg az egyiptomiak vagy babilóniak s tőlük Európába görög-római, Afrikába pedig arab közvetítéssel kerülhettek.[34]

Íme rejtekben lappangó öreg fazáraink históriája. Új példa néprajzi tárgyaink hosszú életére s művelődéstörténeti magyarázó jelentőségére. — Élnek, alakulnak, helyenként eltűnnek, majd újra előbukkannak; új formákba öltöznek, de lényegükben meg nem változnak. *Luschan* francia közmondása szerint: *Plus ça change, plus c'est la même chose:* mentül inkább változnak, annál inkább ugyanazok maradnak.

Dolgozatunk végén legméltóbban a ‚szalontai hajdú' szavával

[31] Ilyen két kulcs rajza található — erdélyi római leletekről — a Téglás-hagyatékban is Tordán; az egyiket, mely, mint a legtöbb erdélyi mai fakulcs, háromfogú, — gyűrűként viselték. A Téglás-gyüjtemény adatait az örökösök, Viski Ferencné és Téglás Ella szívességének köszönhetem.

[32] Idézi *Luschan: id. h. 421—22. l.*

[33] L. *Luschan* három fényképét *u. o. 412., 413. l.*

[34] L. mindezt részletesebben: *Luschan: id. h.* — Ugyanott l. a *serra* (fűrész) és *sera* (zár) szavaknak román nyelvekbeli néhány jelentéstani tüneményét s részben ezek kapcsán ama véleményeket, amelyek szerint a babilóni idetartozó leletek nem kulcsot, hanem fűrészt ábrázolnak, ami teljességgel valószínűtlen.

ejthetjük a makkot a zárba, aki először kapcsolta egybe alföldi makkos fazárainkat a görög *balanos*-zárakkal:

Mert nem is új nékem e világon semmi,
Kire más példát ne tudnék elővenni.

Viski Károly.

A székely ványoló.

A Hargita délnyugati lejtőjén Szentegyházasfalunál kezdődik a Nagyhomoród pataknak kb. 8 kilométeres völgyszakasza, melyet a benne levő 15 ványolómalom szünetnélküli dübörgéséről *Dobogónak* neveztek el. Lövéte udvarhelymegyei község határához tartozik s a közbirtokosság tulajdona ma is. A ványolók gazdái, a *ványolósok* tehát mind lövétei székelyek. Legtöbbjük beköltözik tél idejére Lövétére, mert malmuk ilyenkor nem működik, *felfagy*. De a nagyobb ványolósok a fagy ellen *házat raknak* a kerekük köré és télen át is dolgoznak.

1. ábra. *Esz Laji* ványolója Dobogón. Előtérben a *húzató.*

Magyar néprajzi szempontból érdekes mesterkedés a ványolósé, mert e helyen ősidők óta székelyek kezén él. Egyetlen falu, sőt több esetben ugyanazon egy család váltakozó nemzedékei folytatják az öröklött mesterséget. Föltehető tehát, hogy a ványolómalom szerkezetében, berendezésében és szókincsbelileg is régi székely.

Leírásom tárgyául egy olyan ványolót választottam, amely öreg emberek szerint a meglévők közül a legrégibbek egyike, legalább 200 éve működik mai helyén, közvetlenül a Dobogó-fürdő alatt. (1., 2. ábra.) A Lázár-családé volt emberemlékezet óta. Előző gazdája Lázár Lajos, olyan eszes ember volt, hogy *Esz Lajinak* nevezte a nép messze földön; ő alapította meg a mai *Esz Laji ványolója* jó hírnevét. Gyermektelen lévén, utódja 12 év óta sógora: Orbán Károly. Ez a ványoló *két rendes*, vagyis két vizikerékkel hajtott kettős szerkezet. A telep ezt az alaprajzot mutatja: vízmű, *ványolóház, raktár és lakóház.* (3. ábra).

A ványolóház tapasztatlan, a többi tapasztott, meszelt borona épület. A fedél deszka.

A vízmű részei: A *laj* 15 m hosszú, 1·20 m széles, 0·60 m magas deszka-csatorna. (4. ábra.) Szabadon álló 8 m hosszú része 3 pár gerendával van alátámasztva. Oldalfalait 4 pár kötés fogja össze. A vízfolyás iránya szerinti *felső* kerék a *gégén* keresztül kapja a vizet. A *gége* egy négyszögletes kivágás a *laj* fenekén, amit kis vízálláskor egy deszka lappanccsal elzárnak. Ilyenkor csak az *alsó* kerék jár. Mindkét kerék fölébe egy-egy *futólaj* viszi a vizet. A felső jobb-, az alsó balfelé lejtő deszkacsatorna: a két kerék ennek megfelelően ellentétes irányban forog. A kerék átmérője 2·10 m; részei: a 6 m hosszú, 0·50 m átmérőjű cserefa tengely, mely külső és belső végén vascsapon forog. A kerék kerületét alkotó kettős *perecen* a kerékküllők szerepében két-két pár *kereszt* s a *perec*-falak között 0·40 m-es közökben a *sétárok* (= sajtárok, tk. rekeszek) vannak. A rendszer tehát kisvízi, felülcsapó. A keréktengely alátámasztója a *nagy vánkos* (egy hatalmas cserefa hasáb), rajta a fa-csapágy vagy *kicsi vánkos*. A csapágyak *kenését a laj*ból vájt facsatornákon, *csorgókon* idevezetett víz végzi. Ha

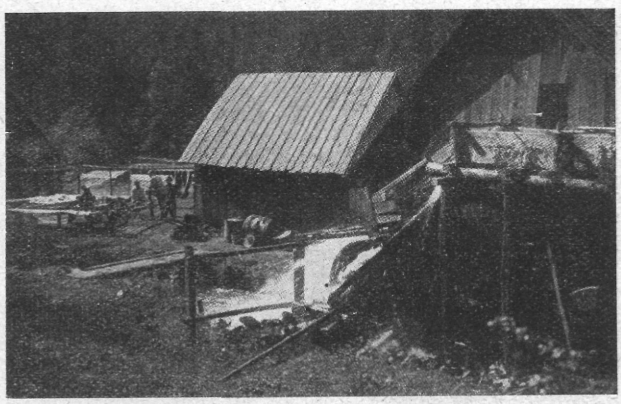

2. ábra. Esz Laji ványolója Dobogón. Jobbról a *laj*, háttérben a *húzató*.

nagy a vízállás, akkor a felesleges víz a *vízszalasztó* lajon folyik el. A *főlaj* és *vízszalasztólaj* elágazása helyére egy deszkazsilip jár, mely 15 cm-el alacsonyabb a *főlaj* oldalfalánál, hogy a felesleges víz elfolyhasson felette. Ha meg akarják a kerekeket állítani, akkor ezt a zsilipet kiveszik és keresztbe teszik a *főlaj*ban, ahol két cövekhez szorítja a folyóvíz sodra. Télen csak egy kerék jár, az alsó.

A ványolóház belseje 8×6 m-es helyiség. (5. ábra.) Közbül a *katlanba* falazott *ércüst*, ettől jobbra, balra a *felső-* és *alsórend*, azaz a tulajdonképeni két ványolómű. A katlan fala az üst kerekségének megfelelő faragott pala darabokból van rakva; mentől nagyobbak ezek, annál *merőbb* az építmény, vagyis annál jobban tartja az ércüst rajtanyugvó négy fülét. A *palák útisárral kötődnek* (falazódnak) össze; a tüzelő nyílása a katlan *száda*. Míg *járvány* — vagyis üzem — van, éjjel-nappal tüzelnek, hogy a ványolómű *vájú*-jába állandóan meleg vizet ereszthessenek a posztóra. Az üstbe a *vízvezető vájú* hozza a vizet a *laj*ból. A *vájú bütüjén* (végén) levő csapot szükség szerint *rendezik* (szabályozzák) több-kevesebb vízre. Az üst két oldalán egészen fent, kis görbített vascső nyúlik ki, mely ceruza-vastagságnyi vízsugarat csurgat egy *facsorgóba*. Ez a facsorgó viszi a melegvizet a *vájú*ba; alul görbe, hogy könnyebben lehessen átlépni rajta. Az üstöt tavasszal teljesen kimerik és kitakarítják, mert a felgyült iszap *fogja a meleget*.

Nagy *vigyázást* kíván a tüzelés, azaz a víz hőfokának szabályozása, mert különféle posztóminőség különféle hőfokot igényel. Festett posztót *hójagzó* (forró) vízzel kell táplálni, rendes vastagságú fehérhez *jó meleg* kell. Vékony abaposztóra csak langyos kell, mint a *jó nyári víz.* A tűz igazgatására egy *szénvonó* (lapát) szolgál. Az üst mindig telt; amennyi melegvíz elcsurog kétfelé a kis vascsövön, ugyanannyi hideg jön a csapon a *lajb*ól.

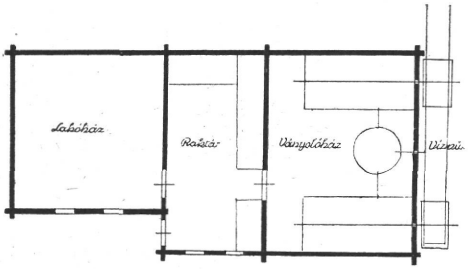

3. ábra.
A ványoló alaprajza.

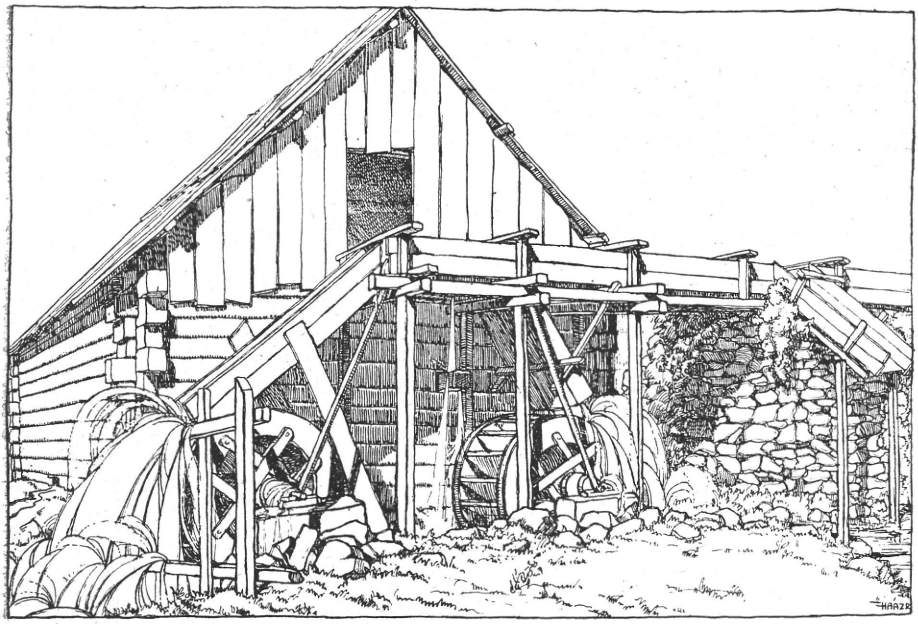

4. ábra. A ványoló vízműve.

A ványoló-szerkezet részei:

1. *A hajtótengely,* mely a vízikerék tengelyének benyúló folytatása. (5., 6. ábra.) Belső vége is *nagy és kicsi vánkoson* nyugvó és csurgókon vezetett vízzel *kent* csapágyon forog. A hengeres tengelybe van bevésve és átellnesen kirendezve 4 sor erős bükkfa *lapocka;* sorjában 6, összesen 24. Ezek a lapockák forgás közben pontosan a botkarok alá kerülnek és így *merítik* — emelik fel és ejtik le — a *ványoló botokat,* amelyeknek alsó *bütü*-je a vizes válúban döngöli a posztót.

2. *Ványolóbot* van egy renden 12, kisebb ványolóknál 8 (l. 5. á.). Anyaga

bükkfa, mert ez nem *fest*, mint a cserefa. Hossza 146, szélessége 22, vastagsága 11 cm, súlya 32 kg. Alsó harmada 27 cm-nyire kivastagodik. Ebbe van vágva két rövidebb és egy hosszabb ékforma *fog*. (*7. á.*) A bot alsó

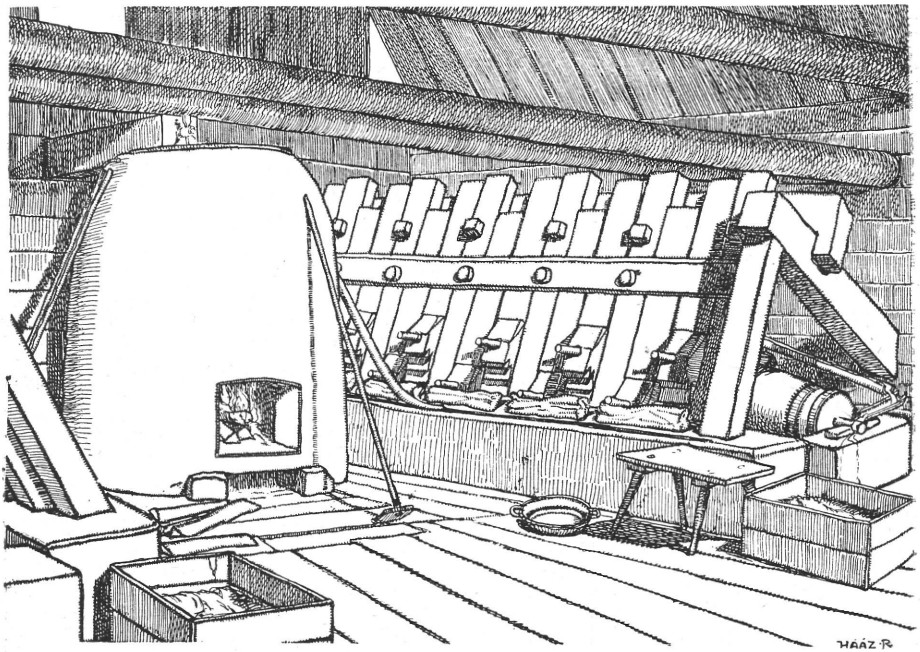

5. ábra. A ványoló belseje: a *katlan* és az egyik *rend*.

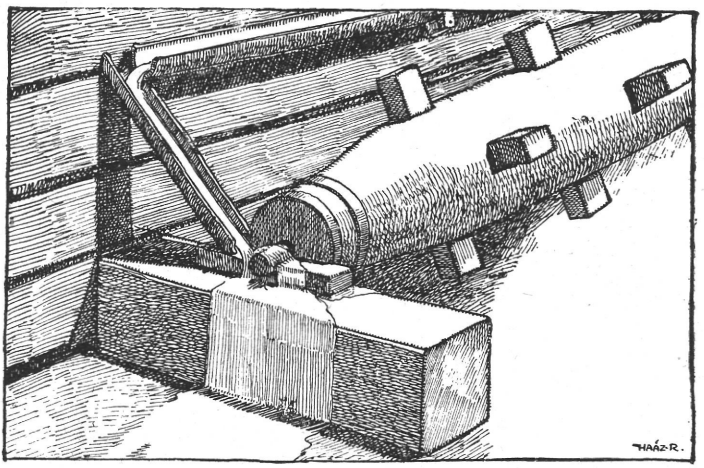

6. ábra. A *hajtótengely;* a csapágyat csatornán vezetett víz *keni*.

bütüje (vége) a bot *sorka* (sarka). A *botkar* ebbe a kivastagított részbe van bevésve s előre nyúló része egy 25 centiméteres kiálló fogantyúban végződik. Ennélfogva szegzi fel a ványolós a botot a *felszegzővel* (2×5 cm-es

faszög) a botok előtt haránt húzódó *borda* fölé (l. 5. á.), ha meg akarja a botot állítani. Minden tavasszal új ványolóbotot farag a ványolós, mert ez a szünetnélkül való *járványtól* és locsolástól *megrőkönyödik, megfő a*

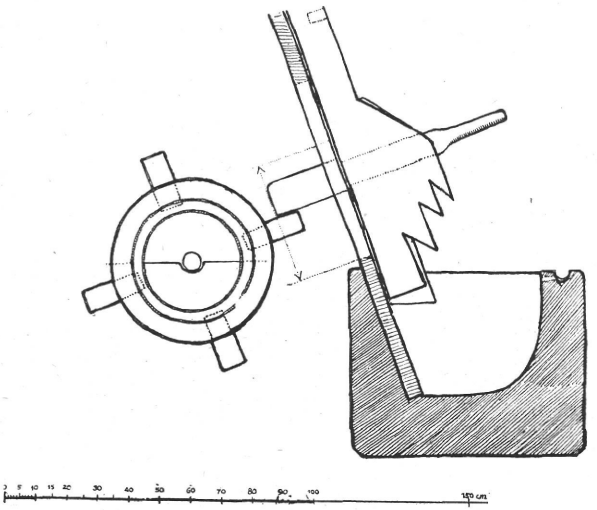

7. ábra. A *hajtótengely,* a *ványolóbot* és a *váju (göbölyü* és *vájucsorgó) keresztmetszete.*

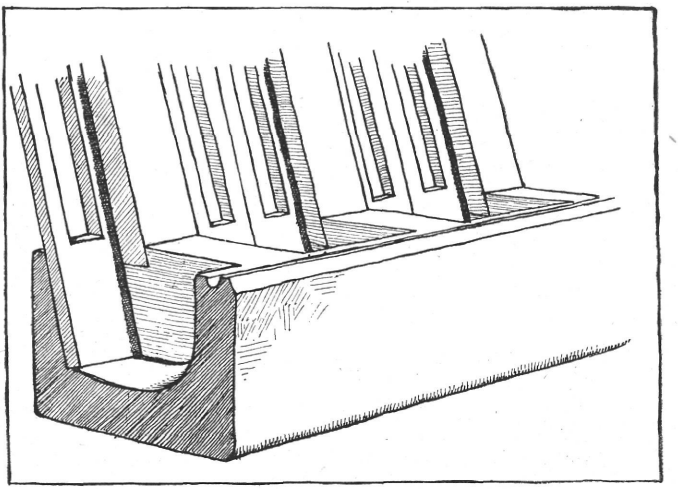

8. ábra. A *hátbélés, hátgerenda* és a *göbölyük.*

fája, a sorka megvásik, a fogak éle megbotosodik. Kemény és igen gondos munkát igényel 24 ilyen bot megcsinálása. Deszkasablonja van hozzá. A mozgó bot útját a *hátbélés vésetében, vésetpiacán* járó botkar és a *közök* szabályozzák (l. 8. á.). A *közöket* elől egy az egész *rendet* átfogó lapos gerenda, a *borda,* hátul pedig egy igen erős, ú. n. *hátgerenda,* tartja össze. Mindkettőhöz két col vastag faszög rögzíti a *közöket.* Minden két köz között egy pár bot mozog. A *hátgerenda* szerkezethez kötött, mely-

nek egyik vége az épület falába, a másik pedig a földön nyugvó *vájú* tömör végébe van rögzítve.

3. A *vájút* egy 60—70-szer 400 cm-es bükkfatönkből faragják. 6 egyenlő nagyságú és mélységű *göbölyű* (mélyedés) van belé vésve 12 cm széles, erős *vájúközökkel* (l. 8. á.). A *göbölyű* (az egyes mélyedés) feneke előrefelé legömbölyített (l. metszetrajzát, 7. á.), hogy a bot foga símán maga alá szedhesse a posztót. A hátbélés a vájú belső hátfalába egy colnyi mélyen van beeresztve, hogy ne *büllögjön* (szorosan álljon). Az egész vájú elülső falvastagságán a 4 cm mély *vájúcsorgó* fut végig, amely minden *göbölyű*höz egy lyukon keresztül a melegvizet vezeti.

A ványolás. A félig megtöltött *göbölyü*be beletesz a ványolós (l. 5. á.) egy *türet* posztót, amit ványolatlan állapotban Csíkban, Háromszéken *négyesnek* (4 nyüstösnek), Udvarhelyszéken *ponyvának* neveznek. A *négyest* a ványolós szárazon *felrételi, felhányja*, pontosan a *göbölyű* mérete szerint. Egy *göbölyű*be 80—90 sing *négyes* fér. Ezután kint ráereszti a vizet a kerékre. Bent a felszegzett ványolóbotokból 3—4 párt s ha jól megindult a kerék, az összest leereszti és megindul a ványolás. A botok elkezdik a *verést;* a botsarkok *taszítják*, a fogak *szedik* a posztót, mely folytonos forgó mozgásban van. Mikor a *négyes* a félgöbölyűnyi vizet *felszípta* (magába szívta), a ványolós telimeri a *meregetővel* meleg vízzel annyira, hogy verés közben *felloccsannyon*. Ezután a *vájúcsorgója* táplálja önműködően az üst melegvizével a posztót. Nagy az *ügyelet* a posztóra vezetett vízmennyiségre; baj, ha *fürdik a posztó*, mert a túlságos sok víztől *megcsemellik*, igen *lomos* (bolyhos) lesz, viszont ha nem kap elegendőt, kb. egy órán át, hiába tölti azután utána a vizet, *többet nem fogadja el*. A posztó ilyenkor *megszorul*, a bot *szárazon* veri s végül *elvágja; káré megyen*.

Vastagon font s gyéren szőtt *négyes*ből 24 óra alatt lesz posztó, a géppel fonott és sűrűn szőttnek háromszor 24 óra is kell. Amelyik *négyest* festékkel *megégetik* (vagyis túlhosszan főzik festékben), az 5—6 napi ványolást is kíván. Nemcsak a fonás módja, de a gyapjú minősége is fontos a ványolás időtartama szempontjából. A *szálas* (hosszú) gyapjú hamarabb *összemegyen, egy perc alatt összeszalad s ujjnyi vastag lesz; ezt nagyon nem szeretik, kivált a kászonvidékiek*.

Ványolás közben naponta háromszor *meg kell hányni*, azaz újra kell összehajtogatni a posztót: reggel, délben és este, *hogy rend legyen*, mert ha a bot *össze találta seríteni*, verés alatt mindjárt keskenyebb lesz. A *meghányás* alkalmával a göbölyűbe járó botpárt *felszegzik*, a posztó-*türetet* kiemelik s a botkar nyelére rakják rendbe hajtogatva s egyengetve újra az egészet. Így teszik aztán vissza a *göbölyű*be.

A botokat minden órában meglocsolják vízzel, hogy jobban csússzanak. Mikor a posztó megfelelő tömörségű, vastagságú és megfelelően bolyhos, vagyis mikor megkapta a maga *sikerességét, kitűrik* a *kitűrőpadon* (egy a vájú elé állított kis padon) és bővízzel kimossák. Ezzel a ványolás befejeződött. Hogy a *lom* (bolyhosság) összenyomuljon, elsímuljon, így, vizesen marad, mikoris a *szárasztóra* kiakasztják, ahol addig lóg, míg teljesen ki nem szárad. A *szárasztó* künn van az udvaron s nem egyéb, mint négyszögbe állított, villásvégű, földbevert 4—6 karó. Ezekre feltetnek 4 darab 6—7 méteres rudat. (9. á.)

A húzató (posztónyujtó) új találmány, Orbán Károly ványolósé, aki ez évben alkalmazta először és igen *alkalmasnak* mondja. (10. á.) Nagy szükség van reá, mert a posztó széle igen gyakran *fintorosan* (Háromszéken: *lőcsösen*-fodrosan) kerül ki a ványolóból s ez a szabáskor nagy baj. A megványolt, még vizes posztó a *húzatóra* kerül; egyik vége egy rövid lábon álló vízszintes gerendájára szegződik, a három szöggel ellátott *szegezővel;* másik vége pedig a szövőszék *ponkostorához* hasonló szerkezettel

a *vésetes fába* fogatódik s a feszítőkerék tengelyére akasztódik. A kereket megforgatják s ha a posztószél fintorai teljesen kinyúltak, innenső szélét ugyancsak egy felszegzővel a kerék melletti gerendára szegzik. Így marad a posztó, míg teljesen kiszárad.

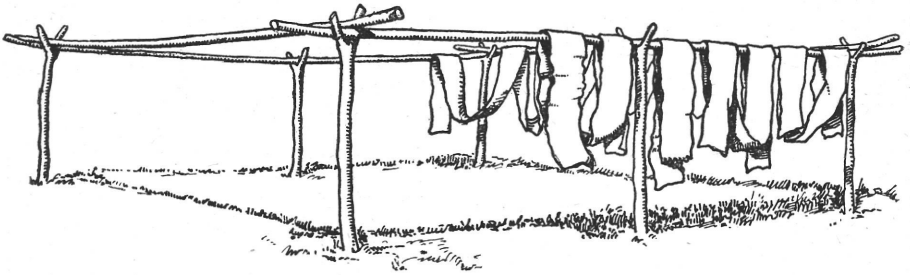

9. ábra. A *szárasztó.*

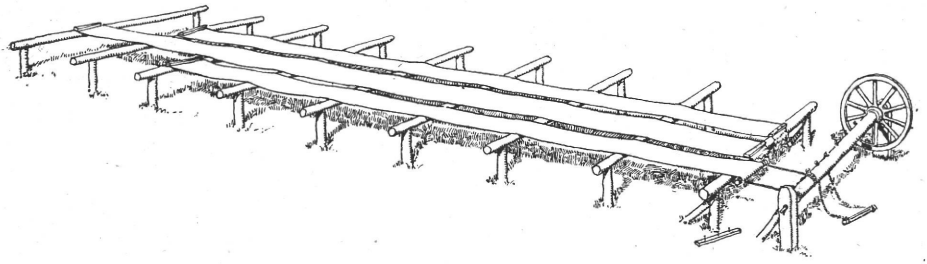

10. ábra. A *húzató.*

11. ábra. A raktár és a *ványolós.*

Érdekes a ványolni való anyag összeszedése. A 15 dobogói ványolón kívül jelenleg Korondon működik három, Gyimesen egy kisebbfajta, azt is egy odaszármazott lövétei ember csinálta egészen az idevalók mintájára. Csíkban nemrég még öt faluban volt, de mind megszűnt. A szászoknak alig van ványolni valójuk; legnagyobbrészt gyári posztót használnak; ami

kevésre még szükségük van, itt ványoltatják. Az oláhok, bár ványolnak náluk is, szívesebben adják idevalónak a ványolnivalót, mert amit maguk csinálnak (igaz, hogy fél olyan árban) sokkal silányabb, mint a székely munkája. A székely ványolós 11 lejt számít méteréért, az oláh hatot. Hogy sehol sem tudnak olyan *sikeres* posztót ványolni, mint Dobogón, azt úgy magyarázzák a ványolósok, hogy egyebütt nincsen olyan *alkalmas víz;* más vidék vize *kisoványitja* a posztót. Hogy ilyen víz másutt aligha van, igen valószínű, mert a Homoród-patak medrében számtalan szénsavas-vasas borvízforrás fakad, ami bizonyára valamelyes hatással lehet a ványolt posztó *sikerességére.*

A közelmultban Kézdivásárhelyen létesült egy posztógyár. Emberei teherautókon eljárták a falukat, ahol háziszőttes posztó készül, és potom áron vállalták a temérdek *négyest* ványolni. A dobogói ványolósok azt hitték, hogy felhagyhatnak immár a mesterségükkel, mert elhagyták őket régi rendelőik. De alig telt bele egy év, ismét velük dolgoztatott mindenki. Bizony rossz lett a gyári posztó; látszott a *hime* (szövése), nem volt elég *lomos,* s csak nagy üggyel-bajjal tudott az anyagot visszahozó gyári autó elmenekülni, akkora volt a felháborodás.

A 15 működő dobogói ványoló most is óriási körletben szedi össze munkáját. Gyergyótól Krassószörényig járják az országot. Az asszony, vagy más családbeli döcög el aprólovacskás ernyős szekérrel a nagy távolságokra ványolnivalóért és viszi is vissza a kész posztót. Megosztoznak szép egyetértésben az egyes vidékeken. Kartellbe is állottak egy pár éve; 10.000 lejes váltót adott letétbe a községházára mind a 15 ványolós, megegyezvén együttesen abban, hogy amelyik megszegi a kartell megállapodásait, annak a váltója menten leszámítolható a lövétei népház javára. Az egymás között kiosztott falvakban van egy-egy megbízottjuk, akihez a *négyest* beadják. Mikor rendes körútján odaér a ványolós, átveszi megmérve a *négyest,* feljegyzi hosszát, mert pontosan félannyi méter posztót tartozik visszahozni. (T. i. felire húzódik össze a *négyes* a ványolás alatt, hosszában is, széltében is.) Hogy melyik *négyes* hová való, azt magán a ványolandó végen kell feltüntetni. Úgynevezett *jegyet* teszen a végére a tulajdonos; rendesen a neve kezdőbetűjét, a házszámot, vagy egy színes szőttes rongyot stb. De a ványolós is teszen jegyet. Orbán Károly 68 faluba dolgozik, tehát ugyanannyi jegyet kell alkalmaznia, hogy tudja: melyik posztó melyik faluba való. Ez a maradandó jelzés legalkalmasabban a bevágás és a lyuk; ezeket vágja a *négyes bütüjére* 68-féle változatban, úgyhogy ezek szerint rögtön mgmondja, melyik *négyes* hová való. A posztó ványolását nem vállalja határozott időre, mert a vízállástól függ, mikor készül el vele. Az összeszedés időrenjében kerül feldolgozásra a begyűlt anyag. Kedvező vízállás mellett a két *renddel* hetenként kb. 1000 métert tud ványolni. Feldolgozandó anyaga ezidőszerint kb. egymillió lej értékben van raktáron. (11. á.) A megyebeliektől 10, más megyebeliektől 11 lejt kap a ványolásért, a festett posztó méterjéért 14 leit. Haszna a *lom* is. *Lomnak* hívják a ványolás közben leváló rövid hulladékgyapjút. Ezt ősidők óta az udvarhelymegyei *Bágy* falu népe veszi (vékáját 50 lejért); ők tudják a módját, hogy lehet belőle pokrócot szőni.

Haáz Ferenc Rezső.

Bolgár ekevasak és csoroszlyák.

(Fejlődéstörténeti magyarázat.)

A talpas faekével (bolgár *ralo),* vagy vasekével való szántáskor minden akadály az ekének a földet túró hegyét éri,[1] az ekének tehát ez a legfontosabb része. Így aztán természetes, hogy mihelyt használni kezdték az ekét, evvel a részével törődtek legtöbbet.[2] Bár igen nagy számmal találhatók olyan ekék, amelyeknek a földet túró vége egyáltalán nincs megerősítve, vagyis egészen fából van,[3] ilyen eke használata mégis csak bizonyos talajon lehetséges. Nem véletlenség pl., hogy ilyen teljesen primitív ekét Lengyelországban éppen tőzegtalajon találtak Toruny városa mellett.[4] Általában kevés helyen alkalmas a talaj arra, hogy ilyen kezdetleges ekével lehessen mívelni. Az eke hegyének a földben való munkája, különösen ha a föld kemény vagy köves, szükségessé tette az eke túró részének keményebbé tételét. Nagyon valószínű, hogy az eke ilyetén átalakulása nem jelent külön korszakot az eke történetében, hanem az eke vésője a vésőtlen fahegyű ekével együtt is élhetett. Legalább erre vall az, hogy a neolithkorban kitűnő eke-vésőköveket találunk Kelet-Ázsiában (Mongolia) és Észak-Amerikában, Ohióban.[5] Tehát a tiszta faekével való szántás, különösen a történeti korban, inkább másodlagos anyagi és szellemi elszegényedés következménye, nem pedig valamely régibb korszak maradványa.

Európában a kőkorban nem találjuk az eke használatának nyomát, sőt később is csak a vaskor kezdetén jelentkezik. Bronzkoriak nem kerültek elő,[6] legalábbis ritka és megbízhatlan adatok szólnak amellett, hogy már használták az eke-vésőbronzokat.[7] Így aztán a vasnak óriási jelentősége van az eke, általában a földmívelés fejlődésére.[8]

Az ekevasnak a legújabb korban nagyon sokféle formája ismeretes. *Braungart* a szántórész általános szerkezeti viszonyai szerint az ekevas következő alapformáit állapítja meg: hegyes, nyelvalakú, ékalakú, kúpalakú szárnyas, boltozatos, többé-kevésbbé sík, lyukasztatlan, vagy átlyukasztott, stb.[9]

[1] *R. Braungart:* Die Ackerbaugeräte in ihren praktischen Beziehungen. 1881. 63.

[2] Lsd. *Fr. Baron Nopcsa:* Zur Genese der primitiven Pflugtypen. Zeitschr. f. Ethnologie, 1919. 234. 15.

[3] Lsd. *K Moszyński:* Kultura ludowa Slowian. I., 1929, 159. — *A. Haberlandt:* Kulturwissenschaftliche Beiträge zur Volkskunde v. Montenegro, Albanien u. Serbien, 1917, 47. old. és IV. ábra, 14. sz. — *K. H. Rau:* Geschichte des Pfluges, 1845, 17. old., stb., 26. ábra, stb. — *R. Braungart:* Urheimat der Landwirtschaft. 1912, 78, 227, 249. ábra. Nem hiszem, hogy az *E. Fischer*nek a Sind die Rumänen ein Balkanvolk? (Oriental Arch., I., 70. old., 15. ábra) című cikkében bemutatott faekét vas nélkül használták, mintahogy a szerző szeretné beigazolni. Ilyen faekék élnek a nép emlékezetében Bulgáriában — amint erről meggyőződtem — Szamokovi megyében és másutt is.

[4] Lsd. *I. Werner:* Die Zoche, eine primitive Pflugform. Ztschr. f. Ethnologie, 1903, 716. old., 1. ábra; — *E. Frankowski:* Hackenpflüge in Polen, 1929, 16. old., 19. ábra.

[5] *E. Lincent* et *Teilhard* de *Chardin:* Note sur deux instruments agricoles de néolithique de Chine. L'Antropologie, XXXV. (1925), 1—2. füz., 62. old., 2. (*A, B*) és 3. ábra. Ezek alak és méret szerint nagyon hasonlóak a mai lapátalakú ekevasakhoz (lásd 3. ábra, 9. sz. is).

[6] *R. Braungart:* Die Ackerbaugeräte, 64. old. — *H. Behlen:* Der Pflug und das Pflügen, 1904, 75. old.

[7] *P. Leser:* Der Pflug v. Dabergotz, Ztschr. f. Ethnologie, 1925, 46. old., — *R. Mielke:* Der Pflug v. Dabergotz, Ztschr. f. Ethn, 1924, 123. old. és 1925, 60—61. old.

[8] Lsd. *H. Behlen:* i. m. 16.

[9] Die Ackerbaugeräte, 63.

I. A bolgár ekevas három típusba foglalható: 1. egyenlőszárú háromszögű lapát hosszú nyéllel, amely az alapvonal közepéből indul ki (1. ábra, 1—3. sz.).[10] Néha a lapát két oldala fel van hajlítva. Ezeket „nyeles ekevasak"-nak nevezem (1. ábra, 1. sz.). Némely esetben a lapátalakú ekevas alapvonala meg van törve s így négyszögű formájú (1. ábra, 4., 6. sz.).[11] Különösen érdekesek a macedóniai ekevasak, melyeknek erős, hosszú és hegyes lapátformájuk van. (1. ábra, 5—6. sz.). E lapátalakú ekevasak metszete egyenes, de a közepén kissé vastagabb (1. ábra, 1., 3. sz.), vagy gyöngén ívelt (1. ábra,

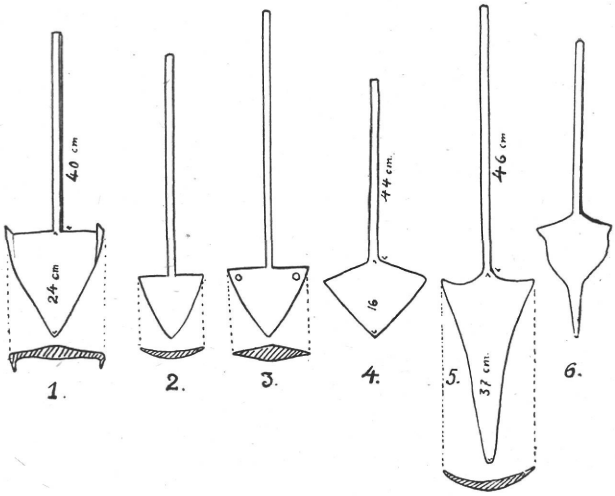

1. ábra. *Nyeles szimetrikus ekevasak („palesnik"):* 1. Momina Kliszura (Tatarpazardzsik megye.) — 2. Cacarovci (Darâdere m., Közép Rodopékban). — 3. Gyoptepe (Malkotârnovo m.). — 4. Novoszelo (Plovdiv m.). (K. Moszyński, Kultura ludowa Slovian I, 156. old. 136. ábra.) — 5. Bela (Várna m.). — 6. Konyszko (Alsó Vardar kerület). (Leonhard Schultze—Jena; Makedonien, XXXVI. tábla.)

2., 5. sz.), itt a behajtott szél alul van és pedig úgy, hogy az „ekefejhez" *(plazica)* illesztődik.[12] Ennek az ekevastípusnak néhol, — ahol mozgatható, majd az egyik, majd a másik oldalára illesztett csoroszlyát használnak, — átlyukasztott szárnyai vannak, e lyukakba illesztik a csoroszlya hegyét (1. ábra, 3. sz.).[13] Az ilyen típusú ekevas méretei nagyon különbözők; használatuk fokától is függenek. Hosszú használat folytán a lapát kopik s a rúdra új vasat kell tenni. A rúd hossza az eke méreteitől függ.

Ez a típus egész Bulgáriában elterjedt, különösen a nyugati felében a Jantra-folyó vonaláig (Târnovo, Stara Zagorától keletre; Haskovo, Mastanli). E vonaltól keletre Malko-Târnovo város környékén s szórványo-

[10] Lsd. *Izvesztia* na Etnografskia muzej, Szofia, VIII—IX., 70. old., 12(1—5), 13(1), 14, 15, 16(1—3), 18. ábra; — *I. Obrębski:* Rolnictwo ludowe wschodnej cześci półwispu Bałkaníssskiego, Lud. słowiański, I. 1. *B*, V. ábra, 4. sz.; VI. ábra, 3—4. sz.; VII. ábra, 1., 2., 3., 4., 6., 8., 9. sz.; — *K. Moszyński:* i. m., 126., 136., 137. és 138. ábra.

[11] Lsd. *I. Obrębski:* i. m., VII. ábra, 6. sz. is.

[12] Lsd. *Izvesztia*... VIII—IX., 76. old., 16. (1). és 18. (6 в) ábra); — *Leonhard Schultze, — Jena:* Makedonien, XXXVII. ábra; — *I. Obêrski:* i. m., VI. ábra 1. sz.

[13] Lsd. *Izvesztia*... VIII—IX., 71. old., 13(1). és 18(2). ábra; — *I. Obrębski:* i. m., VII. ábra, 1. sz.

sabban Burgasz vidékén található.[14] A többi bolgár területek közül Macedónia nagyobb részében is előfordul.[15] Ez a típus ismeretes az egész Földközi-tenger vidékén, Albániában,[16] Magyarországban,[17] Németországban, Dél-Franciaországban, Spanyol- és Olaszországban, Tuniszban és Délkelet-Ázsiában.[18] A szlávoknál a legészakibb határa Lengyelországban Pulava és

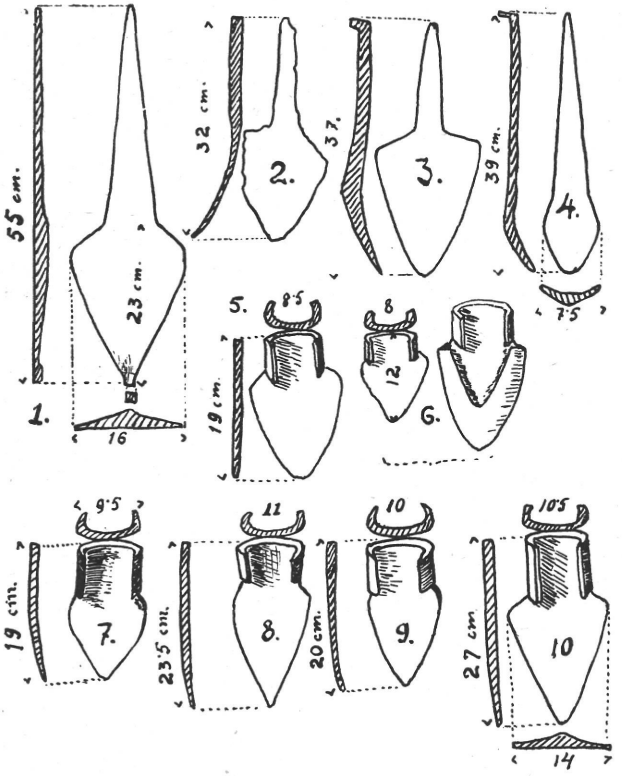

2. ábra. Római ekevasak Bulgáriából. 1. Petre Kaleszból (Várna megye) a várnai múzeumban. — 2. Madarai ásatásokból, a madarai múzeumban. — 3. Preszlav váraiból, a preslavi múzeumban. — 4—5. Ugyanonnan. — 7. Küsztendili városi múzeumban. — 8—9. Kazanliki múzeumban. — 10. Petre Kaleszból, a várnai múzeumban. — 6. *Protobulgár ekevas.* Preszlav váraiból. A preslavi múzeumban.

[14] *Izvesztia*... VIII—IX., 75. old., 20. ábra (térkép); — *I, Obrębski:* i, m., 50—51. old., V. térkép. *Obrębski*nél az adatok ezen ekevas északi határának megállapításához nem elegendők.

[15] *L. Schultze—Jena:* i. m., XXXVI. ábra; — *St. Tanovics:* Srpszki narodni obicsaji u Dzsevdzseliszkoj kazi, Srpszki etnografszki zbornik, XL., 85. old.; *Izvesztia*... VIII—IX., 20. ábra (térkép); *I. Obrębski* i. m., V. ábra, 4. sz.

[16] *K. H. Rau:* i. m., 12., 27., 29., 31., 58., 60. és 61. ábra; — *Fr. Nopcsa:* Albanien — Bauten und Trachten, 120. old. és 87(e). ábra.

[17] A budapesti Mezőgazdasági Múzeumban őrzött régi magyar sorozó eke egészen hasonló a bolgár macedóniai ekéhez.

[18] *K. Moszynski:* i. m., 190.; — *I. Obrębski:* i. m., 51. old.; — *P. Leser:* Westöstliche Landwirtschaft, Schmidts Festschrift, 430. old.

Kolin vidéke.[19] Érdekes, hogy e lengyel ekevasak rúdjai nagyon rövidek, mivel a köldök („stâlbec") nagyon közel van a földtúró részhez („rilec").

E típus eredetét a nagyon is gyakori római kori leletekben találjuk meg. Ilyenek Bulgária északkeleti részében kerültek elő (2. ábra). Egy, amelyet a várnai kerületben Avren falu mellett a Petre Kaleszin találtak, nagyságával (55 cm hosszú, 16 cm széles), igen hegyes lapátjával és szabályos formájával tűnik ki (2. ábra, 1. sz.). A másik kettő (2. ábra, 2—3. sz.) kisebb méretű (32 és 37 cm) és a rúd vonalától kissé elhajló lapátja van. Ezek Madarában (2. ábra, 2. sz.) és Preslavban kerültek elő s a helyi múzeumokban vannak. Ezt a kissé felfelé hajló lapátot makkosan erősítették az ekefejre. Érdekes a harmadik típus (2. ábra, 4. sz.), széles nyéllel és aránylag kis kanálalakú lapáttal. Ilyen csak egy ismeretes Preslavból. E római mintáknak megfelelő bugáriai példányok más országban is előfordulnak; pl. a laibachi, szarajevói és zágrábi gyüjteményekben a *Niederle*nél[20] közöltek közül a 19. számú nagyon hasonlít a preslavihoz és madaraihoz. A Várnában őrzött (2. ábra, 1. sz.) lapátalakú ekevas nagyon hasonlít a kölni modellhez s más, felsőbajorországi, római példányokhoz.[21] A kanálformájú példány teljesen egyedülálló lenne, hacsak nem hasonlítjuk hozzá a Wilzhofenben talált római példányt, már amennyire Leser nagyon kis rajza után egyáltalán szabad ítélnünk.[22]

Az ószlávoknál erre a típusra nincsenek adataink, ha nem számítjuk a dobrohostini vésőforma kissé lapátalakúan szélesedő faeke végét,[23] amelynek etnográfiai hovatartozása azonban nincs kétségtelenül megállapítva. Mindenesetre azt mondhatjuk, hogy ez az *ekevas-típus* nem volt *ismeretes a szlávoknál*. A Balkán-félszigeten, különösen a bolgároknál való elterjedése minden valószínűség szerint a régi római kultúrára vezethető vissza. A cseheknél, lengyeleknél és magyaroknál ez az ekevas középeurópai eredetű.[24]

Ami e típus keletkezését illeti, nem igen valószínű *Mosziński*[25] s utána *Obrębski*[26] feltevése, akik szerint a gyökerek összeszedésére használatos falapátból származik. Az utóbbi így fogalmazza tételét: az őskorban a dohánylevélalakú evezőformájú falapátot az eke végére tették és vaséllel látták el, vagy pedig egészen vasból készítették, úgyhogy köpűjénél fogva fanyélre lehetett húzni. Azt hiszem, hogy a falapát és az ekevas közötti véletlen külső egyezés nem jogosít fel bennünket arra, hogy az utóbbit az előbbiből származtassuk. E külső hasonlóság másodlagos, ami egészen gyakori jelenség a népek tárgyi kultúrájában. Az ekevas eredetét a talpas eke természetében és működésében kell keresnünk, ahol meg is találjuk. Tény az, hogy seholsem használatos a falapát, mint az eke vágórésze; és

[19] Úgy látszik, hogy az itt előfordult római eke az északi alpesi ekékhez hasonló volt, amit mutat egy bronz modell a mainzi városi múzeumban. Lsd. *P. Leser:* Der rheinische Pflug, Ethnologica, III., 28. old., 7. ábra, Westöstliche Landwirtschaft, Schmidts Festschrift, 430. old., 2. ábra; — *H. Behlen:* i. m., 31. old.

[20] *Národopisný věs'n. čsl.* XII. (1917), 161.; Slovanské starož., III. k., 1. füz., 65. oldal.

[21] *P. Leser:* Westöstliche Landwirtschaft, 430. old., 3. ábra.

[22] *P. Leser:* Kölnischer Pflug... 31.

[23] Lsd. *L. Niederle:* Národop. věstn. čslov. XII. (1917)), 11. old., 4. ábra, 2. sz. és Slovanské starož., III., 1. füz., 5. ábra, 3. sz. Itt bemutatja ennek az ekének másutt megjelent formáit is. — Lsd. *K. Moszyński:* i. m., 149. old., 120. ábra,

[24] Lengyelország: *E. Frankowski:* Die Hackenpflüge in Polen, 13—14. ábra; — *K. Moszyński:* i. m., 155. old., 135. ábra; — Csehszlovákia: *R. Braungart:* Urheimat d. Landw., 107. old., 62—63. ábra; — Erzgebirgi terület: *R. Braungart:* i. m. 62. old., 22. és 23. ábra. Magyarország: saját gyűjtésem.

[25] *K. Moszyński:* i. m., 159.

[26] *I. Obrębski:* i. m., 44.

mennyivel is volna az erősebb ez utóbbinál, hiszen már csak a formája miatt sem lehet vastagabb, mint az eke vége. A dobrohostini ekének is inkább vésője van, mint lapátja s egyéb favégű ekéknél is ezt látjuk. A vésőt keményebb fából szokták csinálni. A nagyszámú kezdetleges és régészeti emlékekből világosan látható, hogy honnan ered az ekének ez a fontos része. E rész legprimitívebb megerősítése két módon történhetik: 1. úgy, hogy a fahegyre egy ércéket erősítenek és 2. hogy erre a hegyre egy ércpapucsot húznak. Az első esetre igen sok példa van. Ilyen van az indiai ekéken,[27] hozzánk közelebbi területen pedig a finn (3. ábra, 1. sz.)[28] s kevéssé kifejlődve az észt horogekéken (szocha).[29] Hasonló volt az

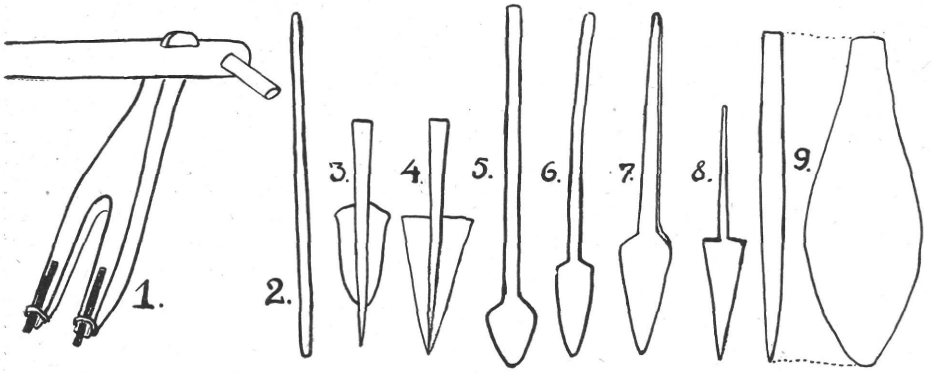

3. ábra. 1. Eredeti finn „szocha" vas rudacskákkal (Sirelius: Suomen Kansanomaista kult. I, 18. tábla). — 2. Ekevas Auvergneból. — 3. Ekesvas Felső-Olaszországból. — 4. Ekevas Tuniszból. — 5. Római ekevas. Wilzhofenben találták (P. Leser: Die Rheinische Pflüge, Ethnologica III., 31. old. 2. hasáb.) — 6. Ekevas Tuniszból. — 7. Ekevas a dabergotzi leletből. (2—7: P. Leser: Westöstliche Landwirschaft, Schmidts Festschrift 431. old. 30. ábra.) — 8. Magyar sorozó ekevas, a budapesti Mezőgazdasági Múzeumban. — 9. Neolitkori ekekő Kelet Mongóliából. (E. Licent és P. Teilhard de Chardin: L'Anthropologie XXXV, 3. ábra.)

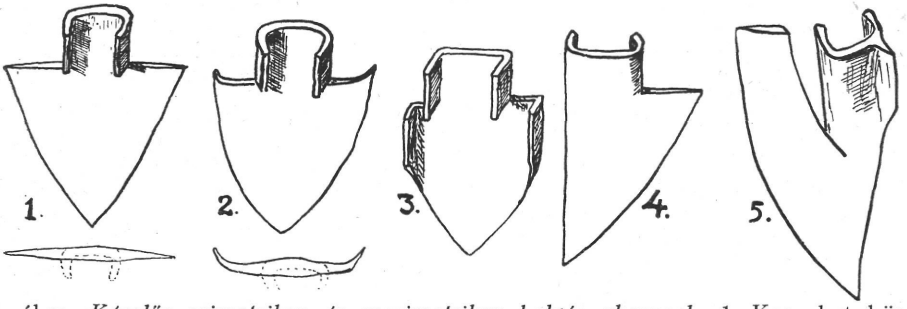

4. ábra. *Kézelős szimetrikus és asszimetrikus bolgár ekevasak.* 1. Karnobat környékéről. — 2. Oszikovicából (Orchanie megye.) — 3. Lopjánból (Teteven m.) — 4. Sztaropaticából (Kula megye). — 5. Kurtbunarból (Elchovo megye).

[27] *R. Braungart:* Urheimat d. Landwirtschaft, 237—239, 242—244, 247, 248, 250, 251, 254, 255. ábra.

[28] *U. T. Sirelius:* Suomen kansanomaista kult., I., 18. tábla, 2. sz., 266, old., 203. ábra, 269. old., 24. ábra.

[29] *I. Mannien:* Etnografilisi märkmeid Eesti ingerist, Eesti rahva muus. aastar., IV., 49. old. 36. ábra.

ekének kőheggyel való megerősítése is (3. ábra, 9. sz.). Közönséges vasrúd, mint ekevas található az auvergnei ekénél (3. ábra, 2. sz.). Az eke hasító részének éppen ezek a primitív megerősítései s különösen a kővel való példa bizonyítják, hogy a nyíl hegyének gondolatával azonos ideával van dolgunk, úgy a kőkorszakban, mint később is. Ugyanezt láthatjuk az arab ekénél is. Hegyének lapátalakú kiszélesedése később a nagyobb produktivitás céljából történt. Mindenesetre olyan formák, mint a felsőitáliai (3. ábra, 3. sz.),[30] vagy a tuniszi (3. ábra, 4. sz.) és a macedóniai bolgár (1. ábra, 6. sz.), amelyeknél az eredeti rúd még világosan látható, ilyen származásra vallanak. Ez ekevasak metszetének középütt való megvastagodása, a különösen kifejezett eseteknél, nemcsak a nagyobb erősségre való technikai törekvésre, de bizonyos fokig technikai tradicióra is vall. A 3. ábra, 5—8. sz. csak erősítik e származtatás valószínűségét. Egyszóval az ekevas kiszélesedésének gondolata azonos a kétoldalú ekekormány alkalmazásának gondolatával, mint Frankovski gondolja.[31]

2. A Bulgáriában leginkább „lemezes" néven ismeretes *ekevasnak*[32] hosszú nyél helyett behajtott nyaka (=örve) van, amelybe behúzzák a plazicának a hegyét, (köpüs ekevasnak nevezzük). A lapátrész itt is háromszögű (4. ábra, 1—3. sz.).[33] A szárnyak is lehetnek felfelé hajtva, mint az előbbieknél (4. ábra, 2. sz.). Az ekére való illesztésnél a nyak nyitott része alulra jön s csak ritkán, kivételes esetekben, mint a teteveni kerületben (Lopján falu), van ez a rész felül (4. ábra, 3. sz.).[34] A méreteknek itt sincs jelentőségük.

E típus Kelet-Bulgáriában a legelterjedtebb. Gyakran előfordul az 1. pontban jelzett határtól nyugatra is, különösen a Balkántól északra, a szófiai vidéken.[35] A mai Bulgária határán kívül ez található egész Dobrudzsában, Tráciában, a Morava vidékén, mindenütt az egész Balkán-félszigeten, ahol nem fordul elő a lapátforma típus (nyeles típus).[36] Európa többi részeiben is megtalálható egyes helyeken kizárólagosan, egyebütt a nyeles típusok mellett, különösen az északi országokban.[37] Ha tekintetbe vesszük

[30] Lsd. *Braungart:* Urheimat d. Landw., 59. old., 11. ábra is.

[31] *E. Frankowski:* i. m., 17. old.

[32] Erről részletesebben lsd. *Izvesztia*... VIII—IX., 75.; — *I. Obrebski:* i. m., 52. oldal, VI. térkép.

[33] Lsd.*Izvesztia*... VIII—IX., 2. ábra, 2. szám; 3. ábra, 1—2. sz.; 11. ábra, 1—4. sz. és 19. ábra; — *I. Obrębski:* i. m., V. tábla, 1—3. sz.; VI. tábla, 1—2. sz.; — *L. Niederle:* Slov. starož., III. k., 1. füz., IV. táb., 10. és 12. sz.

[34] Lsd. *Izvesztia*... VIII—IX., 4. ábra, 2. sz.

[35] *Izvesztia*... VIII—IX., 78. old., 20. térkép; — *I. Obrębski:* i. m., 51. old., V. térkép.

[36] *I. Obrębski:* i. m., 51. old.; — *F. Nopcsa:* Albanien — Bauten und Trachten, 120. old., 87 *a, d, i* ábrák; — *F. Nopcsa:* Haus und Hausgeräthe, etc., Sarajevo, 73. old., 41. ábra, 1., 3. sz.; — *A. Haberlandt:* i. m., IV. táb., 9: és 10. sz.; — *L. Niederle:* Slovanské starož, III., 1. füz., 45. old., IV. táb., 4. 5. 7. 8. 9. sz.; — *K. Moszyński:* i. m., 131. és 139. ábra. Éppen ilyen az ekevasa a budapesti Mezőgazdasági Múzeumban lévő boszniai ekének is.

[37] Csehszlovákia: *L. Niderle:* Slov. starož., III. k., I. füz., 45. old., 4. ábra, 6. sz. Národop. věstn. čsl., XII. 8. old., 2. ábra; — *R. Braungart:* Urhimat d. Landw., 143. old., 116. ábra; — Fehér-Oroszország: *K. Moszyński:* i. m., 121. ábra; — Ukránia: *K. Moszyński:* i. m., 123, 124. és 125. ábra; — *L. Niederle:* Slov. starož., III. k., I. füz., 4. ábra, 13. és 14. sz.; — Lengyelország: *E. Frankowski:* i. m., 17. 18, 20, 21, 22. és 23. ábra; — *K. Moszyński:* i. m. 130. és 132. ábra; — Oláh ország: *Pamfile:* Agriculturala Română, 49. ábra; — *R. Braungart:* i. m., 247. old. és 197. ábra; — Magyarország: *Bátky Zs.:* „Útmutató", I. tábla, 3. sz. Ilyet az M. N. Múz. Néprajzi Tárában és a budapesti Mezőgazdasági Múzeumban lehet látni. — Németország: *R. Braungart:* i. m., 136. old., stb., 110. 111. 113. ábra — Svédország: u. o. 92. old., 49. ábra; — *K. Rau;* i. m. 27, 30, 55. és 63. ábra.

az északkelet-európai (Lengyel-, Észt-, Orosz-, Finnország, stb.) ismert „szocha"-példányokat,[38] azt mondhatjuk, hogy ez a típus elterjedtebb, mint az első.

Hogy a mai bolgárokhoz miként került ez a típus, azt nem tudjuk biztosan megállapítani. Lehet, hogy a ősszlávok a Kárpátokon túli lakóhelyükről hozták magukkal. Emellett szólnak a cseheknél (Zachliniste), lengyeleknél (Szilézia) és oroszoknál (a csernigovi és vladimirszki kormányzóságokban talált hasonló formák).[39] De nagyon lehetséges az is,

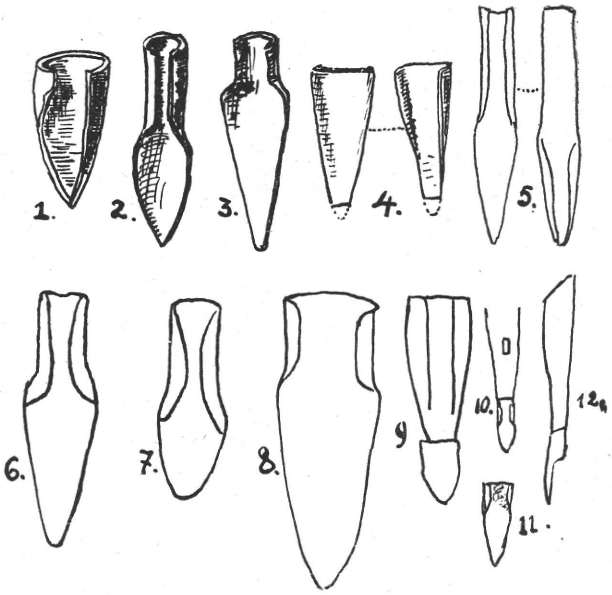

5. ábra. 1—3. Latène-kori ekevasak Gleichbergből és Schledenből. (L. Niederle: Národopisný věstnik českoslov. 1917, 14. old.) — 4—5. Római ekevasak Horvátországból (L. Niederle i. m. 161. old. I. tábl. és Slovanské starožitn. III. 65, 10. tábl.). — 6—7. Germán ekevasak. Munkács mellett találták (Lehóczky: Archeologiai Értesítő, XXI. 211. old.) — 8. Régi cseh ekevas Radim mellől. (L. Niederle: Národop. věstn. čslov. 1917, 14. old., 7. ábra.) — 9—10. Ekevasak lengyel ekékről. — 11—12. Ukrán ekevasak. (Az utóbbi — 9—12. — Moszyński, Kultura lud. Slowian, 150., 152. old., 124., 125., 128. és 129. ábra.)

hogy e formákkal a szlávok a Balkán-félszigetre való telepedésük után ismerkedtek meg. Ezt bizonyítanák a Bulgária legkülönbözőbb területein talált római ekevasak nagy tömegei is. Ez annál valószínűbb, mert vas ekepántolások a IX—XII. századi szláv leletekben nagyon ritkák,[40] még inkább mondhatjuk ezt a korábbi időre, a VII., VI. s az V. századokra, amikor a szlávok kezdenek a Balkán-félszigetre bevándorolni. Mindkét esetben ez a technika a római kultúra példáinak köszönhető, amelyek a szlávokhoz különböző időkben és különböző utakon jutottak; ilyen római

[38] *E. Frankowski* i. m., 3—4. ábra; — *K. Moszyński:* i. m., 160. old., 140. ábra. — *G. Ränk:* Eesti rader, Eesti rahva muuseumi aast., IV., 21, 22, 26. ábra; — *U. T. Sirelius:* i. m., I., 207. ábra.

[39] *L. Niederle:* Národ. věstn. čsl., 1916, 1. old.; 1917, 14—15. old., Slov. starož., III. k., I. füz., 53—54. old.

[40] *L. Niederle:* Slovanské starož., III. k., I. füz., 53. old.

ekevasak az egész Balkánon [41] s Közép-Európában[42] bőségesen találhatók. Ilyen a római kultúrához való viszonyuk a Kelet-Magyarországon (Munkács[43]) talált germán ekevasaknak, amelyek közelebb állnak a hegyesebb római formákhoz. Ez utóbbiak sokkal erősebb ékalakú formában ismeretesek már a La-Tène-korban Közép-Európában.[44]

E típus eredetét valószínűleg az eke (ralo, szocha) hegyének ősi papucsában kell keresnünk. Ez az első tekintetre kétségtelenül szembeötlő a La-Tène-korbeli példáknál (5. ábra, 1—3.). Ennél lehet látni az eke túró részének nemcsak a legegyszerűbb beborítását, hanem a földet túró végének kezdetleges kiszélesedését is. Ilyen ősi ekevasat ma is találhatunk az albánoknál (Dobarsko, Rjeka faluban)[45] vagy még gyakrabban Indiában.[46] A jellegzetes ősi tollalakú kiszélesedést nemcsak a La-Tène-példányok,[47] de a római (5. ábra, 5. sz.), germán (5. ábra, 6—7. sz.), ószláv (5. ábra, 8. sz.), sőt egész sereg mai eke (ralo és szocha) (5. ábra, 9—12. sz.)[48] forma is mutatja. Ilyennek látszik a XVI. századi Szent Szergiusz életleírása kéziratának szochája is.[49]

3. *Egyoldalú (aszimetrikus)* ekevas Bulgáriában csak némely ekeformájú ralóban található. A köpű szempontjából az ekevas mindig a második típushoz tartozik.[50] Ritka esetekben a szárnynak nagyon fejlett sarka van (4. ábra, 5. sz.), gyakoribbak az egyszerű formák (4. ábra, 4. sz.). Ezen ekevas Bulgáriában nagyon szórványosan fordul elő.[51] Az újabb időben az eke elterjedésével ez a forma fokozatosan uralomra jut mindenfelé.[52] Leletekből eddig nem ismeretes Bulgáriában. Az egyoldalú ekével tűnt fel ez az ekevas-forma. Valószínűleg a későbbi római korban keletkezett, amikor a római kulturális hatás csak a nyugatrómai egyház területét érintette. Így magyarázhatók pl. a valószínűleg római egyoldalú ekevasak a Balkán-félsziget legnyugatibb részén (Bosznia, 5. ábra, 4. sz.), vagy a késői középkorban a cseheknél.[53] Az a tény pedig, hogy Bulgáriában nemcsak

[41] *L. Niederle:* Národop. věstn. čsl., 1917, 158—159. old., Slov, starož., III, k., I. füz., 13. 14. 15. 17. és 18. sz.

[42] *A. Goetze:* Depotfunde von Eisengeräten... Ztschr. f. Ethnologie, 1910, 210—211. old. Az *Ecsedi István* által Értesítőnk mostani füzetében bemutatott s a debreceni Déri-Múzeumban őrzött ekevasak minden valószínűség szerint római eredetűek. Hasonlók láthatók az 5. ábránkon. Ilyen a Csesznek mellett talált ekevas is. — *Hampel J.:* Archaeológiai Értesítő, XXII., 436—437.

[43] *Lehoczky:* Archaeológiai Értesítő, XXI., 21.

[44] Lsd. *L. Niederle:* Národop. věstn. čsl., 1917, 13—15.; Slov, starož., III, k., 1. füz., 52—53. oldal.

[45] *A. Haberlandt:* i. m., 3. old., IV. tábla, 13. sz.

[46] *R. Braungart:* Urheimat d. Landw., 341. old., 245. ábra.

[47] Lsd. *H. Behlen:* i. m., 79. old., stb. is.

[48] *G. Ränk:* i. m., 29. old., stb., 21. 22. 23. és 26. ábra; — *E. Frankowski:* i. m., 1—11. 17. 18. és 20. ábra; — *Cz. Pietkiewicz:* Polesie Rzeczyckie, 1928. 95. old., 51. ábra; — *K. Moszyński:* i. m., 149., old., 121. ábra; 159. old., 123—125. ábra; 152—153. old., 126—130. ábra.

[49] *L. Niederle:* Národop. věstn. čsl., 1917. 18. old., 9. ábra; Slov. starož., III. k., 1. füz., 57. old., 8. ábra.

[50] *D. Marinov:* Gradivo za vestesztvenata kultura az Bâlgaria, Szbornik za narodni umotvorenia (Sofia), XVIII., 134; Izvesztia... VIII—IX., 62. old., 4. ábra; — *I. Obrębski:* i. m., 150. old., VIII. tábla, 1. 6. és 8. sz.

[51] *Izvesztia...* VIII—IX., 78. old., — térkép.

[52] *E. Frankowski:* i. m., 23. 26. 27. és 30. ábra; — *K. Moszyński:* i. m., 147—150. ábra; — *Bátky Zs.:* „Útmutató", I. tábla, 9. sz.; — *H. K. Rau:* i, m., 70. és 71. ábra; — *R. Braungart:* Urheimat d. L., 464. Ide sorolhatók a Mezőgazdasági Múzeumban (Budapesten) őrzött magyar példányok is.

[53] *L. Niederle:* Národop. věstn. čsl., 1917, 170. old., 18. ábra és 171, 173. old., 21. ábra.

a XVIII. században voltak kétoldalúak az ekevasak,[54] de ma is ez az ekevas a leggyakoribb a raló-típusú ekéknél, azt mutatja, hogy az egyoldalas ekevas későbbi és valószínűleg nyugatról jött.

Az egyoldalú ekevas eredete kapcsolatban van a kormánydeszka bevezetésével. Ennek az alkalmazásával a csoroszlya is mozgathatatlanná

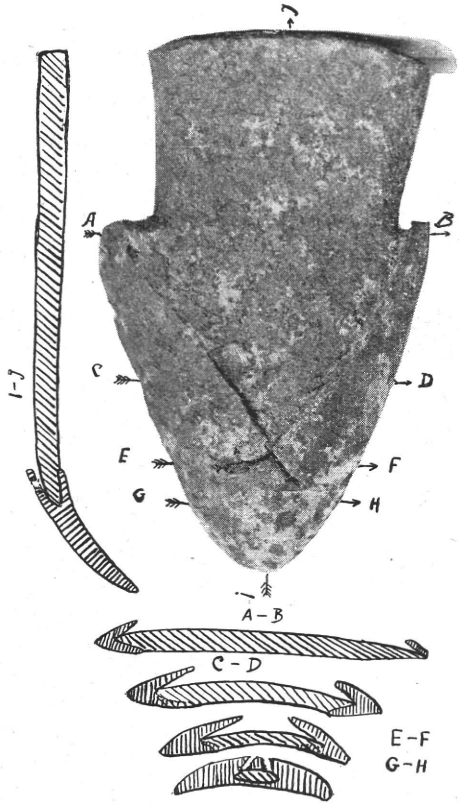

6. ábra. Régi magyar ekevas a M. N. M. Régiségtárában. Lelőhelye ismeretlen.

lett. Addig a csoroszlya azon az oldalon függött, amely felől szántottak, vagy olyan módon, amint sok európai ekénél látható, t. i. a gerendelyen jobbra vagy balra áthelyezhető,[55] vagy pedig az ekevas egyik vagy másik szárnyának lyukaiba volt helyezve, amint a bolgár ekénél látható.[56] Mozgathatatlansága, a középre való erősítése maga mutatja, hogy az ekevasnak a kormánydeszkával ellenkező oldalon lévő fele szükségtelen. *Braungart* bemutat egy ekevasat,[57] amelyen jól látszik a feleslegessé vált szárny

[54] *Ugyanott*, 172. old. Éppen ilyen a veszprémi múzeumban látható is.

[55] Lsd. *P. Leser:* Rheinischer Pflug... 32. old., stb., 10—13. ábra; — *Bátky Zs.:* i. m., I. tábla, 7. sz.; — *R. Braungart:* Urheim d. L., 69. old., 39—40. ábra; — *K. Rau:* i. m., 61. ábra.

[56] *Izvesztia*... VIII—IX., 71. old., 13. ábra, 1. sz.; —*I. Obrębski:* i. m., V. tábla, 4. sz. és VII. tábla, 1. sz.

[57] *R. Braungart:* Urheimat. d. L., 129. old., 96. ábra.

csökevényesedése. Az aszimetrikus típus kifejlődhetett a kétágú horog-ekéknél (szocha) is. Ennél a belső oldalon a két ekevas, közelségénél fogva, akadályozta volna egymást. Ezenkívül feleslegesnek is látszanának ezek a szárnyak a belső oldalon.[58]

A szocha nem szimetrikus ekevasa is bizonyítja, hogy az ekevas nem a lapátból, hanem az eke hegyének a pántolásából származik.

4. A bolgár eke történetére érdekesek a más bolgár-török emlékekkel együtt talált *patkóformájú vasak*, amilyeneket ma is találunk az összes szlávoknál,[59] a lapátok és néhol a szocha ágainak pántolására.[60] Figyelemreméltó az, hogy e pántolások közül egyesek egybevágnak a velük együtt található ekevasakkal és rájuk húzhatók, mint papucsok (2. ábra, 6. sz.). A bolgár ekékről írt cikkemben ezeket a bolgár-török földmívelő technika[61] sajátságainak tartottam. Ezt bizonyos fokig támogatják a magyar honfoglalás-kor hasonló emlékei, amelyek Kecskeméten és Pusztaszentimrén kerültek elő s egyiket Hampel ekevasnak[62] is tartja. Most ehhez hozzá-

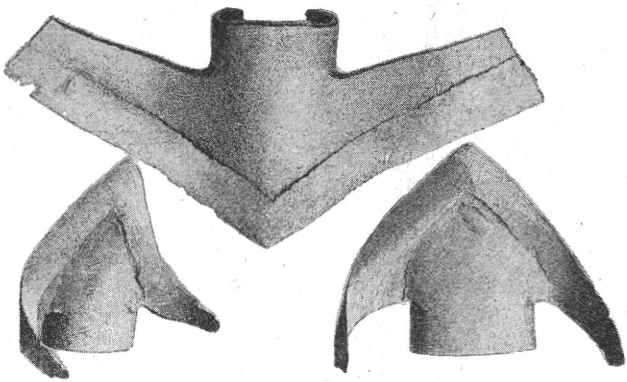

7. ábra. Csúd ekevasak körülbelül a IX. századból. (*A. Szpicin:* Drevnoszti kamszkoj csudi, 1902. 26. tábla.)

fűzhetek még néhány bizonyítékot. 1. Éppen Magyarországon bizonyítja ezt a magyarok megtelepedése idejéből előkerült példány, amelynek elején látszik a lapátpántszerű rész (5. ábra, 9. sz.).[63] De ez a rész itt nem moz-

[58] Lsd. *Niederle:* Národop. vestn. čsl., 1917. 18. old., 9. ábra, 2. sz.; — Slov. starož., III. k., 1. füz., 57. old., 8. tábla, 2. sz. (Uszov-Zelenin szerint); — *E. Frankowski:* i. m., 6. old., 2. és 5. ábra; 7. old. 7, 8, 10. ábra; — *K. Moszyński:* i. m., 160. old., 140 *A.* ábra; — *K. Moszyński:* Polesie Wschodnie (1928), 4. ábra; — *R. Braungart:* Urheimat d. L., 160. old., stb., 188. old., stb., 155, 157, 159—161. ábra; — *D. Zelenin:* Ostslavische Volkskunde, 15. old., 4. ábra.

[59] *K. Moszyński:* Kultura ludowa Słowian, I., 146—147. old., 112, 113, 114, 116. ábra; — *Szerzsputovszkij:* Materialy po etnografii rossii, I., 46—47., — *Č. Zibrt:* Český Lid, X., 461. A többi szláv népekre nézve lsd. *Bátky Zs.:* i. m., 35., 1—2. jegyzet; — *Semayer V.:* Ért., III., 3. tábla, 3. sz.; — *U. T. Sirelius:* i. m., 259. old., 196. ábra.

[60] *G. Ränk:* i. m., 28.

[61] *Izvesztia...* VIII—IX., 100., stb.

[62] *J. Hampel,* Altertümer d. frühen Mittelalters in Ungarn, I. köt., 13, 104—107. old., II. köt., 545. old., III. köt., 181. és 432. táb.

[63] Lelőhelye ismeretlen. Adatokat találunk még ezen patkóformájú vaspapucsokhoz: *Hampel J.:* Újabb tanulmányok etc. 134—135. old., 24. B. I. ábra.

gatható. 2. A régi csúdoknál ugyanez a mozgatható rátét nagyon elterjedt (7. ábra). E földmívelő szerszámokról *Szpicin* azt tartja, hogy abból az időből származhattak, amikor a csúdok együtt éltek a volgai bolgárokkal.[64] 3. Ezt a rátéttechnikát általában ismerték és használták a volgai bolgárok a XI. század előtt.[64]/a. 4. Kétségtelen, hogy nem véletlenség emez egyezés. Az előttem ismeretes összes egyéb — bizánci, kelta, germán, szláv stb. leletekben nem található ez a technika. Azért, hogy a balatoni (*Kuzsinszky B.:* A Balaton környéke archeol. 1920, 83. á. szerint) és veszprémi múzeumokban őrzött ilyen példányokat római helyeken találtak, nem lehet

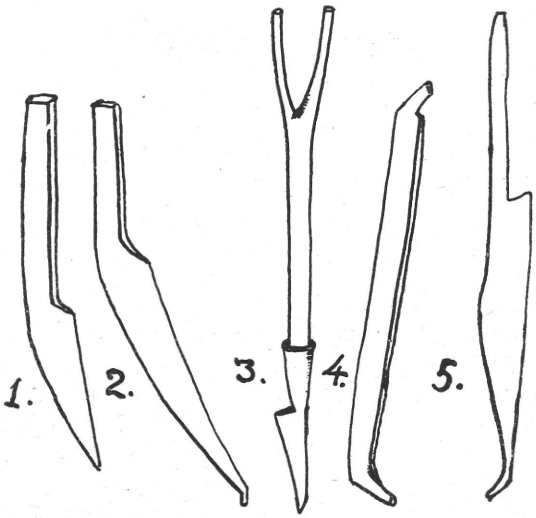

8. ábra. Bolgár ekék csoroszlyái. 1. Legáltalánosabban elterjedt forma. 2. Gyoptepe (Malkotârnovo m.). 3. Kosztinbrod (Szófia m.). 4. Sztojkite (Pasmakli m.). 5. Sztoilovo (Malkotârnovo megye).

azokat minden esetben rómaiaknak mondani. A bolgár-törökök, akiknek kétségtelenül fejlett földmívelésük volt, ami kitűnik a magyar nyelvbe kölcsönvett szókészletükből,[65] magukkal hozták kultúrájukat a Balkán-félszigetre, amelynek azonban ma már csak Északkelet-Bulgáriában vannak jelentéktelen nyomai.

II. A *csoroszlyák* vagy szilárdan vannak felerősítve, vagy mozgók.[66] A mozgathatók igen sokfélék, aszerint, amint fel vannak erősítve (8. ábra, 2—4. sz.). A nem mozgatható típus (8. ábra, 1. sz.) megtartotta általánosan elterjedt formáját, amely a történelmi és őskori emlékekből isme-

[64] *A. Szpicin:* Drevnoszti Kamszkoj Csudi po Kollekcii Teplouchovych, Materialy po archeologii Rosszii. Szt.-Pétervár, 1902, 26. tábla.

[64]/a *A. Stukenberg.* Zemledělcseszkija orudija drevnych bolgar. Ucsonya zapiszki kazan. Universz, 1897, VI—VII. füz. 214. old.

[65] *Gombocz Z.:* Honfoglalás előtti török jövevényszavaink, 1908 és Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter is der ungar. Sprache, 1912, 190.

[66] Lásd *Izvesztia*... VIII—IX., 71. old., 10. ábr., 4. sz.; 11. áb., 2. sz., 12. áb., 2. sz. 15. áb. (mozgathatlan) és 13. áb. (mozgós); *J. Obrębski* i. m. 28. old. 7. áb.

retes és megtalálható ma is mindenfelé.[67] A második típus (8. ábra, 2. és 5. sz.) csak abban különbözik az elsőtől, hogy hosszú hegye van és vége visszahajlított.

Érdekes a harmadik típus (8. ábra, 3. sz.), amely egy villaalakú nyélhez erősített kés. Megtalálható Kelet-Szibériában is, a Timok völgyében (Gorna Kamenica),[68] amely más egyebek mellett bizonyítja e terület bolgár jellegét. Megtalálható, de nem villaalakú nyéllel az oroszoknál az úgynevezett *koszulják*-ekében (Jaroslavska).[69] A negyedik típusra jellemző, hogy mindkét végén egyforma csapok vannak az ekevasnak a lyukba való akasztására.

Emez ekerész formája az egyszerű késből származik. A földnek szimetrikus ekevassal való feltörése és két oldalra való fordítása a szántásnál megkívánta az ekevas elé ragasztott kés egyszerű felhasználását, hogy az előre felvágja a földet. A gondolat megfelel a kétoldali kormánydeszka gondolatának.[70] Eredete a római korba vezet, mindenesetre a nem szimetrikus eke előtti időkbe. Az a tény, hogy az összes szláv nyelvekben azonos a csoroszlya neve, azt mutatja, hogy a szlávok már őshazájukban ismerték.[71]

Mindebből a következő valószínű következtetést vonhatjuk le: 1. A római lapátalakú ekevasat talán legjobban megőrizte és kifejlesztette a bolgárszláv kultúra. 2. Az ősi középtengeri ekevasat és a bolgár köpűs ekevasat egyaránt lehet származtatni úgy az ószláv, mint közvetlenül római ekevasból. 3. A nemszimetrikus ekevas, mint római hatás, aránylag később került a bolgárokhoz, mint nyugatra. 4. Bizonyos ideig Bulgáriában a bolgár-török földmívelő kultúra is élt. 5. A lapátalakú és a köpűs ekevas az ekefőpántolásból ered, nem pedig az ásóból. Előállása ugyanabból a gondolatból született meg, mint a nyíl vagy lándzsa kő- vagy érchegye. 6. A csoroszlya alapgondolata azonos a szimetrikus kettős kormánydeszkáéval.

Vakarelszky Kristo (Szófia).

Középkori gazdasági eszközök a debreceni Szepes pusztán.

Ez év tavaszán (1930), a debreceni Szepes pusztáról szántás közben talált 8 drb. vasszerszám (3 ekevas, 3 csoroszlya, 1 sarlótöredék és 1 csákány) került a Déri-múzeum tulajdonába.

Az ekevasak primitív faekére való papucsok (1., 2. á.). Olyanok, amik még ma is megvannak a Balkán elmaradt török, bolgár, szerb, görög földmívelőinél. Az ekevas kapaszerű. A kapa, hegyétől a füléig 22·5 cm, a he-

[67] Lásd *L. Niederle:* Národop. věstn. čsl. 1916, 2—3; *A. Rich:* Illustriertes Wörterbuch d. römischen Altertumskunde, 47, ahol formája erősen stilizált; *R. Braungart:* Urheimat d. L. 10, 12, 39, 40. áb. stb.; *P.Leser:* Reinische Pfl.... 1, 6, 10, 13, 14. áb.; *Darnay Kálmán:* Archaeolog. Értes. XXIV., 197; a debreceni Déri Múzeumban őrzött (*Ecsedi István* szerint); *Izvesztia*... VIII—IX., 101. old., 27. ábra; *Pamfile:* i. m. 7, 8, 9, 18, 19. áb.; *A. Haberlandt:* i. m. IV. tab., 14. sz.; *Bátky Zs.:* i. m. I. tábl., 4, 7, 9. sz.; *K. Moszyński:* Kultúra lud. Slowian. 171. old. 149—151. á.; *Frankowski:* i. m. 21. és 25. á.; *D. Zelenin:* i. m. 21. old., 6. ábra; *K. Rau:* i. m. 43, 44, 60, 61, 66, 68, 70, 71. ábra.

[68] *J. Obrębski:* i. m. 28. old., 7. ábra.

[69] *D. Zelenin:* i. m. 21. old., 7. ábra.

[70] *E. Frankowski:* i. m. 17.

[71] *F. Miklošich:* Slav. etym. Wörterb. 35: *„čert"*; — *Berneker:* Slavisch. Etymol. Wb. *„čerslo"*. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a volgai bolgároknál már fejlett csoroszlyákat találtak. (*A Stukenberg*, i. m. II. tábla.) Ezt a két tény lehetőséget ad arra, hogy a szláv eke fejlődésének problémáját másképpen világítsuk meg.

gyétől a válláig 16 cm, szélessége a vállánál 11 cm, a hegye felé egyre keskenyedik és enyhe hosszúkás görbe vonalban végződik. Köpüje befelé nyitott. Nyílásának felső része 6 cm széles. Füle hajlása 2·6 cm. Ez az aránylag kis vas az alföldi erősen kötött talajt csak karmolta, nem szánthatta mélyen. A három vas tartozhatott három ekéhez, de lehet egy ekének is a tartozéka, melyet szántás előtt kiélesítettek és szántás közben cserélhettek, mivel a kemény földben a vas éle hamar kiment. Ma is a jó gazda egy ekéhez 5—6 vasat éleztet meg és ha valamelyiknek kimegy az éle, újjal cseréli ki. Őszi szántáskor száraz, kemény a föld és napjában cserélni kell a vasat.

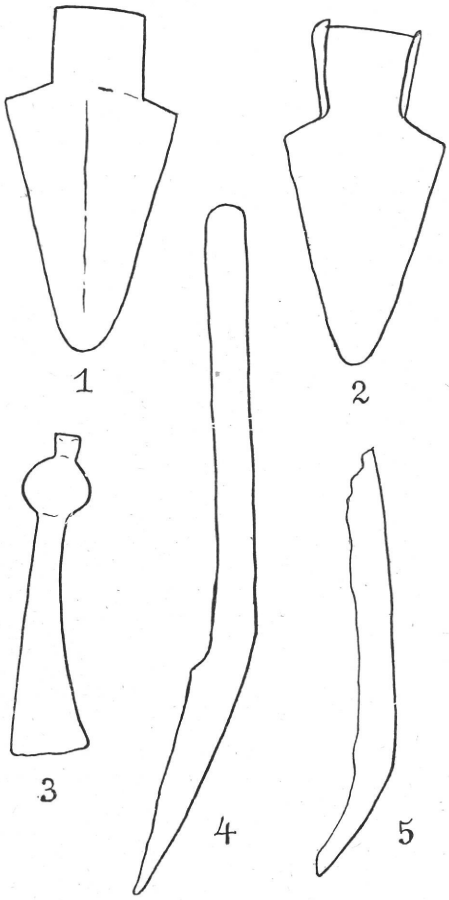

Azt a feltevésünket, hogy mégis három ekéé a vas, némileg alátámasztja a 3 csoroszlya, melyek kétségkívül az ekének a tartozékai (4. á.). A csoroszlyák nagysága arányos az ekéhez. A nyelének hossza 30 cm, a csoroszlya feje 15·5 cm hosszú, szélessége 2·5 cm. Egy-egy csoroszlya hasította a földet az ekevas előtt.

Érdekes darab a csákány (3. á.). A csákány hosszú, keskeny. Hossza 21·4 cm, pengéje szélessége 5·5 cm, köpüje alul 3·8 cm vastag. Köpüje tojásalakú és füles. Felfelé 3·7 cm, keresztbe 3·5 cm. Foka van, de nagyon

kicsi, mindössze 18 cm. Gazdasági baltának tekinthető. A leletnek érdekes darabja a sarló (5. á.). A sarló vasnyele megvan, pengéjének azonban egy része hiányzik. Valószínű, hogy a találás alkalmával tört le az elrozsdásodott pengerész. A nyél hossza 6·7 cm, a penge épen maradt része 22 cm, a penge szélessége eléri a 3 cm-t. Hogy a penge éle síma, vagy a primitív földmívelőknél divatos fogas volt-e, ma a túlságos elrozsdásodás miatt megállapítani nem lehet.[1]

Tény az, hogy ez a pár gazdasági eszköz a földmívelő magyar szerszáma volt. Én a gazda tudta nélkül kimentem a tanyára és a szomszéd elbeszélése szerint a lelet olyan partos helyről került elő, mely egykor telep volt. Szepes községe addig terjedt le. Ha *Zoltai* szerint Szepes község 1594-ben úgy elpusztult,[2] hogy az 1599. évi adóösszeírás régen elpusztult helynek említi, az itt felsorolt gazdasági eszközök már jóval előbbi időben egy lerombolt ház alá kerültek. Az eszközök típusát tekintve középkori daraboknak kell tekintenünk.

Ecsedi István.

A magyar „szoba" történetéhez.

A magyar *szoba* története sem nyelvileg, sem tárgyilag nincs még kellőképen, illetőleg végérvényesen tisztázva. A szó jelentése kettős, ú. m. *lakóhelyiség* (zimmer) és *kemence* (ofen). Eredetét (mindig a lakóhelyiséget tartva szem előtt), a nyelvtudósok szlávból *(stuba > istuba > izba)* és középlatin-ófelnémetből *(stuba > stube)* magyarázták. Mindkét föltevésnek vannak hívei, úgy magyarok, mint nem magyarok.[1]

A szó első jelentése föltehetőleg gőzfejlesztő kemence (talán a német *stieben* = porzani, gőzölögni igéből), s ebből aztán kemencével ellátott helyiség: *badstube*. (Dél-Németországban, ahol a *kályhát*, pontosabban mai kályháink ősét feltalálták, már a VI. században előjön a *badstube*, mint magábanálló fürdőházikó). Megjegyezzük azonban — ami ugyan a lényegen nem változtat —, hogy a németből a kemence jelentést eddig nem mutatták ki (de az olaszból, hollandból és angolból igen, *Ért., 1904. : 43. 2. jegyzet)*, a szlávból, közelebbről a délszlávból (és isztriai rumunból) pedig csupáncsak néhány adattal igazolták. *(Murko: i. m. 104.)* Nálunk mégis, mint máshol mondottuk *(Ért., 1929, 49)*, a magyar *szoba* oklevelesen először az eredeti kemence jelentésben bukkan fel. A latin *stuba*, mégpedig mint fürdőszoba („caldarium", stb.), ennél korábban említtetik. (Pld. *stuba et stubarii* = fürdő és fürdőszolgák, a pécsváradi monostor alapítólevelében a XI—XIII. századból. L. Magyary-Kossa Gyula: „Magyar orvosi emlékek".)

Természetesen azt is föl kell tennünk, hogy a stubá-t később, úgy mint német földön, azonképen hazánkban is, nemcsak fürdőszoba, hanem lakóhelyiség megjelölésére is használták.

[1] Ez aligha sarló, hanem nád, vagy szárvágó. V. ö. a Kecskeméten talált s XIV. sz.-belinek mondott nádvágóval. („Népünk és Nyelvünk" 1929, 84. l. 15. á.) *Szerk.*

[2] *Zoltai L.*: Települések. Egyházas és egyháztalan falvak. Debrecen, 1925. 55. l.

[1] *Munkácsi B.* közvetlen német, *Szarvas G.* középlatin kölcsönszónak tartja. *Murko* — a szótörténeti anyagon felül, melyet *Schuchardt* és *Melich* állított össze számára — a kérdést tág tárgytörténeti keretbe is beállítva, szláv eredetét vitatja. („Mitt. d. Anthrop. Ges." Wien, 1906.). Ugyanő mondja, hogy azon kár töprengeni, vajjon a magyarok a szót a németből, vagy latinból kölcsönözték-e, mert hiszen mindenképen a németek jönnek tekintetbe, amennyiben nem elvont fogalom, hanem egy tárgy kölcsönvételéről van itt szó. *(U. o. 101.)*. Hogy a szláv *istuba* (zimmer) a német *stuba*-ból lett, ma már eldöntöttnek tekinthető. (L. *Zelenin:* „Russische Volkskunde" 286.).

A magyar *szoba*, lakóhelyiség jelentéssel, először egy 1479-i adatban fordul elő: „In quadam *stuba, hymes zoba* vocata“ *(Okl. Sz.)*. Persze azt is föl kell tennünk, hogy a szoba ilyen értelemmel ennél régibb nálunk. Nagyon lehetséges, hogy ez a *hímes szoba* már tökéletesebb, vagy valami újfajta cifra kályhával fölszerelt parádés helyiség volt, s talán csakugyan ezért hívták *szobá*-nak.[2] (Domborművű cserepes kályhák, éppen a XV. századból maradtak fenn nálunk.) Tudjuk ugyanis, hogy dél-német földön a mai értelemben vett *stuba* csak akkor vált *mindjobban általánossá*, mikor a lakóház a praktikus új bútorral, a hideg kandallót, illetőleg nyilt tűzhelyet fölváltó kályhával gyarapodott. Innen kaptuk a kályhákat, a kályhás termek divatját mi is, s föltehető, hogy velük együtt terjedt a már régen meghonosodott magyar *szoba* szó is.

A kályhák elszaporodása Németországban a XIV—XV. század fordulóján indul meg erőteljesebben, elsősorban egyházi és úri házakban (korábban az előkelő hölgyek dolgozószobájában: *pensile*, a latin *pensum*-ból) s innen hatolt el a polgári, majd jóval később a paraszti körökbe.[3] Bizonyára így volt ez hazánkban is. A kályhának és szobának ez a *felülről-lefelé* való terjedése (mint egyéb kényelmi bútoroké és helyiségeké is), valószínűsítené már most szerintünk azt, hogy nyelvünkben nem a német, hanem az egyházi latin *stubá*-ból alakult *szoba* szó honosodott meg. *Ezért* mondottuk azt *(Ért., 1930, 93)*, hogy a magyar *szoba* szláv *istuba* származtatásának szerintünk *tárgyi*, illetőleg történeti *nehézségei* vannak, jóllehet a nyelvi magyarázat helytálló. Mi úgy látjuk, hogy a szlávoktól *közvetlenül* átvettük az *istuba, hiša* (azaz lakóépület) nélkül a sárból rakott, primitív *pest*-et, *bányá*-t és *kemencé*-t, természetesen nem egy időben és helyen, s ezek a tárgyak és szók parasztságunk körében mai napig fennmaradtak. Egyházi úton pedig, tehát közvetve és később, úri rendünk (eleinte csak ez!) átvette a német eredetű, fejlettebb *stubá*-t, vagyis egy másfajta kemencét, majd később cserepes kályhát és szobát (zimmer), először talán mint fürdő-, majd mint lakóhelyiséget, s azt előbb latinosan *stubá*-nak, azután magyarosan *szobá*-nak (*szubá*-nak) hívta. A kályhás helyiség, a *szoba*, az úri házban persze *új* helyiséget is jelentett, s így könnyen érthető, hogy később a szoba név, nem tapadván hozzá a kályha fogalma, más, különböző rendeltetésű és természetesen fűtetlen új helyiségekre is (beszélő szoba, ebédlő szoba stb.) átvitetett.

Nem kell azonban azt gondolnunk, hogy a legkorábbi *szobák* mai értelemben vett, azaz tisztára cserepekből épített nagy kályhák voltak, hanem talán olyan, a pesthez hasonló, sárból rakott apróbb alkotmányok, amelyeknek testébe csupán néhány cserép volt beiktatva, úgyhogy ezeket eleinte szintén hívhatták régiesen és népiesen kemencének, majd hívták urasan kályhás kemencének, később kályhának. Bizonyos, hogy „egy a szoba a kemencével“ közmondásunkban ennek az emléke maradt fenn.[4]

A kályhás kemence, illetőleg kályha, mint mondottuk, nem maradt kizárólagosan az úri lakokban, hanem idővel eljutott az ország némely részén a paraszti hajlékokba is. Kérdés azonban, hogy akkor-e, mikor még úri körökben *szobá*-nak hívták? Ez aligha valószínű ugyan, de viszont nem

[2] Egy XVI. sz.-beli németországi följegyzés pl. így szól: „Inn einer stuben, daran steht ein schöner, vielfärbiger, von Hafenwerk künstlich gemahlter Ofen.“ (*Schultz:* „Das Häusliche Leben“ etc. 1903, 38.).

[3] A nálunk is jól ismert *Aeneas Silvius* ezt írja 1450-ben a bécsi házakról: „verum his *aestuaria* (kályhák) sunt loco triclinorum quae ab his stubae vocitantur... nam hiemis asperitatem hoc dominant modo“. („Mitteilungen“ etc. Wien, 1900. 6.).

[4] A mai kályha őse longobárd területen (a svájci Como-tó vidékén) született meg, talán olyanforma elindulással, hogy a keleti germán régi sárkemence bolto-

tudjuk, meddig élt nálunk a szoba. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a *szoba* a török hódoltság vége felé még járta kályha jelentésben is, mert mint máshol valószínűsítettük, így, és úri úton került át tőlünk, részben török közvetítéssel a Balkánra *(Ért., 1929, 51)*.[5]

Korábban azt mondottuk, hogy „a magyar *parasztházban* a szoba *föltehetőleg* nem jelent kemencét (kályhát), mert oda a szláv kemence (pest stb.) vonult be és ott ez a név honosodott meg" *(Ért., 1930, 83)*. Ezt természetesen nem úgy kell érteni, hogy az egész magyar népterületen sehol-sem és sohasem jelentett, hanem csupán annyit, hogy *általában* nem. Az sem lehetetlen, hogy amint imitt-amott a *lakóház jelentésű szoba is*, úri utánzásból már régebben eljuthatott a paraszti világba, éppenúgy eljuthatott a *kályha jelentésű* szoba is, nem ugyan az új úri kályha, hanem a régi parasztkemence megnevezésére.

Most egy olyan figyelmeztetőre hivatkozunk, mely mintha azt mutatná, hogy a szobának kemence (kályha) és lakóhelyiség jelentése némely helyen és a mondott időtájban csakugyan lehatolt a népi rétegekig.

*Pápai Károly*nak „A palóc faház" című dolgozatában azt olvassuk, hogy a honti Tesmagon és a nógrádi Rimócon a ház padlását, amit errefelé *pallás*-nak, *pad*-nak és *hiú*-nak mondanak, *szobá*-nak hívják *(Ethn., 1893, 19)*. Megerősíti ezt 1819-ből *Szeder Fábián* is a Palócságból, de pontosabb helymegnevezés nélkül *(Tsz)*. Az adatok tehát hitelesek és ami lényeges, az utóbbi adat azt tanúsítja, hogy ez a *szoba* elnevezés (ebben az egyelőre rejtélyes formában) itt több mint százesztendős. Éppen ennek alapján hajlandók lennénk arra gondolni, hogy a korábban padlástalan, füstös palóc hajlékok talán jó száz évvel ezelőtt kaphatták a füstvezető kürtő meghonosulásával együtt a padlást s az így támadt új helyiséget hívhatták aztán a lakószobáról *szobá*-nak, mint az emeleti helyiséget *felház*-nak, az *alház*-zal szemben (l. *Nyt. Sz.)*. Ennek a magyarázatnak azonban az a bökkenője van, hogy palóc vidékeken általában, természetesen a szóban-forgó falukat is beleértve, ma sem hívják a lakóhelyiséget *szobá*-nak, hanem *ház*-nak, száz évvel ezelőtt tehát alkalmasint méginkább nem hívták annak.

Ilyen természetű névátvitelre azonban van példa, de nem magyar, hanem délszláv területről. Az osztrák szlovéneknél a lakóház neve általában *hiša*. Ez német eredetű, de nagyon korai kölcsönszó (*Berneker:* „Etym. Wbuch.", 414), vagyis föl kell tennünk, hogy régebben nem így hívhatták a házat, amint csakugyan helyenként még ma sem így hívják, hanem *izbá*-nak. De ha az itt elhalóban lévő *izba* végleg eltűnt volna is, korábbi megvolta kiderül abból, hogy némely szlovén vidéken a *padlást izbá*-nak mondják. „Ebből, úgy látszik, az következik, hogy régebben a ház megnevezésére az *izba* volt használatban..." mondja *Rhamm* (Ethnogr. Beiträge", etc., „Die altslav. Wohnung", 192). Ugyanezt a nézetet vallja *Murko* is, de azzal a megszorítással, hogy az *izba, ispa* egymagában

zatos vázát, római mintára, egymásba rakott köcsög-, vagy csuporalakú edényekből *(caccabus = kachel)* építették meg, aztán kívül-belül besározták. Ilyen technikával készültek nálunk pl. a sopron-csávai mai fazekaskemencék (*Bünker:* „Mitt. d. Anthrop. Ges. Wien", 1903) és szatmár-szinérváraljai szilvaaszalók *(Győrffy: Ért. 1911)*, melyeket föltehetőleg német telepesek hoztak ide magukkal.

Hogy ebből a köcsögökből rakott boltozatos kályhából miképen jött létre a mai laposcserepű álló kályha, azt egészen pontosan nem ismerjük. A komplikált római hypokausztumok az új találmány mellett természetesen még hosszú ideig éltek a középkorban. Ezeknek leszármazottja lehet a mai *Kunst* nevű német kályha is („Wiener Zeitschrift f. Volkskunde" XXX. 13; képét l. *Buschan:* „Illustr. Völkerkunde" II. 2. r. 481. és *Malonyay:* „A magyar nép művészete", Dunántúli köt. 272. l.).

[5] Azt hisszük, a nyelvészeknek abban is kár törni a fejüket, hogy a délszlávok közvetlenül magyar kézből, vagy közvetve török réven kapták-e a szobát. Ezt elsősorban a tárgytörténet hivatott eldönteni.

nem jelent padlást, mert a szó csak ilyen elöljárós formában forog általánosan: *na izbi* = „a házon fent", *na ispo* = „a házra fel" *(i. m. 99).*[6]

A horvát *na iž* azonban már kamarapadlást jelent *(u. o.).*

Hogy *Rhamm*-nak van igaza, az a következő adatból derül ki: *Filipovič* horvát szótárában (Zágráb, 1875) ezeket a kifejezéseket találjuk: *soba na tavanu (tavan* török kölcsönszó) = a mennyezet felett lévő *szoba* (ház), és *soba pod krovom* = a tető alatt lévő *szoba.* Amint látjuk, a *szoba* itt világosan padlást jelent. Minthogy pedig a lakóhelyiséget az újabb horvát nyelv *sobá*-nak nevezi, a névátvitel egészen érthető.

Ez a *soba* már most magyar kölcsönszó *(Ért., 1929. 49.),* de eredetileg nem lakószoba, hanem kályha jelentésben került át a délszláv nyelvekbe, vagyis végső soron a padlás jelentésű horvát *soba* annyi volna, mint kályha.

Térjünk most vissza a palóc *szobá*-ra.

Vajjon itt is lakószoba, illetőleg eredetileg kályha-e, a padlás jelentésű *szoba?* Azt hisszük, igen. Erre, úgy látjuk, *Pápai* következő mondata világít rá: „A házbeli kürtő a füstöt a padon lévő *kis kemencébe* vezeti *(u. o., 22).* De micsoda ez a kemence? Világos, hogy nem tüzelő, hanem egyszerű szikrafogó *(Ért., 1911, 6),* amit tűzbiztonság végett akkor építettek a kürtő nyílása köré, mikor a nyitott (szalmatetejű) házat lepadlásolták. Kemencének pedig bizonyára azért hívják, mert egyfelől kiegészítője a házbeli kemencének, másfelől, mert alakja ide s tova olyan, mint amazé. Már most kétségtelen, hogy ennek a kemencének a neve ment át a padlás megnevezésére, éppenúgy, mint a *kemence-szobá*-é (ofen) a *lakó-szobá*-ra (zimmer). De ha a padlásbelinek neve *szoba* volt, akkor nyugodtan föltehetjük, hogy korábban a házbelinek neve is az volt.[7]

Hogy mikor és miért nevezhették el némely palóc vidéken a házbeli kemencét *szobá*-nak, arra nem tudunk biztos választ adni, de valószínű, hogy két-háromszáz évvel ezelőtt, amikor a szoba (ofen) még járatos volt, és alkalmasint úri hatás alatt.

Kemence jelentésű úri származású *szoba* szavunk sokáig élt (legkorábbi föltehető adatunk 1221-ből való), legtovább talán a külön házikóba épített *sütőszoba* (később *sütőház)* megjelölésére.[8]

Ma már teljesen kiveszett a nyelvhasználatból s ez a fentebbi paraszt adat talán csak emlékként maradt ránk.

A szeretmelléki csángók még ismerik a *szobát (Ért., 1931 : 29,* és *Nyr. XXX. 181),* de a szót is, tárgyat is, alkalmasint az oláhságból kölcsönözték vissza.

További nyomozása megérdemelné a fáradságot![9]

Bátky Zsigmond.

[6] A besztercevidéki szászoknak sincs külön szavuk a padlásra, hanem így hívják: *„af der štuf"* = a szoba fölött („Mitt. d. Anthrop. Ges. Wien", 1899, 197), s minthogy a padlás nemcsak a szoba, hanem az egész ház fölött végighúzódik, a lakóépület neve is *štuf.*

[7] Érdekes párhuzam ehhez az, hogy a zólyomi Dobronyán a padlásba szolgáló kürtő egy kurta kis építményben végződik, mit *piecka*-nak, kemencécskének mondanak. Ebből áramlik ki a füst a padlástérbe. (*Rhamm:* „Dies altslav. Wohnung" 175. jegyzet.). A házat azonban itt nem mondják *pec*-nek.

[8] A név dülőnevekben is fennmaradt. Pl.: *Forrószobaárka* (Bakonyvidék) és *Szobászó patak* (Székelyföld), *Föld És Ember 1921, 158. és 1925, 121.*

[9] A *szobá*-nak még egy más jelentésmódosulására is rámutathatunk. Somogy vármegye monográfiájában („Magyarország vármegyéi és városai" 202) ezt találjuk: „Csökölyön, mint sok más helyen is (t. i. Somogyban), a házat *szobá*-nak nevezik és a szobában vannak a házak, az első ház a hidegház, a kettő között a konyha és hátul a kamara".

Erre is hozhatunk fel idegen példát. A. *Haberlandt* írja, hogy Svájc némely vidékén az egész lakóépület neve *Stuben.* Ugyanez a megnevezés Sváb földön is

A magyar „konyha" történetéhez.

Tisztázásra vár nyelvi és történeti szempontból a *konyha* is. A szó eredete végső fokon a klasszikus latin *culina*-ból lett vulgáris latin *coquina*-ra, s az ebből alakult ófelnémet *kuhhina*-ra vezethető vissza. Ezzel függ össze a német *küche* és *kochen* szó is, tanuskodván amellett, hogy a magasabb főzőtudományra a rómaiak oktatták meg a németeket. A latin *coquina* elsődlegesen nem konyhát, hanem főzéshez szükséges dolgokat és ételeket jelentett s csak másodsorban ment át, úgymint a *stuba* is, magának a főzőhelyiségnek megjelölésére, majd később a római tábori és városi közkonyhákra s innen a klastromokba, ahol a barát *coccusok* felügyelete alá rendelt *coquina* ugyancsak főző és egyben a klastrom szegényeinek étkező helyiségévé lett.[1] Ezt a helyiséget aztán német földön az úri háztartások gyakran elkülönítették a többi lakórészektől, a reprezentatív csarnoktól és hálókamaráktól. Kicsiben ugyanaz történt az alacsonyabbrendűek háztartásában is, amikor az eredetileg egysejtű, nyilttüzelős lakóhelyiség, a ház, két félre vált s a konyha neve idők folytán itt is meghonosodott.

A német *kuhhina* szót átvették aztán a környező szláv népek (szlovének, horvátok, tótok, csehek, *Berneker:* „Etym. Wb.") általában *kuhinja* alakban s nyelvészeink szerint valamelyiküktől tanulták el a magyarok is, mert az átvétel *Melich* szerint a *nya* végzet miatt csak így magyarázható *(M. Ny. 1910: 342)*. A magyar szóalak fejlődése szerinte kettős volt: 1. *kuhinya* > *kuhnya* > *kohnya*, 2. *kuhinya* > *kohinya* > *kohnya*. Az átvett alaknak tehát háromszótagúnak kellett lennie s a mai *konyha* a *kohnya* alakból keletkezett.

*

A magyar *konyhának* éppenolyan tisztes multja van, mint a *szobá*nak. Első említése 1206-ban történik: *Locus cuhnamezei (Okl. Sz.)*.[2] Mi azt gondoljuk, hogy ezek a legkorábbi adatok, éppúgy, mint a *szoba* esetében, rámutatnak a konyha meghonosulásának útjára is. S ez az út, mintha ebben az esetben sem a szlávok felé vezetne. Annyi bizonyosnak látszik, hogy elsődlegesen nem népi, hanem úri háztartásaink vették át, mégpedig elsősorban egyházi közvetítéssel ezt az új nyugati sütő-főzőhelyiséget, tehát föltehetőleg a konyha szót is, mely talán a latinfelnémet *kuhhina*-ból is magyarázható.

*

Bármennyire régi szó is nálunk a *konyha*, annyi kétségtelen, hogy nem közmagyar szó még ma sem. Nem is lehet, mert egész országrészekben ismeretlen a külön főzőhelyiség, a *konyha*, akárcsak a *szoba*, v. *kémény*, bár jelentését az iskola stb. útján talán mindenki tudja.

járatos *(Buschan:* „Illustr. Völkerkunde", II., 2. 478). Fentebb láttuk, hogy az erdélyi szászoknál is.

Hogy ez a somogyi szokás az ottani német telepesekkel hozható-e kapcsolatba, vagy pedig az előkelőbb *szoba* név divatba jöttének következménye-e, nem tudjuk. Az utóbbi mégis valószínűbbnek tartjuk, mert a pedlást már így hívják: *szobapallás, konyhapallás, kamarapallás (Nagy József:* „A csökölyi nyelvjárás". Bp., 1910, 23. L. még: *Nyr. XXXV., 343)*.

[1] *A konyhának* ez az eredetibb jelentése a magyarban is fennmaradt a régi *konyhálni* szólásban: „Könnyű a házasulás, de nehéz a kétszer konyhálás", vagy más változatban: „Könyű az nőszés, de nehéz az kétszer *főzés*" (Nyt Sz.).

[2] Hogy mi a *Kuhnyamezeje* értelme, arra talán rávilágít az 1109-i adat, mely *silva coquine*-t említ (a veszprémi apácáknak a községbeliekétől elhatárolt, s konyhájuk fenntartására rendelt erdejét), mely 1386-ban *Konyhaerdeje* néven szerepel *(Okl. Sz.)*. Egy egykorú adat 1231-ből *Cuhnya terra*-ról szól (*Kovács:* „Index").

De vajjon más-e a helyzet a szlovénben és tótban, amelyekből a szót esetleg kölcsönvettük? Tudjuk, hogy a konyha úgy a szlovén, mint a tót paraszthházban újabb jövevény s a *kuhinja* a szlovénben, „mint *modern kultúrfogalom* aránylag ritka és csak ott van használatban, ahol valóságos boltíves konyhahelyiség van", mondja *Murko*. („Mitt. d. Anthrop. Ges.-Wien: 1906, 17). Alkalmasint így van ez a tótban is, mert a tót népterülettel érintkező magyar vidékeken a konyha szó ismeretlen.

Nem tartjuk valószínűnek, hogy a magyar konyha szót ezelőtt 800 évvel *közvetlenül népi úton* kaptuk volna akár a szlovénektől, akár a tótoktól, bár említettük, hogy a *kuhinja* náluk is régi kultúrszó, valamint azt is tudjuk, hogy sütéssel-főzéssel kapcsolatos szókincsünkben igen sok a szláv kölcsönzés. Egyszóval mi azt hisszük, hogy tisztán hangtani alapon ebben az esetben sem lehet kifogástalan művelődéstörténetet csinálni. Mert még ha megengedjük is, hogy *konyha* szavunk szláv barátok (egyházi műszó) cselédfélék (szláv „szakácsok", „kuhárok") által, a latinul beszélő klastromokban, vagy esetleg úri háztartásokban hallott *coquina*-ból csinált szláv *kuhinya* alakban honosodott meg nyelvünkben, magát a konyhát, mint kultúrhelyiséget nem tőlük tanulhattuk el.

A kérdést ezzel korántsem tartjuk lezártnak s szeretnénk, ha mások is hozzá szólnának.

Bátky Zsigmond.

A „gógány" eredetéhez.

Gógánynak hívják általában Székelyföldön a szobabeli szabad tűzhely fölé boruló, vesszőből font és sárral megtapasztott, gömbölyű sapka-, vagy szögletes- csonkapiramisformájú szikrafogót, v. más néven *cserényt*. (Képét l. pl.: *Ért. 1909., 15. és 1911., 102.)*.[1] Alakváltozatok: *góg, gób, góc*, és *gó*.

Minthogy a székely tüzelőhely tökéletesedése szempontjából ennek a szervnek létrejötte igen nagy fontosságú, érdekünkben állana tudni, miképen került az ide. Vajjon a magyar tűzhely természetes fejlődés-e, vagy nem, azaz föltehetőleg idegen jövevény. Erre elsősorban a szó eredete adná meg a választ.

A *gógány* szó etimonjáról ezideig semmit sem tudunk. Mi azt hisszük, hogy németből magyarázható. Az osztrák-németben (Salzburg, Stájer, Karintia) ennek a szikrafogónak neve *Kogel*. (L. pl.: „Mitt. d. Anthrop. Ges.-Wien" 1900, 4, v. „Wörter u. Sachen" 1924, 62.). A hiencek azonfelül *Hurd*-nak is mondják, ami tárgyilag megfelel a székely *cserény*-nek. De mindkét név csupán az anyagra vonatkozik, azaz nem lényegbevágó jelleget jelöl meg, amit az is mutat, hogyha a cserényt cserépből építik meg, az attól kezdve *cserepes* nevet visel.

Hogy a német *kogel* szóból lehetséges egy magyar *gógány* származtatás, arra két példát tudunk felhozni. Ezek: *morder* > *mordel* > *mordál* > *mordály* > *mordány* és *marwel* > *márvál* > *márvály* > *márvány*. *(Nyr.:* XXIV. és *Lumtzer-Melich:* „Deutsche Ortsnamen" etc. Hogy ez a változás nem újabb keletű, arra l.: 1441: Marwankew, Okl. Sz.) Ugyanúgy lett a magyar *vőfély*-ből *vőfény*, *lapály*-ból *lapány*, *bokály*-ból *bokány*, *mál*-ból *mány* (pl. *sármálú* = *sármány)* stb. A személynevek hasonló alakulására l.: *M. Ny. 1914, 297*. Pl.: *Émely, Émeny* stb. L. még: *U. a. 1919, 128)*.

Német kultúrkölcsönzésről és Erdélyről lévén szó, érthető, hogy elsősorban a szászokra gondolunk. Azok azonban a szótárak tanusága szerint

[1] Az oroszoknál *kolpak*, a finneknél *kolpakka* stb. a neve (*Sirelius:* „F. U. F." 1911, 42), bizonyára a török *kolpak*ból (> magyar kalpag, l.: *Berneker:* „Etym. Wb."). Némely német vidéken *Feuerhut*nak hívják.

a *kogel* szót nem ismerik. Náluk a hasonló szikrafogó neve *kiep (käp, keap)*, vagy *bî (Feuerbühne*, „Mitt.-Wien": 1899, 202—08.). A *kiep*-et (eredetileg a tűzhely föl akasztott hosszú fonott kosárféle) gyökeres szász szónak tartják a szász nyelvészek („unser eigenstes Eigenthum", *Wolff)*, de azt mondják, hogy nem az óhazából hozták magukkal s maga a tárgy aligha lehet régibb náluk a XV—XVI. sz.-nál. Ezt németországi adatokra támaszkodva állítják. Hogy úgy van-e, nem tudjuk.

Ha azonban a magyar *Gógány* személynév ugyanaz mint a *gógány* köznév *(l.: M. Ny. 1913, 77)*, akkor a küküllői *Gógánfalva* neve alapján, melyet 1368-ban említenek először *(Csánki*, német neve, *Gogeschdorf (!)* újabb keletű), valószínű, hogy az erdélyi magyarok ezt a találmányt már ebben az időben ismerték, vagyis jóval korábban, mint a szászok.

Az elmondottak alapján azt kell állítanunk, hogy a *kogel*-t nem a szászok, hanem talán máshonnan behívott német telepesek honosították meg itt, ill. terjesztették el. Minthogy ez a tűzhelyféleség, ill. a velejáró név, német földön, legalább ma, csak az Osztrák Keleti Alpokban honos (hegyek neveiben is itt a leghasználatosabb a *kogel)* s mivel a torockóiak éppen Stájerből jöttek, joggal gondolhatunk rájuk, esetleg későbbi utántelepülők, vagy Torockó és *Eisenwurzel* lakosai egyéb összeköttetéseinek föltételezésével.[2]

A torockói bányászok a XII. sz. közepén jönnek be, tehát egyidőben a szászokkal. Hogy már akkor magokkal hozták-e a kogelt, természetesen nem tudjuk, de hogy ez a lehetőség fennáll, arra egy másik hasonló természetű kölcsönzést hozunk fel. Az *Ért. 1909, 83.* lapján azt mondottuk, hogy jó okkal föltehetőleg a torockói vasművesek honosították meg Erdélyben a német szabadtűzhelyes konyhák egyik legjellegzetesebb fölszereléstárgyát, a *tüzi-kutyát*, pontosabban annak egyik formáját. Ha ezt elfogadjuk és semmi okunk nincs, hogy el ne fogadjuk, akkor a *kogel* hasonló eredetébe is belenyugodhatunk. Tudjuk különben, hogy messze vidékek házi és mezei gazdaságát a torockóiak látták el vasszerszámokkal és más háziipari cikkekkel, pl. csipkékkel, ámint a háztartásokat az alvinci ú. n. *habánok* finom cserépedénnyel.

Ezek a habánok a XVII. sz. elején érkeznek ide s tudjuk, hogy korábban Déltirol volt a hazájuk. Mint közvetítőkre azonban nem gondolunk rájuk, mert először bizonytalan, vajjon ez a tűzhelyforma el volt-e terjedve valamikor Déltirolban (l. „Wiener Zeitschrift f. Volkskunde" 1925, *Geramb* cikke és u. a. *1924, 84)*, másodszor, mert a *gógány* divatba jötte minden jel szerint korábbi, mint az „újkeresztyének" betelepítése.

Hogy a szászok miért nem vették át a *kogel* nevet és miért jött náluk divatba állítólag később maga a tárgy is, mint a magyarok között, erre teljesen megnyugtató feleletet nem tudunk adni. Az elsőre talán azt válaszolhatjuk, hogy a *kogel*-re azért nem volt szükségük, mert a *kiep*, föltehetőleg kosár jelentéssel, már a Mosel mentén meghonosodott szó lehetett nyelvükben. *(Kîepe* a közép németben fonott kosarat jelent, a szó tehát csupán szikrafogó jelentésben mondható szász szónak).

A *gógány* azonban nemcsak Erdélyben ismeretes, hanem Dunántúlon is, szintén szikrafogó v. kémény megjelölésére *(M. Tsz.*, sajnos pontosabb helymegnevezés nélkül). Személynévképen is előfordul itt a *Gógány*, a XIII. sz. végén, Zalában. Ha a két név tehát ugyanaz, akkor itt is igen korai kölcsönzést kell föltennünk. Szó és tárgy persze az osztrák szomszédságból kerülhetett ide, annál inkább, mert mint mondottuk a hiencek is ismerik a *kogel*-t. Ez a dunántúli meglétel viszont újra amellett szól,

[2] Az utántelepülés eshetőségével az adományozó királyi oklevél is számol. (L.: *Borbély:* A régi Torockó, Kolozsvár, 1927.).

hogy Erdélybe se szász kézen át juthatott el a *gógány*. Amint említettük, ennek elvont *góg* és *gób alakja* is járatos itt. Minthogy az osztrák-németben *Kogel* és *Kobel* (és *Gugel)* egyformán használatos, talán a keleti magyar *góg* és *gób* alakpár is a stájer beszármazás valószínűségét erősíti meg. Ha ez igaz, akkor azt kell mondanunk, hogy az erdélyi magyarság házkultúrájára nemcsak a szászok voltak hatással.

Bátky Zsigmond.

Magyar gyalogszékek.

„A magyar gyalogszékek fajtáit, sajnos, nem ismerjük. Pedig megérdemelnének egy kimerítőbb alaktani tanulmányt", írja *Bátky Zsigmond. (Ért.: XXIII. 34.)*

Múzeumunk tárgy- és képanyagából s az irodalomból összegyűjtöttem a gyalogszékeket s megkisérlem azok alaki csoportosítását.

A székek első tekintetre két csoportra válnak, úgymint háromlábúakra és négylábúakra.

I. Háromlábúak. Ebben a következő formák vannak:

1. Ülőlapja síma korong (3. á., Kórógy, Tiszakarád), vagy harántosan vágott fatörzs. (Székelyföld).

2. Az ülőlap szintén korong, de bemélyített, ú. n. csizmadiaszék-forma (1. á.). Az egész országban elterjedt alak. Ennek változata egy nagyoltan lefaragott fatönk, szintén bemélyített felsőrésszel. (2. á., Bakonyság).

3. Az ülőlap félkorongalakú, de sohasem szabályos, vagy a háromszög felé hajlik (5. á.), vagy nagyoltan szögletesre faragott. (6. á.) A múzeum képanyagának adatai szerint, elterjedt az ország déli szélén: Somogy, Baranya, Bács-Bodrog megyében, megtaláljuk azonban Kisaron (Szatmár megyében) is. A múzeum egy Tésenfáról (Baranya m.) származó székén szintén megvan a bemélyítés. (8. á.)

4. Az ülőlap négyszögű, levágott sarkokkal. (4. á., Bágyon, Aranyosszék, *Ért.: XXIII. 26.).* Kérdés azonban, vajjon nem esetleges forma-e, mert a négyszögű ülőlap és háromláb társítását másutt nem találjuk, kivéve egy, a múzeum képanyagában levő kalotaszegi példányt, ahol egy hosszában kettévágott fatörzsbe van egyfelé két, másik irányban egy láb beverve.

II. Négylábúak, az alábbi formákkal:

1. Ülőlapja négyzetalakú, lábai kifelé állók, vagy egyenesek s az ülőlap deszkájába fúrt lyukba vannak erősítve (10. á.). Mindenütt közönséges.

2. Ülőlapja, mint az előzőé, rendes lábai azonban nincsenek. Párhuzamosan elhelyezett két léc mindkét végét két másik léccel párhuzamosan összekötik és ezt folytatják rácsosan a kellő magasságig s akkor szegezik rá a deszka-ülőlapot (Hajdúszoboszlóról származó fényképen).

3. Alakra ugyanolyan, mint az 1-es, de az ülőlap nem deszka, hanem sziáccsal, szalmával, vesszővel átfonott (11 á.). Az ülőlap léckerete a lábba fúrt lyukakba van beverve, ugyanígy a lábak alul lécekkel vannak összefogva. Otthonos a kúnsági pásztortanyákon.

4. Legelterjedtebb alak a téglalap-alakú ülőlappal ellátott gyalogszék (12. á.). Egyszerűbb formában a kettéhasított gerenda domború odalába vannak beverve a lábak; a középen végigfutó bemélyedés célja: kényelmesebb ülés (9. á., Mogyoród). Érdekes példáját mutatja ennek a múzeum képanyagában levő kisdisznódi szék, ahol egy (valószínűleg) fenyőtörzs van kettéhasítva s lábai maguk a rövidre levágott ágak.

5. „Diófakisszék", előlapja és hátlapja egy darabból van kifaragva, négy lábbal (7. á., *„Szatmár m. mon."* 240., *Kósa Béla* levélbeli értesítése). Ilyen-

forma: „karosszék vagy szék, elől két, hátul egy lábbal. Egy darab természetesen görbült faderékből faragva. Ülőkéje kisimítva, alsó és hátsó lapja kérgesen hagyva". (Lóvész, Csík m., *Herman O.: „A magyar pásztorok nyelvkincse"* 214.). Egyedül állók ezek a támlás formák nálunk, s lehet, hogy csak az oláhság előnyomulásával kerültek föl a Balkánról, ahol otthonos bútorok. (V. ö. *Nopcsa: „Albanien" etc. 105.).*

*

A gyalogszékeket sokféle célra használják. Elsősorban ülőbútornak. *Gócaljaszék,* az ezen ülő tartja ébren a házbeli tűzhely tüzét, vagy száradni ülnek rá a tűz mellé; *fonószék,* melyet a legény csináltat vagy csinál

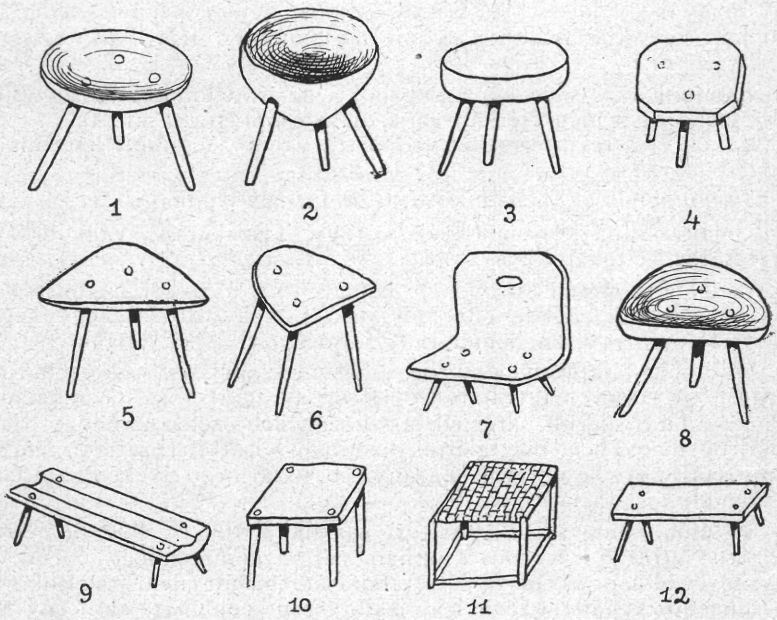

szeretője számára, faragott, kicifrázott lappal; néha fiók is van rajta (Kalotaszeg, *Ért.: VI. 268., Jankó, „Kalotaszeg" 71., Malonyay 1:155.); varrószék,* ezen ül a leány a fonóban, mikor varr *(Jankó, i. m. 71.); templombajáró székek,* magukkal hordták a templomba, amikor még nem voltak padok (Nagykúnság, *Ért.: X. 76.); fejőszék,* vagy fejőtőke, ülőtőke (Resinár, *Ért.: X. 116., Kósa Béla* ért.); szerepel, mint *tengerihántószék;* általában minden házi munkánál erre ül az asszony (Debrecen, *Ért.: XIII. 183., Kósa Béla* ért.). *Kósa Béla* szerint a diófakisszék a *szoptatós* anyák széke, mert ezen hátra is tudnak támaszkodni. Másutt a székre pihenni csak elvétve ülnek; erre áll pl. a gazdasszony, ha az asztalon tésztát nyujt vagy mángorol, ráteszi a lábát, ha szoptat, ha varr, ha tollat foszt vagy más ölbevaló babramunkát végez (Debrecen, *Ért.: XIII. 183., Jankó, „Balaton" 209.).* De használják a kisszékeket tartóknak is: a pitvarban a *mosószéken* áll a cserépkorsó és egyéb víztartó edény *(Jankó, „Kalotaszeg", 71.); szapulószék,* melyre a ruhamosáskor a szapulót szokták állítani *(Jankó, i. m. 71., Vasárnapi Ujság 1863 : 388., Tiszahát, Kósa Béla* ért.).

Szendrey Ákos.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A debreceni varjúfogáshoz *(Ért. 1926, 32)* találó analógiát látunk *K. Moszinszki* „Kultura ludowa slovian" Krakkow 1929 című munkájának 43. lapján Hercegovinából. De itt nem varjút, hanem rókát fognak és nem rongytölcsérrel, hanem lyukas, kerek kobakkal. Ebbe szorul bele a róka feje. *B.*

A „tűzhely a ház előtt"-höz (L.: *Ért. 1930 : 150—52).*

1. Az ott hivatkozott orosz adat (a Középső-Volga mellékéről) a „Journal de la Soc. Finno-Ougrienne" IV. k. 86. lapjáról van véve.

2. A ház fala melletti *töltést,* vagy *padot* „falal"-nak hívják. (Nyelvtud. Közl. 31 : 402).

3. Az üstökkieresztést az eső elleni védekezéssel magyarázzák. (*Malonyay:* Magy. nép. műv. — Dunántúl: 234).

4. Német földön (Friziában) törvény szabályozta a tető kieresztését (2 lábnyira), védelmül eső és hó ellen. *(Heyne:* „Fünf Bücher deutscher Hausalterth." I : 170).

5. Az orosz ház (Ó-Novgorod környéke) teteje 1 m-nyire nyúlik ki a homlokfal fölött. „Ennek a jellegzetes tetőkiugrásnak elsősorban az a célja, hogy a ház elejét és az ott lévő *töltést (zavalina)* óvja az esőtől és hótól." („Zeitschr. f. öst. Volkskunde" 1913: 24).

B. Zs.

IRODALMI SZEMLE.

Bihari János: *Putra, putri.* („Magyar Nyelv" 1931).

Szerző azt mondja, hogy *putri* szavunk nem régi, mert először 1784-ben kerül szótárba s még 1792-ben sem közismert. Társa neki a *putra.* Nem idegen szó a putri, mint hiszik (többek közt *Bátky* is[1]), mert a *töpörödik* ige családjába tartozik. Ebből lett egyfelől *töpöre* > *töpre* > *törpe,* másfelől *topora* > *tupra* > *putra.* (Ez utóbbira a *pótol* > *tópol* csere jó példa?).

A *putra* jelent: 1. egy halfajt (Cottus és Phoxinus) és 2. árnyékszéket, vagy tulajdonképen gödröt. A halat azért hívják így, mert feje nagy, teste kicsiny, tehát *törpe-, tupra-* vagy *putrahal.* Haltudós *Petényi* is — szerinte —, ezért hasonlítja a kolibrikhoz. Ez azonban tévedés, mert a hasonlítás *megmondottan* a hal *színjátszására* vonatkozik, vagyis a putra itt nem annyi, mint törpe.

Ha aztán a putrahal — folytatja szerző — azért putra, mert törpe, akkor az árnyékszék (vagy gödör?) jelentésű putraszékben is kicsinyt jelent a putra. Ebből ugyan nem tudjuk meg, melyik hát a kicsiny, a szék-e, vagy a gödör, de bármiként van, kérnénk néhány elfogadható putra jelzőjű tárgyat.

A putrából már most — szerzőnk szerint — könnyen érthető a *putriház* (putri), t. i.: *törpeház.*

A levezetés, amint látjuk, elég körülményes. *Alakilag* helyes is lehet, de *jelentésileg* vagy *tárgyilag* már nehézségei vannak.

Térszűke miatt csak néhány megjegyzést teszünk rá.

Az 1.-hez: Első tekintetre is feltűnik, hogy a *putra,* mint halnév, német vidékeinken járatos. Mivel pedig a németben — többek közt — éppen egy ilyenféle halat (Gobius capitatus) hívnak *Butt*-nak, *Bott*-nak, *Bütt*-nek, Erdélyben *boti*-nak, *butikó*-nak *(Etym. Sz.),* oláh vidéken *bot*-nak, *but*-nak *(Nyőr XVIII: 433),* kérdés, vajjon nem ezzel függ-e össze valahogyan a magyar *putra?* (V. ö. még *Poder, Boder* = gyerek, *buttig* = piciny, *butterwinzig* = picurka, *Butterkrebs, Butterkröte, Bütling* stb. Nem vonható-e ide a magyar *putyur, pudrics, pöttön* stb.?).

A *putrahal* tehát lehet törpehal (t. i. idétlen, nagyfejű, sőt ostoba is), de nem a magyarban, hanem a németben, vagyis a magyar *putrahal* nem *törpehal.*

A 2.-höz: A *putraszékre* mindmáig — úgy látszik — egyetlen adatunk van *Szeder Fábiántól* (1818) a Palócságból. Mivel ennek a szónak kell valószínűsíteni a *putriházat,* azt várnánk, hogy *Bihari* utána nézett, vajjon élő és járatos szó-e ez a *putraszék* csakugyan és mely országrészekben, mert hiszen a háromszéki *Baróti*ról (Baróti Szabó Dávidról) azt mondja, hogy az ő korában, tehát 20—30 évvel *ezelőtt,* a belőle származott szó „még nem volt közismert". Röviden, hol keletkezhetett tehát a *putri* és hol van ma használatban?

[1] De más úgy látszik nem nyilatkozott róla. *(M. Ny. XXI : 181).*

Nem lehetséges-e, hogy tréfás úton a latin *putor, putridus* (= bűz, rothadt) szókkal van valami kapcsolatban, amint a *budár, pudár* a francia, esetleg tót *boudoir*-ral, *budár*-ral? (A *putriház* meg esetleg az oláh-magyar *putrigályos* = korhadtal?).[2]

Minthogy a *putraszék*-ben valamiféle szék, tákolmány is van, nem tehető-e fel, hogy a *putra* a szláv *peter* (petre), *pjotra, patro* = állvány, gerenda, fedél, szín jelentésű szláv szókkal van kapcsolatban? (Az *árnyékszék* annyi, mint *szinszék!*).

A nyelvmagyarázónak ezekkel előbb le kell számolnia. Hogy a *putraszék*-ben a *putrá*-nak miért kellene kicsiny széket (gyalogszéket), vagy éppen gödröt (!) jelentenie, annak tárgyilag semmi elfogadható indokolását nem látjuk. De arra is példát kérünk, hogy a *földházszerű* (a hangsúly ezen van!) hajlékok népes családjában ilyen megnevezés, mint *kicsi ház, törpeház* (tehát nem házacska, pl. *hájzli)* van-e?[3]

Egyszóval azt hisszük, hogy a *putri* ilyetén magyarázatával nem lehetünk kibékülve. Szerény nézetünk szerint tovább kell foglalkozni vele.

Bátky Zsigmond.

Cs. Sebestyén Károly: *Rejtélyes csontok népvándorláskori sírokban.* (A Szegedi Városi Múzeum kiadványai, 1931, I. 8 ábrával, német kivonattal).

Az avar és honfoglaláskori magyar sírokban előforduló hosszúkás, vékony, síma csontlemezek rendeltetését eddig nem tudták, *v. Luschan*-t leszámítva, ötletszerűen sokféleképen magyarázták. Szerző a szegedi múzeum páratlanul gazdag leletanyagát részletes alaktani és néprajzi összehasonlító vizsgálat alá fogván, arra az eredményre jut, hogy a csontok a rendkívül komplikált összeállítású ú. n. összetett ázsiai, közelebbről turkesztáni íjjak felajzásra való szerkezeti részei voltak.

A pompás magyarázó képekkel fölszerelt értekezést annak tárgyi bizonyításával zárja szerző, hogy az avarok és honfoglalók íjja nem volt azonos. Amaz az újgur, emez a mai baskir és osztják íjjhoz hasonlíthatott. *B. Zs.*

Viski Károly: *A magyar Skansen.* („Magyar Szemle" 1931).

A világhírű svéd Skansen példájára és mintájára Budapesten felállítandó magyar Skansen érdekében írt, szélesen, de szilárdan megalapozott, tudós, komoly felszólalás, mely nemcsak a megvalósítás szükségességének pompás és kimerítő indokolását, hanem lehetőségének útjait és módjait is kimerítően elénk tárja.

Ha a háború hősi halottainak országszerte annyi emléket állított a kegyelet, azt hisszük, az élő nemzet is megérdemelne egy ilyen szérény emléket az utókor nevelésére. „Aligha lenne érte hálátlan." *B. Zs.*

Murko, M.: *Zur Geschichte der Heugabel, slav.: vidly* („Wörter und Sachen" XII—1929, 34 ábrával).

Villa (vella) szavunk tudvalevőleg szláv kölcsönszó. A szláv *vidla* etimonjával sok nyelvész foglalkozott, de mivel a tárgy eredetével nem törődtek, helytelen magyarázatokra jutottak. A szénavilla legegyszerűbb formája kétágúra nőtt fa, melynek ágait mesterségesen hajlították megfelelő alakúra. Így készülnek a többágú favillák ma is. A készítésmód alapján aztán kimutatja, hogy a szláv *vi(d)ly* név egyedül a *vi-jo, vi-ti*-ből vezethető le, s az valami „görbe, hajlított eszközt" jelent.

Tanulmányának elején sorra veszi a kezdetleges szláv favillaformákat. Ezekből többfajta nálunk is otthonos.

Megpótoljuk ezt a sorozatot még a szatmári vaskos *bukóvillával* (57.880, 86—87. sz. fénykép a Népr. Múz.-ban), mely szintén kétágú, de egyik ága hüvelyknyire le van csonkítva. A *bukót* (= petrence, kisebb csomó széna) adogatják fel vele a boglyára *(MTsz).*

A szó alkalmasint a honfoglalás előtti *boglya (bugja*[1] < török *bugul)* kicsinyített, vagy talán eredetibb (bukol > bukó) alakja lehet. (V. ö. talán: *bukoli* = csomóba összenyomott nyers föld). Ha a szénaboglya jelentésű *boglya* török eredetű, föltehető, hogy őseinknek ehhez villájuk is volt, de neve a szláv cselédek új neve elől idővel eltűnt. A *széna* is szláv szó. *B. Zs.*

[2] Az *Abort, Abtritt* román eufem. nevei: *privatus*-ból *perváta, retrahere*-ből *retirát, dexter*-ből olasz *destro, recessus*-ból *cesso, ambulatoriá*-ból oláh *umblatoare, exire*-ből *iesetoare,* továbbá *conductura, latrina, secreta, cloaca* stb.

[3] A *putra* különben egymagában is előfordul árnyékszék jelentésben Mátyásföldön. (L.: *M. Tsz.* „pityere" címszó alatt.) Milyen viszony van az ugyanazon jelentésű *pityere* és *putera* között s ezek nem a *poty* (potyorász = pityerész stb.) alapszóra mennek-e vissza?

[1] Társa az egyágú, kurta keresztfás, kazalrakó villa.

ANZEIGER

XXI. JAHRG. DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNGAR. NATIONAL-MUSEUMS 1931 II. HEFT

Seite 41—55. VISKI, K.: *Ungarische Holzschlösser mit Fallriegeln.* Schon János Arany, der hervorragende ungarische Epiker u. meisterhafte Übersetzer Aristophanes' (1871—1874) macht darauf aufmerksam, dass die lebenden Beispiele der ‚lakonischen' Schlösser mit Fallriegeln, welche der griechische Lustspieldichter erwähnt, bei dem ungarischen Volke vorzufinden sind. Dessenungeachtet sind in der ungarischen Literatur nur vereinzelte und spärliche Daten, welche diese Holzschlösser erwähnen. Die Fachliteratur kennt diese Schlösser besonders aus den ausführlichen Artikeln *Luschans* und neuerlich *Leinbocks.* Der Artikel fasst die bisher bekannten ungarischen Daten zusammen u. stellt fest, dass diese Holzschlösser in jedem Landesteil vorkommen. Die Verschiedenheit der Schlösser in Form, Ausgestaltung der Schiebriegel, Formung der Fallriegel ist gleich gross. Die geschnitzen Verzierungen der Schlösser betreffend, können wir eine besonders schöne Serie aus dem ungarischen Gebiet jenseits der Theiss aufweisen. Uns an die Aufteilung Leinbocks haltend, laut welcher die Heimat der mit massiven Riegeln versehenen — im grossen Ganzen — in Nord- u. Osteuropa zu suchen ist, die der Ausgehöhlten (in welche man selbst den Schlüssel hineinschieben muss) aber in Süd- u. Mitteleuropa, sehen wir, dass auf dem Gebiete Ungarns, namentlich in den östlichen u. nördlichen Landesteilen beide Arten allgemein sind. — Sie finden heute im allgemeinen nur mehr auf den Wirtschaftsgebäuden, auf den ausserhalb der Gemeinden befindlichen Wirtschaftshöfen Verwendung u. demgemäss ist auch ihr Name: Weingartenschloss, kleines Gartentorschloss, Scheunenschloss, usw. Wahrscheinlich ist, dass dies schon Mitte des XVII. Jh.-s ebenso war. Das Inventar der Dévaer Burg besagt, dass in der Burg selbst Eisenschlösser üblich waren, wogegen die Mühlen, die Scheune u. die übrigen Wirtschaftsgebäude Holzschlösser hatten. In dem Székler Nationalmuseum befinden sich auch solche Schlösser, welche den hier abgebildeten langen Formen ähneln, ihre Konstruktion ist aber ganz aus Eisen u. wie in einen Holzschrank gefasst. Auf Grund der Museumsexemplare u. der literarischen Erwähnungen stellt der Artikel fest, dass solche Schlösser aus den folgenden Komitaten bekannt sind: Háromszék, Csík, Udvarhely, Kolozs, Torda-Aranyos, Máramaros, Szatmár, Sáros, Gömör, Borsod, Hajdú, Bihar, Jász-Nagykún-Szolnok, Csongrád, Fejér, Somogy. Über die Formen und Konstruktionen der Schlösser orientieren die Abbildungen.

Seite 55—62. HAÁZ, F. R.: *Die székler Walkmühle.* Verfasser beschreibt eine székler Walkmühle aus der Nähe der Gemeinde Lövéte (Kom. Udvarhely) am Bache Homoród. Zahlreiche kohlensäure- und eisenhältige Quellen ergiessen sich in diesen Bach u. den Walkern zufolge verursacht dieses Wasser die Vorzüglichkeit ihrer Arbeit. Auf dem kurzen Abschnitt des Baches arbeiten auch heute noch 15 Walkmühlen, in welchen die häuslich verfertigten Schafwollgewebe zu filzigen, dicken, rauhen u. zottigen Stoffen gewalkt werden, um sie für die in Siebenbürgen auch heute allgemein getragenen filzigen Schafwollstoff-Kleider u. für Kotzen geeignet zu machen. Die Walkmühle wird durch ein oberschlächtiges Wasserrad in Bewegung gesetzt. In die verlängerte Achse desselben sind die die Stampfstrunke bewegenden Zähne befestigt. (Abb. 5., 6.) Der Kopf der Stampfstrunke (Abb. 7.) dreht, zerknittert und presst den im daruntergestellten Trog befindlichen Stoff automatisch unter sich. In den Trog fliesst aus einem Kessel (Abb. 5.) ständig warmes Wasser. Den gewalkten Stoff trocknet man auf dem Trockner (Abb. 9.) und zieht ihn dann ausgebreitet auf dem Ausziehen aus (Abb. 10), damit er nicht gewellt, sondern glatt sei. Die Lövéteer Walker sammeln selbst (o. ihre Angehörigen) das Material aus einem grossen Gebiet (vom Kom. Csík bis Krassó-Szörény) u. befördern es nach dem Walken selbst zurück. Jeder Eigentümer versieht seinen Stoff mit einem Zeichen (zumeist mit seinen Anfangsbuchstaben), der Walker macht dann noch für jedes Dorf ein besonderes Zeichen. Ein Walker arbeitet z. B. für 68 Dörfer u. bezeichnet demgemäss mit 68-erlei Varianten des Einschnittes u. Durchlöcherns die Dörfer. In einem anderen Dorfe im Kom. Udvarhely, in Bágy, webt man aus den während des Walkens sich ansammelnden Schafwoll-Abfällen Kotzen.

Seite 63—74. VAKARELSZKI, KR.: *Bulgarische Pflugscharen und Pflugmesser.* (Entwicklungsgeschichtliche Erklärung.) Nachdem es nur an wenigen Orten einen solchen Boden gibt, den man nur mit einem Holzpflug bearbeiten könnte, war die Befestigung des wühlenden Pflugteiles schon frühzeitig notwendig u. es ist daher nicht wahrscheinlich, dass die Befestigung dieses Teiles (das Versehen mit einem scharfen Stein, oder mit Eisenbeschlag) einen besonderen Abschnitt in der Geschichte des Pfluges bildet. Pflugbohrsteine kommen schon in der Neolithzeit vor u. die ausschliesslichen Holzpflüge aus geschichtlicher Zeit sind eher als ein Ergebnis kultureller Verarmung denn als Überreste einer älteren Zeit zu betrachten. In Europa befindet sich keine Spur von einem steinzeitlichen Pflug, sein Vorkommen in der Bronzezeit ist unsicher, so ist also die Eisenzeit von grosser Wichtigkeit für die Entwicklung des Ackerbaues. — Die bulgarischen Pflugscharen lassen sich in 3 Typen teilen: 1. gleichstielige, dreieckige Schaufel mit langem Griff (Abb. 1.), eine in ganz Bulgarien verbreitete Form, im ganzen Mittelmeergebiet bekannt, so in Albanien, Ungarn, Deutschland, Südfrankreich, Spanien u. Italien, Tunis, Südostasien, im Norden in Polen. Den Ursprung derselben sieht Verf. in den sehr häufigen römischen Funden. 2. Ist ebenfalls dreieckig, aber nicht mit Griff, sondern gerundetem, gebogenem Hals. (Abb. 4. No. 1—3.) Diese Form kommt am häufigsten in Ostbulgarien vor, ausserdem noch in Polen, Estland, Russland, Finnland. 3. Asymmetrische Pflugscharen. (Abb. 4. No. 4., 5.) Ihr Vorkommen in Bulgarien ist sporadisch, es ist wahrseinlich eine aus dem Westen

gebrachte Form aus spätrömischer Zeit. Ausser diesen kamen mit bulgarisch-türkischen Kulturresten zusammen aufgefundene hufeisenförmige Eisenstücke zum Vorschein. Analogien derselben fand man in Ungarn u. bei den Alt-Tschuden vor. Diese Form war vor dem XI. Jh. auch bei den Volga-Bulgaren gebräuchlich. — Die Pflugmesser sind entweder stabil (Abb. 8. No. 1.), oder beweglich (Abb. 8. No. 2—4.). Erstere behielten ihre urtümliche, auch heute allgemeine Form bei (Abb. 8. No. 1.), letztere (Abb. 8. No. 2., 5.) haben eine lange Spitze u. das Ende ist zurückgebogen. Endlich stellt Verf. fest, dass 1. die römischen schaufelförmigen Pflugscharen vielleicht am ehesten durch die bulgarisch-slavische Kultur bewahrt wurden, 2. die Abstammung der uralten mittelmeerischen Pflugscharen u. der bulgarischen tüllenförmigen können ebenso von der altslavischen, wie direkt von den römischen Pflugscharen abgeleitet werden.

Seite 74—76. ECSEDI, I.: *Mittelalterliche landwirtschaftliche Geräte auf der Debrecener Szepespuszta.* Beschreibung der abgebildeten zwei Pflugscharen, eines Pflugmessers, einer Sichel (vielleicht eher Rohrsichel) u. einer Spitzhacke, die der Meinung des Verf. nach aus dem Mittelalter stammen. Dem Verf. des vorherigen Artikels zufolge sind sie römischer Abstammung.

Seite 76—79. BÁTKY, ZS.: *Zur Geschichte der ungarischen „szoba“.* Das Wort *„szoba“* bedeutet in der alten ungarischen Sprache sowohl *Zimmer* wie *Ofen.* Etymologisch ist es gleich mit der slavischen *stuba,* > *istuba,* > *izba* oder der mittellateinisch-althochdeutschen *stuba — stube. Die* Bedeutung *kemence (‚Ofen‘)* der *Stube* hat man für das Deutsche bisher noch nicht erwiesen, wohl aber für einige andere indogermanische Sprachen. In der ungarischen Sprachgeschichte kommt es zuerst im Sinne von *kemence (Ofen)* vor, doch finden wir es 1479 schon in der Bedeutung von *Zimmer* vor. Verf. weist nach, dass *kemence (Ofen)* die primäre Bedeutung ist, das Wort wurde im Ungarischen durch die *stuba* des Kirchenlatein heimisch, welche im XI—XIII. Jh. auch bei uns *Badehaus* (Zimmer) bedeutet. Seine Bedeutung ‚Zimmer‘ mochte es damals bekommen haben (XIV—XV. Jh.), als die mit Öfen versehenen Räume gebräuchlich wurden. Auf die heute nurmehr bei den Moldauer Csángós übliche Bedeutung *‚Ofen‘* der *szoba* weist jene palowzische Angabe, laut welcher der Dachboden *szoba* genannt wird, nach jenem *kemence (Ofen)* genannten Funkenfänger, welchen man in den Dachboden zu bauen pflegt.

Seite 80—81. BÁTKY, ZS.: *Zur Geschichte der ungarischen „konyha“.* Die erste Erwähnung des ungarischen Wortes *konyha* geschieht 1206 in der Form von *cuhna.* Diese Form gelangte aus dem althochdeutschen *kuhhina (*lat. *cuhina, coquina)* in die slavischen Sprachen, im allgemeinen in der Form *kuhinja* u. von da ins Ungarische. Das ungarische Bauernhaus hat — obwohl man das Wort überall kennt — nur auf wenigen Gebieten höherer Kulturstufe eine Küche u. besitzen auch jene slavischen Völker keine solche, durch deren Vermittlung dieses Wort in die ungarische Sprache gelangte. Wahrseinlich ist, dass das Wort durch das slavisch sprechende Personal der mittelalterlichen Klöster in der ungarischen Sprache heimisch wurde, doch bedeutet dies noch nicht, dass das Ungartum auch das mit diesem Wort bezeichnete Kulturobjekt von den Slaven erlernt hätte, besitzt doch dieses — wie oben erwähnt — noch heute kein solches. Der Artikel beweist, dass man einzig auf sprachgeschichtlicher Basis keine Kulturgeschichte machen kann.

Seite 81—83. BÁTKY, ZS.: *Zum Ursprung des „gógány“.* Verf. etymologisiert diesen, mancherorts gebräuchlichen Namen der über der székler offenen Feuerstätten befindlichen Rauchfang-Vorrichtung. Dies ist der aus dem österreichisch-deutschen (Salzburg, Steiermark, Kärnten) übernommene, *Kogel* genannte Funkenfänger. Diese Annahme wird durch die Analogien: deutsch *mordel* > ung. *mordány,* deutsch *marvel* > ung. *márvány* unterstutzt. Doch ist dies kein aus der siebenbürger-sächsischen Sprache übernommenes Lehnwort — wo *Kogel* in dieser Bedeutung unbekannt ist (an dessen statt: *kiep, käp, bî* gebräuchlich) —, sondern wahrscheinlich aus der einstigen deutschen Sprache der im XII. Jh. aus dem Steiermärker Eisenwurzel angesiedelten Torockóer Bergleute. Man kann auch nicht an die Mitte des XVII. Jh. nach Siebenbürgen eingewanderten Habanen südtiroler Ursprunges denken, da einesteils die Verbreitung dieser Feuerstellenform in Südtirol unsicher ist, anderesteils aber Gebrauch u. Verbreitung des *gógány* in Siebenbürgen allen Anzeichen nach älter ist. Dieses Wort mochte ebenfalls aus Steiermark in das benachbarte ungarische Gebiet Transdanubiens, sowie zu den Hienzen gelangt sein. Die beiden székler Formen des Wortes *gög: gób* sind analog mit den beiden österreichisch-deutschen Formen *kogel: kobel.* Die Hauskultur Siebensbürgens wurde also nicht allein durch die Sachsen beeinflusst.

Seite 83—84. SZENDREY, Á.: *Niedrige ungarische Stühle.* Die abgebildeten Stuhlformen werden besprochen. Das Material hiezu wurde aus dem Bildmaterial der Ethnogr. Sektion u. aus der Literatur zusammengestellt. Diese Stühle sind: I. dreibeinig, II. vierbeinig, In die erstere Gruppe gehören jene, deren Sitzbrett 1. eine glatte Scheibe, 2. eine Halbscheibe mit vertieftem Oberteil, 3. eine Halbscheibe, die aber zur drei- o. viereckigen Form neigt, 4. ein Viereck mit abgeschnittenen Ecken ist. Das Sitzbrett der Gruppe II. ist: 1. viereckig, 2. ebenso, doch ist es anstatt Beinen durch eine holzscheitartige Unterlage erhöht, 3. ebenso, doch ist die Platte aus Ruten, Stroh, usw. geflochten, 4. rechteckig, diese ist die meistverbreitetste, 5. Sitzbrett u. niedrige Lehne aus einem Stück geschnitzt („Nussholzstuhl“). Diese Stühle werden um das offene Feuer, ferner beim Spinnen, Nähen, als Kirchensitz, beim Melken, Maisschälen, Säugen usw. gebraucht u. werden demgemäss *Spinnstuhl, Nähstuhl* usw. genannt.

Seite 85. Kleinere Mitteilungen. In dieser Rubrik wird die hercegowinische Analogie einer ungarischen Rabenfang-Methode erwähnt. Dem folgt eine Reflexion auf einen früheren „Feuerstelle vor dem Haus“ betitelten Artikel. (Ért. 1930. 150—152.)

Seite 85—86. Literarische Rundschau.

Seite 87—88. Anzeiger (Deutscher Auszug).

A szerkesztésért és kiadásért felelős: Dr. BÁTKY ZSIGMOND.

Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. 1931. Budapest VIII, Múzeum-körút 6. — (F.: Czakó Elemér dr.)

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK

XXIII. ÉVFOLYAM **ÉRTESÍTŐJE** 1931. 3. FÜZET

Adatok a Zselicség tárgyi néprajzához, különös tekintettel a faépítkezésre.

A Zselicség néprajzilag is egységesnek mondható vidékét a magyarság már korán megszállotta. Legrégibb ismert helye a Kaposszentjakab fölött emelkedő szentbenedekrendi kolostor, Abatia S. Jacobi de Silisio, melyet 1068-ban Salamon király jelenlétében szenteltek fel. Zselic neve először Szent László adománylevelében szerepel. 30 kanászház volt az erdőségben. Albeus birtokjegyzéke szerint (1237—1240) a szentlászlói bencés apátságnak 10 disznóóvó (kanász) faluja van, melyek az apátságnak hízott disznókkal, gabonával, épületfával és kecskebőrrel adóznak. Ma már, ha legszorosabban vesszük is a Zselicség határát, 26 községet számíthatunk hozzá.

A fenti adatok bizonysága szerint a Zselicség ősi idők óta erdős terület volt s bizonyára az erdőségek irtáshelyein épültek a kanászközségek, melyeknek építőanyagát természetszerűleg a fa szolgáltatta.

Ennek a természeti adottságnak köszönhető, hogy a Zselicségben tipikus faépítkezés fejlődött ki, s a fakultúra a tárgyi néprajz egyéb ágaira is határozottan rányomta bélyegét.

Néprajzi múzeumunk igazgatójának megbízásából az volt a feladatom, hogy a Zselicség e fakultúráját tanulmányozzam. Tizennégynapi gyüjtőutamon bejártam Zselickisfalud, Szilvásszentmárton, Széplak, Bárdudvarnok, Szenetbenedek, Kadarkút, Visnye, Cseréfa, Vásárosbéc, Lukafa, Hárságy, Szenna községeket és ezek szőlőhegyeit, közben a kaposvári múzeum részére is több értékes fatárgyat és fényképet gyüjtöttem Gönczi Ferenc ügyvezető igazgató úr társaságában, aki szíves volt néhányszor gyüjtőutamra elkísérni.

Elsősorban tehát a faépítkezésre fordítottam figyelmemet s még igen sok régi favázas füstös házat és ősi építésű boronapincét találtam, melyeknek megfigyelése által a régi faépítkezés menete világosan áll előttem.

Az építkezéshez szükséges hatalmasabb tölgy- és gyertyánfákat a lakosok a falu erdejében közös megállapodással kijelölték s minthogy az építkezésben a falu minden lakója résztvett („Összement az egész község, mikor építettek", sorra segített egyik a másiknak), a fa kivágását is közösen végezték. Fűrész hiányában *toporral* vágták ki a hatalmas tölgyfákat s még ott, a helyszínen lefaragták gerendaformára, a ház alapjához való talpfákat, pallódeszka alakra a ház oldalához és a padláshoz való fákat. Fejszével, sulokkal, ékekkel *röpögették*, hasogatták a pincékhez való nagy *boronafákat*. Hat-nyolc ökörrel kellett az építés helyére húzatni a tölgyfákat, ami fogalmat ad ezek nagyságáról.

Talpfák voltak az épületek alapjai. Ezeknek összeillesztése úgy történt, hogy a végei felé X-re befaragták, *beállazták* és a *beállazott* végeket *összeeresztették*. („Eressze össze azt a talpat"!). Összeeresztés után a talpfák négy sarkába bevágták a szöggerendákat. Minden lakóhelyiség sarokhelyére egy-egy *szöglábat* vagy *szárfát* állítottak. A gerendákat nem előre kitervezett mérték szerint szabták ki, hanem az egyre-másra kínálkozó fákat kiácsolták és úgy rakták be az épülő *hajlékba*, ahogyan következett, vagyis a hajlék nagysága a fa nagyságához igazodott. Ha kissé hosszabb volt az egyik fa, mint a másik, a gerenda vége kijjebb maradt. Fa volt bőven. Nem

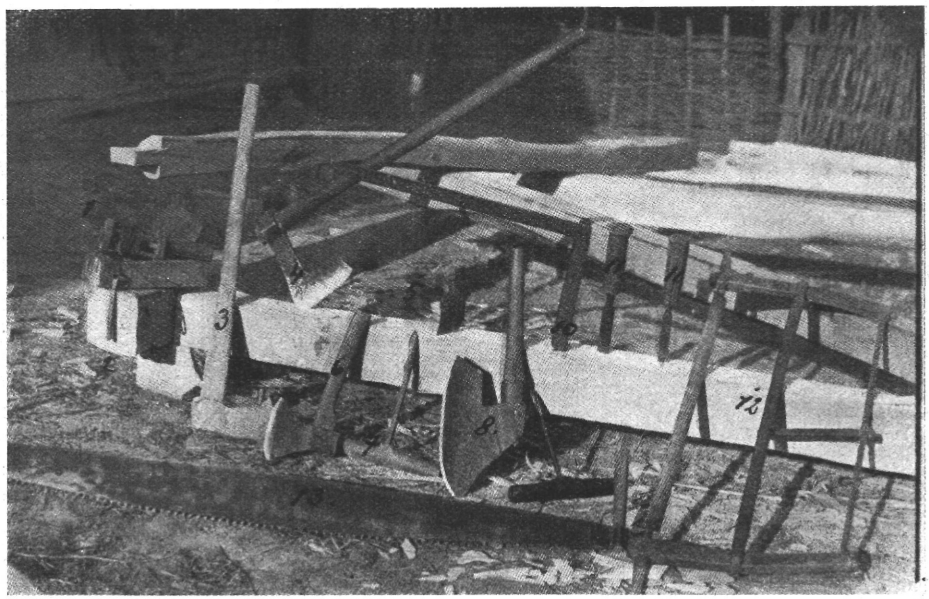

1. ábra. Zselicségi famegmunkáló régi és új szerszámok.
1. ácszsinór, 2. vésősulok, 3. nagy faragófejsze, 4. finomabb régi faragófejsze, 5. szalukapa, 6. topor, 7. furu, 8. bárd, 9: kisfuru, 10: szegletvas, 11: vésők, 12. harcsafűrész, 13. kisfűrész.

adott gondot a mérés. A statikai törvények követelte méreteken jóval felül volt a ház minden darabja.

A szöglábak fölött a négy oldalvázat felül a koszorúgerendák zárták be. Míg ma csak egy sor koszorúfát tesznek felülre, *régen két sor koszorúfa volt* és ezek közé foglalták be a 4—5 ujjnyi vastag pallódeszkákat, melyeket közbül egy középső nagy gerenda tartott. Szerkezetileg az a legjellemzőbb erre a régi faépítkezésre. (I. t. 2. ábra.).

A tetőfát könnyen faragható gyertyán-, vagy bükkfából készítették. A szárfákat, melyek a sarkokon helyezkedtek el, a talpfával *kötések* kapcsolták össze, amit *feszítőfának* is neveztek. (Csökölyön *kölincs* a neve). A kötés azért kellett, hogy *el ne széledjen* a *szárfa a talpfától.*

A hajléknak, amit Szentmártonban a régi öregek *„célának"* (egyh. latin *cella)* neveztek, Szennán *szobának* mondták (van egy szobám = van egy házam), további építésében a falak kitöltése következett.

A falakat háromféleképen építették: 1. A szöglábak oldalába bevágtak középen egy hosszában futó mélyebb válut (2. ábra, fent) és ebbe eresztették be a vastag boronadeszkákat vagy pallódeszkákat. Ezt a falkészítési módot *zsilipelésnek* nevezték. 2. Második mód szerint a koszorúgerendákba vagy koszorúfákba fúrtak azoknak alján lyukakat, a talpfa közepén hosszanti vonalban egy sekélyebb csatornát vágtak s felül a lyukakba illesztették a tölgyfakarókat, melyek alul a csatornában helyezkedtek el. Mikor a karókat beillesztették, közbe hajlékony ágakat, hasított tölgyfát, vastagabb, de hajlékony mogyorófaágat vagy borókát fontak s végül az egészet szalmás, polyvás sárral betapasztották. Ezt nevezték *föcskerakásos falnak.* (2. á. lent). 3. Harmadik falazási mód az ú. n. *beállazás.* Ennél a szögletben a szögbeállítás elmaradt és a boronafákat, amiket ékekkel, baltával *röpögettek,* a sarkokon úgy illesztették össze, hogy az egyiket felülről, a másikat alulról a végén kihasították és ezzel a beállazással összeillesztették.

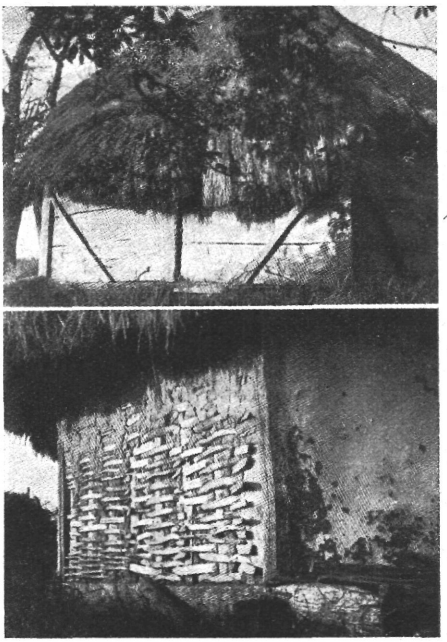

2. ábra, fent: zsilipeléssel épített boronapince hátsó fala.
Lent: föcskerakásos sövényfal. Mindkettő Kisfaludról.

Régi fapincében mind a három faösszeillesztést megtaláljuk. A falvak házai és a *szőlőbeli viskók* leginkább a második mód szerint épültek. Az ilyen módon épült régi faházak, a *célák,* még a ma fennállóknál is egyszerűbbek voltak. Ezek az elszórt telkeken épültek a régen gabonáscsűrnek nevezett pajtákkal együtt, vagy a falu belsejében szorongtak.

Legjobban visszaidézhetjük alakjukat, ha a mai szőlőbeli szobából és konyhából álló viskókat megfigyeljük. Ezekben nyáron a fiatalok, télen-nyáron az öregek laktak. Ilyen öreg házat találtam Cserénfa szőlőhegyében, mely a tulajdonos, a 71 éves Fehér István János vallomása szerint 210 évesre becsülhető, amennyiben még öregapja, aki 1866-ban halt meg 70 éves korában, így örökölte az öregapjától. Három emberöltőt szolgált ki a kis fahajlék. Még néhány évtizede Kelemen György, Kelemen János, Kovács János

hasonlóban laktak s így feltehetőleg általánosan elterjedtek voltak az ilyen szőlőhegybeli viskók. (3. ábra.).

A magas sátorosfedelű régente *hajdina szómával* fedett *viskóban* egy füstöskonyha és egy kis szoba van. (Lásd az alaprajzot III. t., 2. ábra.).

Négy talpfában, melyek a sarkokon X-re beállazva illenek össze, 4 sarkon saroklábak, a falak közepén egyszerű lábak illeszkednek. Felül a szöglábakon nyugszik a kettős koszorúgerenda s ezeket a talpfákkal karók kapcsolják össze. A karók közé karvastagságú öreg mogyorófából röpögetett háromujjnyi széles hajlékony rudakat fontak be a sövényfalba, melyet szómás, polvás sárral betapasztottak. A fedél a falak fölött lévő kettős koszorúgerendá-

3. ábra. Cserénfai 210 éves szőlőbeli viskó füstöskonyhával és egy szobával.

kon nyugszik, melyek alatt a szoba közepén át húzódott a mestörgerenda. Ez csak a konyháig nyúlott. Mindkét oldalon 2—2 tölgyfából való sárgerenda közé voltak beékelve a padlás pallódeszkái.

A homlokzaton lévő *koszorú* vagy *sárgerendák* tartják össze az oldalsó, szintén kettős *sárgerendákat*. A homlokzati sárgerendák közül a felsőt *körösztgerendának*, az alsót *kötőgerendának* nevezik (I. t., 2. ábra). A mestörgerendát a szoba két falának közepén levő lábak támasztják. A *hél* (= padlás) padozata 3—4 ujjnyi vastagságú pallódeszkákból áll, ugyancsak a két sárgerenda közé foglalva. A hél oldalait összekapcsoló párhuzamosan elhelyezett körösztgerendák fölött állogatták össze a ház csúcsán villásan találkozó *szalufákat*, melyeknek oldalán kampók voltak s ezekre dobálták fel háromágú vellával a *hajdina szómát*. A szalma tetejébe póznákat raktak, hogy el ne vigye a fedelet a szél. A régi fedél sátoros volt, a mai fedél két oldalán az oromfal sövényből van fonva, s a fedél zsuppos. (4. ábra).

A zsuppoláshoz háromféle zsuppot készítenek:

1. a bakot;
2. a kancazsuppot és

3. a buksit.

A bakkal és kancazsuppal fedik a ház tetejét és oldalélét, a buksi a tető szegésére való.

A bakot úgy készítik, hogy egy kévének ötödrészét összefogják két csomóba, a két csomót összekötik *a lammja* (kalászos része) felől egy darab szalmakötéllel és elcsavarják. A kancazsupp készítése egy kétfelé vett egész kévéből ugyanilyen módon történik. Buksi három kerül ki egy kévéből. Ennek erősebbnek kell lennie s ezért *botkötéssel* jó keményen összekötözik.

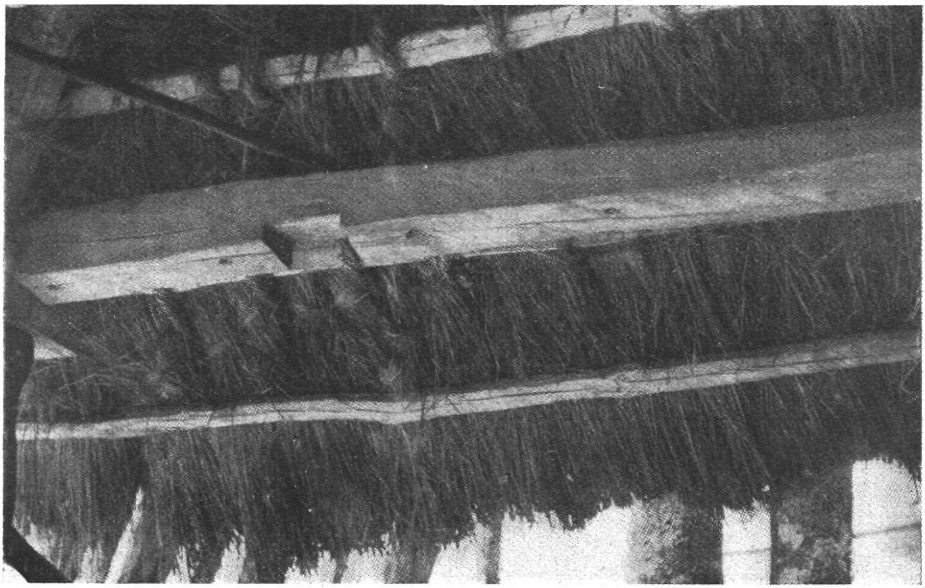

4. ábra. A zsuppok elhelyezése a fedélen, belülről nézve.

„Gyerek legyen, aki a buksi kötéseibe az ujját bele tudja dugni." A buksi *állát megkarikítják karikásra,* azután a kötés fölött a lammos részét széttördelik, kétfelé hajtják egy vastagságra s úgy teszik rá a tető csúcsára szegésnek, egy kis szalmakötéllel egymáshoz összecsavarva az egyes buksikat s a tetőn a *lammáját* fűzfavesszővel ú. n. *bástoló vesszővel,* (ami régen mogyorófából volt), lefogják. Mielőtt a zsuppoláshoz fognának minden zsuppnak a *tűét,* hogy karikás legyen, vásott kaszával deszkán, vagy erre a célra külön készített szerszámon egyenesre vágják.

Az alsó lécen van a kancazsupp, az oldalakon a bakzsupp s a tető szegésén a buksi. A bakzsupp és kancazsupp kötése vagy egyszerű kévekötés, vagy *föcskefarokra* kötik, hogy erősebben tartson. A kévekötésen a szalmakötelet egyszerűen körülcsavarják és kézzel jobbra fordítva a kötés alá dugják. A *föcskefarokra való kötésben* a szalmakötél két szárát fonásszerűleg összehajtják és kévekötőfával a belőle készült hurkon át összecsavargatva keményen a kötél alá nyomják.

Ezzel, a zsuppolással készült a kis szőlőbeli viskók fedele is. A kis hajlékon csak egyetlen ablak van faszegekkel összeillesztett tokban és egy darab tölgyfából kifaragott fasarkokon (csapokon) forgó ablaktáblával zárható. (I. t., 2. ábra, alul). A ház falába bevert köcsögakasztó faszeget, a ház elején szöglábba bevert félköralakú szerszámot az abrincs hajtogatót látjuk. A szobában még a tükör is be van a falba tapasztva.

Legjobban érdekel bennünket a füstöskonyha berendezése és a szoba egyszerű bútorzata. (5. ábra, és I. t. 4. ábra).

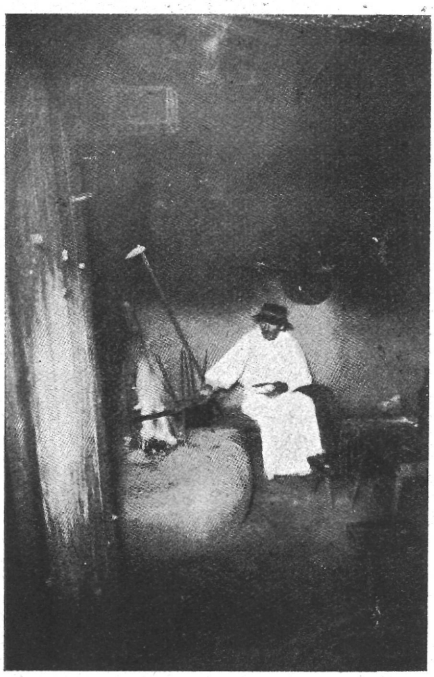

5. ábra. A cserénfai viskó füstös konyhája.

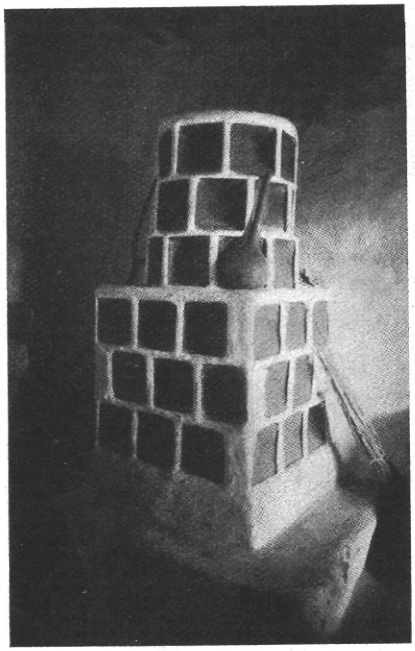

6. ábra. Cserénfai viskó szobájának szömös kálhája.

A füstöskonyha lepadolásában is elkülönül s ez arra mutat, hogy régente lepadozatlanul szabadon szállott a füst a *hélba*. A pallást kis keskeny deszkák alkotják, melyek a szoba konyhafelőli sárgerendájára és a konyha körösztgerendájára támaszkodnak. A füstöskonyha, melyről azt mondják, hogy „ajtó a kéménye és a füst ott jár ki, ahol a menyasszony", mintegy 3 lépés széles, 5 lépés hosszú. Tüszele a bal sarokban emelt, alig 30 cmnyi magas, 50 cm széles, 2 mnyi hosszú padka, melyen kerek vasfazéknak való vasháromlábon főznek. Régebben két fazekat állítottak közvetlenül a tűzhelyre és közéjük rakták a tüzet. A *tüszel* mögött van a szobabeli kálha szája. A konyha bútorzata két szál durván faragott deszkából álló ülőpad, melynek egyik vége a tüszelen, má-

sik vége kis négylábú bakon nyugszik. Előtte van egy kis *övő-asztal*, mellette kis, négylábú *gyalogszékek*. A padka sarkában vannak felállogatva a szalonnasütő nyársak, a szénvonyó és a régi *kis hamulapát*. Ezzel helyezték régen a hamuba a hajdina- és kukoricakenyeret. Búzát újabban kezdtek termelni s akkor is csak annyit, amennyi a családnak kellett. A búzalisztet csak keverésre használták a kukoricakenyérbe.

A kis viskó szobája is alig 8 m^2-nyi. Benne egy 30 cm magas padkán, melyet ugyancsak *tüszelnek* neveznek, van a *szömös kálha*, bemélyedt, vörösre festett kálha-szömökből rakva (6. ábra). A kálha mögött van a *kálhasarok*. A bejárattól balra eső szöglet az *övősarok*. Itt van egy hátaspad, ennek végén nyugszik a deszkapad, mely másik végével a sarokban elhelyezett bakra fekszik. A bakra és kálhasarokra támaszkodik a *fekvőhel*, mely két szál tölgyfadeszkából álló pad. A balsarokban lévő hátsópad előtt látjuk a kecske-bakra állított fiókos asztalt. Ez az ősi fölszerelés annyival becsesebb, mert már a Zselici szegénység szobájában is alig találjuk meg a régi állapotokat. Egy-két bútor akad, ami a régi világból megmaradt s azt is kidobták az udvarra, vagy kivitték a szőlőbeli házikóba. Ezzel a régi szőlőbeli hajlék füstös konyhájú házának primitív tűzhelyét, ami a háznak legősibb része, megismertetjük és összehasonlítjuk a Zselicség többi helységeiben talált fejlettebb állapotú konyhai berendezésekkel.

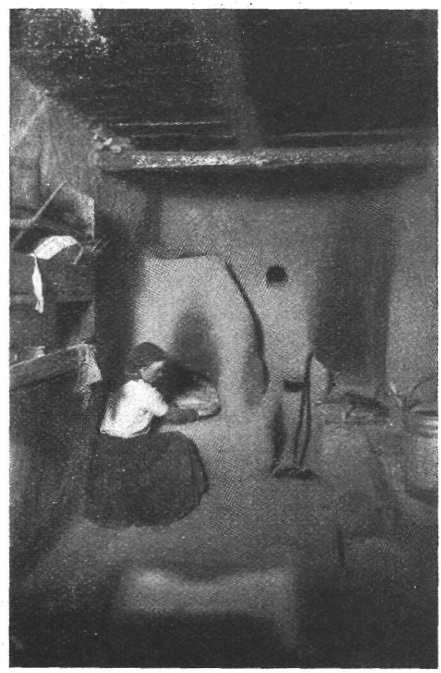

7. ábra. Szennai füstös konyha régi púpos kemencével.

Később a kenyérsütés szükségessé tette a sütőkemence építését s így a legkeskenyebb füstös konyhában a *„tüszellel"* szemben-lévő sarokban épült a púpos kemence (7. ábra, a szennai füstös-konyha). A tágasabb négyzetalakú konyhában, ahol több férőhely volt, a kemence a közepére épült. (8. ábra.)

A sütőkemencét mindig egy szélesebb (30—50 cm) padka (ugyancsak tüszel a neve) vette körül. Ez olyan széles volt, hogy feküdni lehetett rajta. Hátul keskenyebb üreg volt a kemence és fal között. A púpos kemence építésére nézve háromféle tipust találtam:

1. Berekfából (égerfa) jobbról-balról a padka fölött két sor villásságú karót állogattak ferdén, sűrűn egymás mellé. A villás

végekre keresztben karókat raktak s a vázat kívül-belül betapasztották és kiégették. Ilyen púpos kemencék voltak Szennán.

A 2. forma váza tyúkborítóhoz hasonlóan készült. Körbe állogatták a vékony vesszőket, felső részére ráhúztak egy vasabrincsot s erre keresztbe ócska, kocsiról leszedett vassíneket fektettek. Alul a fenékre tenyérnyi szélesen szalmát raktak, azt besározták s az oldalát és tetejét kívül-belül kitapasztották.

A 3. kemence készítésmód volt a szentmártoni. Hantokat raktak kemence formára. Ezt behányták sárral, kívülről pedig a sár összetartására deszkákat raktak rá. Mikor a sár megszáradt, a deszkákat elszedték, elül lyukat vágtak a falba, a hantokat kiszedték s belegyujtottak.

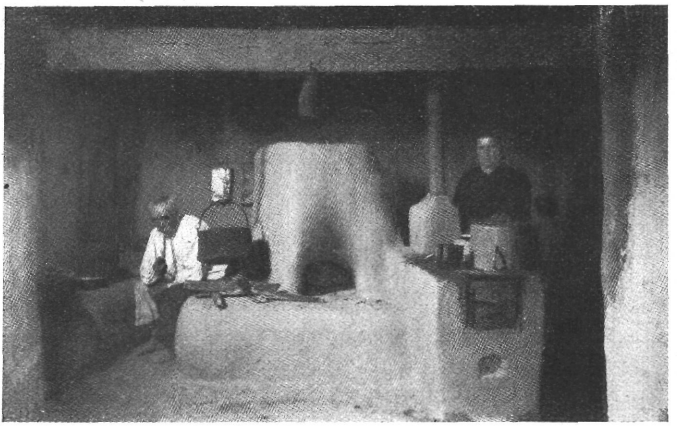

8. ábra. Kadarkúti füstöskonyha, középen régiformájú púpos kemencével, balról láncon lógó rézvasfazékkal.

A kemence magassága 2·5 m, hossza 2 m, szélessége 1·50 körül volt általában, teteje 1—2 arasznyira volt a pallástól. Egy ilyen kemencében 4—5 kenyeret lehetett sütni. Szilvásszentmártonban 79 éves Bereknyei Imre mondta, hogy a régi öregek kb. 150 évvel ezelőtt nem sütöttek még kenyeret, hanem pempőt, gánicát, kását csináltak kukoricalisztből s a kemencében, melyet asszonyok készítettek, csak gyümölcsöt aszaltak.

Minthogy a legegyszerűbb zselicségi régi faházak füstös konyhájában kemencét nem találunk s a kenyér régen a tűzhelyen hamuban sült kukorica, vagy hajdinakenyér volt, joggal feltehetjük, hogy a konyhabeli kemencék építése újabb keletű és még akkor sem kenyérsütésre szolgáltak, hanem inkább konyhabeli melegedő, aszalókemencék voltak, ami mellett öregek, gyerekek a szélesebb tüszelen *fekvőhelet* is találtak. Még újabban Vásárosbécen soknak nem volt kemencéje s azok az újabban divatba jött kálhában sütötték a kenyeret.

Újabban a szoba lett a fő téli hálóhely, de sokhelyütt különösen a szegényebbek a konyhabeli kemence körül háltak.

A kemence környéke tűzhely is volt, mely körül tanyáztak és télen *foklával* világítottak. Nagyfontosságú volt a foklakészítés tudománya. Ez volt a legelső feltétele, hogy a legény leányt kapjon. Aki nem tudott foklát faragni, vén legény maradt. (25—30 éves korban házasodott a legény). A foklakészítés céljából méteres hosszúra vágott nyers gyertyánfát, aminek nincs füstje, fejszével levágták s betették *megfűnyi* a kemencébe. Megforgatták, mint a kis malacot sütéskor, azután megfűlve faragták belőle a foklát. A fokla faragásra régebben *toport*, újabban szekercét használtak. Mikor a legény leánykérőbe ment, a foklát, mint a pántlikát, összegömbölítve a zsebébe tette. Mikor ettek, egy kezé-

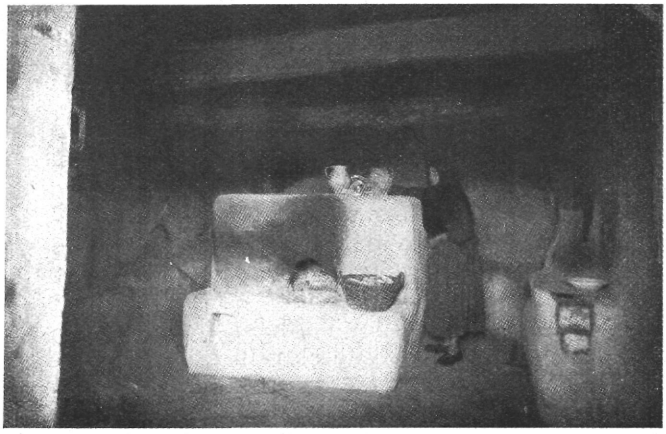

9. ábra. Főzés régi módon a négyszegletes, újabb típusú kemence tetején Szentbenedeken.

ben tartotta a foklát, darabka behasított gyertyánfába erősítve s addig nem evett míg a többi el nem végezte az étkezést. Vásárosbécen kis likat vágtak a falba s oda helyezték az égő foklát. Ma a régi púpos kemencék helyét annyira kiszorították a köbös négyszegletes, lapostetejű kemencék, hogy már csak nehezen sikerült 1—2 régi formájú púpos kemencés füstös konyhát találnom, amilyen pl. a bemutatott kadarkúti konyha. Amíg ezek a köbös kemencék nem épültek, a púpos kemence tűzhelyén is főztek vasháromlábon vasfazékban vagy a *mestörgerendába* bedugott csapófára akasztható láncon lógatták a *„rézvasfazekat"* s ebben főztek. Ez ma már inkább az állatok részére való főzésre szolgál. Az embernek való főzést a falmelletti *tüszelen* végzik. Régebben két cserépfazékban főztek, melyeket egymás közelébe állítottak s közéjük rakták a tüzet. Kis hosszúkás, aljukfelé keskenyedő fazekaik voltak s ezekben főznek néhol még ma is a kemence tetején. (9. ábra). Ezt a kemence tetején való főzést itt újkeletűnek kell tekintenünk, minthogy régen általánosan púpos kemence volt s ennek teteje nem volt alkalmas főzésre.

A füst elvezetése leginkább az ajtón át történt. Ritka helyen találunk az ajtó fölött keskenyebb füstkivezető nyílást, vagy a füstös konyha hátulján egy kerek füstkivezető ablakot. Itt-ott a konyhában van az ajtótól jobbra vagy balra a *hél* feljárója s azon távozik a füst tekintélyes része, de a legtöbb füstös konyhában csak maga az ajtó marad füstelvezetőnek.

A szobabeli *szömös kálhának* konyha felé néző nyílása előtt van a rendes főzőhely a *tüszelen*, melynek hátsó sarkában elhelyezett katlan szintén újabb keletű, mert régen a láncon lógó rézvasfazék volt a katlan elődje.

Eredeti állapotot mutat a kadarkúti füstöskonyha. (II. t., 1. ábra). Ebben a középen még púpos kemence van, melyet köröskörül vesz a *tüszel*. A kemence szája előtt balról egy kis vályogból emelt hamuvédő fal van a *rézvasfazék* alatt levő tűz részére. Itt főzik az állatoknak való ételt vagy mosáskor a ruhát. Különálló főző tüszelet ebben a konyhában nem látunk. A főzőhely a falban bevájt mélyedésben van, különleges padka nélkül.

A füstöskonyha berendezése igen egyszerű. Mindössze a kenyér- vagy perecsütő bükkfalapátokat, az ú. n. kis hamulapátot, a bükkfából való *szénvonyót*, a *kukoricacsumából* kötött *pemetet*, amivel a kemence alját kimossák betüzelés után, leljük itt. Ezek a pitvar (más vidéken tornác) fedelének aljába vannak bedugva. A főzésre vasháromlábat, vasfazekat használnak. Ezenkívül van a kálha előtti főzőkuckón egy háromlábú, fogantyús öntöttvaslábos, melynek fedele is használható pecsenyesütésre, amennyiben azon is van láb. Egy-két régi cserépfazék és öblösebb, nagyobb főzésekre használt fazekat is találunk, melyhez hasonlóban bérescsaládoknál nyolcan is főztek a kemence tetején. 5—6—10 literes volt ez a család nagysága szerint. Korpának, tyúk- és malaceleségnek való *melence* támaszkodik a fal mellett. Kásának való tökcserép a kemence tetején s a mestergerendán egy kis bádog lámpa lóg. A konyha balsarkában *korpás pitli* van s benne nyárfából való *lisztmerő kanál*. Nagyobb liszt vagy korpatömeg kimerésére a *korpamerő kapinya* szolgál. Egy nagyobb répás dézsa, benne répavágó *S* látható az ajtó mögött. Ott hever a *legvártot keverő* és külön *szappantot főző*. A falon lógó tölgyfa tálasban négy tányér és egy nagyobb tál van. A kés-, vellatartó a szobában van a mestergerenda oldalába szegezve. A korpamerő kapinyából készítette a gazdasszony a tésztaszűrőt úgy, hogy a cigánykészítette fakapinyát tüzes szeggel kilyukasztgatta. Különösen érdekes szerszám a *hájtartó*, melyet gyertyánfából hasított pálcából készítenek összehajtogatva s közéje fogják a marhahólyagba bekötött hájat, amit télen feltesznek a füstre, majd május végén beveszik és nyáron ezt használják. A legyek elűzéséről is gondoskodnak bogárhajtó legyezővel, melyet rendszerint pásztoremberek készítenek kecskerágitó fából úgy, hogy „késhögyre tött fával *szijókájják*". A pitvar fedelébe beszúrva találunk sok régi konyhabeli szerszámot is. Itt láttam régi *vasnyársat* és különböző alakú *káposztavágó késeket*, amit avult kaszából készíttettek a kovácscsal. A tököt nagyobb *bárddal* vág-

ják össze. A kemence felé támasztva láthatunk *pecsenyesütő tepsit*, melynek különleges hosszúkás vasháromlába van. A kukorica *zsurmolásra* szolgáló kis szék a hátsó sarokban húzódik meg. Ezeknek az egyszerű eszközöknek megfelelően primitív az étkezés is. Mielőtt *„ebédet igazítanak"*, a vízzel töltött fazekak közé tüzet raknak. Krumplilevest, húslevest, disznóhúst, csirkelevest, borsó (bab) levest készítenek. A húslevest magyarborssal és zöldséggel fűszerezik. Régebben gánica *hempörgött* a lábosban. A hozzávaló kukoricakása kézidarálón készült. Csináltak dödölét, mácsikot és prószát. A borsót megfőzték a kemence tetején vagy a tüszelen, azután hozzátettek savanyúkáposztát s ronggyal megfogva a fülét, betették a kemencébe. Ezenkívül salátát, ugorkát és

10. ábra. Zselici füstösház különbejáratú konyhával és szobával Bárdudvarnokról.

úritököt ettek. Hús csak vasárnap volt. Tészták: a száraz tészta megfőzve tejföllel, túróval, darával, palacsintalegvárttal és mákkal. Nagy munka idején jobban éltek. Csirkehúst, tésztát, palacsintát, búzakását, kukoricakását, hajdinaprószát ettek, ami nem issza el a zsírt. Kadarkúton régen fatálból ettek. Néhány paraszttányér, fazék, fakanál voltak a konyha szerszámai. A szoba bútorzata egyszerű pógárfaragta háromlábú székekből, kis faragott övő asztalból, pógárember csinálta szökrönyből, szómafonyott ágyból állott.

Érdekes összehasonlítást tehettem Lukafán a német és magyar konyha és ház között. Itt a Mária Terézia-korabeli német telepesek a magyarság házait foglalták el s kezdetben nem is különbözött a németek háza a magyarok házától. A háznak akkor minden helyiségébe külön bejárat vezetett, mint általában a füstöskonyhájú dunántúli magyar házakon. (10. ábra). Kb. 40 éve a németek házának egy bejárata van, s abból nyílik az első és hátulsó szoba. 40—50 év előtt a németek is a magyarok mintájára púpos magyar kemencét építettek, újabban négyszegletes mindkettőjüké.

Az étkezésben azonban már nagyobb volt a különbség. A magyarok a húslevest is kenyérrel ették, a németek kifőtt tésztát hasz-

náltak. Valamennyien hajdinakenyeret ettek. A gabonát mozsárban törték. Az őrlőkő már újdonság volt. A németek fűszeres ételt ettek, a magyarok nem fűszereztek, hanem zöldséget használtak. A magyarok zsíros ételeket, a németek tejfelest készítettek. A magyaroknak perec volt a süteményük, a németek cukorsüteményeket sütöttek. Kolbászt nem csináltak, mert húspazarlásnak tartották. A hurkát a magyarok kukoricakásával töltötték, a németek hajdinát és rizst tettek bele.

Nagyhárságyon is a betelepült német szegénység átvette a magyarok házát s csak újabban építettek a maguk ízlése szerint új stílusú házakat. Tehát még a mai német háznak sincs köze a régi német házhoz, hanem régi magyar házból átalakított új stílusú épület az, amit a német házkutatóknak figyelmébe kell ajánlanunk.

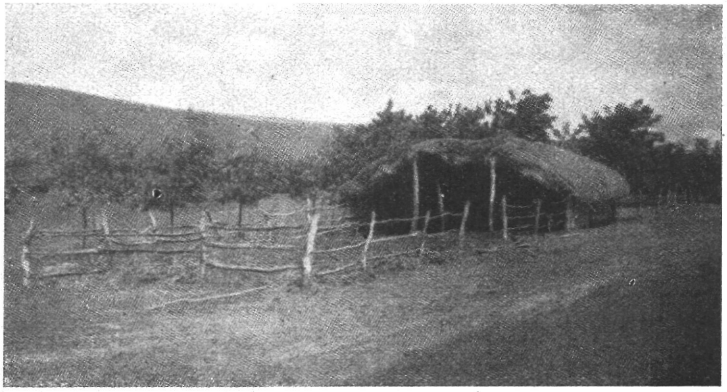

11. ábra. Primitív marhaállás Pacsérvisnyén.

Komoly feladat volna annak megvizsgálása, hogy az alföldi és dunántúli német telepesek az elnéptelenedett magyar falvakban építettek-e különleges német lakóházat, vagy a régi házakat vették-e át s később azokat átalakították a német ízlés szerint. Nem tették ezt a gazdasági épületekkel, mert gazdálkodásuk különbözvén, azokat újra kellett építeniök. Így a csűrökről s a házhoz hozzáragasztott istállókról nem állíthatjuk hogy átvételek, de *Hárságyon és Lukafán határozottan beigazolódott, hogy a németek magyar házban laktak.* A zselici falvakban a melléképületek közül csak a *tehénállás* (tehénistálló) volt a ház mellett, a nagy gabonáscsűröket vagy újabb elnevezéssel pajtákat a szürüskertben építették az istállóval, vagyis *marhaállással* együtt. (11. ábra). Ennek oka az, hogy régebben az állattartás nagy volt s a különálló szürüskertben tartották a jószágot. Ott kaszáltak és legeltettek külön-külön az egyes gazdák. Még éjjel is folyt a legeltetés. Az állatokat különbözően szólítgatják: *a tehenet:* böcce ne! böccém! és: Haj el! *a lovat:* Pacikám! Pacim! Maci! Gyere lovam! el: ne! gyű! *a kutyát:* Piszi! psz! psz! *el: nem mégy?!* Kis csirkék = kis putyoros! Putyorám! putyorám! híjjad, híjjad!

tyúkot: híjjad, híjjad! Pipi, pipi! el: Hess el! *libát* (zsibát): bibibi! popotya! popotyka! tollkinövés után lúd: ne! *kacsát:* lilica, lilica! el: rucc el! *birka:* bari! barikám! el: ne birka, ne! *macska:* cicci! el: sicc! Trágya nem volt, szalma sem volt akkor, mert csak az urak gabonáját, búzáját vetették. Mint uradalmi aratók szereztek gabonát és búzát, amit sarlóval arattak. Csizmaszárat húztak a karjukra s azzal verték a kéve tövét kerekre. A nép leginkább hajdinát termelt s ennek szalmáját használta trágyának. A hajdinaszemet megfőzték, megszárították és azután koptatták le.

A belső telkek igen szorosan voltak úgy, hogy oda alig tudtak bevinni egy kocsi fát s ezért ott csak a család szorongott, a férfiak a belsőségen kívül az ¼ telekhez tartozó 6 holdnyi kertben foglalkoztak az állatokkal. A belső szűk telken csak a tehénistálló szorult meg a ház mellett. Ló általában kevés volt, inkább csak ökröt tartottak, sőt gyakran ezekkel is nyomtattak, akinek lova volt, részért nyomtatott. Egy 6 holdas kertben 4—5 szürü is volt. A szürüskertben lévő pajtákat már korábban leírtam. (Ért. 1929.). Itt még csak azokat a kezdetleges marhaállásokat, szekérszíneket és ólakat (III. t., 5. ábra) mutatom be, melyeket karókból, vagy hasított fákból raknak össze és tetejüket szalmakazallal befedik. Ilyenek a polyvás házak *(polvás fészer,* a *polva kutyó).*

A faépítkezés szempontjából legváltozatosabbak a szőlőbeli ú. n. *boronapincék.*

Fennebb már elmondtam építésük módjait, az *állazást, zsilipelést* és a *sövényfonyást.*

Ezzel a háromféle móddal készített fapincéket a föld színére építették, hatalmas tölgyfa talpakra. A gerendák vastagsága az 50—60 cm-t is elérte.

A boronapincék két részből állanak. Egyik rész a must feldolgozására szolgáló *présház,* másik a bor eltevésére való *pince hűvösse.* A két részt közfal választja el egymástól, a hatalmas boronaajtóval együtt, aminek *„pokolig hallik a nessze, mert akkorát nyikkan, mikor kinyitják".* Ez az ajtó kb. 140 cm magas, 1 m széles és tenyérnyi vastagságú tölgyfadeszkából van kifaragva. Facsapon jár, mely alul a közfal talpfájába, felül a középső körösztgerendába mélyed. (30—40—60 cm széles, 10—15 cm vastag darabok). Ha az ajtó több *pallódeszkából* van, faszeggel beerősített hevederek fogják össze. A pince külső ajtaja három részből áll. Kétfelé nyíló 2 *ajtószárból* és egy ezeket elválasztó beerősített, de alkalomszerűleg kivehető ú. n. *mitlistokból.* Rendesen az egyik nyitható *ajtószáron* át mennek be a pincébe, szüretkor azonban, hogy a nagy hordókat és kádakat ki-be vihessék, kiszedik az ékekkel beerősített *mitlistokot* és széttárják mindkét csapon forgó ajtószárát.

Az ajtót *kölkes fazárral* csukják be s ennek kinyitására a közfalban akkora lyukat hagynak, hogy rajta kézzel jól benyúlhassanak s a belülről nyitható fazár fakulcsát bedughassák annak nyílásába (II. t., 6. á.). A *kölkes fazárak* embernyi magasságúak (12. ábra), s az egész ajtószárfa magasságában és szélességében elfoglalják a szárfa mögötti helyet. A hasábalakú tölgyfagerenda közepe táján *4 válu* van kivájva s ezekben a *válukban* foglal helyet a zár 4 *kölke,*

melyek zárt állapotban beleereszkednek a *tolóreteszbe*. A fakulcsnak kiálló makkjai a kölkeket különböző helyzetekbe fordítva felemelik, s éppen ezért a kölkek helyzetéhez képest változik a kulcsok makkjainak elhelyezése is. A *váluk* és *kölkek* különböző helyzete szerint változnak a fazárak s minden ajtó fazárának más elhelyezésű kölkei és válujai vannak. A kulcson mindig zsinór van, melyet nyitáskor felcsavar a gazda a kezére, hogy a kulcs be ne essen a pincébe, mert akkor el kellene bontani az ajtót, ha be akarna jutni. Hatalmas fazárat mutat képünk, melyet Szilvászentmártonban fényképeztem. A zár magassága 160 cm, szélessége 30 cm, vastagsága 20 cm. Alul a talpfába, felül a középső körösztgerendába volt beleillesztve. A falvakban rendszerint egy ember értett a fazárak készítéséhez. *Ravasz zárnak* is nevezték, amit csak gazdája tudott kinyitni, a högybeli kölkeszárak teljesen különbözők voltak. Erre elegendő a szennai szőlőhegyben talált szomszédos fazárakhoz szolgáló vaskulcsokat bemutatom. (III. t., 7. és 8. á.). Az egyik kulcs fogai egyoldalra állanak. „Ez egy fordításra megy" és a tolóretesz 3 lyukjából egyszerre emeli ki a kölkeket.* A másik kulcs 3 különböző helyzetű fogával (*Viski* Arany J. után ajánlott kifejezéssel makkjával) külön-külön emeli ki a tolóreteszbe süllyedt kölkeket.

Ajtószárfa nagyságú kölkes zárat még ma is elég sokat találhatunk. Régebben minden boronapincén volt. Szentmártonban, Kisfaludon, Széplakon, Szennán, Cserénfán, Szentbenedeken többet láttam. Még inkább ritkábban akadunk kisebb méretű *kölkes závárokra*. A fazárak kívül ferde keresztrovással díszítettek, melyet felül és alul két-két haránrovás szegélyez. Ezt a díszítményt köralakú díszítményekkel, rovásokkal tarkázva találtam a Vigyázó-féle birtokon a Magyar Tudományos Akadémia szalacskai fapincéje közfalfaragásain. Tehát ez a dísz nem különösen a fazárakhoz tapadó ékesség s ezért annak a fazárakkal kapcsolatosan semmi különösebb jelentést nem tulajdoníthatunk. Egyszerű geometrikus rovások ezek, melyek végigfutnak az összes fagerendákon, sőt ugyanezt az ékességet találtam egy kisfaludi ref. fejfán s így semmi különösebb boszorkányos jeleket nem látok benne.

A pincék két része építkezésében is eltér egymástól.

Ezt a szép boronapincét is falusi ácsok készítették. Szerkezetileg eredeti népi formában. Csupán méretei szokatlanul nagyok. Készítési ideje valószínűleg egybeesik a bennlévő sotuéval, melyre 1769-es évszámot róttak. A pince hűvössét inkább sövényből építették, (bár találunk állazással és zsilipezéssel épültet is), a présház felőli rész azonban mindenütt vagy *állazással* vagy zsilipezéssel épült. Sövényfala soha sincs. A hatalmas pallódeszkák között akadnak 80—90 cm széles, 15—20 cm vastag darabok is. (II. t., 3—6. ábra).

A pince hűvösse körül különálló *áttatást* találunk, mely tetején lecsapott, szorosan egymásmellé állított, félbehasított tölgyfatörzsek-

* A *Viski* „Makkos fazárak" c. jeles munkájában közölt makkos elnevezést nem használom itt, mert ezt Zselicségben nem találtam. Itt világosan megkülönböztetik a *kölkes zár váluját, kölkeit* és a fakulcs kiemelkedő *fogait*, ami jobban elkülöníti ezeket a részeket, mint a *makk* megnevezés, mely pl. Aranynál, úgy a kulcs fogait, mint a váluban mozgó kölkeket jelenti.

ből áll. Az *áttatást* földdel betakarják, *tőttést* csinálnak, egyrészt azért, hogy a pince oldalát esőtől, hótól védjék, legfőképen pedig, hogy a pince hűvösségét biztosítsák. A pince hűvössének padozata van, a présház padolatlan. A padozat a két-két oldalsó koszorúgerenda közé foglalt hatalmas pallódeszkákból áll és részben közvetve a mestergerendán nyugszik, ami a körösztgerendákat tartja.

Mestörgerenda csak a *pince hűvösse* fölött van s a présház felé a vége néhány arasznyira kinyúlik. A szalacskai Vigyázó-féle pincén ez a kinyúló rész is igen szépen ki van róva. A présház fölött szabadon látjuk a zsuppos tetőt, a zsalufákat, léceket és a szalmakötéllel rájuk kötött zsuppokat. Általában ez a boronapincéknek tágasabb része. A szalacskai pince présháza a legnagyobb, 13·5 méter hosszú és 5·25 méter széles (l. az alaprajzot III. t. 1. á.). A benne lévő *satu* 7·5 m hosszú s ezenkívül csak egy *kujcsorján* (a hordók hengerítésére szolgáló állvány) fér el hosszában. Ezzel szemben a *pince hűvösse* csak 5 m széles s 5 m hosszú.

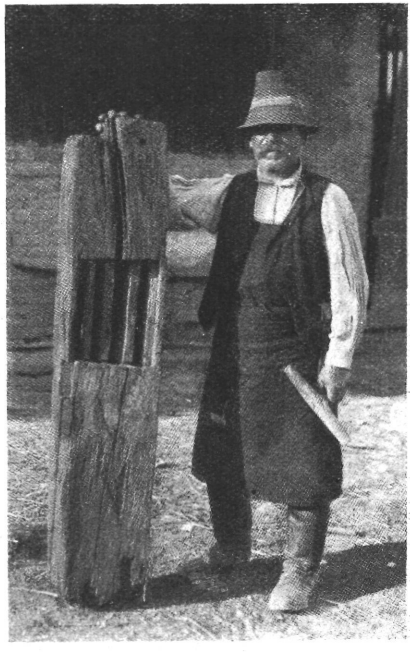

12. abra.
Embermagasságú kölkes zár belülről a válukkal. Szilvásszentmártonból.

A pincék falmagassága alig nagyobb átlagos embermagasságnál, pl. a szalacskai hatalmas pince a bejáratnál 170 cm magas.

A pincék présházában találjuk az összes borfeldolgozásra szolgáló eszközöket, a pinee hűvösében állanak a boroshordók. Legfontosabb szerszám a *szőllősotu*, aminek igen változatos ősi alakjait maguk a szőlősgazdák faragják. Csodálatos ügyességgel vájják ki a facsavar menetét, fokról-fokra illesztve be a nyomógerenda anyacsavarjába. A legrégebbi sotukon a bortaposó hely is egybe van szerkesztve a sotuval s ezt nevezik a *sotu szűrűjének*, magát a sotut *szűrűs sotunak*. Ilyen sotut mutat ábránk (II. t., 7. ábra), melyen láthatjuk a facsavar által mozgatható, csaknem 4 m hosszú nyomtató gerendát, melynek lefelé haladásával az aljára helyezett dorong által leszorított deszka nyomja lefelé az oldaldeszkák közé berakott szőlőt, amit előzőleg a sotu szűrűjében megtapostak. A taposás alatt kifolyó must keveredik a kipréselt musttal és a szűrű elülső gerendájának oldalában fúrt lyukon át folyik le az odatartott fertálosba, mely felett egy lapos borszűrő tartja vissza a szőlőmagot.

A sotu csavarját *gyertyának* nevezik és azt vagy a gyertya tengelyébe dugott karóval forgatják, vagy a *sróf* fejére ráfordított háromágú, ú. n. *szarvas kossal* húzzák rá a nyomógerendára. Így

beszélhetünk *egygyertyás kosfejes soturól* vagy *kétgyertyásról*, aszerint, amint egy csavar mozgatja az egykarú emelő módjára működő nyomógerendát (II. t., 8. ábra), vagy két kosfejű csavar egyenletesen nyomja mindkét oldalon az alatta mozgó nyomógerendát.

Ezeknek az *egy-* és *kétgyertyás* kisebb *szarvaskosfejes sotuknak* alul van egy tölgyfa váluja, melyből a must a végén kifaragott mélyebb *teknőbe* folyik s innen tökből való *bormerő kapinyával* meregetik ki a mustot a fertálosba a fentemlített lapos borszűrőn át.

Ez a sajátságos borszűrő kétágú mogyorófából készül s közé egy harmadik pálcát tesznek, azután szorosan befonják valamilyen hajlékony vesszővel.

13. ábra. Kádba való borszűrő Szennáról.

A fenti ábrákon bemutatott pince présházában a következő szőlőmunkához való gazdasági eszközöket találtam:

1. *Kapinya*, 2. *furu*, 3. borkiemelő lopótök *hébér*, 4. saraboló, amivel a gazt tisztítják a szőlőben, 5. fagrábla, 6. törkölykiszedő vasvella, 7. kis irtókapa, 8. ásó, 9. favella. Ezenkívül vannak még a présházban: 10. a törkölynek való törőfa, 11. *szőlőmuszikoló* vagy *csomiszló*, 12. szőlőkaróleverő sulok, 13. különböző tőtikék, 14. 3—4 kád, 15. kis sulok, 16. fertálos, 17. söntés, 18. kádba való borszűrő (13. ábra), 19. kis szőlőszedő kosár iszalagból és mogyorófából, 20. tyúkültető, 21. csizmajavító kaptafa, 22. egy kasza somfából való villás kaszatakaróval.

Ez egy szőlőbeli pince inventáriuma. (Még sokat összegyűjthetnénk belőlük, míg el nem égetik, vagy a napirenden lévő gyujtogatások martalékai nem lesznek, ami különösen a kadarkúti határ széplaki szőlőhegyében a biztosítási díj reményében napirenden van.)

A szőlőhögyben a présházon és pincén kívül a lekaszált széna tartására szolgáló *szénáspajták* föcskerakásos fallal készültek, oldalain kötések erősítik össze a talpfát a szöglábakkal úgy, hogy külsőleg csak a nagyobb *pajtakapu* különbözteti meg a pincéktől. Belsejében két oldalt van begyüjtve a széna, melyet a középső, szerszámok részére fenntartott résztől alkalmasan odahelyezett deszkák választanak el. Hatalmas szénagyüjtő grábla, kis grábla, kasza, favella a benn talált szerszámok.

Igen kezdetleges épületek a szőlőhegyben a pincék mellett épült kis *tüzelőlikak*. Ezek földbeásott melegedő kunyhócskák, 1½ m-nyi

mélységű, mintegy 4 m²-nyi kiterjedésű vermek, melyben a *tüszel* hátul van s e körül hatan is melegedtek esőben, hóban székeken, hatalmas taplóból készített, vagy tölgyfából faragott különös alakú, kis, háromlábú székeken üldögélve. A teteje tölgyfakarókból összeállogatott fedél, melyet az évről-évre felgyülemlett rőzsével behánynak s ez a fedő, de egyben a tüzelőanyag is.

A szőlőhegyben és a mezőn, ahonnan az út mindig a pincéken át vezetett haza, különösen télen, vadászattal is foglalkoztak s ezért jó volt az ilyen melegedőhely, mert a pincében csak elvétve tüzeltek a présház felőli részen régen szabadtűzön.

A vadászat tőrrel, hurokkal történt. Leginkább űzték a fogolyvadászatot, melynek igen érdekes módját hallottam Vásárosbécen. Télen a hóba lenyomtak egy nyomtató rudat, azt visszaemelték és nyomába búzaszemeket szórtak. Ezután visszahelyezték a nyomórudat, majd felette és mögötte jól lenyomkodták a rádobált havat s elül a nyomórudat kihúzták. Ezáltal hosszú csatorna keletkezett a hóban, melynek szájához is szórtak csaléteknek búzát. Mire visszamentek, a lyukakban 4—5 foglyot is összefogdostak felülről kitapogatva a csatorna mentén.

Verebekre szürürostával vadásztak. Mikor *hajdonát* nyomtattak, a polyvára rámentek a verebek. A polyvát leborították rostával s fával alátámasztották. Ha megtelt a rosta alja verébbel, egy hosszú madzaggal elrántották a fát.

Általánosan elterjedt volt a Zselicségben a *kányafogó hurok*. Kányának itt a vetési varjút nevezik. Ennek fogására télen egy kukoricacsövet közepén kifúrnak és jó erősen összesodrott lófarkszőrből hurkokat készítve, 10—15 hurkot a cső felső végébe behúznak. A cső alsó végébe hosszú karót dugnak s a karó felső részére a cső alatt a hurkokat jó erősen odakötözik. Az így felállított karóra rászállanak a varjak s miközben a kukoricaszemeket szedegetik, lábuk a lószőrhurokba beleakad. Egerek ellen vízzel telt fazekakat állítanak fel a mezőn beásva a földbe.

A zselicségi pógárok még ma is, ha tehetik, a szőlőben szeretnek tartózkodni s így életüknek javarészét itt élik. Inkább beérik egy kis sültszalonnával, de a bort el nem engedik. Ezért a szőlőbeli viskók konyhájában alig is van más felszerelés, mint néhány nyárs, egy fazék, és vasháromláb. Régen még egyszerűbb volt az élet.

Búzakenyerük nem volt, de bort bőven szüreteltek. Krumplit, kukoricát, úritököt sütögettek a szőlőben és a mezőn, miközben 4—8 marhát legeltetett egy-egy pógár a parlagon és ugaron. Vízért messze földre kellett menni s így annál becsesebb ital volt a bor. Akkoriban jóformán egy falunak annyi gabonája volt, mint ma egy szegény embernek. Cukrot nem igen fogyasztottak. Mézet a vadméhektől vették el. Nagy tölgyfákat vágtak ki a méhekért. A kevés gabonát, amit itt-ott termeltek, a gabonás pajtákban tartották és szükség szerint csépeltek vagy nyomtattak belőle. Sokszor még az egér is megette, ha el nem tudták nyomtatni.

Az életmód egyszerűségéhez hasonlóan egyszerű volt a ruházkodás is, melyről adandó alkalommal külön cikkben fogok beszámolni.

Fenti adataim tanulságaként mondhatjuk, hogy a *Zselicség népi*

építkezése ősi faépítkezés. A házak építésformája, beosztása olyan, mint a *dunántúli magyar házaké.*

Külön-külön van minden helyiségnek bejárata az udvar felőli pitvarról. A legrégebbi házakban sütőkemencét nem találunk. Búza- és rozskenyérsütés újabb keletű. Régebben hamuban sült kukorica- és hajdinakenyeret ettek. A füstöskonyhának ősi soron 40 cm-nyi, alacsony, falmelletti tüszele volt, felette láncon lógó ú. n. „rézvas-fazékkal" és csak később került mellé a sütőkemence, melynek régi alakja púpos, újabb alakja négyszögletes.

14. ábra. Zselici füstöskonyhájú faház Szilvásszentmártonból.

A szabad kéményt 1852-ben építették először Bécen kőművesek. A zselici németség átvette a magyarság házát. Az új német ház ennek átalakított mása.* *Dr. Ébner Sándor.*

ÁBRAMAGYARÁZAT.

I. tábla.

1. ábra. Favázas sövényfalú ház homlokzata Vásárosbécről. Elől a kiálló talpfák a pitvar elejéig nyúlnak. Felül látható a kettős koszorúgerenda, mely alatt középen a mestergerenda húzódik a homlokzat előtti pitvar széléig. A padlásfeljáró-létra a mestergerendához támaszkodik 2. ábra. 210 éves, mogyorófából fonott sövényfalú szőlőbeli viskó Cserénfáról. Fent: Homlokzat. Felül a régi építkezésre legjellemzőbb a kettős koszorúgerenda, melyek az oldaltfutó kettős koszorúgerendákat kötik. A felső keresztgerenda, az alsó kötőgerenda. Alul: A kis fakeresztes ablak szerkezete. Jobbra: Az oldalsó koszorúgerendák a beléjük foglalt keresztgerendákkal. 3. ábra. Ugyanazon ház szobája, jobbról *szömös kálha*, hátul *fekvő hel*nek való pad, elül kecskebak-asztal, mellette *tőtike*, a falon Mária-kép. 4. ábra. Ugyanazon ház füstös konyhája, alacsony *tüszel* vasháromlábbal, mögötte a szobabeli szömös kálha szája. Jobbról tölgyfa asztalka, két kis gyalogszékkel, hátul fekvőpad. Hátul a falon füstelvezető lyuk. 5. ábra. Kadarkúti füstös konyha régi *púpos kemencével*, melynek *tüszhelén* balról lóg a réz vasfazék állatoknak való főzés céljából. Balról embernek való főzőtüszhely vasháromlábbal. Felül a mestergerendán régi vasbádog lámpa. 6. ábra. *Fonyott üstökű ház* homlokzata faoszlopos pitarral Vásárosbécről.

* Perecsényi László szennai főjegyző úrnak, Sipőcz Imre és Vida Lajos kisfaludi és szentmártoni, Zajoncz Gusztáv cserénfai tanító uraknak e helyütt is köszönetet mondok különlegesen buzgó támogatásukért.

I. tábla (1—6. ábra).

1.

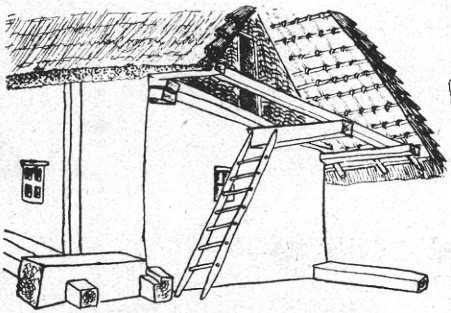

2.

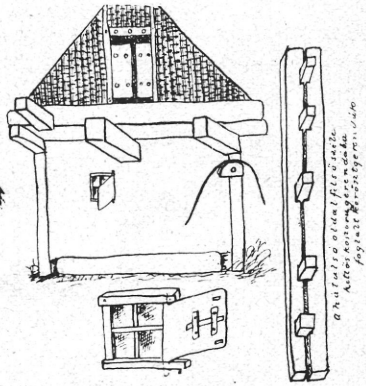

3.

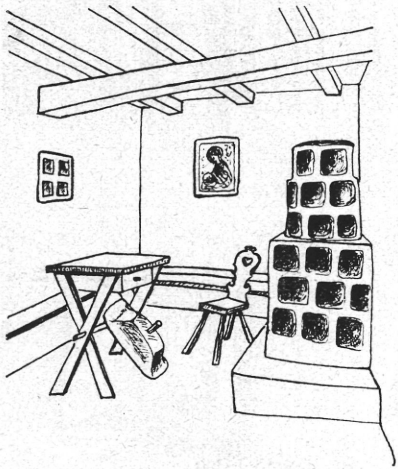

4.

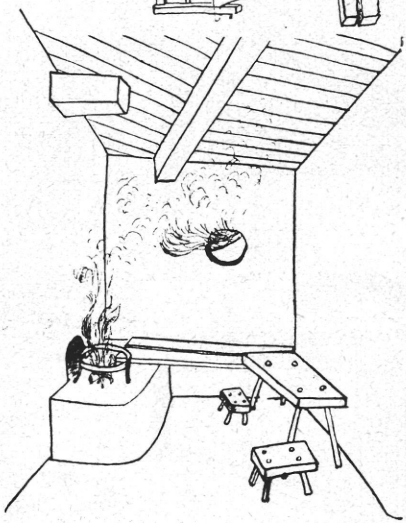

5.

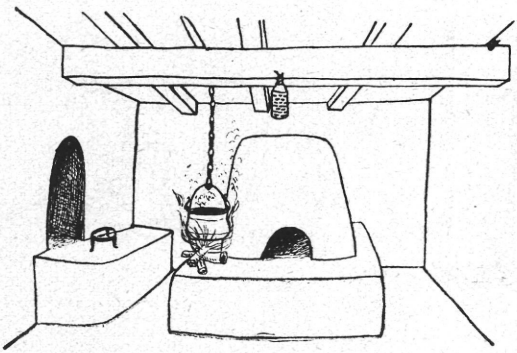

6.

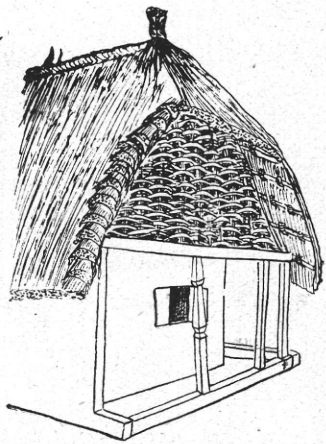

II. tábla (1—8. ábra).

1. 2.

3. 4.

5. 6.

7. 8.

II. tábla.

1. ábra. Padkás tüszelnélküli füstöskonyha, melyben az embernek való ételt a szömös kálha bemázolt szájában balról főzik. Középen a púpos kemence. Tetején háromlábú vaslábas. Elül kis hamulapát. A mestergerendához dugott csapófáról láncon lóg a rézvasfazék. Kadarkút. 2. ábra. Újabb típusú füstös konyha, négyszegletes sütő-

III. tábla (1—38. ábra).

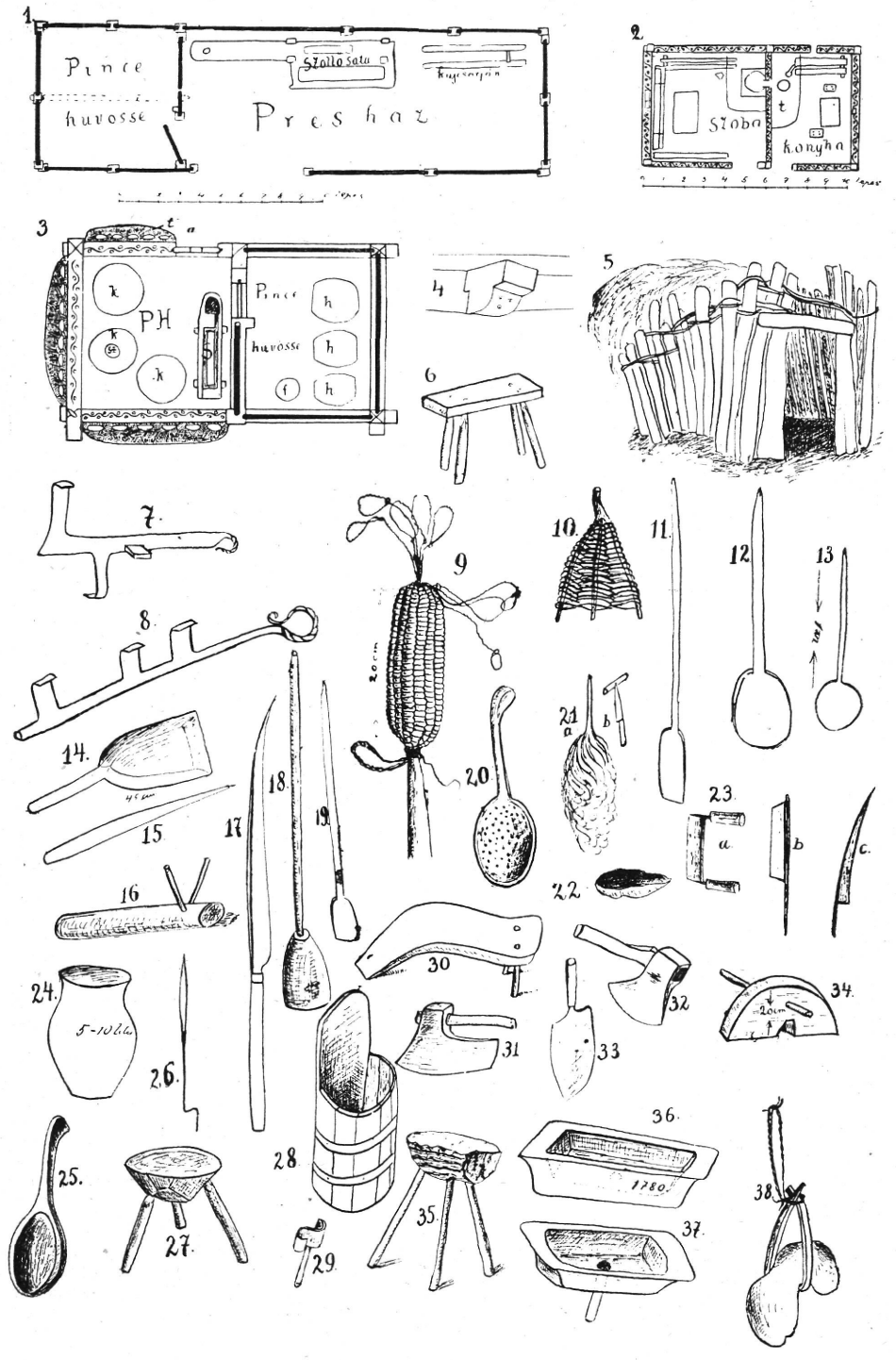

kemencével. Jobbról újabb keletű katlannal ellátott *tüszel*, amelyről a szobabeli szömös kálha jobbról fűthető. 3. ábra. Zsilipeléssel épített borona fapince hátsó sarka a *pince hűvössének* hátával. Látható a félbe hasított tölgyfákból álló *„áttatás"* és a *„tőttés"*. Jobbról a kötés, ami a szárfát és talpfát összeköti. Zselickisfalud. 4. ábra. Állazással összeeresztett boronapince háta a pince hűvöse felől. Minkét oldalán *„áttatás"*. 5. ábra. Boronapince belseje présházzal. Zselickisfalud. 6. ábra. Ugyanannak a pincének *„pince hűvösse"* nagy boronaajtóval és az embermagasságú kölkes fazárral Szenna. 7. ábra. Szűrűs borsotú a széplaki pincéből. 8 ábra: Kőszarvas egygyertyás nyomógerendával ellátott borsotú. Szentbenedek.

III. tábla.

1. ábra. Falusi ács építette uradalmi pince. *Szalacska*, M. Tud. Akadémia birtoka. 2. ábra. Szőlőbeli 210 éves ház alaprajza. *Cserénía*, t = *„tüszel"*. 3. ábra. Boronapince alaprajza. *Szilvásszentmárton*. P. H. = présház, k = *kád*, t = *tőttés*, á = *áttatás*, s = *sotu*, h = hordó, f = *fertálos*. 4. ábra. A mestergerenda kiugró vége az Akadémia szalacskai pincéjében. 5. ábra. *Röpögetett tölfából* való disznóól. Bárdudvarnokról. 6. ábra. Kis fejőszék. Kisfalud. 7. ábra. Kölkeszár vaskulcsa, Szenna. 8. ábra, Kölkeszár vaskulcsa, Szenna. 9. ábra. Kányafogó, Szenna. 10. ábra. Borszűrő, Széplak. 11. ábra. Szappanfőző. Vásárosbéc. 12. ábra, Kenyérlapát, Kadarkút, 13, ábra, Perecnek való kis hamulapát. Kisfalud. 14. ábra. Lisztmerő lapát. Szilvásszentmárton. 15, ábra, Kévekötő fa, Kadarkút. 16. ábra. Zsuppoláshoz való zsuppvágó állvány. Kadarkút. 17, ábra, Zsupplevágáshoz való *szómavágó kasza*. Kadarkút. 18. ábra. Szőlőmuszoló vagy csumiszoló (muszikoló). Szilvásszentmárton. 19. ábra. *Legvártot keverő*. Vásárosbéc. 20. ábra. Tésztaszűrő *kapinya*, Vásárosbéc, 21a. ábra. Bogárhajtó kecskerágitófából. 21b. ábra. Fadarabkába vágott kés, amivel a bogárhajtót *„szijjókolják"*. Vásárosbéc. 22. ábra. *Kásatartó-cserép* tökből. Szenna. 23. ábra. Káposztavágó kaszakések. Szenna. 24. ábra. Nagy családnak való főzőfazék, Szenna, 25. ábra. Lisztmerő kapinya nyárfából. Kisfalud. 26. ábra. Régi pecsenyesütő vasnyárs, Cserénía. 27. ábra. Háromlábú gyalogszék. Szilvásszentmárton. 28. ábra. Korpás pitli. Szilvásszentmárton. 29. ábra, *Répavágó S*, Szenna, 30. ábra. Szőlőbeli kis szék. Kisfalud. 31. ábra. Szekerce, Szentmárton, 32, ábra, Topor, Szentmárton 33. ábra. Répavágó bárd. Szenna. 34. ábra. Abrincshajtogató. 35. Szék. 36., 37. Musttőtike. 38. Hájtartó. Kisfalud.

A Sajó népi halászata.

I.

A Sajó halászatának jelentősége a multban és jelenben.

A Sajó csak harmadrangú víz a magyar halászóvizek birodalmában Különösen az, ha a nála nagyobb folyóink vízfelületével mérjük össze. És mint maga a víz, azonképen annak halásza is csak harmadrangú ember a magyar halászok társadalmában. A Duna, Tisza vagy Balaton céhes halásza, vagy akár az Alsó-Körös, meg Bodrog halászgazdája, — ami a halászat méreteit illeti, — bizonyosan csak úgy félvállról váltanak vele szót, olyanformán, mint a telkesgazda a zsellérportára szorult atyafival. Annyi igaz, hogy akár a zsákmány bőségét, akár a szerszámok rendjét nézzük, ezek egyformán szegényesek a szomszédos Tiszáéhoz képest.

Mikor bejárjuk a szóbanforgó területet, azt tapasztaljuk, hogy amiként a Sajó medre a Tiszába torkolásától fölfelé haladva fokozatosan szűkül, előbb a Hernád, majd a Bódva, végül a Rima belefolyása felé, ugyanazonképen csökevényesednek el a halászszerszámok, azonképen lesz folytonfolyvást kezdetlegesebb a halászat módja is.

A Sajóba a hal a Tiszából jön fel — ez a borsodi halászok egyhangú véleménye. Úgy is van. A Sajó halászata, mint maga a hal is, nem más, mint a tiszai halászat függvénye. Mennél feljebb jutunk a Tiszától a Sajó mentén, annál inkább fogy a hal, annál inkább veszít a halfogás önálló

foglalkozás jellegéből. Bánrévén felül rendes halászemberre már nem is akadni.

Ha gazdasági szemmel nézve nincs is nagy jelentősége a Sajó halászatának, régészeti, vagy néprajzi szempontból mégis igen becses adatokat nyújt a tudomány számára. Éppen ezért — Dr. Bátky Zsigmond Néprajzi Múzeumi igazgató úr megbízásából és anyagi támogatásával — rendszeresen gyüjtöttem a helyszínen a Sajó-halászat adatait. Ezideig a következő községek népi halászatát figyeltem meg:

Bánréve, Sajópüspöki, Sajónémeti, Sajókazinc, Barcika, Sajókaza, Sajószentpéter, Sajóecseg, Sajókeresztúr, Miskolc, Felsőzsolca, Ónod, Girincs, Sajóörös, Sajószöged.

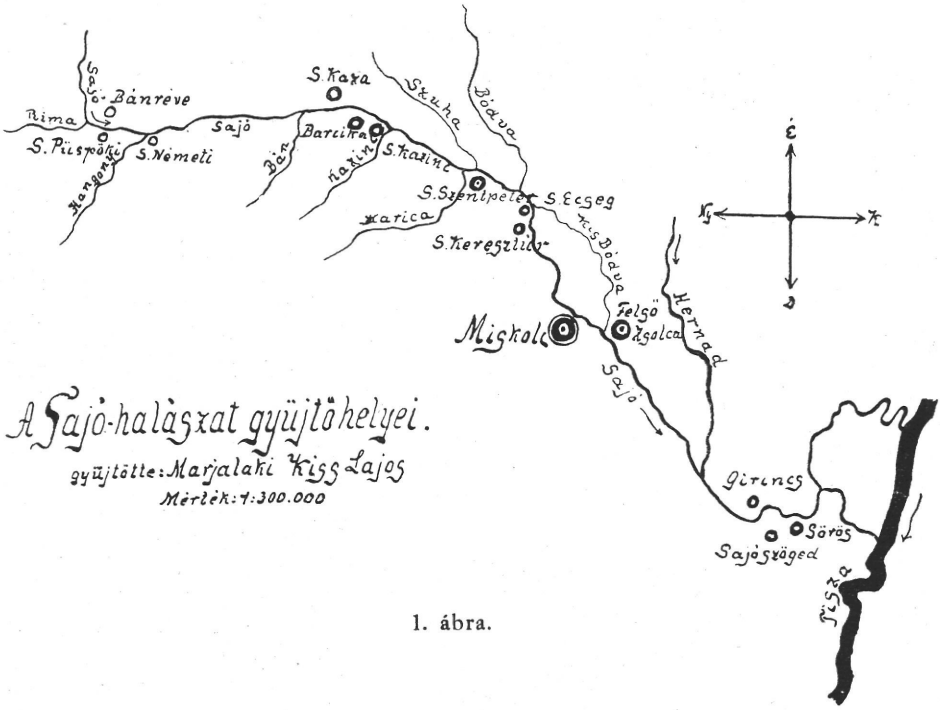

1. ábra.

A Sajó halászatát a Rima belefolyásától kezdve egészen a Tiszába torkolásáig minden 5—10 km-es szakaszon megfigyeltem. Egy tucat községben kerestem fel az öreg bennszülöttt halászokat. Sok esetben halászgatás közben kaptam őket, amint a csempelyt példátlan türelemmel meregették az üres vízbe. Ott a víz partján egy-két pakli dohány elfüstölgetése, no meg egy-két pohár szeszes ital kortyintgatása közben hamar megoldódott a nyelvük. Ráadásul egy pár barátságos, elismerő szót is kaptak tőlem, amire elmondtak mindent a halfogás titkaiból. Legjobban titkolóztak abban a tekintetben, hogy hol van hát a legjobb halfogó helyük, meg hogy az idén mennyi volt a zsákmány.

Minden kiszállásom alkalmával készítettem jegyzetet. Az öreg halászoktól azt igyekeztem megtudni, hogy hol halásznak, miféle halakat fognak, miket ismernek, kik a mostani s ezelőtti híres halászok, miféle szerszámaik vannak, s hogy bánnak azokkal? Vannak-e halászbabonáik, vagy

hallottak-e ilyenekről? Gyüjtésem anyagából az itt közölt vázlat nagyjából ilyenformán tagolódik:

1. Gyüjtés helye.
2. Halászóvizek és halak.
3. Halászok.
4. Szerszámok és a velük való halászat módja.
5. Zsákmány és értékesítése.
6. Egyebek. Babonák, stb.

II.

A gyüjtés helyei.

1., 2. Bánréve és Sajópüspöki. Csak a Sajó ártere választja el a két falut egymástól. Halászó vízük ugyanaz. A Rima és Sajó összefolyásánál kezdődik halászó területük. Régebben felmentek a *Rimába* is. Ott sekély a meder. Kézzel és kosárral fogdosták a halat. Most a csehek miatt oda nem mehetnek. De a két folyócska egyesülésétől lefelé sincs számottevő halászat, ilyen a multban sem volt, amikor még a gömöri papírgyár szennye nem mérgezte meg a vizet, mint most. (Ma már csak néhány öreg halász akad itt, de ezek is csak mellékfoglalkozásként űzik a halászatot.). A *Sajón* kívül a kastély alatt van egy tó Bánrévén, abban *csuka* is akad.

Halak közül: *harcsa, csuka, márna* és *balint* van több, *csík* elvétve, *rák* gyakrabban akad, de nem fogják. *Vidra* is van. A Sajóban 3—4 kg-os hal már ritka. 1930 júliusában egy 14 és egy 13 kg-os harcsát fogtak horoggal, de ez már esemény volt. Halászszerszámjuk csak háromféle van: háló, húzóháló, és horog.

Háló: ez itt a csempely neve. Igaz, hogy az egyik öreg halász *emelő-hálónak* is mondja, egy másik meg *rudas hálónak*. Ez egyébként nem más, mint a 4 kávás merítőháló. A kávát mogyorófából csinálják. A fűzfa könnyen törik. Legjobb lenne szerintük a „veresgyűrű", de nem jutnak hozzá. A rúdja nem valami hosszú fenyőrúd. A *húzó*, vagy *vonóháló* kb. 20 méter hosszú. Két karóra van erősítve, lábalják vele a vizet. Vagy hat húzást végignéztem. Ez alatt zsákmány nem akadt bele, csak egy apró halacska, azt is visszadobták a Sajóba. Ellenben egy gyerekfej nagyságú követ húztak ki egyikszer. Ezt nem vissza, hanem a partra vetették ki. Hal ritkán téved a hálóba, ellenben gallyak, kövek mindig sűrűn szaggatják. Panaszkodnak is eleget a háló rongálódására. Ugyanezzel a fajta hálóval, ha rövidebb, a bokrot is körülfogják, aztán megrázzák.

Csak bolti *horog* van használatban. E három szerszámon kívül egyebük nincs. Varsa, szigony nincs.

A Sajóban sok a *csurgó*. (Sekély víz, de gyorsabb folyású.). A csurgóba csak akkor megy a hal, mikor *nyeriszkedik* (nyeriszkedik: ívik, ikrázik). Embereim azt állítják, hogy az öregek csak úgy mondták: „áprilisban már nyeriszkedik a hal." Halászbabonáról nem tudnak. De úgy tartják, hogy esőben, és ha árad, zavaros a víz, olyankor jobb halászni.

3. Sajónémeti. A falu mellett viszi le a *Hangony* az ózdi kohó szennyvizét a Sajóba. Ebben a kohólében semmiféle viziállat meg nem élhet. De még a Sajó vizét is hosszú szakaszon megrontja. Egy-két alkalmi halász szerint a falu közelében alig van hal. Csak *emelő hálóval, közhálóval* és bolti *horoggal* halásznak. Varsájuk nincs.

4—5—6. Barcika. Sajókazinc. Sajókaza. Az első kettő a Sajó jobb partján fekszik, az utóbbi pedig a tulsó parton, velük átellenben. Mind a három falu halászterülete nagyjában ugyanaz. Halászóvizük a *Sajó*, s ezenkívül: *Hótt-Sajó* kettő, egyik a kállai (Szuhakálló) oldalon, másik a barcikai határban; *Sóstó* (Szuhakálló felé); *Iványi-tó*, vagy más néven *Czigány bacsó gödri* s Barcikán a *Töltésárok*. Aránylag legtöbb a hal a Sóstóban, itt ponty is

akad. Ez nem apad ki soha, ámbár tulajdonképen a Sajó néhány holdnyi holt medre, de alulról, a kavicsrétegből források táplálják. Az Iványi-tóban csík, csuka, kárász tanyázik. A Töltésárokban ma már csak béka kuruttyol. A Sajóba ezen a szakaszon csörgedezik bele a *Bán-patak*, a *Tardonai* vagy *Kazinci-patak*. Ezekben sok a rák és az utóbbiban legfeljebb félkilós hal is kerülközik.

Halak: Vagy 12 féle halat fognak. Ezek: harcsa, csuka, kárász, ponty, kecsege, keszeg, balint, márna, pisztráng, paduc, compó, sügér. Rák főleg a patakokban van. Harcsa csak a mélygödrökben lappang. Nagy Géza, az öreg halász, a mult évben csak egy hat kilósat fogott. A legnagyobb, amit ő 1914-ben zsákmányull ejtett, 35 kilós volt. Ma is büszke rá. Mások azonban fogtak félmázsásat is. Azt állítja, hogy 1929-ben csempelyével egy 3 méter hosszú harcsát emelt meg, az persze lesiklott a hálóról. Még örült, hogy a hálóját meg őt el nem vitte. Csukából a Sajóban egy 5 kilogrammosat is fogott. De a csuka inkább a Sóstóban lakik. Rendszerint balint, meg paduc akad legtöbb a hálóba. Kecsege áradás után került a hálóba már egypárszor, de csak félkilós példányok. Pisztrángra évek telnek el, míg rátalálnak véletlenül. 1929-ben Sajókazánál fogtak egyet közhálóval, 20 cm hosszú, pirospettyes példány volt.

Barcikán egyetlen halász éldegél, Nagy Géza, aki a szomszédos Sajókazán született. Apja, Nagy József, szintén halász volt. Kizárólag halászattal foglalkozik s e foglalkozást mintegy harminc éve űzi, de vajmi kevés szerencsével. Olykor-olykor elmegy fát vágni, sőt néha beáll kepésnek is. Tőle és Pintér Istvántól szereztem értesüléseimet. Nagy Géza jobbára csempelyelyel, Pintér meg horoggal dolgozik, de egyéb szerszámmal is kísérleteznek. Rajtuk kívül van még ott vagy féltucat halász, akik szabad idejükben próbálkoznak a halfogással.

Halászszerszámok a következők:

a) *Csempely*. (Egyesek *teszi-vesz*inek is hívják, de csempely a közhasználatú neve.). A halászok maguk kötik. A káváját N. G. *veresgyűrűből* csinálja, ez nem törik, inkább gúzsnak válik. A mogyorófát kávának nem szereti, bár könnyebb, de könnyen törik. Fűzfát sohasem használ, nincs kedvére való vessző. Csempelyének rúdja négy és félméter hosszú. Minél hosszabb a rúd, annál nehezebb emelgetni. Télen a léken át szintén csempellyel halászik. Ilyenkor 6—8 ember 50 lyukat is vág. Egy helyen nagyobb léket vágnak, ezen bebocsátják a csempelyt és a halat arra zavarják.

b) *Kétköz*. Ketten szoktak vele halászni.

c) *Bokrászó háló* is van.

d—e) *Varsa* elvétve akad. *Vesszővarsájuk* és *hálóvarsájuk* egytölcséres. Vesszővarsájukat a vidra már sokszor kirágta. Könnyen belemegy, de nyomban ki kellene húzni, különben kiszabadul.

f) *Csíkkas*. Régen volt s a kállai réten fogták vele a csíkot. Csík ma is volna, de nem bajlódnak a fogásával.

g) *Tapogatójuk* igen ősi formájú. Fűzfavesszőből csinálják.

h) *Horog*. Régen maguk csinálták a harcsahorgot, szakállas horog volt a neve. Ma a boltban veszik. Pintér István ugyan maga készített egy nagy háromágú horgot. Két acélsodronyt összehajtott s ehhez egy harmadikat forrasztott. A horog szakája meredeken csapott. Félmázsás harcsának szánta, de egy mázsát is megbírna, azonban pár évi használata alatt még egy sem kapta be.

i) *Szigony*. Négyágú szigonyt csináltattak a helybeli kovácccsal. A Sóstón próbálkoztak vele, de sikertelenül.

A Sajóban itt is sok a *csurgó*. Ilyen helyet *nyerisztel* a hal. Nagy Géza áprilisban mindig így hallotta az apjától:

„Most lehet halat fogni, mert nyerisztel." (Sajókaza.)

Halászbabonáról nem hallottak. De azt tapasztalásból tudják, hogy a zavarosban jobban lehet halászni, ott könnyebben akad hal a hálóba.

Éjjeli halászat. Nagy Géza éjjel lámpával odavilágít az öblökbe s kihányja a halat a partra. Úgy véli: „Éjszaka jobban lehet halat fogni, mert akkor jobban csavarog a hal is".

7. *Sajószentpéter.* Ide tízszer is kiszállottam, mert itt találtam meg nemcsak a Sajómentének, de valószínűleg egész Magyarországnak legöregebb élő halászát. Itt élt ugyanis id. *B. Ambruzs József* öreg halász, aki 1832-ben született, így tehát az idén a 99-ik esztendejét taposta. Időközben 1931-ben egyheti gyengélkedés után meghalt. Amit tőle hallottam, azt még a fia, Péter, aztán Oláh József 60 éves, Pál József 60 éves és más középkorú szentpéteri halász adataival egészítettem ki, és ezek dicse-

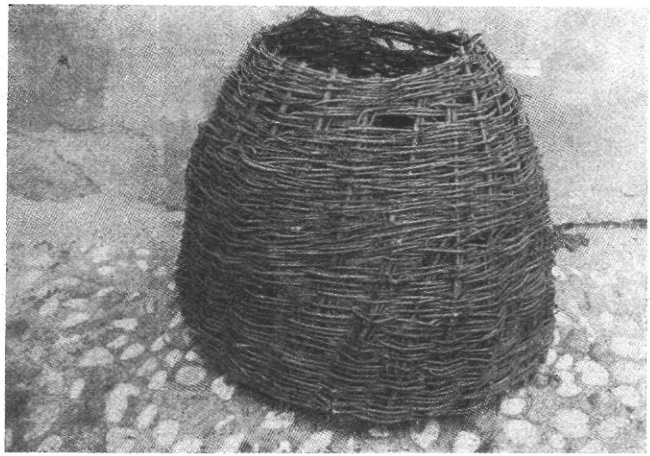

2. ábra. Tapogató, Sajókaza.

kedve mondták, hogy valamennyien id. Ambruzstól tanulták el a halászat fogásait. Őt tartották mesterüknek és fejüknek s vele halásztak, ki 20—30, vagy 40 esztendőn keresztül.

Halászó vizek: Főhalászó víz a *Sajó* és a *Bódva* torkolata. Ezenkívűl a *Szuha, Veres Jankó* (Holt Sajó-ág) jó rákászó hely, a Sajó-Bódva-köz tócsáiban meg csíkot fognak.

Halászok: Id. B. Ambruzs József most a nyár elején 99 éves korában halt el s e hosszú, szép életből közel 9 évtizeden keresztül halászgatott. Tudományát az apjától tanulta, aki szintén törzsökös sajószentpéteri halász volt. Id. Ambruzs József foglalkozása egész életében a halászat és a gatkötés volt. Az idén már jobban szeretett feküdni, de tavaly s azelőtt inkább lócán ülve, nyáron át pedig a Sajó partján tanyázgatva találtam. 1929 nyarán még sűrűn fürdött a Sajóban. Mondta pedig a menye: „Ne menjen a vízbe atyus, mert beleful!" A cimborái azt tartották róla, hogy ha bele is akarna fulni a Sajóba, akkor sem tudna, mert a víz felvetné őkelmét. Egyetlen fogyatkozása volt pár év óta, hogy kissé nagyott hallott, ellenben jól és szívesen beszélt.

Elmondta, hogy 10 éves lehetett, mikor halászgatni kezdett. Az apja, öreg Ambruzs József csinált neki egy kis csempelyt (4 kávás merítőhálót).

Nem egyhamar történt, hogy az első halat megfoghatta vele. Akkor is azt mondta neki az öreg: „Bolond volt az a hal fiam, hogy te megfoghattad!" Ahogy aztán növekedett, mindinkább befogta az apja a cimborák közé. 24 éves korától kezdve a halászat lett a kenyere s az maradt késő vénségéig. Csak néhány esztendeje mult, hogy Péter nevű vasutas fia tartja.

Atyján kívül még Szendrei Istvántól tanult halászni. Ezek 1800 táján születtek. Jó halászoknak mondja az ő gyermekkorában élt Farkas Jánost, Ambruzs Mihályt és Királyi Andrást. Mostani öregebb halászok: Oláh József és Veres András. Ezenkívül mindig volt Sajószentpéteren egy-két tucat alkalmi halász, de ezeknek a tudományáról nem volt jó véleménye.

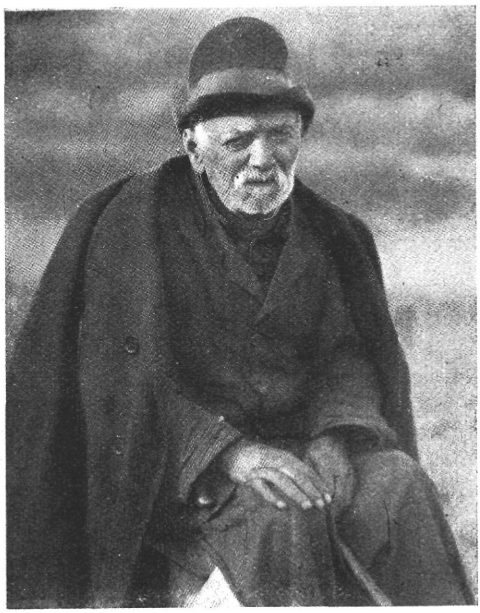

3. ábra. Id. B. Ambruzs József öreghalász.

Halak: Egy tucat fajta hal szokott a hálóba, vagy a horogra kerülni: Harcsa, csuka, kárász, ponty, kecsege, márna, balint, sügér, pirosszárnyú, keszeg, őnhal, compó, furkó, vagy orsóhal, lepényhal, durbincs, pisztráng, csík.

A *csuka* gyakori hal, már 5—6 kg-ost is fogtak, de sokszor keresztül megy a hálón. A *harcsa* nem gyakori, de legkiadósabb hal volt a Sajóban. De mióta az ónodi kohó vize annyira beszennyezi a Sajót, azóta inkább a Bódvába tér be. Ott fogott 1928-ban négy halászcimbora bokrászó hálóval egy 38 kg-os példányt. 1860-ban — mesélte Ambruzs József — ugyancsak a kis Bódva-folyóban hat jókora harcsa került egyetlen húzásra a kétközbe, melyet mezítláb húzgáltak a vízben. A *márna* sem ritka. Apró arany (sárga) pénze van. Régente 8 kg-ost is fogtak, ma 4—5 kg-osnál nagyobb nem igen akadt belőle. Ismerni kell a természetét, különben az új hálót is kifúrja. Nem oldalt menekül, hanem felszökik és beüt a hálóba. Olyat üt rá, hogy a csempely 4 káváját is összeráncja. Ilyenkor lefelé kell nyomni a hálót, hogy a márna a kavicsba üsse az orrát, mely olyan hegyes mint az ár. Ha a köves fenékbe beleütötte, azután csendben marad, ki lehet emelni. A *balint* ragadozó, vastagszájú, nagypénzű, mint a potyka. Egy-kétkilós a nagyja. Egyformán gyakori a márnával. A *sügér*, bár ne volna. Kicsi, nyálkás hal. Úgy jön belőle a nyálka, hogy az ember útálja. A váladéka beleragad a hálóba. *Potyka* kevés kerül. Ez erős természetű hal. Olyanra meghízik, mint egy kisgyerek. Azért 5 kilósnál nagyobb, ezen a tájon ritkaság. Ha érzi, hogy szorul, igen nagyot ugrik. *Pirosszárnyú keszeg* is van. (*Veresszárnyúnak* is hívják). *Őnhal.* 5—6 kg-os példány is akad. Nyáron jön fel a Tiszából. Itt rendes hálóval fogják. A *compó.* Alakra a potykához hasonlít, de csak félkg-ost fognak. Igaz, hogy finom hal. A *kárász* aprópénzű hal, nincs becse. *Furkó,* vagy *orsóhal.* Ritka. (Másutt *kősüllő* a neve). Farka felé vékonyodik, nincs bajusza, szúrós a pénze. *Lepényhal,* igen lapos, fehérhúsú, félkilós halacska. *Durbincs.* Hamis kis hal. *Kecsege.* Nem tanyázik itt. Ritkán, akkor is

csak áradáskor jön fel a Tiszából. Id. Ambruzs József már jó ideje halászott, midőn egyszer víz apadtával csempelyébe került egy kecsege. „Ki se akartam venni a hálóból, hogy mi a fene a? Nem láttam még olyat. A szája a nyakán vót! Gondoltam, miféle Isten teremtése a!" *Pisztráng.* Gömörből, vagy a Hámori-tóból tévedhet ide. Ma gyakoribb. Az öreg egyet fogott életében. 1930 júliusban a vizimalomnál, Veress András hármat fogott, de kicsik voltak. *Rák* a Jankóban és a Szuhában van több. *Csík* csak a mocsolyákban lakik. Régen igen sok volt.

Halászszerszámok és a halászat módja.

A *cégét* és *vészt* még névről sem ismerik, sem ehhez hasonló dologról nem tudnak. Sajószentpéteren a halászok a következő szerszámokkal dolgoztak:

4. ábra. Csempely, Sajószentpéter.

a) *Csempely.* Ez a neve a négykávás merítőnek, vagy ághegyhálónak. Két félíves kávája 2—2, összesen 4 vesszőből van összeszerkesztve. Legjobb volt hozzá a *cinige fűzfa* ága, de mivel most már ilyen alig akad, bármiféle fűzfa megteszi. A hozzávaló rúd fenyőrúd, 3 ölesig. Az öreg halász inkább rövidebbre hagyja, mert azt könnyebb emelgetni. Id. Ambruzs szerint az ő nagyapja még hatöles rúddal halászott. (!?). Ő maga a rúd alá *szolgafát* nem vitt magával, hanem baltával vágott két fűzfa dorongot, azokat X alakban szúrta le a földbe s kellő magasságban gúzzsal körülhurkolta. Ha nem volt elég magas, mégegyszer körülcsavarta a gúzst. A csempelyen van *karikás ideg* is. Magát a *hálót* kenderfonalból kötik, amihez a fonalat az asszony fonta meg kenderből. A fonalat ma már inkább a boltból veszik, de maga a halász köti meg. A hálón úgy 3—4 cm-es *szemeket* hagynak.

b) *Kaparó.* Ősszel kaparóhálóval halásznak. (Hideg vízben ugyanis, vagy ha a víz apad, a hal a víz közepe felé húzódik.). Ennek a rúdja a két ölet is meghaladja, az *öbli* kb. 1 és fél m. Részei: A *káva,* két vesszőből toldják össze s ívalakú. Legjobb hozzá a cinige-fűzfa. Hogy a háló és a káva egyformán jöjjön ki a vízből, két *vezérzsinór* tartja. Más az *ideg,* mely körülér a hálóban. A háló *csúcsa* szabad, nincs rajta kolonc. A hálószem 1½—2 cm

nagyságú. Ezt a hálót a partról tartja és a mederből maga felé húzgálja a halász.

c) *Bokrászó.* Ennek a hálója a kaparóéval azonos, csak a nyelet cserélik fel egy rövid (1½ méter) erős kétágú fával. Részei: *káva, nyakló* mad=

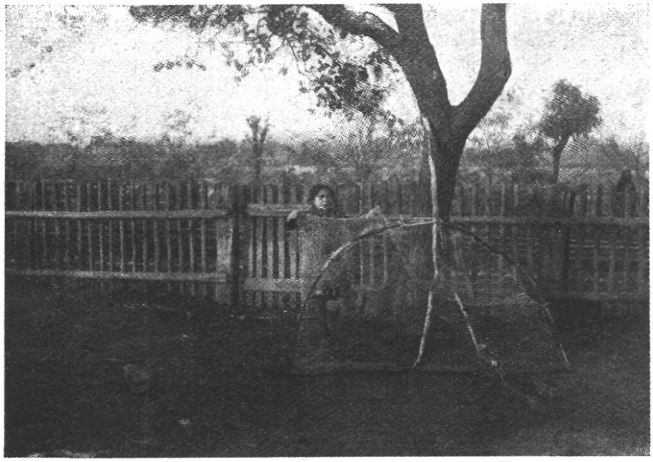

5. ábra. Bokrászó, Sajószentpéter.

zagból, *zsinór* és *ideg.* A *rúd,* vagyis a kétágú fa a nyaklóban szabadon mozog a káva mellett. Az ívalakú kávát alul erős zsineg köti össze, ehhez

6. ábra. Kaparó, Sajószentpéter.

van kötve a kétágú fa. A bokrászóval a partoldalban mezítláb halásznak, míg nem igen hideg a víz. Ősszel kaparóval a partról, télen *örvössel* a jégről halásznak.

d) *Közháló* vagy *kétköz*. Van 6, 12 és 24 öles, kivételesen 4 öles is. Ezzel két cimbora is boldogul, de mély vízben 4 ember kell hozzá. A 6 és 12 öleshez 4, a 24 öleshez 8 ember szükséges. Kőnehezéket nem tesznek a közhálóra, csak ólomsúlyokat. Abból is baj ha sok van, mert mindenféle követ összeszed a folyóban. A halászbérlő mostanában hetenként kétszer is meghúzza egy igen nagy (vagy 40 öles) közhálóval a Sajót. A közhálót rövidebbre, 20 ölre alakították, hogy nagyobb legyen az *öbli*.

e) *Szák*. Így hívják itt az ú. n. farkashálót. Id. A. J. szerint ezzel volt a legszebb halászat. Hosszú nyéllel csónakról halásztak vele. A szák nagyobb volt a bokrászónál, és a végén kőfarka volt. Halászás közben négy ember állt a csónakban, melyet közülök kettő rúddal tolt.

f) *Hálóvarsa*. Három *versikéje* fokozatosan szűkebb. Úgy mondják, hogy háromféle halnak van helye benne. A versikék ki vannak kötve (rögzítve). Áradáskor és apadáskor használják, mikor a víz elhúzódik. Ilyenkor

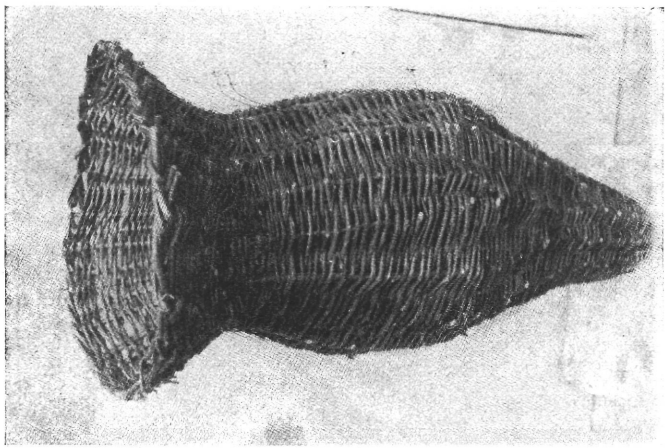

7. ábra. Csíkkas. Sajószentpéter.

a kiöntések szűk lefolyásaiban (tehát *fok*okban) állítják be. Szárnyul, terelőül két csempely szolgál. (Lényegileg azonos a Herman Ottó *miskolci vész*-ével!) *Vesszővarsával* nem halásznak.

g) *Csíkkas*. A csíkot csíkkassal, vagy csíkvarsával fogják. Ezt maguk kötik fűzfából. Ambruzs Péter kettőt is megköt egy nap. Az öreg Ambruzs sokkal lassabban dolgozott. A kaskötéshez egy deszkát kifurkálnak, abba dugják a kávák végit. Részei: felül van a *tányérja*, aztán a *nyaka*, ezen belül a *versikéje* (tölcsére), alján a *dugó* csátéból vagy szalmából. Télen kerek lyukat vágnak a jégen, s a lyukba 4 kast (legfeljebb 6-ot) helyeznek, úgyhogy tányérjaik egymással szembe néznek. Fagyás ellen a lékre botokat, arra gallyakat s erre csátét, vagy szalmát tesznek. Rá jó vastagon havat hánynak. A lyukat nemcsak a természet, hanem az emberek (tolvajok) ellen is védeni kell. A hódomb úgy néz ki, mint egy bucka. Mikor ezt jól elrendezik, háttal menve, elseprik a havat.

A csík szárazság idején a híg sárba, egy-egy kis gödörbe húzódik. Id. Ambruzs már lapáttal is csíkászott. Egy kis gödröt kapart a mocsolyába s a csík abba gyűlt. Lapáttal hányta ki belőle. Mikor csíkászni mentek, *kantát* is vittek magukkal. (Cserépkanta volt, egyébre is használták.). Nagy hidegek idején a csík mind kifagyott. 1929 február elején ifj. A. P. végig-

járta a csíkászó helyeket. Egy hét mulva a víz fenékig befagyott (1929 február 11-én — 30 C° hideg volt) s teljesen kipusztult a csík. Tavaszi jégolvadáskor 4—5 kg-os potykákat is találtak a jég közé befagyva. 1929 nyár végén ismét figyelte a mocsolyákat, de csíkot nem, csak *bügér halat* talált ott. A következő évben, 1930-ban ismét elszaporodott a csík. Ezelőtt vagy 30 évvel Lukács Pál kerülő volt a legjobb csíkász. Id. Ambruzs József fiatalabb korában (1860—1870 körül) csíkot is fogott. Csak olyan „tókban" találkozott, amikbe olyankor ment a víz, mikor nagy volt a Sajó. Ilyen helyen *nád* és *komócsin* közt szeret tanyázni. Egy-egy kasban néha 2 liter csík is volt. Káposztával ették. A girincit ki kellett rántani az ember szájából.

h) *Rácsa.* Kerek drótabroncs tartja össze. Csalétkül békát nyúznak, vagy májat tesznek a rácsába. A rákászat különben mindig jelentéktelen volt.

i) *Horog.* Ma már bolti horgot használnak. Egy hosszabb madzagra 20—24 kettős horgot is akasztanak. Ez a *fenékhorog.* Este bedobják a folyóba, egy ághoz kikötik a végét, reggel pedig kihúzzák a zsákmánnyal együtt. Csalinak kishalat, gilisztát akasztanak rá. Ezelőtt Kis Feri nevű kovács csinálta a horgot, *kaszaoromból.* Részei: *pedző,* puhafából, zsinóron, *ólom-* és *toll* (libatoll), szorítónak a pedzőhöz.

j) *Örvös.* Télen jég alól halásznak vele. Tulajdonkép csempely, abból alakítják át. A kávák közt 4—5 szál madzagot feszítenek ki, aztán *beablakolják.* Ha a hal a csempelybe megy, az *érző madzag,* az *érző zsinór* útján azonnal jelzi. Erre a halász az örvöst felrántja. A hal befelé menekül és így biztosan a háló öbliben marad. Az örvöst 4 m mély vízbe is beleeresztik, mert télen a víz alján megy a hal. Örvösből legalább 5 kell, hogy átérje a folyót. Mindegyikhez kell egy halász, s ugyanannyi hajtó. A halászok előtt vagy 3 m-re van a kisebb *lék.* Az emberek közül többen *„lyukalnak"*, a többi megy utánok *„botlólni"*.

k) *Tapogató.* Id. A. J. szerint tapogató volt azelőtt, de nem magyar embernek, csak cigánynak! (Valószínűleg van ebben a mondásban egy kis halászbüszkeség, mert a Sajó mentén ma is tapogatóval dolgozik a magyar halászok legalsó osztálya).

l) *Vidrafogó.* Tóth József halásznak van vidrafogója vasból. Olyan nagy, mint egy karszék. Fogott is már vele. A Sajóban vidra szép számmal és minden szakaszon tanyázik. Néhol vesszővarsával is fogtak már. A halászok arról veszik észre a vidra jelenlétét, hogy sok halnak csak a fejét találják meg.

m) *Csáklya.* Mikor jég alól halásznak, hátrább vasas csáklyával zörögnek. Van egy és kétágú csáklya. Áradáskor a vízből a fa kihalászására használnak egy kétágú csáklyát, mely a kos szarvához hasonlít.

n) *Csónak,* vagy *hajó.* Most már, mióta a halászat lehanyatlott, csónakról nem halásznak. Id. Ambruzs József idejében szerettek csónakról szákkal (farkashálóval) halászni. Az 1860-as évektől kezdve évtizedeken át egy nagyobb, tölgyfából kivájt csónakjuk volt. Könnyen belefértek négyen. Azelőtt topolyafából csináltatott egyet az apja 1846—48 táján. Ő akkor 14 éves volt, mikor Balázs nevű molnárgazda a legényeivel faragtatta. Ez jóval kisebb volt, de abba is bele kellett férni 4 embernek, mert háromnak nem lehet szákkal halászni. Szűk is volt, rossz is volt a topolyafa csónak. Alul egy méter széles lehetett, felfelé szélesedett valamivel, halrekesz nem volt benne. A halat az aljára hányták. Ha nagy volt, kötéllel az ülődeszkához kötötték. Halászat közben nem ültek, hanem mind a négyen állva dolgoztak, kettő rúddal, kettő a szákkal. A topolyafacsónakba a víz hamar beleszivárgott. Csepűvel-mivel raktuk meg — mondja A. —, mikor el akartunk menni vele. Mégis egy embernek minden sűrűn hányni kellett belőle a vizet.

A hajót két rudas felhajtotta a barcikai malomig. Felfelé menet sohasem halásztak. Lefelé az egyik rudas a hajó elején, a másik a hajó végén állott. A szákot két ember tartotta, egyszerre kellett emelni.

Egy ízben (1870 körül történt) egy igen nagy harcsát fogtak a szákkal. A kopoltyúján kötelet húztak át, és az egyik ülésdeszkára hurkolták. „A borjútinónak nincs nagyobb szarva, mint annak a halnak volt. De mája is akkora volt, hogy sok malacnak nincsen olyan nagy. A csáklyával kellett ütni, hogy fel ne borítsa a csónakot". Ennek a harcsának a *pukkantója* ma is megvan. Körülbelül 15 cm hosszú kétrekeszű tok, olyan mint a bőr és meg van feketedve. Borotva tartónak használta az öreg mintegy 60 év óta.

o) *Tutajról* is halásztak.

p) *Szigony*. Erről nem tudják, hogy valaki halászott volna vele.

Csalétekül használnak: gilisztát, békát, csirkebelet, májat, apróhalat (8—10 dekásakig) és lótetűt.

Hálókötés. A halászok maguk kötik a hálót. Leginkább 65—80 szemes csempelyt kötnek. Magát a csempely kötött részét hálónak mondják. A kötése megtart egy hétig.

Sajószentpéteren 23 halászbérlő dolgozik csempellyel. Nekik nem szabad közhálóval halászni, azzal a főbérlő szedi ki a halat. Panaszkodnak is rá, hogy mióta a nagy közhálóval kifogdossa a halat, azóta „csak a tiszta vizet szürkéljük". Pedig a 23 albérlő évi 6 kiló hallal, vagy 12 pengővel adózik. Rajtuk kívül ugyanannyi sporthorgász is szórakozik a Sajóban halfogással. Elég sok az orvhalász is. Még a cigányok is szeretnek a vízpartján őgyelegni. A becsületes bérfizető albérlőknek nemcsak a bérlőre, hanem a Sajóra is panaszuk van. A háló hamar rongálódik, ha sebes a víz, nem képes az ember a hálót tartani. A kavics rettenetesen szeli a hálószemeket, a káva is agyonra törik. A halászélet nem gyöngyélet ma a Sajó partján.

Egyéb halászdolgok, halászkifejezések. Id. A. J. úgy tapasztalta, hogy a hal nem mind egyformán *nyerisztel* (ívik). De nyáron nem szokott, ilyenkor már csak meghúzódnak. Azért mondják, hogy nyerisztel, hogy lerakja a *haltojást*, (az ikra szót nem használják). Így aztán nem pusztul ki. Azt a szót, hogy ívik, vagy ikrázik, régen nem mondták. Azelőtt nem volt halászati tilalom ívás idején sem. Ilyenkor a hal a *csurgókon* (sekélyvízű hely) van, máskor nem megy oda. Mikor nyerisztel, valósággal meg van bolondulva, míg a tojást le nem rakja. A sort a csuka kezdi meg február végén, a márna később szokott, de van olyan hal, amelyik júniusra hagyja. A haltojás sem mind egyforma. Némelyik olyan apró, hogy a sűrű szitán is átmenne. Legtöbb a harcsában, csukában van.

A *hal* szokásait is kiismerte. A hal *pocskol, bakfittyezik, buggyot ereget, örvényt csap*. „Ahogy elkezdtük a kétközzel, *bakfittyezett* előttünk a hal". A vízből buggyot ereget fel. Az apjával halásztak egyszer. „Vigyázz, fiam, — mondta —, ha buggyot ereszt a hajó végénél, csak szólj nekem. Egyszer azt mondom: Édesapám, de nagy *buggy* jöt fel a hajó faránál. Üssék oda csak! — Hát majd földöntötte a hajót egy nagy harcsa, mert alánk szaladt. Olyan nagy volt, hogy most már hírül sem lehet látni az olyat. Máskor „... egy *juhszalag* nyúlt le a parton egy fűzfánál. Oda nézek, hát egy nagy harcsa volt ott. — Vessetek neki, fiaim, — szólt az apám. — Pap Andrásnak hívták a cimborámat. Neki vetettünk, hát olyan nagy *örvényt csapott* a szákban. „A Bódvából hatot *csaptunk* ki egyszerre, ott van egy *teber*, abból fogtuk".

Halászbabonáról nem tud. Halbolondítást (méreggel) hírül sem hallott. Annyit tud, hogy a régiek azt tartották, hogyha a *kecsege* feljön a Sajón, szűk esztendő, rossz világ lesz utánna.

Halásznótáik nem voltak, ha mulattak, a rendes nótákat dalolták.

Halászcimborák. Ez volt a halásztársak neve. Céh, vagy halászbanda nem volt, hanem a cimborák az öreg halászra hallgattak.

Osztozás. Amit fogtak, azon megosztoztak. Fonttal nem mérték a halat, csak darabszámra. A nagy halnak „ikrájával, májával felosztoztunk". Ha nagyobb volt a zsákmány, talyigán Miskolcra vitték be eladni. Előbb a piacon árulták, de a nagyja nem mindig kellett. Ami megmaradt, azt elvitték a halas zsidóhoz. Ahogy kimondták az árát, úgy fizetett a nagy halért.

8—9. Sajóecsegen és *Sajókeresztúron* nagyjában azonos a halászat módja a sajószentpéterivel. A halászat főbérlője itt 4 emberrel, *közhálóval* halásztat. Az emberek lábalják a vizet, de úsznak is közben a húzás helyéig. Az albérlők csak csempellyel dolgoznak.

10. Miskolc. Itt törzsökös halászok nincsenek már. De van helyettük vagy 400 sporthorgász és 20—30 idősebb egyszerű ember (leginkább nyugdíjas vasutas, vagy kiöregedett gyári munkás), aki csempellyel halászgat. Áradás idején ezek ellepik a Sajó partját. (Pl. 1930 nov. 11-én nagy volt a Sajó. A zavarosban az összes környéki halászok halászgattak. A kőhídról legalább 20 halászt láttam, ahogy a csempelyt merítgették, de nem nagy eredménnyel.).

Egyik egyszerűbb halász, Szücs Imre (kb. 50 éves) szerint, csak harmadmagával halászik *tapogatóval.* Persze nem a nagy Sajóban, hanem a holtágban a Fecskeszögben. Mezítláb lábol a vízbe, pedig tele van az csúnyasággal, békával, piócával, súlyommal. Tapogatója keskeny, magas, fogott már vele 5 kg-os csukát is. *Horoggal* is halászik. Horgát ő maga csinálta acélrugóból reszelővel. Tűzön melegítve hajlította meg. A szakát reszelővel alakítja. A többi halászok mind bolti horoggal halásznak.

11. Felsőzsolca. Miskolccal szemben fekszik. Igazi halász nincs a faluban. A Holt-Bódvában, nem messze a kőhídtól, van egy mélyebb mederrész, az a *Csikó-tó.* Ebből sohasem fogy ki a víz, mert alulról a homok, kavics vízrétege táplálja. A tó nem nagy, szárazság idején egy fél, vagy negyed holdnyira is összezsugorodik, de akkor is mély. Csuka és csík él benne s elég szép példányok. Nyár végén, vagy ősz elején nemcsak horoggal fogják ki, hanem kacsákat hajtanak rá s mikor ezek erősen felzavarják a vizet, a hal följön, s *kosárral* emelik ki.

12—13—14. Sajószöged, Sajóörös, Girincs. A Hernád beömlésétől kezdve a Sajó kétszer akkora folyó, mint feljebb volt. A két folyó egyesülése és a Tiszába ömlése közötti szakasz közepe táján a borsodi oldalon fekszik Sajóörös és Sajószöged, velük csaknem szemközt esik Girincs. Mind a három falu határában megfigyeltem a halászatot, de mivel a Sajó alsó, kb. 8 km. hosszú szakaszára örösi halászoktól (Szekeres Jánostól és Kákóczi Bertalantól, — akik a halászatot Bodnár Pál, Gál János, Bikki András régi híres örösi halászoktól tanulták el) szereztem adataimat s mivel ők halásszák végig az egész szakaszt, éppen azért összegezve adom mind a három falu adatait. A Sajó itt széles és elég mély folyó, egy kis *kompon* (itt *csámesz* a neve) járnak át a szekerekkel, nem úgy, mint a Hernád torkolatán felül, ahol gázlók vannak és kompra nincs szükség. A hal több, s a halászok itt már *ladikon* járnak a vízen.

Halászó-vizek:

Sajó, Maraszt (Sajószöged alatti, helyenként mély holt Sajómeder), *Tó* (egy holt folyómederrészlet Sajóörösön), *Makkosi-tó,* mely soha ki nem szárad, bár ez is holt meder.

Halak: Harcsa: Elég szép példányok vannak belőle. 1930 tavaszán egy 73 kilósat fogtak borító hálóval. Előttem egy 30 kilósat véghoroggal emeltek ki. Az örösi halászok azt mondják, hogy az ilyen nagy harcsa húsa nem jó, ők meg sem ennék. Legjobb a 8—10 kilós harcsakölyök. *Ponty.* Két-

közzel és borítóval fogják, a tóban szigonyozzák. 10 kilósig nő meg. *Márna.* 8—12 kilós a legnagyobb. *Csuka.* Főleg a tóban van. 5 kilósnál nem igen van nagyobb. *Őn.* Ez fehér hal. Őnhálójuk nincs, mert ez csak csendesebb vízbe való. *Tisza-keszeg* és *dévér-keszeg* a legszálkásabb hal, csak 3 kilósig nő meg. *Balint* és *paduc* kerül legtöbb a közhálóba. *Menyhal*ból félkilós példányok vannak. Az *orsóhal* legfeljebb egykilós. A sügér kicsi, de jó. *Süllő.* 6—8 kilós is akad, de igen ritkán. *Kecsege.* Ritka, 1 kilós a legnagyobb. *Pisztráng.* Egyáltalában nincs, nem is ismerik. *Tok.* Ritka, nem fogtak, de láttak egy nagyot az idén. *Rák* van, de nem fogják. „Rákkal nem szaktunk bajolni, nem kifizető az." *Pióca* van a tóban, horogra a harcsának viszik. *Csík.* Akad, fognak is horogra, de rendes csíkászó hely nincs. *Vidra.* Háromféle is van. Mégpedig: szürke, sárgásszürke és tiszta fekete Tőrrel nem dolgoznak, csak a vesszővarsába kerül néha. Úgy mondják, hogy a vidra két-négy kilós halnál nagyobbal nem bír.

Csalétek. Pióca a harcsának; ha erre ráismer, akkor *csík.* Ez elél a horgon egy hétig is. *Béka.* Ezt nyáron nem lehet, mert meleg a víz s így hamar megfúl. Októberben már erre megy leginkább a harcsa. Nyáron a csík járja. „Kis halra, piócára ráismer, de csíkkal ki lehet fogni."

Halászszerszámok:

a) *Szűrőháló.* Itt ez a csempely, vagy teszi-veszi neve. E két utóbbi elnevezést ismerik, de ritkán használják. Magát a hálót se sokra nézik.

b) *Mereggyű.* Ezzel merítik ki a halat

c) *Kaparó.* Van, de ritkán halásznak vele (Bokrászó, kece, bóné nincs.).

d) *Kétköz.* A partról vezetik. Megkerül bele egy mázsa hal is, egyszeri húzásra.

e) *Borító.* Ez a háló a csempelyhez hasonlít. A szomszédos Kiscsécsen lakó Lukács és Juhász nevű halászok eszelték ki vagy 30 évvel ezelőtt. Nem szűrik vele a vizet, mint a csempellyel, hanem a *csorgóba* állanak éjjel s mikor látják hogy jön a harcsa, leborítják vele. A hálónak nagy *öbli* van, az mint *prém* (slég) nyúlik le róla, a kávája is erős, *farkas fűzfából* van. Mikor a harcsa a hálónak megy, az öblibe búvik s az annyira lecsüng a hal súlya alatt, hogy ki lehet vele emelni. Vigyázni kell, hogy a kávák közt erősen feszüljön a zsinór, nehogy kibújjon alatta. Gyakran borítanak meg a borítóval vidrát is, de az mindig kisiklik belőle. Ezt a hálót csak Csécsen és a szomszédos három faluban használják, de ott is csak *íváskor* s a *porong* (homok, vagy kavicszátony) széliben a vízbe állva lehet vele dolgozni.

f) *Verse-háló,* melynek zacskója van. A tó kifolyásaiba (tehát a *fok*okba) állítják be. Mikor folyik az ág vize, egy félmázsa hal is összegyűlik a versében.

g) *Vesszőverse,* ennek *kalitkája* van. Sokszor a vidra is belemegy.

h) *Vesszőlésza,* melynek 6—8 méter hosszú csavarodása van. Csak part mentén lehet használni.

i) *Tapogatóval* is halásznak a kenderáztató tóban. Ebben ősszel a kenderáztatáskor megbódulnak a halak, de nem mind döglik meg tőle, hanem *kieszeledik* aztán.

j) *Horog* van többféle. *Egyes horoggal* a tóból csukát fognak, *ladikkal* mennek érte. Ilyet maguk is csinálnak kaszaoromból. Azért jobbnak tartják a bolti horgot. *Véghoroggal* harcsára halásznak júliusban. Ilyenkor a Sajó alsó 8 km-es szakaszán három hét alatt kb. 7—8 „tanyát vessünk". 1—2, legfeljebb 3 napig vannak egy helyen. Mikor véghoroggal végighalászszák az egész szakaszt, „megpihentessük a vizet egy pár hétig, azután megint visszajövünk rá".

1930 július 21-én és 22-én végignéztem a véghoroggal való halászatot. Sajószöged és Nagycécs között volt a halászok tanyája a Sajóparton. Este 7 óra felé élő csíkot húztak a véghorog zsinórjáról lelógó 10 harcsahorogra. A horog egyik végét a parton egy fűzfaághoz kötötték, melyen egy kolomp

lógott. A másik végére egy kőkoloncot kötöttek, bevitték csónakon a Sajóba és ott a vízbe dobták. A parton levő ágon lógó kolonc éjjel 10 órakor megszólalt. A kolompolás jelezte, hogy a harcsa bekapta az egyik horgot. A halászok erre a csónakba szállottak, de egy jó félórai vergődésbe került, míg a harcsát fel tudták emelni a csónakba. A zsákmány 30 kilós volt. A kiemelés azért ment nehezen, mert a véghorog madzagja beleakadt egy tuskóba. Az egyik cimbora fogta a madzag végét, a másik egy hosszú karót vágott a parton, úgy piszkálta ki a 3—4 m mélységben beakadt zsinórt a tuskó ágáról.

k) *Harcsavágó horog.* Ennek néhány arasz hosszú a nyele. Ezzel sértik meg a harcsát, ha horogra kerül, hogy ne fickándozzon erősen.

l) *Szigony.* 2 és 3 ágú van. Csak a tóban, különösen potykára használják. A pontyot a farkánál kell célozni: „a tóba a pontyot a farkánál szúrjuk, amúgy a pénzin elszalad".

m) *Vasmacska.* 3 ágú rendes vasmacska a véghorgok kiemelésére szolgál.

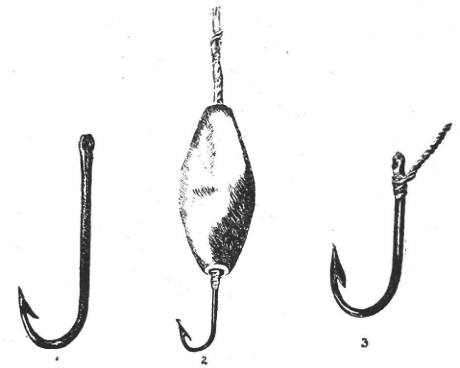

8. ábra. Horgok.

Egyéb eszközök:

Ladik. Hacsak tehetik, mindig erről halásznak, véghoroggal harcsára, egyes horoggal csukára s kétközzel. A ladik deszkából van. Tölgyfából nem csináltak, de nyárfából ezelőtt próbálkoztak vele. Ez nem jó, mert csak egy évig tart, igen hamar elrothad.

Evedző, van *mankós* és *bosztonyos.* Olyan, mint a tiszai. *Tutaj.* Nemrégiben még volt nekik. 3 vastag rudat összekötöttek, 2—3 szál deszkát tettek rá, csak állóvizen lehetett vele boldogulni.

Csámesz a komp neve. Erről is lehet halászni horoggal. *Kő* van a véghorog végén, „hogy gátba ne húzza".

Kolomp. A véghorog egyik végire akasztják, bármilyen megteszi. *Jég alól* a Sajón csak *zugokban* kétközzel halásznak. Ugyancsak közhálóval szoktak jég alól a tavakban halászni. Minden 2—3 ölre vágnak léket. Egy nagy 2 méteres léket is vágnak, „ahol a háló felvevődik".

Egyéb elnevezések. Porong: homokzátony; *padúr:* padmaly, padlan a Sajó szakadékos, meredek partján, itt van a harcsa fészke a *fatusakok* alatt. „Ahol a part padúros, oda teszik a horgot." Van *szemet* hal és *pénzes* hal. Szemet hal az, amit nem lehet eladni (kárász, keszeg).

Tanya. A partoldal egy-egy beszakadt padkáján nagy fák alatt vetnek tanyát. A tanya alatt a vízen ki van kötve a ladik, benne az evedzők, néhány kő. A ladik alján, kis vízben apró hal, csík csaléteknek, vízhányó lapát, veder, miegymás. Ha nagyon esik az eső, a ladikot a padkára emelik, és felfordítják, vagy egy közeli csőszházba húzódnak. Messze nem mennek, mert csak közelről hallják, ha a kolomp megszólal. Már pedig csak a kolomp jelzi, ha a harcsa a horogra akadt.

Ívás. Ilyenkor a hal egy vagy két csapatban a *porongra* megy, ahol *kecsély* a víz. A Sajó alsó folyásánál úgy mondják, hogy ívik. A nyerisztel szót Miskolcon alul nem ismerik, ellenben azon felül csakis a nyerisztel és nyeriszkedik járja.

Halászbabonában nem hisznek, ilyenről nem is tudnak.

A halak tulajdonságai: De az már igaz, hogy *holdújságkor* mozog legjobban a hal. Azt is tapasztalták, hogy minél csendesebb a hely, annál bátrabb a harcsa. A potyka bugyborékol. A harcsának zubbanása van, lassan megy a vízen, az apró halak ugranak előle. A márna úszik a leggyorsabban.

Titokban *maszlaggal* is halásznak. Szekeres János halász mesélte: „A maszlagot kenyérbéllel, pályinkával kevertük. Összegyúrtuk, összetörtük, aztán kis darabkákban bedobtuk a Sajóba. Lejjebb már vártuk és mereggyűvel, vagy kosárral mertük a halat. Ez volna a jó halászat. Az embernek a maszlagos hal nem árt, a hal is csak megbódul tőle." Sz. J. is evett elég maszlagos halat, de semmi baja sem lett tőle.

Marjalaki Kiss Lajos.

Kuruglya és kocsorba.

A *kuruglya*, vagy más néven *bürögle*, bizonyos parasztkemencék elmaradhatatlan, tehát jellegzetes szerszáma. (1. ábra.) Azoké a primitív parasztkemencéké t. i., amelyekben nemcsak *sütnek* (kenyeret, tepsiben húst stb.), hanem *főznek* is. (Fazekakban, kantákban ember, állat számára eleséget).

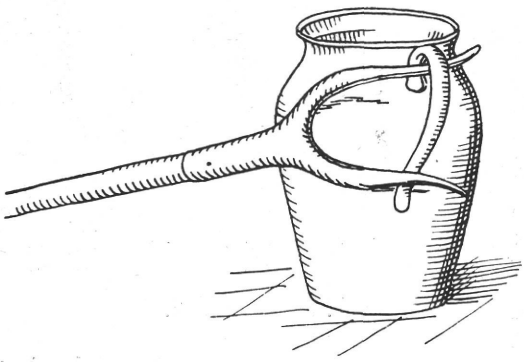

1. ábra. Kuruglya. Soproni hiencség.

A kemencék zárt tüzelők. A bennük való főzés kétségtelenül ősi konyhaművelet. Ahol tehát ez a szokás napjainkig fennmaradt, ott joggal kereshetünk kezdetleges eljárásokat és szerszámokat. Ilyen kezdetleges szerszám a kuruglya is.

Érdekes különben, hogy a kemencének ősi módon főzésre való felhasználása napjainkban újra feléledt, s az ú. n. városi kultúrával rohamosan terjed. Ma a fél világ kemencével főz, de nem a *kemencében*, hanem a *kemence tetején*. Ezt a parasztságtól eltanult új kemenceféleséget úgy hívják, hogy *takaréktűzhely*. Rohamos térhódítása az általános elszegényedéssel és a kőszéntüzeléssel magyarázható.

Hazánk a nyilt és zárt tüzelős házak, más szóval a *tűzhelyek* és *főzőkemencék* óriási birodalmának érintkező, ütköző, egymást átható területén fekszik.

Amazok általában a *germán*, emezek a *szláv* világ hagyományos népi főzés típusai. Érthető tehát, hogy a két típus vegyesen fordul elő nálunk, vagyis azokon a területeken, amelyek nyugati vagy északi szláv hatásokat kaptak, kemencés házakat, kemencés főzést találunk, míg egyebütt a tűzhelyes típus, a nyilt tűzhelyes főzés otthonos. (L.: *Ért. 1930, Bátky:* Magyar tűzhelyek és háztípusok).

Ezek a kemencék a régi házakban testes építmények, megfelelő terjedelmes belvilággal. Ebbe a mély üregbe, a kemence szája elé ragasztott keskeny padkán keresztül, a nagy és súlyos fazekakat nem lehet puszta kézzel betolni és onnan kihúzni. Ehhez alkalmatos, hosszúnyelű, kampósvégű rúd kell, amit a kanta fülébe lehet akasztani. Ez a *kuruglya*. Az 1. ábrán látunk egy villásvégű kuruglyát, s egy fazekat a sopronmegyei hienc vidékről. A kép a Mitt. d. Anthrop. Gesellschaft—Wien XXV. (1895) kötetéből

való. A szerszám német neve „Ofengabel". Látjuk, hogy a villa egyik ágát a fazék fülébe tolják, a másikat a fül tövéhez szorítják, s az edényt kissé megemelve, ügyes fogással a kemencébe csúsztatják, illetőleg onnan kihúzzák.

Kezelhetőbb az a kuruglyaforma, amelyiknek ívesen hajló ágai vannak, melyekkel az edény testét körülfoghatják. Hogy az edény az ágak közé alkalmatosan belefeküdhessen, talpa felé kissé keskenyednie kell, s részben bizonyára ez a magyarázata a hosszú és keskenyfenekű fazekaknak, melyekkel éppen az ilyen kemencés vidékeken találkozunk. Egy másik ok amiért a fazekak alul elszűkülnek az, hogy a parázs jobban körülfoghassa őket. Hegyestalpú fazekak persze tűzhelyeken is előfordulnak, mert a lángnak úgy inkább ki vannak téve. Ezzel szemben a takaréktűzhelyekre, vagy háromlábra rakott edények, amelyek tehát alulról kapják a meleget, rendesen széles, laposfenekűek.

Még jobban megfelelnek hivatásuknak azok a kuruglyák, amelyek

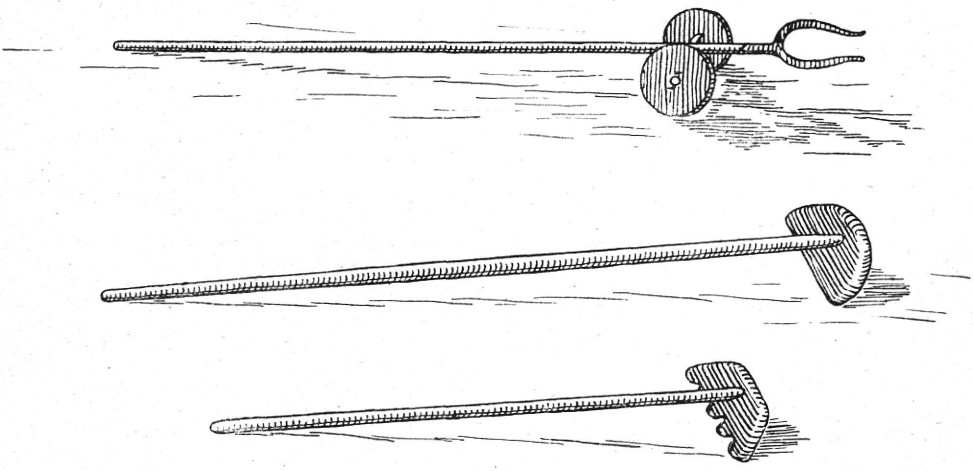

2. ábra. Kantaszekér (Vas m), szénvonó és szemtoló (Dunántúl).

gurigával vannak ellátva. Ilyent látunk a 2. ábrán, Vas megyéből. Neve „Ofenwagen".

A *kuruglyát*, vagy *büröglét* fazékemelő és toló bot vagy villa megnevezéseképen a *M. Tsz.* közlése és néprajzi leírások szerint *(Ethn. 1897, 96* és *Gönczi,* Göcsej) eddig csak Zala nyugati feléből (Hetés, Göcsej) ismerjük. De fel kell tennünk, hogy a szomszédos vidékeken is megvan. Csakugyan a *kuruglya (duruglya, korigla* stb. alakváltozatokkal) a *M. Tsz.* szerint csaknem az egész Dunántúlon járatos tájszó, de itt a *szénvonót* és cséplésnél használt *szemtolót* hívják így. (2. ábra, középső és alsó kép). Aligha kétséges, hogy *ebben az esetben* egyszerű névátvitellel van dolgunk, ami a szerszámok működésbeli hasonlósága alapján érthető is. Erre az egyébként gyakori esetre lentebb is látunk majd példát.

De éppen a szó ekkora elterjedéséből és többféle alakváltozatából azt kell következtetnünk, hogy a fazéktoló kuruglya korábban általános volt, csaknem az egész Dunántúlon, vagyis *általánosnak kellett lenni a kemencében való főzés szokásának is.*

A *kuruglya* szláv kölcsönszó a mankó, kampó jelentésű szlovén „kruklá"-ból. *(Berneker:* Etym. Wbuch"). A *bürügle* az *Etym. Sz.* szerint ismeretlen eredetű. Mi azonban azt hisszük, hogy ez is a szlovénből, az *Ofengabel*

jelentésű *burklja* szóból származik. (L.: Murko, Mitt. d. Anthr. Ges.—Wien XXXVI. [1906] 15).

A *kuruglya-bürügle* mint tárgy ma is él az osztrák szlovénség közt, (a vasmegyei vendek közt *börklä, Ért. 1927, 135),* akiknél *hagyományosan* és nem csupán *gyakorlati* tekintetekből általános a kemencefőzés, elsősorban persze télen. *(Murko: i. m.* és *Geramb: Wörter u. Sachen 1924).* Sőt jó okkal azt is fel kell tennünk, hogy a vas-soproni hiencek is tőlük vették át ezt a szokást, s az annyira vérökké vált, hogy télen még a német fűtőkályhát *(Kachelofen)* is befogják főzésre, s ehhez az *Ofenwagent* (Vas) és *Feuergabelt* (Sopron) használják. *(Bünker:* Mitt.-Wien XXV. 122).

Ha már most tudjuk, hogy a dunántúli, közelebbről a nyugati dunántúli magyarság paraszt házkultúrája szlovén hatásokkal van átszőve, bízvást elhihetjük, hogy a kuruglyát, bürüglét is a szlovénektől kaptuk, vagyis e szerint *innen kellett kapnunk a kemencésfőzés szokását, sőt innen kaphattuk az ezzel együttjáró kemencefajtát,* alkalmasint a *banyát* is, amit más alapon már korábban valószínűnek mondottunk. *(Ért. 1930, 130).*

Jóllehet, hogy az ú. n. füstösházban (dimnica) lakó szlovénség, mint mondottuk, hagyományosan kemencésfőzős nép, amit a szobatüzelős alpi németséggel szemben megkülönböztető etnikai jellegükként emelnek ki a német házbúvárlók, különösen *Geramb (i. m.),* mégis se a burklja, se a krukla, nem eredeti szláv szó.[1] Amaz a középlatin *furcula* (= villa), emez a német *krücke* (tájszóképen *krucke* = mankó) szóból származik. *(Murko és Berneker, i. m.).* Mintha úgy mutatkozna tehát, hogy ezek a német kultúrszavak és tárgyak egy-egy korábbi és eredetibb szláv szót és primitívebb tárgyat szorítottak volna ki a szlovén népkultúrából.

Amint látjuk, a magyar kuruglya-bürüglének tanulságos története van, amit ebben az esetben a kemence történetétől nem lehet különválasztani. Éppen azért érdekelne bennünket az, vajjon hol ismerik még nálunk ezt a szerszámot, mert hiszen tudjuk, hogy hazánk más részében is főznek vagy főztek kemencékben, tehát ennek alapján is azt kell feltennünk, hogy az itteni kemenceféleségek is szláv úton származtak hozzánk.

Györffy István a Nagykúnság építkezéséről szóló cikkében említi a *kantaszekeret,* „mellyel a vizes edényt szokták a kemencébe betaszítani". *(Ért. 1909. 72).* Ez a kún kantaszekér nem más, mint a hienc *Ofenwagen.* Ezen a vidéken a szerszám *Györffy* szóbeli közlése szerint újabb eredetű, de hogy honnan származott ide, nem tudja. Egyéb irodalmi adatot az Alföldről nem ismerünk ugyan, de hogy a szerszám legalább helyenként Tiszántúl egyéb vidékein is járatos lehet, nyugodtan föltehető. Hódmezővásárhely és Szeged környékén valóban ismerik, *Ébner* kollégám pedig Balmazújvároson fényképezett egyet egy öreg házban. (L. 3. ábra.) Az a kérdés már most, vajjon régi szerszám-e itt ez a kantaszekér, s ez esetben megelőzte-e a kezdetlegesebb kuruglya, tehát korai kemencefőzés, vagy sem? Megnyugtató választ, sajnos, nem tudunk rá adni. Annyi valószínűnek látszik, hogy a kuruglya ebben a kantaszekér formájában itt újabb jövevény, annál is inkább, mert ezzel a gurigás készülékkel inkább csak olyan nagyobb edényeket szoktak a kemencébe rakni, amelyekben állatoknak való eleséget főznek (vagy vizet melegítenek), amit egyébként katlanokon, bográcsfélékben végeznek. Hogy tehát emberi tápláléknak való nyers anyagokat főztek-e itt kemencékben, egyelőre nyilt kérdésnek kell hagynunk, de az alföldi kemencék dunántúli szlovén eredetéről vallott gondolatunkat *(Ért. 1930, 133)* továbbra is fenntartjuk.

[1] Hogy ez a szerszám és szokás a német népterületen hol volt, vagy hol van elterjedve, nem tudjuk. A *Wörter u. Sachen* 1929. évf.-ban (384. l.) azt látjuk, hogy a kuruglya Württembergben is előfordul. Lehet, hogy ez csak egészen helyi és újabb kölcsönzés.

Ugyanitt (124. stb.) néhány rámutatással azt mondottuk és bizonyítani is próbáltuk, hogy a palóc kemence esetleg északi szláv, végső soron orosz eredetű. A kemencefőzés orosz földön általános. A kemencevilla északi nagyorosz neve *uchvát*, déli nagyorosz neve *rogács*. *(Zelenin:* Russische Volkskunde, 2.), magyarul fogó és szarv. Azt várnók persze, hogy esetleg ezeket a neveket, vagy legalább magát a szerszámot a palócságban is könnyű szerrel megleljük. Sajnos, nem egészen így van. A palóc házzal és kemencével foglalkozó dolgozatok a kemencevillát nem említik, az ott járt kutatóknak sem tűnt fel használata, de annyit az öregek bemondása után tudnak, hogy a fazekakat kampóval húzták ki a kemencéből. Ez hát mégis a kuruglya egykori megvoltát bizonyítja, s mi azt hisszük, hogy alapos utánajárással még magát a szerszámot is meg lehetne találni. Ha ma csupán emléke él, annak az a magyarázata lehet, hogy magában a kemenee belsejében való főzés ma már háttérbe szorult, a kemenee szája elé ragasztott tűzpadkán (lengyel: nalepa) való főzés elől.

3. ábra. Kantaszekér. Balmazújváros.

A palócság keleti feléből, a Felső Tisza vidékéről és Erdélyből a kuruglyát eddig nem ismerjük. De nem is várjuk, hogy meglegyen, mert a főzésnek ez a módja errefelé nem divatozik. A *házbeli kemencék* itt úgy látszik újabb jövevények. De ezek nem önálló szervek, hanem a szabad tűzhely és kemence párosodásából keletkezett hibrid alakulatok tulajdonképen tehát kemencével ellátott tűzhelyek. A főzés a szabad tűzhelyen történik, a kemencében csak kenyeret sütnek. Kuruglyára tehát nincs szükség. Itt is vannak ugyan az udvarokban, vagy külön házikókban kemencék, de ezeket csakis kenyérsütésre használják. Más a formájuk is, mint a házbeli kemencéknek; nem hosszúkásak, hanem gömbölyűek. Piciny tűzhely is mindig kuporog mellettük, sokszor még magán a földön. (L. pl.: *Ért. 1931, Viski,* Székely tűzhelyek).

De a nyugati kemencékhez hasonlóan ezeknek a keleti kemencéknek is van egy szerszámuk, melynek legalább neve, épp úgy rámutat, ha talán nem is biztosan maguknak e kemencéknek eredetére, de legalább a kemencét ért idegen hatások forrására. Ez a szerszám a *szénvonó*, amivel a szenet, azaz a parazsat terítgetik a kemencében, vagy a pernyét húzzák ki. Ez egy hosszú rúd, végén trapéz, vagy félkorong alakú deszkadarabbal. Formája csaknem Európaszerte ugyanaz, nálunk is mindenfelé egyforma, csak a vasfejűek többfélék. Általános neve nyugaton és az Alföldön *szénvonó* (Göcsejben, s a vasi Őrségben: szamalu, szömölü, *M. Tsz.),* de keleten másképen hívják. Zemplénben *kocserhá*-nak, Szatmárban, Marosszékben és Déván *kocsorbá*-nak, Szolnok-Dobokában *kocsorvá*-nak mondják. *(M. Tsz., Ért. 1903, 214).* A moldvai csángók is ismerik a szót, de Szabófalván nem ezt, hanem a parázsfogót, csípővasat, csipért hívják *kocsorbá*-nak. *(Ért. 1931, 28).*

Íme egy újabb adat a hasonló funkciót végző, de alakilag más szerszámra való névátvitelre. Ugyanilyen eset pl. az is, mikor az osztrák szlovének a tüzifatartó vasmacskát is, meg az edénytartó vasháromlábat is egyformán *kecské*-nek *(koza)* nevezik. *(Mitt. etc.—Wien, 1906. 18).* Az eredeti név a vasmacskát illeti.

Több kocsorba adatunk egyelőre nincs, úgy hogy ezeket sem érdemes térképre tenni, holott ez volna a fontos, de annyi e szórványokból is megállapítható, hogy a szó előfordulása feltűnően összeesik keleti vagy kandallós házaink területével. *(Ért. 1930, 116. stb.).*

A *kocsorba* is szláv szó. *Berneker* szótára szerint megvan az oroszban *(kočerga)*, kisoroszban *kočerha, kučurha, koćiuha*, ez utóbbi a lengyelből), lengyelben *(koczorga, kociuba, koczuba* stb.) s jelentése *Ofenkrücke, Feuerhaken, Schaufel* stb. *Miklosich* szerint megvan az oláhban *(kočorbe)*, s *Kaindl* szerint a huculoknál is *(kuczerha — Mitt.-Wien, XXXVIII. 235; kociuba — u. o. XXVI. 170).* Az adatok az északi szlávok, közelebbről a kisoroszok felé mutatnak. Minthogy azonban a szóbanforgó országrész, különösen a kisoroszsággal szomszédos magyar vidékek kemenceféleségeit annyira sem ismerjük, mint Dunántúlét, feleslegesnek tartjuk, hogy e kérdéshez fenti kijelentésünknél bővebb reflexiókat fűzzünk. E két, látszólag jelentéktelen, de igazában fontos tűzhelyszerszámra való rámutatással csupán azt akartuk bemutatni, milyen kevéssé ismerjük még a magyar házat, s mennyi aprólékos helyi leírásra volna még szükségünk, hogy összehasonlító alapon komoly eredetvizsgáló magyarázatokkal próbálkozhassunk meg.*

Bátky Zsigmond.

Fejel (cervical).

Párna és *vánkos* szavunk szláv eredetű. Szlávoktól valók lehetnek tehát e tárgyak is. Oklevelekben már a XV. sz.-ban előfordulnak ugyan, vagyis ennél bizonnyal korábbiak, *(Okl. Sz.)*, de még mai napig sem tudták kiszorítani a nekik ma tárgyilag megfelelő régi magyar *fejel*-t. Alakváltozatai: *févaj, févajj, févalja, févaly, fial.* (M. Tsz.).[1]

Régi írásokban *(Okl. Sz.)* még nyoma van annak, hogy a *fejel* és *vánkos* különbözik egymástól. Annyi kétségtelen, hogy a *fejel* tökéletlenebb készület volt, mint a kóccal, tollal, stb. kitömött bőr, vagy vászonzacskóféle

* Így csillag alatt hozzuk fel azt, hogy a *kocsuba* helynévképen is előjön hazánkban. Aradban egy, Biharban két *Kocsuba* községünk van. *Márki* egy *Kocsuba* nevű családot említ Aradból. *(Arad m. mon.).* Mi lehetségesnek tartjuk, hogy ez a személynév és helynév összefügg egymással, s bennük a kisorosz *kocsuba* tárgynév nyomozható. Tárgynevekből az oroszban is lehetnek személynevek. Ilyenek pl. *Pereszlény, Perecseny (Perőcsény), Talaborfalva* stb. Az egyik bihari *Kocsuba* már a XV. sz. végén fennállott. *(Csánki I. 614.).* Minthogy Biharban két *Oroszit* és két *Oroszteleket* is találunk *(u. o.)*, vagyis nyilván orosz telepítvényeket, nem lehetetlen, hogy a *Kocsubák* is azok. (Erről a gondolatomról l. *Föld és Ember 1927. 120:* „Perecseny". A *zsid* példa ott téves).

[1] A kevés régi és jelenkori adatból az derül ki, hogy a *fejel*, vagy eredetibb alakjában *fejal* (= *fej* + *al*, v. ö. *derék* + *al*, *hón* + *al*, stb.) valamikor országszerte el lehetett terjedve. Ma eltűnőben van, s úgy látszik, a palóc vidékeken él leginkább. L.: *Ethn. 1911, 12.*

A *vánkos* (talán a német *Wangenküssen*-ből lett szlovén *vankuš*-ból), elsősorban nyugaton, a *párna* (eleinte úgy látszik derékalj szerepben, talán a szláv *pero* = *toll* szóból alakult tót, vagy szerb *periná*-ból), főképen keleten honos. Ha a *vánkos* csakugyan szlovén kölcsönzés, akkor érthető, hogy a szó leginkább Dunántúlon járatos, de ha a *perina* tót eredetű, akkor feltűnőnek kell mondanunk, hogy éppen a szomszédos palóc vidékeken nem tudott gyökeret verni. Szerb származása nem valószínű.

párna és vánkos, melyek alkalmasint a magas, kényelmes ágyakkal és puhább ágyneműekkel együtt honosodtak meg. Először persze az úri körökben, mert a parasztházakban még nem is olyan régen csak egyetlen ágy szokott lenni, az öregebbek számára, míg a fiatalabb családtagok, különösen, amíg a házközösség fennállott, amikor tehát több család lakott a mainál föltehetőleg tágasabb hajlékban, a földön, később padokon, kuckóban, kemence tetején háltak, sőt részben hálnak ma is.[2] Vánkos ezeknek ma sem jut, legfeljebb gúnyát gyűrnek a fejük alá. Nyárára még a lakóházból is ki kell költözniök, s az asszonynép hagyományosan a konyha földjén tér nyugovóra, s van akinek a küszöb a párnája, fejalja. *(Ért. 1909: 77).*

Mi lehetett hát a régi magyar *fejal*, mert hogy kellett ilyen, erre a célra rendelt házközbelinknek (házeszköznek, házmarhának) lenni, a név tanusítja?

Erre azt gondoljuk, a következők vezetnek rá:

Göcsejben ma is él a *fial* szó. Ez elsősorban párnát jelent, de jelenti „a tűzgyujtásnál keresztbe tett darabfát is, melyre a többit hosszában rárakják". *(M. Tsz.).*

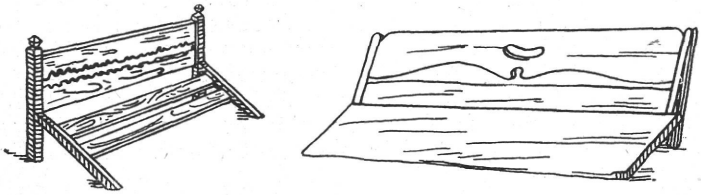

Votják és finn fejfa.

Amint látjuk, nem más ez, mint az ismeretes *vasmacska*, fából. Érthető ennek alapján, hogy egy 1494-ből való följegyzés (Eger vára leltárából) a vasmacskát (tűzi kutyát) *Thyz feal*-nak, *tűzfejalj*-nak, (tűzvánkosnak) mondja *(Okl. Sz.).* Ugyanígy a délszlávok néhol *zglavnik*-nak, *podglavač*-nak, azaz *fejalj*-nak hívják a vasmacskát, vagy az ezt helyettesítő kő-, vagy fapockot, de ugyancsak a vánkost is. *(Mitt. d. Anthrop.-Ges.-Wien, 1906: 17).*[3]

A vasmacska e szemlélet útján keletkezett tűzfejal megnevezéséből két megállapítás következik. Az egyik az, hogy a fejtámasztó fejal nevű tárgy régibb, mint a fatámasztó vasmacska, a másik és fontosabb pedig az, hogy a kettő között *formai* hasonlóság is föltehető. Azt kell tehát mondanunk, hogy a mai értelemben vett vánkost korábban, amikor az ágy még a ház földjére teregetett szalma, bőr, pokróc, stb. volt, egy, a vasmacskához hasonló aljazat, fából alkalmatosra faragott *fejal* előzte meg. Tudjuk, hogy sok primitív népnél (még a földön alvó japánoknál is) közönségesek a fából faragott fejzsámolyok, melyek sokszor — talán nem is véletlenül — éppen úgy kétfejű állatformára vannak alakítva, mint a vasmacskák. Semmi okunk sincs, hogy ilyen, persze nem állatalakos fapocok fejnyugvót fel ne tételezzünk őseinknél is, annyival inkább, mert a hortobágyi pásztorokról azt olvassuk, hogy „fűajnak egy fűajdeszkát, vagy fadarabot használnak".

[2] A karéliai finnekről írják, hogy a régi füstházban annyi „nemzedék" lakott együtt, hogy a férfi néha a ház másik sarkából vett magának feleséget, s a ház egyik oldalát a férfiak, másikát a fehérnépek részének nevezték. *(F U F 1911: 116—7).* A hevesmegyei palócoknál is említenek 40-en felüli tagból álló családokat. *(Ethn. 1898, 305)*

[3] A vasmacska rendesen párosával áll a tűzhelyen. A fentebbi leltárban is kettő szerepel.

(Ecsedi: Ért. 1913, 212). Hivatkozhatunk aztán a votjákokra, akik néhány deszkadarabból ütnek össze ilyen vánkosfélét. Neve *jyradzs pu,* szóról-szóra *fej fa. (Buschan:* „Illustr. Völkerkunde" II. 2. r. 950). Éppen úgy hívhatnák természetesen *fejal*-nak, vagy *fejalfá*-nak is. Megvan ez a rézsútostámlás favánkosféleség, melynek bizonyára sokkal egyszerűbb alakjai is voltak, teljesen hasonló kivitelben, a karéliai finneknél is, persze olyan helyeken, ahol még a földön, szalmán alusznak. *(F U F. 1911: 118).*

Ez a két, egymástól távoleső, elmaradt, rokon néptől származó adat, azt hisszük, feljogosít bennünket arra, hogy a magyar *favánkos-fejal* eredetét keleten, s talán a finn-ugor népek körében kereshessük.

Ha tehát a finn-ugor nyelvész *(Mészöly)* szerint a *cervical,* vagyis vánkos jelentésű ősi magyar *fejel szó* a vogul-osztjákban nincs is meg, *(Ethn. 1930: 122),* azon nem kell meglepődnie, ha az etnográfus azt mondja, hogy maga a *fafejal mint tárgy* előfordulhat náluk, vagyis a magyar *fejal* bátran lehet finn-ugorkori *kultúrörökségünk.*

A magyar *fejal* e származtatásával természetesen egyáltalán nem akarjuk azt állítani, hogy a föltételezett *fafejal* finn-ugor találmány. Az oroszok is *fejalávaló*-nak *(poduska, izgolovja)* hívják a vánkost, *(Zelenin: i. m. 136),* s talán, miként a délszlávok a vasmacskát helyettesítő fapockot is *(Mitt. etc. — Wien, 1906: 17),* vagyis a szlávság szintén ismerhette a favánkost, s az elvándorló délszlávok ezt az őshazából hozhatták magukkal. Nagyon lehetséges azonban, hogy a szlávok és finnek elei mindketten egy még ősibb keleti közös forrásból merítettek, mely talán egyik melegágya volt a ma Japánon keresztül Polinéziáig élő fejvánkos kultúrának. *Bátky Zsigmond.*

Olajütés Menaságon.

Olajat len és kendermagból ütnek. Módja a következő. Az olajnak szánt magot megszárítják. E célból zsákba teszik és sütés után kemencébe rakják. A kemence jó hő legyen. Kenyérsütés után azonnal beteszik és addig tartják benn, amíg kihül a kemence, amíg a mag jól megszárad.

Szárítják serpenyőben is. A serpenyő egy köralakú, fél méter átmérőjű, 10 cm mély, nyéllel ellátott rézedény. A magot serpenyőbe teszik és két falapátocskával addig kevergetik, amíg megszárad, a serpenyőt természetesen tűzön tartják.

„Aszalják" a kendermagot melegített kővel is: Több követ jó tűzbe tesznek és amikor már jó melegek, kiveszik, teknőbe teszik és a kendermagot rajtuk jó gyorsan ide-oda mozgatják.

A megszárított kendermagot darálóban megdarálják. Az innen kikerülő „daralisztet" „gyúrogató" teknőbe teszik és kézzel összedörzsölik. Megszűrt forróvízzel hosszanöntik és az egész daralisztet „sovánra" gyúrják. Azután ismét serpenyőbe teszik és láng fölött két falapáttal kevergetve melegítik. Mikor már jó forró, „cedelébe" (egy fehér harisnyaposztódarab) teszik. Betakargatják és így cedeléstől sapkába (tűvel gyapjúfonálból kötött, kötővel ellátott tarisznya) teszik és jól bekötözik. Ezután a cserefából készült sajtoló válúba teszik, melynek alján szűrő (bükkfából) és az olajat elvezető cső van: a sapka tetejére teszik a sajtoló „csutakot" (bükkfa); erre az „egyenlítő fát" (hogy a csutak félre ne forduljon), melynek közepén „szappan" van (kis mélyedés). A szappanra jön a csavarmenetben forgó „koronggal" ellátott csavar, melyet a korong közé tett „béhúzófával" lefelé (szorításra, sajtolásra) mozgatnak.

Egy sapka kendermag, sajtolás után egy „pogácsa" nevet kap. 7 kupa kendermagból lesz egy pogácsa és 3 „fertáj" olaj. Egy fertáj olaj 10 leu.

A pogácsából „kenőt" csinálnak és a fonal megkenésére használják. Vagy marhával, lóval, sertéssel megtörve, megetetik. *Domokos Pál Péter.*

IRODALMI SZEMLE.

Jelentés Debrecen... *Déri-Múzeumának 1930. évi működéséről és állapotáról. Összeállította: Ecsedi I. és Sőregi J.* (Debrecen, 1931, 96 l.) A Jelentés folytatja a berendező munkálatok ismertetését, leírja a megnyitás ünnepségeit, majd a gyarapodásról számol be. A néprajzi gyüjtemény 1930 folyamán 189 darabbal gyarapodott. (Figyelemreméltó adat, hogy a múzeum belépőjegyek, képeslevelezőlapok stb. árából, továbbá a termek használati díjából 6657 pengőt vett be; többet, mint a Nem. Múz. Népr. Tárának egyévi dotációja). Végül *Söregi János* egy év régészeti kutatásairól és ásatásairól számol be, *Ecsedi István* pedig bő illusztrációk kíséretében a csengőöntés hajduböszörményi ősi módját ismerteti. *V.*

Fényes Dezső: *A palócokról és a palóc múzeumról.* (Nógrádi Hirlap, 1931, 17. sz.) A címbeli tárgyról tartott felolvasás kivonata. A múzeum feladata: Nógrád m. és az egész palócság történetére és néprajzára tartozó emlékek gyüjtése; veszendő voltuk miatt legsürgősebben a néprajzi emlékek összegyüjtéséhez kell hozzáfogni. *V.*

Gróf Zichy István: *Mióta lovas nép a magyar?* („Magyar Nyelv", 1931). Szerző arra a végső megállapodásra jut, hogy „kilátástalan lenne akár az obi-ugoroknál, akár az ős-ugor korban lovas nép, vagy nagy állattenyésztés után kutatnunk. De ha lovas nép nem voltak is, a halász-vadász ugorok, vagy az ős-magyarok egyes fejedelmei, nemzetségfői tarthattak lovat, de ez a nép általános műveltségi, gazdasági színvonalát meg nem változtatta. Lovasnéppé azóta lettünk, amióta *magyarok* vagyunk, vagyis attól az időponttól fogva, amely óta nyelvünk első bolgár-török jövevény szavait felvette". *B. Zs.*

Viski K.: *Die ethnographische Tätigkeit in Ungarn. (Lud Slowiański. Tom II. Zeszyt 1. Krakow, 1931. B. 106—130. 6 képpel.)*

Magyarország néprajzi állapotának történeti alakulását érintve, összefoglalja a hazai szellemi és tárgyi néprajzi kutatás multját és jelen állapotát. Kiemeli azokat a művelődéstörténeti, szellemtörténeti motívumokat, amelyek egyik-másik néprajzi ágazat művelésére kedvező légkört teremtettek, az érdeklődést felébresztették s a néprajz tudománypolitikai elismertetését kiharcolva, művelését egyben-másban intézményesen is biztosították. Megállapításait mindenütt bőséges könyvészeti adattárral támogatja. Máig a legrészletezőbb összefoglalása a hazai néprajzi tevékenységnek s első kísérlet egyes tudománytörténeti jelenségek oknyomozótörténeti beállítására. *B.*

Sakhanev: *Études sur l'origine de l'art populaire russe.* (Eurasia Septentrionalis Antiqua. IV. Helsinki, 1929. 312—320 o. 6 ábra).

Szerző szerint az orosz népművészet eredetkérdésében tekintettel kell lenni arra, hogy a geometrikus díszítmények élő alakok elstilizálódása útján keletkeztek. Jelenleg a tudósok véleménye szerint az orosz népművészeti díszítmények tárgyai a pogánykor vallási koncepcióit tükrözik. A díszítmények megdöbbentő módon ismétlődnek s tárgyuk azonos. Az összes változatosságot ugyanazon figurák kombinálása adja. Ez is arra mutat, hogy ezek nem alkalmi szüleményei a fantáziának. A díszítményelemek maguk azonban annyira távolesnek a mai orosz világtól, hogy nem juthattak ide másként, mint kívülről; vagy pedig ősrégi kor maradványai.

Szerző az utóbbi esetet tartja valószínűnek, de nem kerüli el figyelmét az sem, hogy a díszítmények előfordulásának kontinuitásában nagy hézag mutatkozik: a pogánykortól a XVI. sz.-ig. Ezen idő alatt szerinte az orosz nép a keresztény kor előtt felgyülemlett szellemi kincsekből merített és így a hézag csak látszólagos. Minthogy pedig ez a kor nem adott új tárgyat a népnek, méginkább valószínű, hogy díszítő eljárásában éppúgy, mint folklorjában, megtartotta a vallási hiedelmek visszhangját. Csak Nagy Péter cár után — aki az orosz életnek új irányt szabott — jelennek meg az orosz népművészetben a mindennapi élet témái.

A kort tekintve, a VII—VIII. sz.-ig kell visszamennünk, hogy analógiákat találjunk, azaz a díszítményeket tárgyuknál fogva megértsük. Már többen megfigyelték, hogy az orosz népművészet díszítményeinek tárgya mennyi hasonlatosságot mutat a déloroszországi szkita temetkezési tárgyakkal. Mutatóba egy orosz hímzett törülköző-mintát hasonlít össze egy szkita temetkezési riton (ivókürt) díszével. Mindkét kompozicióban sok az egyező vonás s így a szkita király invesztituráját ábrázoló díszítmény magyarázatul szolgálhat a törülközőminta ornamentumának

értelmezéséhez. Mindkettőn egy lovas alak, egy gyalogos harcos s egy ember-nagyságú és e felett egy kisebb madár látható. Szerző ismerteti az eltéréseket a két ábrázolás között, s a kellékek (kard, stb.) elváltozását. Főleg a madár jelenlétéből magyarázza a díszítmény vallási kapcsolatát s utal a *Hampel* által publikált dunai eredetű táblácskákra is (*Arch. Ért. 1903, 305.*), melyek ugyanúgy, mint a déloroszországi leletek, a Mithras-kultusszal kapcsolatosak. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a leírt madáralak nálunk csaknem az egész ország területén előfordul szőtteseinken és hímzéseinken. A kérdéses orosz törülköző pedig valószínűleg kultikus ténykedéseknél (esküvő, stb.) szerepelt, nem pedig mindennapi használati eszközként, innét a díszítmények szimbolikus értelme. Szerző szerint ebben az irányban kellene keresni az orosz népművészet eredetét.

Ezután ismerteti egy, az orosz népművészeti díszítményekben centrális figuraként szereplő nőalak elváltozásait. E nőalakot sok helyen, a két madár között álló életfa-motivum váltja fel, s szerző szép példákkal illusztrálja a két díszítmény elstilizálódása következtében történő egybeolvadását, azaz a naturális díszítmények mértanivá való változását. Az orosz népművészetben gyakran szereplő e nőalak eredetkutatásában szerző ugyancsak a Mithras-kultusszal való kapcsolatot említi. Ezt azonban, tekintettel a díszítmény általános elterjedtségére, nem fogadhatjuk el fenntartás nélkül. Karl *Spiehs (Bauernkunst,* stb. Wien, 1925) szintén foglalkozik a két állatalak között levő életfa-motivummal, anélkül azonban, hogy eredetére vonatkozólag kielégítő megállapításra jutna. Az élő alak elstilizálódására, geometrikussá változására úgy ő, mint A. O. *Heikel (Die Stickmuster d. Tscheremissen.* Helsingfors, 1910) érdekes példákat sorol fel.

Szerző végül kijelenti, hogy nem akarja az orosz népművészet eredetkérdését megoldani, csupán a tudósok figyelmét kívánja az orosz hímzések ikonográfiája és a szkita leletek ábrázolásai közötti kapcsolatra felhívni.

Palotay G.

Tolsztov Sz. P.: *A központi ipari terület nemzeti kisebbségei.* (Moszkva, 1928, 34. old. Orosz nyelven.)

A központi ipari terület nemzeti múzeumában levő etnológiai alosztály első beszámoló kiállítása. A központi ipari terület múzeumának az a feladata, hogy szintétikusan tükröztesse azoknak a természeti, nemzeti, kulturális és gazdasági viszonyoknak a képét, melyek megvoltak a multban és ma is megvannak ezeken a területeken. Az etnológiai alosztály a központi ipari terület jelenlegi paraszt lakosságával foglalkozik. Ez a terület a Volga felső folyásánál van, a Volga és az Oka között, ahol a nagy-orosz kultúra és állami élet erősödött meg. Ezért ennek a területnek majdnem egész lakossága nagyorosz, más-fajta népek elenyésző számban vannak itt. 1000 évvel ezelőtt ez a terület vad, erdős vidék volt és különböző szláv és finn törzsek laktak rajta. Ezek a törzsek egymás mellett önálló gazdái voltak ennek a vidéknek, de az északra terjeszkedő orosz népvándorlás elszlávosította a méreket, muromokat, mescsereket. A cseremiszek és mordvinok szívósan védekeztek az oroszok ellen. A mordvinok még a XIX. sz. elején is fel akarták támasztani a pogányságot. A cseremiszek, mivel nagyobb tömegben élnek együtt, jobban megőrizték nemzeti jellegüket. A tatárok később vándoroltak be erre a területre az ázsiai sztyepekből és az északi részek kivételével hatalmukat az egész területre kiterjesztették. A kaszimovi és szergácsi tatárok nyelvben és kultúrában nagyon eltérnek a kazáni tatároktól. Ők azoknak a tatároknak a maradékai, akik legelőbb kerültek orosz befolyás alá, sőt az orosz-kazáni tatár harcok idején nem egyszer az oroszok oldalán állottak. Etnográfiai tekintetben ezek a tatárok keverékei a jövevény tatároknak és a vidék őslakóinak, a finneknek. Egyes kutatók azt hiszik, hogy a misári név a szergácsi és egyéb tatárok neve és hogy ezek eltatárosodott utódai a mescsereknek. Mások azt hiszik, hogy a misárok a krónikákban előforduló mozsár (magyar) törzsnek az utódai. Ennek a törzsnek a kultúrája már régóta vegyes ugor-török jellegű volt. Ennek a törzsnek második elágazása lenne a mi magyar népünk. Gazdasági jólét, kultúra és nemzeti függetlenségre nézve a finn csoportok sokkal rosszabb helyzetben vannak, mint a tatárok. A mordvinok és a cseremiszek fogynak, a tatárok pedig szaporodnak. A mordvinok eloroszosodnak, a cseremiszek pedig kihalnak. A karéliai és mordvin építmények tisztára nagyoroszok, a cseremisz és tatár építmények megőrizték nemzeti jellegüket. A nyizsegorodi erza-mordvinok még saját nyelvükön beszélnek, de anyagi kultúra tekintetében alig különböznek az oroszoktól. A nemzeti

viselet is eltűnt már. A terjuchánok viszont nyelvüket vesztették el, de mind a mai napig megőrizték a nemzeti viseletet, bár bizonyos változások már vannak rajta. A mordvinok gazdasági helyzete alig különbözik valamit a környező nagyoroszokétól. A tatárok meglehetős hatalmas gazdasági csoportot alkotnak és kompakt elterjedésük, vallási függetlenségük és nemzeti konzervativizmusuk miatt megőrizték saját kultúrális jellegüket, bár náluk is, mint az orosz parasztoknál, az egyes vidékek lassanként elvesztik különös kultúrájukat, de a befolyás nem az oroszok felől jön, hanem a kazáni tatároktól, akik Keleteurópa muzulmánjainak szellemi vezetői.

A központi iparterület nemzetiségi kisebbségei kultúrális sajátságok, gazdasági jólét, szaporodás és nemzeti függetlenség tekintetében a legkülönbözőbb képet mutatják.

Elmondja ezután Tolsztov, kik, mikor és hol gyüjtöttek kiállítási anyagot.

Az erza-mordvinok mai napig megőrizték babonáikat és ősi szokásaikat. Építményeik egyáltalában nem különböznek az őket környező nagyoroszokétól. Nemzeti vonás csak a ház részeinek elnevezéseiben látszik. Házi és gazdasági eszközeik ugyanolyanok, mint a nagyoroszoké. A már eltűnőben levő ovin-sist külön meg kell említeni, mert a kévéket nem a kévetartóra rakják, hanem boglya formára a póznákból összeállított kúpra, amelyik a gödör felett áll. Ruházatuk a keleti szláv szabású kosztüm-rubácha, a szarafán (a parasztasszonyok hosszú ujjnélküli felső-ruhája) és a pavojnyik (magas fejdísz, különösen a parasztasszonyoknál). Ez volt a nők ruházata. Az orosz nadrághoz és rubachához hasonlít a férfiak ruházata. Az erza-mordvinok női kosztümjében vannak olyan vonások, amelyek eltűntek az oroszoknál, akik áttértek a koftára (női kabát) és a jubkára (szoknya). Érdekes, hogy azokban a rajónokban, amelyekben a mordvinok átvették a jubkát és a koftát, az alsóingen megtartották a régi mordvin szabást. Hasonló az eset a terjuchánoknál. Következik a régi erza női kosztüm leírása. A felsőruha nem különbözik az oroszokétól. Az öltözet anyaga a mordvinoknál általában fehér vászon. Következik a férjes asszonyok ruhájának leírása. Nagyon szeretik a kagyló-díszítéseket. Leírja a fejdíszt és a lábbelit. A sokaini mordvinok megőrizték nyelvüket és nemzeti viseletüket, bár ruházatuk egy kissé egyszerűbb lett. Építményeik nem különböznek a nagyoroszokétól. A terjuchánok nyelvüket teljesen elvesztették és magukat oroszoknak tartják. Mordvin voltukat csak a ruházatra vonatkozó kifejezéseik mutatják. Ezenkívül a vallásra és rokonságra vonatkozó kifejezések, különösen pedig ruházatuk jellege. A női ruha mai napig megőrizte nemzeti jellegét, bár sokan már keleti szláv szabású rubachát hordanak. A lakosság a mordvin és orosz fogalmát a ruhával köti össze és az orosz szarafánban és jubkában járó terjuchánkát (ter. nő!) orosznak nevezi. A nemzeti viseletből sok minden eltűnik. Mordvin kultúra emléke a terjuchánok életében a duda. A terjuchánok építményei az északi nagyorosz típust mutatják.

A marik (cseremiszek) jobban megőrizték nemzeti jellegüket, mint a mordvinok. Vallásuk, ruhájuk, szokásaik, lakásuk, hangszereik erősen nemzeti jellegűek. A férfiak ruhája nem különbözik az oroszokétól, de még lehet találni kivarrásokkal díszített régi szabású cseremisz ingeket (ingblúz). Szerző bőven leírja a női ruhát. Az oroszokénál nagyobb falvaikban sok keresztező utca van. A ház belső berendezése nagyon keveset különbözik az oroszokétól. Következik a ház és az udvar külső szerkezetének leírása. A „kudo" nyári konyha. A cseremiszeket jellemzi a nagy piszkosság. Nagyon sok köztük a trachomás beteg. Hangszerük a guszli és a puzür. Az előbbi háromszög-alakú doboz, melyre húrok vannak feszítve, utóbbi a duda, melyhez zengőszekrénynek a bika hólyagját használják. Nagyon nehéz gazdasági viszonyok között élnek. Dühöng köztük a vérbaj. Állandóan fogynak, nagy a halandóság, különösen a gyermekek között.

A szergácsi tatárokban (misárokban) nagyon ki van fejlődve a nemzeti öntudat, mert nagy tömegben élnek együtt és keveset érintkeznek az oroszokkal. Az egyes társadalmi osztályok közt nagy a különbség, mert düledező füstös kunyhók mellett találunk nagyon szép városi típusú házakat. Földművelléssel és kereskedéssel foglalkoznak. Nagyon sok zsibárus van köztük. Az egyes faluk meghatározott tárgyakkal kereskednek. A városok hatása látszik életük minden vonatkozásában. A férfiruha erősen európaizált. A régi tatárszabású nadrág helyett már orosz szabásút használnak. A női ruha több nemzeti vonást mutat még; ez a kazáni tatár kosztümnek variánsa. Leírja ezután szerző a lábbelit és a hajviseletet. A felsőruha a férfiaknál ugyanolyan,

mint a nőknél. Most leginkább fekete, gyári anyagból készítik, régebben, különösen a nők, tarka bucharai anyagot hordtak. Leírja szerző a fejrevalót is. Gyakran alkalmazzák a tatárok az applikációt, mert ez könnyebb, mint a kivarrás. Megismerkedünk díszítéseikkel, ékszereikkel. A tatár falvak elég nagyok. 4—7000 lakosú község elég gyakori. Falvaik régi és új részre oszthatók. Szabályos utcákat csak a legújabb időben nyitnak. A ház nincs összeépítve a gazdasági épületekkel. A szerző azután a tatár házat és tűzhelyeket írja le. A tűzhelyelyel kapcsolatban bemutat egy nagyon érdekes szerkezetet. A padlóba és a padlásba forgó oszlop van építve, ebből derékszög alatt kiáll egy forgatható rúd és ezen lóg a bográcS (tatárul kazán), a tűzhely felett. Ha a misárok építményeit összehasonlítjuk a tatárok egyéb csoportjainak építményeivel, azt látjuk, hogy tűzhelyük a föléje akasztott bográccsal és a terjedelmes udvar nem egymásba épített épületeivel, a finnekhez sorolják őket. Érdekes a kötelekkel lekötött szalmatető, amelyet szerző sehol másutt nem talált. Ruhájuk régi szabása a finnekkel, baskirokkal és osztjákokkal hozza összeköttetésbe őket, úgyhogy azt kell gondolnunk, hogy a misárok alapkultúrája valami ősi kultúra, amelybe török és finn-ugor elemek kerültek, ezeket azután a tatár kultúra rétege vonta be.

A kaszimovi kánság a XV. században keletkezett és állandóan erős orosz befolyás alatt állt. Az oroszok keleti előörsüknek tartották őket, amelyik védte őket a volgamenti erős tatárcárságok ellen. A legtöbb kutató azt bizonyítja, hogy a kaszimovi tatárok nyelvében, kultúrájában és életmódjában kevert eredetük nyoma látható. Ruhájuk szabása tipikusan tatár, belőle a finn keveredésre nem is lehetne következtetni. Viszont más tatár törzseknél a női ruha szabása és kivarrása finn ősöktől való eredetre mutat. A szerző leírja a kaszimovi tatár nők ruházatát. Legújabban itt is, mint a misároknál a női ruha kazáni tatár befolyás alatt áll. A férfiruha, mint a misároknál is, kevésbbé őrizte meg a sajátos nemzeti jellegét és tipikus városi jellege van. A kaszimovi tatárok építményei (nem szerepelnek ezen a kiállításon) nagyon eltérnek az orosz építményektől. Nagyon érdekesek a kaszimovi tatár kivarrások. A kiállításon nagyon sok volt belőlük. A misárok és a kaszimovi tatárok jómódban élnek és tisztábban járnak, mint az oroszok. Ennek az az oka, hogy közel vannak a városhoz és iparcikkeiket vásárokra elhordják. A misár leginkább kereskedő, a kaszimoviak pedig vendéglőkben, szállodákban szolgálnak, büffétulajdonosok stb. Mind a misárok, mind a kaszimoviak kultúrája ősrégi elemekből és a különböző új városi elemek rárakodásából és a legújabb kazáni kultúra keveredéséből tevődik össze.

Ez a kiállítás csak első stádiuma a központi iparterület nemzetiségeit vizsgáló kutatásnak. A további kutatás a következő irányban indul meg. 1. A központi iparterület nemzeti kisebbségeinek jelenlegi kultúrája és régi kultúrája közötti összefüggés. Erre nézve a temetők nyujthatnak felvilágosítást. E célból a múzeum a későbbi finn temetőket veszi vizsgálat alá. 2. Kimutatása annak, hogyan nyelte el a nagyorosz kultúra ezeket a nemzetiségi kultúrákat. Eddig még csak azt állapították meg, hogy a terjucháni és tatár kultúrákra hogy hatott a kazáni kultúra. 3. A múzeumnak kötelessége bemutatni még a gazdasági életmódot is, mert ez a jelen kiállításon kevéssé domborodott ki. *Tóth József.*

MÚZEUMI HIREK.

A tiroli népművészeti múzeum Insbruckban. E múzeum a német népterület egyik legnagyobb és legszebb ily irányú múzeuma.

A gyűjtés a mult század 80-as éveire nyúlik vissza és a kereskedelmi és iparkamara hathatós támogatása mellett folyt

A múzeum célja ugyanis nemcsak a népművészeti tárgyak gyüjtése néprajzi és folklorisztikus szempontból, hanem egyúttal kincses kamrája a tiroli népiparnak.

A lecsatolt területen a népművészet elnyomatása még erősebben ösztökéli a tiroliakat, hogy felkarolják nemzeti iparukat. Támogatásuk szép sikerrel jár, hisz nincs az országnak magánlakása, nyaralója, fürdője, kastélya, mely nem rendelkezne tiroli bútorokkal, faragványokkal, hímzéssel stb., melyet büszkén mutogatnak. Mivel az ország kereskedelmi utai századokon át Német- és Olaszország felé irányultak s magában a népben is erős művészi hajlam lako-

zik, itt sajátos népművészet fejlődött ki, melynek emlékei minden korszakból fennmaradtak.

A múzeum földszinti termeiben különféle régi s részben manapság is használt fa, csont, agyagedények és házi eszközök, melyek főkép a tejgazdasággal függnek össze; bőrmunkák, lószerszám, ostor, botok, szánkók vannak. Azután kegytárgyak, melyek közül a a faragottak nem egyszer művészi fokig emelkednek; kovácsolt vasmunkáik közül a díszes sírkeresztek, ajtó és ablakrácsok, korcsmáros címtáblák stb. említendők. A népszokásoknál használt álarcok, ködmenek, jászlak stb. is itt nyertek elhelyezést. Szépek horgolásaik, hímzéseik, bőrpárnáik.

Számos vitrinában népviseleteket láthatunk, melyek fennmaradására nagy gondot fordítanak. Jóformán minden völgynek megvan a maga sajátos viselete, melyet azonban csak ünnepnap vagy ünnepélyek alkalmával öltenek magukra. Némely darab a 7 éves háború korát juttatja eszünkbe, másoknál idegen, olasz, svájci vagy württembergi hatás látszik. A népviselet fennmaradását célozzák a vidékenként rendezett népviseleti ünnepségek (Trachtenfeste), melyeken gyakran 80—100 egyesület vesz részt. Az intelligencia tervszerűen támogatja e törekvést, s ilyenkor szintén résztvesz nemzeti viseletben. Ily ünnepélynek nagy nemzeti és etikai értékük van. A következő programm szerint szoktak lefolyni: Délelőtt díszfelvonulás, istentisztelet, hősök emlékének megkoszorúzása. Délután különféle zenekarok népdalokat játszanak, népies táncokat, kisebb előadásokat mutatnak be. Nem egyszer különféle jótékonycélú akciók szolgálatában állnak, pl. hadiárvák, rokkantak segélyezésére, tűzoltó felszerelésük kiegészítésére stb. Nem volna üdvös nálunk is ilyenfélét meghonosítani?

Az épület I. és II. emeleti termeiben van a múzeum legérdekesebb része, a történelmi fejlődés korszakai szerinti lakberendezési gyüjtemény. Legrégibbek a korai gótikus szobák. Itt nemcsak az egyes bútordarabok vonják magukra a figyelmet, hanem a faburkolat, néha úgyszólván 1—1 faház kőburkolatban. A faburkolat fejlődése, tökéletesedése egész a művészi kivitelig, évszázadokon át megfigyelhető, sok helyen manap is megvan.

A régi, primitív füstös konyha, annak fejlődése, felszerelése, régi korba enged bepillantást.

A parasztszobák bútordarabjai lépést tartottak a polgári és úri szobák lakberendezésével, amennyiben amott egyszerűbb, emitt művészibb kivitelű gót, renaissance, rokokó vagy barokk bútorokkal tálkozunk. A faragott vagy festett ládák, remekművű lakattal, díszes vas vagy rézverettel, szekrények, hol falba építve, hol külön állva, pohárszékek és polcok gazdag vésett ónedény gyüjteménnyel, halli festett és karcolt üvegek, kerámikus tárgyak, gyertyatartók, órák stb. A remekül faragott kettős, mennyezetes ágyak, gyönyörű bölcsők, asztalok, székek, ablakmélyedésekbe való ülések, régi szőnyegek, függönyök; hatalmas kályhák kezdve a renaissance kortól, címeres, bibliai jeleneteket, vagy vadászjeleneteket ábrázoló cserepeikkel, egyaránt gyönyörködtetnek.

Nem kevésbé érdekes a múzeum épülete, mely 1553-ban a híres Crivelli trienti építész tervei szerint készült; eleinte ferencrendi kolostor; 1719-ben részben barokk stílben átépítve; II. József óta különféle céloknak szolgált. Mai rendeltetését, építési módosításokkal 1929-ben nyerte.

Relković Davorka.

Néprajzi Múzeumunk az 1931. év I. és II. negyedében 1560 darab tárgygyal gyarapodott. Ebből vétel 925, ajándék 360, csere 130 és korábbi leltározatlan fénykép 238 darab. A vételek részletezése: ruházat és női kézimunka 33, bútor 1, pásztorfaragvány 4, cserép 47, használati tárgy 15, a többi fényképlemez és kép. Ajándékozott: Morárné Bordán Lili 3, Szántó Lajos 1, Fényes Dezső 1, N. Múzeum Történeti Tára 2, Fülep Lajos 1, Székely Nemzeti Múzeum 87, Veress Sándor 64, Domokos Pál Péter 8, Ernyey József 23, Viski Károly 7, Kiss Lajos 7, Szilády Zoltán 14, Papp Ferenc 7, Benkő Barnabás 2, Kankovszky Ervin 61, Kászonyi Ferenc 1 és Sipőcz Imre 1 darabot.

Könyvtári szaporulat 64 kötet, ebből vétel 9, ajándék 30 és csere 25 kötet. Ajándékozott: Bátky Zsigmond 13, Viski Károly 1, M. Tud. Akadémia 2, Néprajzi Társaság 2, Sulica Szilárd 1, Smithsonian Inst. 1, Torday Emil 1, Akademia-Leningrad 1, Palotay Gertrud 1, Roska Márton 1, Akadémia-Helsinki 1, Museum-Bergen 1, Magyar Követség, Washington 1, Haász Imre 1, Ernyey József 1, Museum-Hanburg 1 kötetet.

Az embertani gyüjtemény gyarapodása: 206 koponya és 31 csontváz. *Látogatók száma:* 6670.

ANZEIGER

XXI. JAHRG. DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNGAR. NATIONAL-MUSEUMS 1931 III. HEFT

Seite 89—110. ÉBNER, S.: *Zur Volkskunde der Zelicség, mit besonderer Rücksicht auf die Holzarchitektur.*

Zelic heisst das Waldland im SO. des Komitates Somogy. Ugf. 26 Gemeinden gehören ihm an. Im XI. Jh. waren hier 30 Schweinehirtenhäuser, im XIII. Jh. 10 Schweinehirtendörfer, die einer Benediktenerabtei mit Schweinen, Ziegenhäuten, Bauholz und Getreide zinsbar waren. Die heutigen Dörfer sind die Nachkommen von diesen, sie bilden eine von der Nachbarschaft abgeschlossene ethnographische Insel und bewahrten besonders in ihrer Holzarchitektur manches Altertümliche.

Erklärung der Abbildungen: 1.: Alte und neue Werkzeuge zur Holzbearbeitung. 2. Oben: Aus starken Bohlen gefertigte Hinterwand eines Kellers im Weinberge. Unten: Teil einer Wand aus Spangeflecht, mit Lehm beworfen. 3.: 210 Jahre alte Hütte im Weinberg, mit Rauchküche u. Stube. 4.: Die Lage der Schaube am Dach, von innen. 5.: Teil der Küche obiger Hütte. 6.: Teil der Stube derselben, mit Ofen. 7.: Rauchküche mit Backofen von altem Typ in der Ecke. 8.: Dasselbe mit Backofen in der Mitte u. Kessel. 9.: Dasselbe mit Backofen von neuerem Typ. 10.: Altes Haus mit besonderem Eingang in Stube u. Küche. 11.: Rinderhürde. 12.: Innere Seite eines hölzernen Schlosses aus einem Weinkeller. 13.: Mostseiher. 14.: Altes Holzhaus. I. Tafel. 1.: Front eines Hauses aus Spangeflecht. 2—4.: Details des Hauses der 3. Abb. 5.: Teil einer Küche. 6.: Vorderteil eines Hauses. II. Tafel. 1., 3.: Grundrisse von Weinkellern. 2.: Grundriss des Hauses der 3. Abb. 4.: Ende des Querbalkens eines Weinkellers. 5. Schweinestall. 6.: Melkstuhl. 7., 8.: Eisenschlüssel zu hölzernen Schlössern. 9.: Vogelschlinge an Maiskolben. 10.: Weinseiher. 11—14.: Holzschaufeln aus der Küche. 15.: Garbenbindepflock. 16.: Gestell zum Schaubschneiden. 17.: Messer zum Schaubschneiden. 18.: Traubenstampfe. 19.: Schaufel zum Musrühren. 20.: Schöpflöffel. 21. *a), b)* Fliegenklappe und Messer zum Schnitzen derselben. 22.: Gefäss aus einem Kürbis (für Brei). 23. *a)—c)* Kohlmesser. 25.: Schöpflöffel (für Mehl). 26.: Alter eiserner Bratspiess. 27.: Stühlchen mit drei Beinen. 28.: Holzgefäss für Kleie. 29.: Rübenmesser. 30.: Stühlchen vom Weinberg. 31., 32.: Beile. 33.: Hacke zum Rübenschneiden. 34.: Schablone zum Reifenbiegen. 35.: Stühlchen. 36., 37.: Mosttrichter. 38.: Schmer zum Räuchern aufgehängt.

Seite 110—124. MARJALAKI KISS, L.: *Die volkstümliche Fischerei an der Sajó (Komitat Borsod).* Erklärung der Abbildungen: 1.: Die Gewässer der Sajó. 2.: Deckkorb. 3.: Ein 99 Jahre alter Fischer. Von 10 Jahren auf beschäftigt er sich mit der Fischerei. 4.: „Csempely"-Netz. 5.: Buschnetz. 6.: Scharrnetz. 7.: Reuse zum Fangen des Schlammbeissers. 8.: Welsangeln. Diese sind die wichtigeren Fischereiwerkzeuge.

Seite 124—128. BÁTKY, ZS.: *Ofengabel und Ofenkrücke.* In Ungarn sind Ofengabel und Ofenwagen am westlichen Randgebiet des Landes, in den an Steiermark grenzenden ungarischen, deutschen und slovenischen Gegenden gebräuchlich. Der ungarische Name des Werkzeuges ist hier *kuruglya* u. *bürügle.* Beide Wörter sind slovenischen Ursprunges (< *kurukla* < deutsch *krucke* u.< *burklja* < mlat. *furcula).* Das Wort kuruglya ist aber in der Bedeutung Ofenkrücke in ganz Transdanubien verbreitet, also war auch dort die Ofengabel und das Kochen im Backofen gebräuchlich. Zweifelsohne bekamen wir diese Werkzeuge u. diesen Brauch mit slovenischer Vermittlung, sogar — wie es Verf. an anderer Stelle nachzuweisen versuchte — konnten wir so auch eine Häuser- u. Backofenabart bekommen haben. Der Ofenwagen (Abb. 3.) ist auch im Tiefland gebräuchlich, ist aber hier späten Ursprungs.

In der östl. Hälfte Ungarns heisst die Ofenkrücke *kocserha, kocsorba* usw. Auch das ist ein slavisches Wort. Es kommt im Grossrussischen, Kleinrussischen, Polnischen u. Rumänischen vor *(kočerga, koczuba, kočorba* usw.*).* Das scheint darauf hinzuweisen, dass auch im östl. Ungarn Haus u. Backofen slavischen Einwirkungen ausgesetzt waren, und zwar in einer späteren Zeit. Das ungarische kemence (Ofen) ist ebenfalls ein slavisches Wort. — Der Zweck des Artikels ist, die Aufmerksamkeit auf die Erforschung der Hauskultur zu lenken.

Seite 128—130. BÁTKY, ZS.: *Fejel (cervical).* Die ung. Wörter für Kissen, *párna* u. *vánkos,* sind fremde, wahrscheinlich slavische Lehnwörter. Früher nannte man sie *fejalj* („Kopfuntersatz"), diese Bezeichnung ist mancherorts auch heute gebräuchlich. In einigen Gegenden nennt man die beim Feueranmachen kreuzweise übereinandergelegten Holzstücke so, auf welche man die übrigen stützt. Auf Grund desselben Anschauungsbildes nennt man auch den Feuerhund „Feuer-Fejal", Feuerkissen. Dem zufolge kann man annehmen, dass die Ungarn, bevor sie mit den Federpolstern u. ledernen Kissen bekannt wurden, eine Art von hölzernem Kopfkissen hatten, wie es die Hirten im Tiefland noch immer gebrauchen. Da auch die verwandten Wotjaken und karelischen Finnen diese Kopfstütze haben (mit dem Namen *Kopfholz),* ist es nicht unmöglich, dass die Ungarn sie schon vom Osten mitbrachten. Es ist sehr wahrscheinlich, dass auch die Urslaven das Holzkissen kannten, u. dass so sie, wie die Finno-Ugrier dieselbe aus einer gemeinsamen urtümlichen östlichen Quelle schöpften. Vielleicht kam die Kopfkissen-Kultur nach Japan u. Polynesien auch von hier.

Seite 130. DOMOKOS, P. P.: *Ötschlagen im Menaság.* (Komitat Csík.) — Seite 131—134. *Literarische Besprechungen.* — Seite 134—135. *Musealnachrichten.* — Seite 136. *Anzeiger* (Deutscher Auszug).

A szerkesztésért és kiadásért felelős: Dr. BÁTKY ZSIGMOND.

Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. 1931. Budapest VIII, Múzeum-körút 6. — (F.: Czakó Elemér dr.)

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK

XXIII. ÉVFOLYAM **ÉRTESÍTŐJE** 1931. 4. FÜZET

Ásatások a XVI. században elpusztult Kecskemét-vidéki falvak helyén.

(Adalékok a magyar ház és kemence történetéhez.)

A magyar mult küzködő, dolgozó névtelenjének, a népnek, életberendezéséről, a régibb időktől majd a mult századig, nagyon hézagosak ismereteink. Múzeumaink idevágó gyüjteményei feltűnően szegényesek, az írásos emlékekből, többnyire csak parányi adalékokból összeállítható képek töredékesek, hiányosak vagy éppenséggel semmitmondók.

Könnyűszerrel hivatkozhatnánk itt is arra — s elsősorban a mi alföldi vidékeinken —, hogy a bennünket évszázadokon át ért temérdek csapásnak, pusztulásnak, legfőképen pedig a török dúlásnak esett áldozatul majd minden emlék, írás és tárgy, ami erősebb fényt deríthetne népünk hajdani életviszonyaira.

Ez az állítás azonban nem fedné tökéletesen az igazságot.

Bizonyos, hogy a török pusztítás szörnyű arányú, kultúránk fejlődésére csaknem végzetes kimenetelű volt. Eléggé hirdeti ezt máig a száz és száz alföldi „puszta"-templom, mind megannyi egykori község egyházának maradványa, alföldi városaink nagyobb részének kezdetlegesen városias jellege, kultúrhistóriai emlékekben való rendkívüli szegénysége stb. De vajjon, a török pusztítás nélkül, felvetett tárgyunk tekintetében, mondjuk így: a történelmi néprajz dolgában, sokszorosan előbbre volnánk-e?

Aligha. Az egyszerű nép életét, életberendezését régebben másutt sem érdemesítették különösebb figyelemre. Tárgyi gyüjtés, céltudatos megfigyelés és leírás dolgában a nálunk jóval nyugodtabb életet élt s így magasabb kultúrát felmutató nagy népek sem dicsekedhetnek sokkalta gazdagabb multtal. Egy-egy kérdésről, a nem céltudatosan fennhagyott írásos adatoknak összegyüjtéséből, egybeállításából alkotott kép pedig még az időbeli hiányokat nem ismerő gyüjtés esetén sem lehet minden tekintetben kielégítő.

A magyar néprajz multjába való visszatekintésnél pedig éppen a török dúlásnak „köszönhetünk" egyet s mást.

Ha a régésztől ásóját, az etnográfustól szemüvegét kölcsönkérvén, felkeressük egy-egy alföldi pusztatemplomnak közelségét s levonjuk az ott rég elpusztult falvakról a futóhomok százados szemfödelét: módunkban lesz ismereteinket itt is, ott is kiegészíteni, sőt számos olyan kérdést megfejteni, amelyekre a török pusztítás nélkül alig-alig kaphatnánk felvilágosítást. Mert az erőszakos pusztítással mintegy rögzítődött az egykori állapotoknak képe, habár csak hiányos maradványokban is, míg a pusztítások bekövetkezése nélkül a tovafolyó élet önmaga s csaknem maradéktalanul semmisített volna meg mindent, ami korábbi arculatához tartozott.

Igazán kár, hogy kutatóink mindezideig alig követték ezt az utat. A régész talán időbelileg közelállónak találta ezt a munkát, vagy az eredményt gyanította szegényesnek. Az etnográfus előtt pedig szokatlan, hogy maga is áskálja a földet. Nézzük hát, megéri-e ez a munka a ráfordított költséget és fáradságot.

*

A kecskeméti városi múzeum *Szabó Kálmán* igazgató kezdeményezésére *Baracs-pusztán* kezdte meg a török hódoltsággal, esetleg még korábban eltemetett alföldi népi kultúra nyomainak felkutatását.

Ez a puszta Pest megyének közepetáján, a ma fennálló Kerekegyháza és Tatárszentgyörgy községek között fekszik, közigazgatásilag ma ez utóbbinak határterületébe bekebelezve.

Baracs község történetéről, fennállásának idejéről, írott emlékek nem sokat mondanak.

Csánki Dezső egy 1440-ből való oklevél alapján említi *Barocz* (Barocs) községet, mint amelynek emléke a hasonnevű nemesi család nevében maradt fenn.[1]

Horváth Péter[2] és utána *Gyárfás István*[3] úgy tudja, hogy hajdan a Kúnsághoz tartozott. Ha valaha ez csakugyan így volt, kún jellegét korán elveszthette, mivel a XVI. század második felében az egri vár részére gyakran történt összeírások[4] egyszer sem említik Baracsot a kún községek között, pedig hogy ekkor még fennállhatott, azt az alábbiak során valószínűvé fogjuk tenni.[5]

A XVII. század elején már kétségtelenül megsemmisült, mert ez időtől mint pusztát bérlik határterületét a környéken fennmaradt községek, így időnkint Kecskemét is.[6]

Az egykori község nyomait a puszta északi részén, Kerekegyházától ÉÉNy-ra mintegy 8 km távolságban találhatjuk, az ú. n. Vörös-kastélyhoz tartozó birtokon, de átnyúlnak azok — nyugati irányban — a szomszédos gróf Batthyány-féle birtok területére is.

Néhány nagyterjedelmű s a környék szintjéből erősen kiemelkedő homokbucka messziről tájékoztat bennünket a hajdani községi élet színhelyéről. E dombokról széttekintve, csaknem köröskörül, 150—200 m-nyi sugártávolságban, tavasszal erősen vizenyős rétet látunk. Valamikor ez nádas tó s mint ilyen, jó védelmezője lehetett a községnek, amely eszerint csupán egy oldalról, délkelet-dél felől, volt száraz lábbal megközelíthető.[7]

[1] *Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.

[2] *Horváth Péter:* Commentatio de initiis ac maioribus Jazygum et Cumanorum. Pest, 1801.

[3] *Gyárfás István:* A jász-kunok története.

[4] U. o.

[5] *Baracs* kétségtelenül török-magyar sz. név. (L.: *M. Ny. XXV. 128.).* Szerk.

[6] *Balla Gergely:* Nagykőrösi krónika. — *Hornyik János:* Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. — *Galgóczy K.:* Pest-Pilis-Sol-Kiskun vm. története.

[7] Hasonlóan védett helyre való településre egyébként számos esetet tudunk a környéken is. Valóságos félszigeten állottak pl. a középkori Mizse, Bene, Ágasegyháza, Orgovány stb. kun községek is. A védelmen kívül a nádas tó épület- és tüzelőanyagot szolgáltathatott az ottlakóknak, egyúttal állandó jószágitatóhely is lehetett.

Az említett homokdombsor szélső nyugati tagján, egy U-alakban húzódó nagy bucka egyik végén, állott a templom. Maradványait még 1927-ben feltártuk. Nagysága (24 m hosszúsággal) valamivel jelentékenyebb a pusztatemplomok átlagos terjedelménél, különleges alaprajza (baloldalt feltűnő nagyságban kiugró szentélyrésszel stb.) s néhány más körülmény arra enged következtetni, hogy családi alapítású templommal volt dolgunk.[8] A középkori kis templomerődök mintájára, méternyi vastagságban rakott terméskőfal vette körül. E körfal s a templom közötti udvarban volt a temető. A körfal mentén egy több helyiségből álló, mély pincével is ellátott kőépület, nyilvánvalóan a pap lakása, húzódott.

A következő ásatási évben ugyanennek az U-alakban elterülő dombnak másik, északi szárán, a homoktól teljesen elborított nagyobb kőépületek maradványaira bukkantam. Az észlelt jelenségek közül megemlítésre érdemes, hogy pl. az egyik, 32 m hosszú, pincével ellátott épület körül kőből rakott vízgyüjtőcsatorna húzódott; az épületek padlózata meszes homokból és mészből kevert, betonszerű anyagból állott; az épületek a késői gótika és renaissance műízlése szerint készült, pompás kivitelű, fiókos cserépkályhákkal voltak felszerelve. Sajnos, a kályhacsempéknek csak töredékei kerültek elő, de így is talán a legtöbbet árulták el — közöttük címeres darabok — a hajdan itt lezajlott élet előkelőségéről, valamint ennek idejéről, ami egyébként összevág a fentebb említett okleveles adattal. Lehetséges, hogy éppen a megnevezett Barocz-család lakott itt hajdanában. Különben pedig nem volt nehéz megállapítani, hogy ennek az előkelő életnek hajlékai, szintúgy a templom, kétségtelenül a török idők elején, tűzvésznek váltak martalékává.

Az 1929. évi ásatás előtt, még május havában, a helyszínen járva s a templomdombról széttekintve, ettől keletre és délre, 50—200 m-nyi távolságban, az érés elején álló gabonatáblák zöld színében eléggé szabályos, téglalapalakú, sárga foltokat — koraérett gabonaszárak tömegét — vettem észre. Ezekben a falu egykori házainak helyét gyanítottam, mire az eredetileg csak tárgyi gyüjtésnek indult ásatást beállítottuk a magyar ház története kutatásának szolgálatába is — különösen, hogy a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának vezetőségétől ehhez ismételt biztatásokat is kaptunk — s legjelentősebb eredményeit éppen ezzel az új céllal nyerte el az ásatás.

A természetnyújtotta és egyéb nyomok segítségével összesen 33 ház helyét tártuk fel két alkalommal, a munkát azonban, sajnos, nem fejezhettük be teljesen.

A házak nagyobb része egy tömegben feküdt (a feltárt 33 közül 25), ezek elhelyezkedésében azonban alig volt felfedezhető valamelyes szabályosság. A szélső házak mentén megrajzolt vonal nagyjából egy keletről nyugatra szélesedő s vagy 300 m hosszúságban elhúzódó tölcséralakot mutat, ezen belül hol itt, hol amott mutatkozott egy-egy ház, egymástól 10—20, sőt 50 m, kivételesen kisebb

[8] Szükségesnek látjuk, hogy e helyen, futólagosan, az ásatások néhány, aprólékosabban nem idetartozó, részletére is kiterjeszkedjünk. Lentebb kiderül, hogy nem tesszük ezt feleslegesen.

távolságra. A házaknak ezt a nagyobb csoportját észak és észak-nyugat felől az említett dombok takarták, a házcsoport, azaz a tulajdonképeni (legfeljebb 40—50 házból álló) falu keleti végében is emelkedett egy magas domb s ennek tetején, úgyszintén a templom és az úri épületek dombján is volt még néhány parasztház, amire alább még visszatérünk.

Az egyes házak fekvési irányában azonban már észrevehetünk bizonyos megállapodottságot. A legtöbb ugyanis hosszával észak-nyugat-délkeleti irányban húzódott, bejárati oldalával többnyire dél-nyugat felé tekintve.

Egy-egy háznak a homok alól feltisztított maradványa nem volt egyéb, mint egy lapos, sárgásszínű agyaghalom: a falak omladéka. Fennálló falrészekről beszélni alig lehet, ami bizonyára könnyen érthető. Az omladékot óvatosan, vízszintes lapátolással lehordva, sokszor előtűnt a pusztulás módjának hírmondója: egy hamuból, szalmapernyéből, faszéndarabokból álló, feketésszürke réteg. Ezt is letisztítván, előttünk volt az egykori ház padlata. Szerencsés esetekben a házfalak s más részletek színe, anyaga igen élesen vált el a környezettől s a méretek felvételét nagyon megkönnyítette. Sajnos, a maradványok felett összegyűlt homokréteg nem bizonyult mindenütt eléggé vastagnak ahhoz, hogy legalább az omladékokat megvédje számunkra, sokszor feltúrta azokat a késői szántó-vető ember munkája, sőt a házak legtöbbjénél csak a fekvés irányának felvételére szorítkozhattunk, a részletekből hol egy-két falszöglet, hol egy középfal, hol pedig egyik-másik szélső fal volt felismerhető, de majd minden esetben a kemencének, tűzhelynek maradványa. De ilyen esetekben sem volt munkánk hiábavaló, mert az általános kép kialakulását ez is elősegítette s azonkívül tárgyi gyűjtésünk eredménye is növekedett az omladékok lehordása közben.

Tizenhárom esetben mégis csaknem centiméterekre pontos méréseket eszközölhettünk. Felmérhettük a háznak, helyiségeinek nagyságát, falainak vastagságát, a tüzelőhelyek terjedelmét stb., csak a szabadba vezető ajtók helye volt nehezebben kivehető, néhányszor, ha t. i. éppen a bejárati homlokfal volt elmosódottabb, csupán megközelítőleg vehettük fel az ajtónyílás helyét. (A közölt alaprajzokon az ilyen kérdéses ajtóhelyekre kérdőjelet tettünk.)

Az alábbiakban nyolc ilyen, Baracson felkutatott házról mondom el észrevételeimet, bemutatván e házak alaprajzát is.

I. Kétosztatú ház. Hosszával az általánostól eltérő, arra éppen merőleges ÉK—DNy irányban húzódott, bejárati oldalával dél-keletre nézett. Építési anyaga élénk sárgaszínű agyag, a falak vastagsága 45—50 cm. Külső oldalai 11·3 és 6·5 m hosszúságúak, a két helyiség közül *A* 5·20 × 5·50 m, *B* 4·50 × 5·50 m belvilágú. Két ajtónak a helye jól látszott, egyik a szabadból vezetett az *A* helyiségbe, a másik a ház közfalát törte át. Mindkét helyiség padlata 4—6—10 cm vastagságú, letapasztott, szürke agyagréteg, *B* helyiségben eléggé gondosan lesimítva s vagy kétszer megújítva. *A* helyiség vonalkákkal jelzett részén mintegy 70—80 cm átmérőjű, szabálytalanul kerek folton a padlat teljesen átégett állapotú, téglavörös színű, amiből kétségtelennek látszik, hogy ezen a helyen nyílt tűzhely volt valaha.

Mögötte a közfal, 65 cm szélességben, áttörve, itt nyílott ugyanis a szomszédos helyiségben helyet foglaló kemencének a szája. E kemencének fala a házfalak anyagával egyező sárgaszínű agyagból volt rakva. Az élesen mutatkozó alapban a későbbiek során legnagyobbnak bizonyult kemencefenék alaprajzát vettük fel, 40 cm-es falvastagsággal és 160 × 220 cm-es átmérőjű, ovális belvilággal.

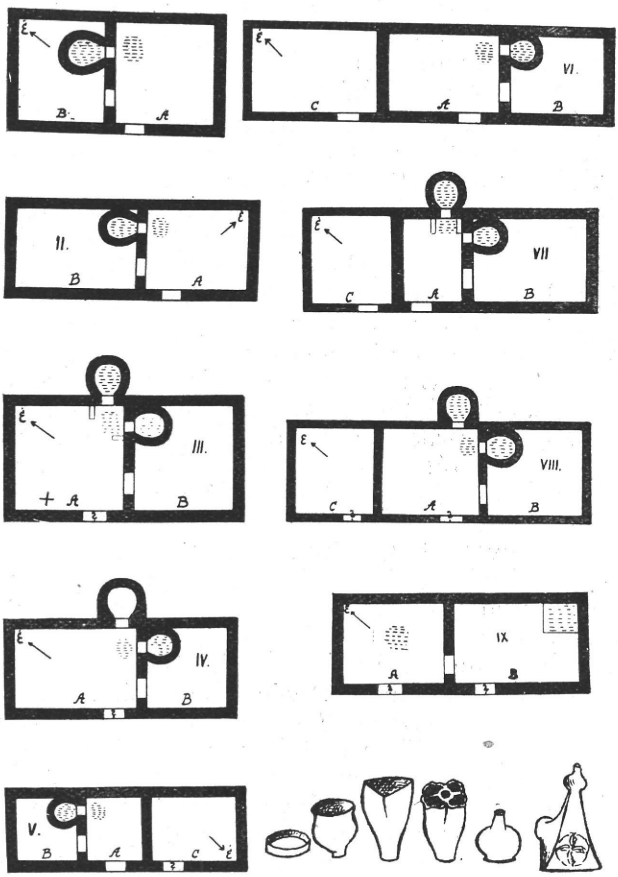

A felásott házak alaprajzai és kályhaszemek.

A kemencefenék felső szintje csaknem egyező a külső nyitott tűzhely szintjével s ilyenformán nem feküdt magasabban, mint a két helyiség padlata, a földbe azonban vagy 15 cm vastagságú agyagréteg volt beágyazva, természetesen erősen átégett állapotban, ennek közepe pedig, a fenék egész terjedelmében, mozaikszerűen lerakott, két sorban egymás fölé helyezett cserépdarabokkal, főként fehér vászonfazekak darabjaival volt mintegy kibélelve. A kemence és a ház hátsó fala között — a legkisebb szélességben 50 cm-es — szabad tér nyílott.

II. Az előbbihez hasonló fekvésű, vele azonos beosztású és felépítésű ház, némileg eltérő méretekkel (*A* 5·40×4·40 m, *B* 6·50×4·40 m). A kemencefenékben (belvilága 175×120 cm) kilenc réteg volt, váltakozva 5 sor agyagtapasztás és 4 sor cserép. A kemence környékéről tányérka- (1. sz.), virágcserépre emlékeztető (2. sz.) és hagymaformájú (5. sz.) kályhaszemek s ilyenek töredékei kerültek elő, különösen a második fajtából nagyobb mennyiségben, valamint néhány díszesebb formájú, háromszöges, zárt előlappal, kis tornyocskával ellátott kályhaszemek töredéke. A tányérkaalakúak jobbára a kemence tövében feküdtek, a többi három fajtának darabjai szanaszét az egész helyiségben.

III. Kétosztatú ház, az általánosnak mondható ÉNy—DK irányú fekvésben, az előbbiekéhez hasonló sárga agyagfalakkal. (Belső méretei: *A* 5·90×5·70 m, *B* 5·50×5·70 m.) A fentebbi két ház beosztásához képest itt felcserélve látjuk az egyes helyiségek fekvését: a bejárattal szembenézve balra találjuk az *A* s ettől jobbra a kemencés *B* helyiséget. A nyitott tűzhely foltja kétoldalt agyagból és faragott hasábkövekből rakott, padkaszerű emelkedéssel volt szegélyezve. A helyiség †-tel jelölt részén vagy 12 darab, a fentiekhez hasonló, hasábalakú kő volt, egymás mellett, téglalap alakban, a padlatba süllyesztve, úgyhogy felső síkjuk a padlat szintjével csaknem egy magasságban feküdt. (Ugyanilyen köveket használtak a templom és az úri házak felépítésénél.) A *B* helyiség kemencéje körül tányérka- és virágcserépformájú kályhaszemdarabok jöttek elő. A nyitott tűzhely mögött, a ház hátsó falán keresztül, egy másik kemencének is ide nyílott a szája, amely tehát belültüzelős lehetett, de egész terjedelmével a házon kívül foglalt helyet, mintegy kiugrott a ház hátsó falából. Egyébként alaprajza, ennek méretei (160×180 cm átm.), úgyszintén a fenék kiégett, cserepekkel bélelt szerkezete teljesen a belső kemence felépítési módjára emlékeztettek, természetesen a kályhaszemek hiányától eltekintve.

IV. Az előbbihez hasonló fekvésű, beosztású és felépítésű ház. (Belső méretei: *A* 6·60×4·20 m, *B* 4·30×4·20 m.) Belső kemencéjének feneke is szétdúlva, körülötte azonban nem hiányoztak a tálacska- és virágcserépformájú kályhaszemdarabok. A kemencefenék állapotából gondolható, hogy ez a padlat szintjénél magasabban nyugodhatott, talán úgy 20 cm magasságban, mint az épen maradt külső kemencének a feneke. Ezt a külső kemencét különben sohasem használhatták, alja a tüzelésnek nyomát sem mutatta s hiányzott belőle a már ismert cserépréteg is.

V. Hármas beosztású ház, sárga agyagfalakkal, az általánosnak mondható ÉNy—DK irányú fekvésben. Homlokzata azonban a szokottal ellentett irányba, vagyis északkeletre nézett, nyilvánvalóan azért, mivel itt nagy szabad térség nyílott eléje, míg mögötte aránylag csekély (6·5 m) távolságban feküdt egy másik ház. A nyitott tűzhellyel bíró *A* helyiség itt középütt foglalt helyet, aránylag kicsiny terjedelemmel, tőle balra a kemencés *B*, jobbra pedig a csupán a szabadba nyíló ajtóval ellátott, harmadik, *C* helyiség. (Belső méretek: *A* 2·90×3·50 m, *B* 3·10×3·50 m, *C* 4·60×3·50 m.) A kicsiny (110×130 fenékátmérővel bíró) kemence körül hírmondója

sem volt a kályhaszemnek. Az első két helyiség többé-kevésbbé símára tapasztott agyagpadlatával szemben, a harmadikban csak durván ledöngölt (?), szennyes földréteget találtunk.

VI. Hármas beosztású ház, az általánosnak tekinthető fekvésben. Majd 20 m-es hosszával a legnagyobbnak mutatkozott a felmért házak között. (Belső méretei: *A* 5·70×4·30 m, *B* 5·40×4·30 m, *C* 6·70×4·60 m.) A nyitott tűzhelyes *A* és a tőle jobbra fekvő, kemencés *B* helyiség az eddig ismert, sárga falaktól körülvéve, a ház bal oldalára eső *C* helyiség három külső fala azonban egyrészt az általánosnál keskenyebb, körülbelül 35 cm vastagságú, emellett pedig nem egynemű, hanem átmetszetben hármas rétegződést mutat, amely legbelül szürke agyag, mintegy 8 cm vastagságban, középütt egy 20 cm-es feketésszürke réteg, kívül pedig 7—8 cm vastagságú sárga agyagréteg. Az első két helyiség padlata letapasztott szürke agyag, *B*-ben gondosabban lesimítva s többször megújítva, a harmadik helyiségben ez esetben sem találtunk mást piszkos földnél. A ház kemencéje megközelítőleg kör alaprajzú (140×140 cm átm.), körülötte kizárólag virágcserépalakú kályhaszemeket, kályhaszemdarabokat leltünk.

VII. Hármas beosztású ház, az előbbihez hasonló fekvésben és felépítéssel. (Belső méretei: *A* 3·20 × 4·50 m, *B* 6·20 × 4·50 m, *C* 4·30 × 4·80 m.) Az *A* és *B* helyiségeknek itt is sárga agyagból volt a fala, *C* három külső oldalánál pedig a hármas rétegződést ismerhettük fel. A belső kemence feneke itt is magasabban nyugodhatott, mint a padlat szintje, mert csak szélső körvonalait vehettük ki, cseréppel bélelt alját széthordta az eke, de megmaradt a kemencefenék alapzatául odarakott néhány hasábalakú épületkő. Tálacska-, virágcserép-, hagymaalakú és a díszesebb kályhaszemnek darabjai hevertek itt is szanaszéjjel. A nyitott tűzhely foltja egészen a külső kemence szájnyílása elé volt igazítva s padkaszerű kiemelkedések közé szorítva. A külső kemencének ép állapotban maradt meg az alja, felső szintje vagy 15 cm-rel magasabban feküdt, mint a padlat. Hihetőleg hasonló magasságban nyugodott a belső, szétdúlt kemencefenék is.

VIII. Hármas beosztású ház, az előbbihez hasonló, tehát hosszával ÉNy—DK irányú fekvésben. (Belső méretei: *A* 5·70 × 4·60 m, *B* 5·00 × 4·60 m, *C* 4·10 × 4·60 m.) A fal itt mindenütt azt a 35—38 cm vastagságú, hármas rétegződést mutatta, mint az utóbb ismertetett házaknál a *C* helyiség három külső fala. A belső kemencének itt sem volt már meg az alja, csak a szélső körvonala volt felismerhető, valamint néhány szabálytalan kődarab feküdt a fenék legalján. Virágcserép-, hagymaformájú és a díszes háromszögű fedőlappal bíró kályhaszemek, illetőleg ezek töredékei, az elsőből különösen nagy mennyiségben, kerültek elő a kemence környékéről. Külső kemencéjének átégett, cserépdarabokkal bélelt fenékrésze az előtte levő nyitott tűzhely szintjénél mintegy 40 cm-rel volt magasabban. Ilyesféle magasságban nyugodhatott a belső, szétdúlt kemencealj is. A padlatról ugyanazt mondhatjuk, mint az előbbi esetekben.

*

A fentebbiek nyomán nem nehéz az egyes házrészek, helyiségek rendeltetését megállapítani.

Valamennyi háznál a szabadból nyíló ajtón át juthatunk az elmondottak során *A*-val jelölt helyiségbe. Az ajtóval többnyire szemközt, a hátsó és a közfal zugában levő nyílt tűzhelyen kétségtelenül konyhaműveleteket végeztek. Ez a tűzhely mindenkor a padlat szintjén s többnyire teljesen szabadon áll, csak néha szegélyezi kövekből és agyagból rakott padkaszerű emelkedés, ami a tűzhely foltját némileg szabályos alakúvá teszi.

Feltűnő ennek a *konyha*-féle helyiségnek (pitvarnak) változatos nagysága. A másik, illetőleg másik két helyiségnél nem látunk ilyen nagy ingadozást.

A konyhától hol jobbra, hol pedig balra elhúzódó kemencés helyiség *(B)* nyilvánvalóan *lakószoba*. Hogy ez merre esik, az — úgy látszik — szoros összefüggésben van a háznak világtáj-szerinti fekvésével. Az általánosnak vehető ÉNy—DK irányban húzódó házaknál — s ha a bejárati oldal délnyugatra néz — csaknem mindenkor jobbfelé húzódik. Ez nemcsak az elősorolt néhány esetből, hanem az ásatás eredményeiből általánosan megállapítható. Ahol a szoba baloldalt esik, ennek okát majd mindig a háznak az általánostól eltérő fekvésében kereshetjük. A lakószobának egyetlen ajtaja a konyhából nyílott s a kemence és a ház innenső fala között törte át a közfalat.

A *szoba kemencéjé*nek feneke többnyire azonos magasságú a konyha nyílt tűzhelyével, azaz a padlaton felül nem emelkedik, de olyan eseteket is láttunk, hogy mintegy 15—20 cm-es, kivételesen magasabb talapzaton nyugodott, amely azonban kerületében nem terjedt túl a kemence szélső vonalán, padkafélét tehát nem alkotott. A kemencefalat ugyanabból a sárga agyagsárból rakták, mint a házakét, a fenék mentén átlag 30—35 cm vastagságban. A kemence alakját, az alap tojás-, ritkábban megközelítőleg körvonalat mutató formájából következtetve, talán jogosan gondolhatjuk megközelítőleg hengerded-, csonkakúp- vagy boglyaalakúnak, ritkábban teljesen símára tapasztott külsővel (amire ilyenkor [I., V.] a kályhaszemek teljes hiányából következtethetünk), általánosabban pedig a különböző formájú, agyagból égetett, téglaszínű, máznélküli paraszt-kályhaszemekkel (azaz kályhákkal) rakták meg az oldalát, amelyekhez hasonló kályhaedényekkel és rendeltetésük magyarázatával több alkalommal találkozhattak már e folyóirat olvasói.[9]

E kályhás („bögrés", „kupás", „csupros") kemencék edényeinek, „szemei"-nek elhelyezésére nézve annyi kétségtelen, hogy a virágcserépre emlékeztető, peremkiképzésükben is túlnyomó számban köralakot, ritkábban négyelt karéjt (rozettát), háromszöget leíró formájúakat, a kemence majd egész felületén szétszórva, szájukkal kifelé ágyalták be, közbe-közbeiktatván, hasonlóan homorú elhelyezésben, a belsejükön gyakran valamennyire díszített, lapos tálacskaformájúakat. Gyakran az előbbiek alsó része, még inkább pedig a tálalakúak feneke kormos, füstös, tehát a kemencetűz

[9] L.: *Ért. 1903. 257—260. l., 1904. 41—49. l.* és *1905. 107—10. l.*

lángja szabadon érhette itt őket, ami az utóbbiak elhelyezésére nézve különösképen arra az egyszerű megállapításra vezet, hogy a kemencefalba utólagosan vágott hengerded nyílásoknak mintegy lezárását alkották ezek a lapos edénykék, míg a magasabb alakkal bírók inkább a sárfal rakásakor nyerték elhelyezésüket.

A hagymaalakúnak mondott szemeknek viszont a belső része kormos, tehát ezek nyílásukkal a kemencébe néztek, ami különben száras alakjuknál fogva is gondolható s ugyaninnen az is, hogy valahol a felső részen, esetleg vízszintes párkányfélén domborodtak ki a kemence falából.

Ugyancsak a kemence tetején, talán egy különálló tagon, foglalhattak helyet a tulajdonképen háromszögletes tálformájú, az egyik szögletnél kis tornyocskával, nyílásán díszített zárólappal ellátott kályhaszemek is, tornyocskájukkal természetesen felfelé irányítva, egészben kissé hátrafelé döntve. (6. sz.).

A kemenceszemeknek mind e fajtáit azonban nem találjuk meg valamennyi háznál, ami a ház gazdájának módjával, díszítő-kedvével lehetett kapcsolatos, különösen az előbbivel az, hogy — eltekintve a símafalú kemencéktől — hány darab edényt használtak fel egy-egy kemencéhez. Általában azonban a virágcserép-, valamint a tálacskaformájúak elmaradhatatlanoknak látszottak a kályhás kemencéknél, míg a többi inkább már a díszesebb kivitelt szolgálhatta.

Számításunk szerint egy jobban felszerelt kályhás kemencéhez mintegy 12—15 kis tálalakú, 70—80 virágcserép- (illetőleg ezzel rokon-) formájú, 6—10 hagymaalakú és 4—5 darab díszesebb, tornyos edény volt szükséges.

Kétségtelen, hogy ez a szobabeli kályhás kemence nemcsak téli fűtésre, hanem sütésre és főzésre is szolgált. Télen minden esetre, nyáron pedig, már ahol volt ilyen, a ház hátsó falából kiugró, de belülről fűthető (természetesen kályhaszem nélküli), boglyaalakúnak gondolható, nyári kemencével elérték azt, hogy sütés alkalmával nem kellett a szoba hőmérsékletét fokozniok. Különösen sütésnél tehettek jó szolgálatot a belső és kívüleső kemencék fenekébe rakott cserépdarabok.

A kemencék mindkét fajtájának szerfölötti nagysága könnyen magyarázható azzal, hogy egy-egy alkalommal nemcsak 1—2 kenyeret sütöttek s hogy a fűtőanyag jórészben csak nád, gazféle lehetett, amiből pedig nem keveset kellett egyszerre berakni, hogy a tüzelés eredményes legyen.

Megjegyezzük még, hogy a kemenceszáj előtt még olyan esetekben sem találtunk parázsgyüjtésre alkalmas mélyedést, amikor a kemencefenék egyszintű volt a padlattal.

Kitérve még a konyha felszerelésére is, erre nézve megemlítjük, hogy a szabad tűzhelyen való főzésnél egyaránt használhattak fém- és cserépüstöt. Egy rézből készített kisebb bográcsot, bár rossz állapotban, meg is találtunk az egyik ház omladéka alatt, cserépüstnek pedig szerteszét sok darabja került elő, amelyek a felfüggesztés-

hez, kétoldalt, a perem mentén, páros lyukakkal voltak ellátva.[10] E főzőedények tartására alighanem szolgafa-féle alkalmatosságot használtak, ilyen eszköz leszúrásának megkönnyítésére szolgálhatott egy hosszas, keskeny kúpalakra formált, vasbádogból kalapált cövekvég is, amely ugyancsak az egyik ház omladékában hevert. A kemencében való főzéshez pedig — többek között — különösen alkalmas lehetett, az ásatások során itt is, másutt is, nagy tömegben (túlnyomórészt csak töredékekben) előkerült, tehát közönségesen használt, különböző nagyságú, erősfalú, szürkésfekete színű, grafitos anyagú, ± bélyeggel ellátott, bécsi gyártmányú cserépfazék.[11] Már kevésbbé lehetett ilyen tartós a rengeteg töredékben talált fehér vászonfazék, valamint a szintén elég gyakori, belülről mázas edény.

Visszatérve magára az épületre, ennek C helyiségét nem gondolhatjuk másnak, mint az igás-, kezesjószág tartására szolgáló *istállónak*. Némileg erre vall padlóföldjének egyenetlen, durva kiképzése is, már ha ilyesmir:l egyáltalában szó lehet. Hogy *ott, ahol meg volt*, illetőleg maradványaiban felismerhető volt, *sem feltétlen tartozéka a háznak, amely mindenkor két, emberi lakásul szolgáló részből állott*, hanem mintegy csak kapcsolódik hozzá, azt jól mutatja az is, hogy csak a szabadba van kijárása s hogy több ízben falának felépítése is elüt a valóságos lakóházétól: külső falai valamivel vékonyabbak s az említett módon hármas rétegeződésűek. (VI., VII.) Lehet, hogy a maradványaikban csupán a két lakórészt felmutató házakhoz is tartozott, hasonló módon odaillesztett, de még kevésbbé állandó falanyagú istálló, ennek azonban a legcsekélyebb nyomát sem ismerhettük már fel, sem pedig a lakóháztól elkülönítve épített istálló-félének nem találtuk maradványait.

Az építkezés anyagát vizsgálva, említettük, hogy a lakóház falát majd kivétel nélkül, ritkábban az esetleg hozzáépített istállórészt, 45—50 cm vastagságban, sárga agyagsárból emelték, amennyire megállapítható volt: minden mellékanyag (polyva, szalmatörek stb.) hozzáadása nélkül, ez esetben ugyanis a korhadó anyag helyén apró lyukak mutatkoztak volna. A falak felrakásánál nem csináltak semmiféle ágyat, fundamentumot, amely körülmény, nemkülönben a falak aránylag csekély vastagsága, a viszonylag terjedelmes házaknak éppen nem biztosíthatott valami nagy szilárdságot.

A falaknak másik, az istállóépítésnél, egy esetben a ház minden részénél alkalmazott, hármas rétegződést mutató fajtáját nem gon-

[10] Ilyen cserépüstök ép állapotban is kerültek elő néhány évvel ezelőtt a kecskeméti Tanítóárvaház udvarán, épületemelés közben. Ismertetésüket és képüket l.: *Szabó Kálmán, Népünk és Nyelvünk*. 1929.

[11] *Takáts Sándor* ír ezeknek a bécsi edényeknek a XVII. sz.-ban való elterjedtségéről, mondván, hogy szilárdságuk miatt kedvelték őket s rengeteg került be Magyarországba, szekéren, hajón. (Gazd.-tört. Szemle. 1904. 159. o.). A kecskeméti városi levéltárnak a XVII. sz. közepéről való számadásai is többször említik a „bécsi fazekakat". Fenti ásatásaink pedig bizonyítók ez edényeknek a XVI. sz.-ban való kedveltségéről is. Mint érdekességet említjük meg, hogy a későbben kutatott *Mizse* egyik házában, bár nem a kemencében, csak mellette, egy ilyen fazekat apró szárnyasnak csontjaival találtunk meg, tehát a főzés előtti, vagy utáni állapotában, ami egyszersmind a község lakóinak futásszerű menekülésére, vagy hirtelen pusztulására mutat.

dolhatjuk másként felépítve, mint hogy a középső, mintegy 20 cm vastagságot mutató, piszkos, feketésszürke réteg múlandóbb anyagnak, esetleg sövényből de (ezt vastagságánál fogva is gondoljuk), inkább nádból készült váznak helyét jelöli, amely — oszlopok, karók közé fogott — vázat kívül-belül más-másszínű agyagsárral tapasztották, vastagították a kellő mértékig.[12]

A tetőzet alakjának, szerkezetének megrajzolásához, természetesen, alig adódhatott a helyszínen önmagáért beszélő segedelmünk. A sárfalaknak viszonylagos keskenysége mindenesetre erős ágas szerkezet alkalmazását tehette szükségessé. Az omladékok szalmapernyéből és megszenesedett gerendadarabokból álló égett rétege felvilágosítást nyujt ugyan a fedél anyagáról, csak azt tartjuk különösnek, hogy e rétegekben nádnak nem találtuk egyetlen darabját sem, holott az, megszenesedett állapotban éppen úgy fennmaradhatott volna mostanáig, akár a szalmapernye.

Hogy a tüzelőhelyeknek alig lehetett valamelyes füstvezető tartozékuk — tehát a kettős tüzelő füstje csak a konyhaajtón vagy a padlásnélküli tető hasadékain távozhatott el —, azt abból is bátorkodunk gyanítani, hogy a konyha nyílt tűzhelyét némelykor a nyári kemencének szája elé viszik, holott, ha bármiféle kezdetleges füstvezetőt alkalmaztak volna, az ok- és célszerű eljárás nem engedte volna ez esetben a nyílt tűzhelynek a belső kemenceszáj elől való eltávolítását.

Hasonlóképen a találgatásnak többé-kevésbbé korlátolt tárgya lehet az épületek ablakainak elhelyezése is, amennyiben valószínű, hogy a szobának a ház végén, az innenső oldalon s itt, hihetőleg, a nagyobbterjedelmű konyhahelyiségeknek is volt ablakuk.

Szinte bizonyosra vehetjük, hogy ezeknek a régi házaknak egykori, földmívelő és jószágtartó lakói az aratás után következő mindennemű, helyhez nem kötött, mezőgazdasági munkát házuk közelében végeztek, ahol bőséges hely állott rendelkezésükre nyomtatáshoz, szóráshoz stb., de éppen úgy a szalmának, takarmánynak berakásához is. Gabonájuk eltartására inkább valami hombár-féle alkalmatosság szolgálhatott, mivel mélyebb gödröt, a gabona eltartásához, a laposabb részeken nem áshattak, a talajvíznek magas állása miatt. (Még e késői, víztelen századra is, az elmult száraz éveknek július-augusztus hónapjaiban, körülbelül 1½ m mélységszinten állott a talajvíz.)

Egyébként, az ásatás közben, különösen az omladékok feltisztításánál, nagymennyiségű, ép, vagy csupán csak felismerhető állapotban levő használati eszköz is került elő, élénk világot vetve hajdani birtokosaik életberendezésére erről az oldalról is. Voltak

[12] *Györffy István* dr. történeti adatai jelentősen alátámasztják fenti vélekedésünket, akinek közlése szerint pl. a hajdúvárosok 1517. évi összeírásakor túlnyomó volt a sövényből, nádból készült házak száma, amelyeknek falát megtapasztották. Ugyanő is közli *Szücs Istvánnak*, Debrecen történetírójának, az 1698. évi debreceni állapotokról adott adatait, amelyek letapasztott sövényfalakról beszélnek stb. (*Györffy István:* A Nagykunság és környékének népies építkezése. *Ért. 1908.*). De egyébként is, *Jankónak*, *Györffynek* és a hazai házkutatás sok munkásának nyomán jól tudjuk, hogy a nád- és sövényfalépítés, mind az utóbbi időkig, országszerte, alkalmasabb anyag közellétében is, mennyire kedvelt volt.

ezek között *kaszadarabok*, *sarlók*, *kaszakalapácsok* és hozzájuk tartozó *üllő*, *üsztökék*, *ásópapucsok*, *marokvasak*, *patkók*, *lóvakarók*, *szekercék*, *lakatok*, *ajtó-* és *ládavasalások*, *fúrók*, *kések*, *vasnyársak*, *ollók*, *gyűszűk*, *varrótű*, *fenő-* és *örlőkövek* stb., továbbá különféle *cserépedények*, *korsók*, *fazekak*, valamint az ilyesféle edényeknek temérdek, de összegyüjtésre nem érdemes darabja.[13]

*

Említettük hogy Baracs község multjának megrajzolásánál, milyen szegények vagyunk írásos történeti adatok dolgában. A fent ismertetett állapotok idejének meghatározásához azonban egyéb körülmények is segítségünkre jöttek.

A házak feltárásánál sohasem mulasztottuk el az egyes házak között, valamint egy-egy feltárt ház derekán, egy-két mélyebb futó-árok húzását. Így jöttünk rá, hogy néhány ház omladéka alatt még egy omladékréteg fekszik, mint kiderült, a fentiekhez hasonló, agyagból épített házaknak maradványa. Itt azonban hiábavaló volt minden tisztogató munka, az elősoroltakhoz hasonló, pontosabb megállapításokhoz nem juthattunk, semmiféle mérést nem végez-hettünk, csupán azt láttuk, hogy ezek a régebbi házak is a leírtakhoz hasonló, részben kályhás kemencékkel voltak ellátva. Ugyanis több-nyire megtaláltuk itt is a már jól ismert virágcserép- és tálacska-formájú kályhaszemek darabjait, valamint ugyanolyan használati tárgyakat, edénydarabokat, mint a felső rétegben. Felismertük itt-ott a szétvert, cserepekkel bélelt kemencefenekeket, sőt pl. a IV. ház konyhatűzhelye alatt, ettől balra is elhúzódva, egy teljesen felmér-hető kemencefeneket is találtunk. Emellett ezek az alsó omladék-rétegek is jól mutatták, hogy a régebbi házak is tűzvésznek estek áldozatul.

Mikor pedig az úri házak romjainak közelében volt paraszt-hajlékok maradványait bontogattuk fel, az egyik alól egy, kétség-telenül az előkelők házcsoportjához tartozott, kisebb kőépületnek alapja került ki, egy másik, agyagfalú parasztház kemencefenekében pedig a már ismert cserépbélletet az úri házak omladékaiból elő-került, finomművű, mázas kályhacsempékkel rokon cserépdarabok képezték. A kályhacsempék részeit itt a kemence rakásakor törhet-ték még kisebb darabokra s egynéhányat közülük azonmódon összeilleszthettünk.

Bizonyos, hogy az úri élet idején, annak színhelyéhez néhány méternyire, nem építhettek parasztházakat. Ide tehát csak az elő-kelők házainak elpusztulása után, az úri élet letüntével, húzódhatott fel az egyszerűbb nép.

Láttuk azt is, hogy több parasztház belsejéből, különböző módon felhasznált, szabályosan faragott hasábkövek kerültek elő. Ezek is aligha juthattak oda előbb a templom, illetőleg az úri házak pusztulásánál. De úri kályhák egyszerűbb, négyszögletes tál-, hen-gerded alakú kályhafiókjainak néhány példányára is több paraszt-házban ráakadtunk, bizonyára másodlagos használat után.

[13] A tárgyak a Kecskeméti Városi Múzeumban vannak.

Mindebből s még néhány körülményből nyugodtan következtethetjük, hogy Baracs községet kétszer érte — tűzvésszel kapcsolatos — pusztulás. Az első alkalommal, bizonyára a török idők elején (talán még a mohácsi csata után, 1526 szeptemberében, a török hadaknak a Duna—Tisza-közén történt levonulásakor, vagy pedig Buda végleges elfoglalása után) feldúlták, felégették a templomot, az úri házakat, de nem kerülték el ezt a sorsot az egyszerű falusi hajlékok sem.

Az életbenmaradt lakosság szétfuthatott, de — talán már néhány nap mulva — ismét visszaszállingózott s a romok fölött új életet kezdett, amire számos példát tudunk máshonnan is ez időből. Valószínű, hogy a még valamelyes állapotban levő házacskákat helyrehozták, ahol pedig már nem volt mit helyreállítani, eltisztították vagy elegyengették a romokat s úgy került oda az új hajlék, a régihez nyilvánvalóan hasonló formában. Idővel azután meg is szaporodhatott a házak száma.

De — láttuk — ez a visszatelepülés sem lett örökéletű. Néhány évtized multán, valószínűleg az ú. n. hosszú-háború idején, amikor — különösen az 1596. évi nagy tatárdúláskor — a Duna—Tisza-közének annyi virágzó községe tűnt el a föld színéről (Baracs közvetlen szomszédságában pl. Mizse, Lajos, Kerekegyháza stb.), a kis falut újra elérte végzete s nem is kelt többé új életre.

Ezzel azután, legalább megközelítő pontossággal, meg is adtuk a fent részletesen leírt állapotoknak, illetőleg azok elmúlásának idejét.

*

Az elmult 1930. évben az egyik hajdani kún szék helyén, *Mizsén* (ma, Felsőmizse néven, Lajosmizséhez tartozó pusztán) végzett ásatásaink során általánosságban ugyanazon jelenségeket észleltük, mint Baracson, anélkül azonban, hogy a kétségtelenül az elősoroltakhoz hasonló házalapokat felmérhettük volna — itt már nem volt eléggé vastag a védő homoktakaró —, viszont a kemencefenekeket, a szájuk előtt a nyílt tűzhelyet, a konyhát-szobát elválasztó közfalat könnyen felismerhettük, s azt is, hogy a falak csupán agyagsárból voltak rakva, a szobabeli kemence körül (külső, belülről fűthető sütőkemencét ugyan nem találtunk) a baracsiakhoz hasonló kályhaszemeket, ilyenek darabjait, mindenütt megtaláltuk.

Ugyanitt egy, kivételképen felmérhető alappal bíró, házmaradványra is bukkantunk, amely azonban, belső beosztásában, jelentősen eltér az eddig ismertetett házaktól (IX.). Itt is két helyiség mutatkozott (belső méretek: *A* 5·40×4·30, *B* 6·70×4·30 m), sárfalakkal, mindkettő a szabadba vezető ajtóval ellátva s egymással is ajtóval közlekedve. Közülök az *A*-val jelölt házrész pernyés, szennyes agyagpadlatának közepetáján egy, körülbelül 150 cm, tehát jelentősen nagy átmérővel bíró, szabálytalanul kerek, nyílt tűzhely-foltot ismertünk fel, néhány edénydarab is volt a helyiségben, ami konyhafélét árulna el, viszont az ugyanitt lelt kampós jászolkarika, ökörpatkódarabok meg istállófélét sejttetnek e helyiség rendeltetésében; igaz ismét, hogy a helyiség közepén égő tűz aligha engedett volna teret egyidejűleg a jószág benntartásához is. De lássuk a szomszédos helyiséget *(B)*. Ez kétségtelenül lakószoba volt, kemencéje azonban

nem a közfal oldalában, hanem a tulsó, hátsó sarokban foglalt helyet s nem a szokott ovális, hanem (160×180 cm) téglalapalakú fenékkel bírt, minden alapzat nélkül. Sejthetőleg tehát téglányalakban emelkedett ez a tüzelőhely s az egykor hozzátartozó virágcserép- és hagymaalakú kályhaszemek darabjai, szerteszét a helyiség padlatán, elárulták felépítésének kályhás mivoltát is. Mindezen körülményeket figyelembe véve, valamint azt is, hogy ez a ház hajdan a templom közelében, tehát előkelő helyen állott, nem zárhatjuk ki annak lehetőségét sem, hogy nem is közönséges lakóház, hanem valami hivatalos, talán a kún székkel kapcsolatos épület volt ez, ahol az említett nyílt tűzhelyes helyiség afféle előszobául szolgálhatott.

Házalapnak felmérhető nyoma már alig, sőt egyáltalában nem, csupán számos, majd mindenkor kályhás kemencének feneke volt felismerhető, egy-egy omladék egyik szélén, megközelítőleg középtájon, az újabb ásatások során, *Felsőalpár*, továbbá a kún *Ágasegyháza*, *Orgovány*, *Bene* községek ásatásánál is.[14] Az omladékok majd minden esetben a fentiekhez hasonló, Felsőalpáron pedig még néhány változatot mutató (köztük négyszögletes tálalakú, díszített fedőlappal bíró) kályhaszemeket rejtettek magukban. Kézenfekvő tehát, hogy — e házak beosztását és felszerelését illetőleg — ezeken a helyeken is a baracsiakhoz hasonló állapotok uralkodtak.

Mizse, *Felsőalpár*, *Ágasegyháza*, *Orgovány* fennállásáról a hosszú háború idejéig vannak adataink, *Bene* azonban már 1561-ben bérelt puszta (ekkor éppen a kecskemétiek kezén; l. *Gyárfás i. m.)*, pusztulásának idejét pedig ennél is előbbre tehetjük.

*

Az elmondottak összegezéseképen megállapíthatjuk, hogy a XVI. században a Duna—Tisza-köz felső részének magyarsága már kétsejtű: szobás-konyhás házban lakott, egy konyhabeli nyílt s egy ugyanide torkolló, szobabeli, zárt tüzelőhellyel, többnyire kályhás, kemencével. Ezeknek elhelyezésében még egészen kezdetleges állapotot ismerhettünk fel: a nyílt tűzhely mindig közvetlenül a földön van, a kemencének feneke — többnyire — hasonlóképen így, bár már láthatjuk a kényelemre törekvés-szülte talapzatot is az utóbbinál feltünedezni, de még csak a kemencefal kerületén belül. A konyha nyílt tűzhelye és a szoba kemencéje között a legszorosabb a kapcsolat (csak ritkábban kerül, esetleg, a külső sütőkemence betorkolló szája elé a konyha tüzelője), ugyanígy a két helyiség között is: a szoba csak a konyhán keresztül közelíthető meg.

(Leglényegesebb jegyeiben ugyanez a házalak maradt fenn napjainkig vidékünkön, illetőleg általánosan az Alföld magyarságánál, természetesen az idők folytán beállott változásokkal, amelyek azonban alapjellegéből ki nem forgathatták, mint amilyenek: a kemencecsáj előtt maradt nyílt tűzhely megközelítőleg a végleg felmagasodott kemencefenék szintjére hozott padkára került, padkát kapott a kemence is, viszont ez idővel elvesztette kályhás jellegét stb.)

A fentiek során igyekeztünk bebizonyítani, hogy a leírt házalak, kályhás kemencéjével együtt, a mondott tájon általánosan elterjedt

[14] Dr. *Szabó Kálmán* múzeumigazgató úr szíves közléséből.

volt, legalább is a XVI. század második harmadában. Ez elterjedtséghez viszont jelentős idő is kellett és aligha mehetett ez végbe éppen a hódoltság első, vészes, zűrzavaros idejében, hanem éppenséggel befejezett állapotokat találtak itt, e tekintetben, a török idők. S ha a magyarság, köztük különösképen a kúnok erős konzervativizmusát is tekintetbe vesszük, meggondolván, hogy valami gyors ütemben aligha hódíthattak itt a hajlékuk berendezését oly jelentősen érintő változások, nem járunk messze a valóságtól, amikor azt hisszük, hogy legalább is a középkor utolsó századában sem volt ismeretlen e tájon a bemutatott, kétsejtű háztípus.

Körülbelül ugyanezeket kell mondanunk, hasonlóképen a fent mondottak alapján, az edényes, kályhás kemencékről is. S ha ezek „föltehetőleg közvetlenül szülöttük földéről jöttek hozzánk", azaz német földről,[15] akkor a feltételezhető kultúrhullám, amely kelet felé hozta őket, még előbb elérhette az ország nyugati részét, a Dunántúlt.

Már most, kézenfekvő lévén, hogy e paraszt kályhás kemencék általánosan kétsejtű, szobából, konyhából álló házaknak voltak szobabeli tüzelőhelyei, következik, hogy az ország nyugati részén (Nagykanizsa, Székesfehérvár, Baranya vármegye, Szlavónia) talált kályhaszemek alapján is, hogy a kétsejtű háztípus a dunántúli országrésznek is közönségesen ismert lakóháza volt a mondott időkben.

A Bács-Bodrog megye több helyén talált kályhaedények egyszersmind hasonlóképen a kétsejtes háznak ottani, XVI. századbeli, elterjedtségéről szólanak, különösen, hogy egy ilyen edényben 1570—1596. évekből származó tallérokat is találtak.[16] (Az 1596. év tudvalevőleg a legvadabb török-tatár pusztításnak ideje volt a Duna—Tisza-közén s így igen valószínű, hogy legalább is az érmek lelőhelye [Bodrogmonostorszeg] ekkor pusztult el.)

Arra nézve pedig, hogy vidékünkről mikor tünhetett el a használatból a bögrés parasztkemence, ez alkalommal sem lesz érdektelen, ha néhai *Madarassy László*nak az *Arch. Ért.* 1870. évfolyamában (109. l.) közzétett levelére hivatkozunk,[17] amely szerint ez időben Kecskeméten még egy igen éltes asszony meg tudta fejteni, bizonyára gyermekkorára való visszaemlékezés alapján, a mások előtt ismeretlen kályhaedénynek rendeltetését, mint tudjuk, helytálló módon. Tehát a mult század legelejére már végleg kiszoríthatta errefelé a kályhás „banyakemencét" (amint az öregasszony is nevezte) az Alföldre nézve annyira jellegzetes, csupán csak sárból rakott boglyakemence.

*

Különösen a baracsiakhoz hasonló szerencsés ásatások bizonyára jelentősen kiegészítik, szélesítik majd — úgy idő-, mint területbelileg — azt a képet, amelyet a fentiek szorán adhatunk.

[15] *Bátky Zsigmond:* Honnan került a „kályhás szoba" Boszniába? *Ért. 1929. 49—51. lap.*

[16] L.: *Ért. 1905. 107—8. l.*

[17] L.: *Ért. 1904. 41. l.*

Addig is, abban a hitben, hogy a magyar ház multjának rekonstruálásához egy szerény téglakövet mi is szolgáltattunk, az alföldi magyar parasztházat, az adottságok és tehetségünk szerint ugyan hiányosan megrajzolt, 400 év előtti alakjában átadjuk a magyar házkutatás tudományának.

Papp László.

A magyarországi női ingek egy szabástípusa.

(A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára gyüjteménye alapján.)

Az ingnek, mint a testet fedő egyetlen ruhadarabnak, nagyon fontos szerep jut a nép öltözékében. Itt ugyanis nem kizárólag fehérnemű, hanem egyben felsőruha is. Maga az *ing* elnevezés is ezt látszik bizonyítani. *Munkácsi* szerint[1] *ing, imeg:* iráni *yamok,* stb. = ruha, ing.

Számtalan példa van arra, hogy később, mikor posztóból való ruhák jöttek a nép körében is divatba, ugyanolyan szabással készítették ezeket továbbra is, mint annakelőtte az egyszersmind ruhát jelentő inget. Rendkívül fontos volna tehát az ing szabását ott, ahol még a ruha szerepét tölti be, megvizsgálni, mert ebből sok becses, eddig talán ismeretlen néprajzi adat kerülne napvilágra. A népi ruhaneműek szabását a külföldi kutatók mind több és több figyelemre méltatják, mert a szabás, ami bizonyára épp oly jellegzetes, mint a dísz, tovább marad meg, s lassabban idomul és nehezebben változik, mint emez.

Nálunk a nép körében, s itt is különösen a nőknél, az ing csaknem mindenütt felsőruha. Az ingek szabásmódjának vidékenkénti és nemzetiségek szerinti összehasonlítása, s ezek elterjedésének megállapítása, elsőrangú feladatunk volna. E cél érdekében teszem a női ingek egy csoportját az alábbiakban vizsgálat tárgyává.

Ha az ingről, mint a testet befedő *egyetlen* ruhadarabról beszélünk, első kérdésünk hogy az a test mely részeit fedi be. Kezdetben valószínűleg a vállaktól körülbelül combközépig, vagy térdig érhetett s eleinte aligha volt újjakkal ellátva. A szőttsanyagból készült ruhaneműek közül bizonyosan a vászon volt a legelső, s így a ruha, azaz az ing szabását — azonkívül, hogy a test mely részeit kívánták befedni, — magának az anyagnak méretei befolyásolták döntően. Mivel a vászon egy egyetlen darabban futó csík, érthető, hogy szélessége volt az, melyhez elsősorban alkalmazkodni kellett. Ezt az is bizonyítja, hogy az ingrészek szabása szorosan összefügg a használatos szövőszék nyüstszélességével. Természetes, hogy a sok munka árán előállított vászon minden csepp darabkája becses volt készítője szemében s így a leggazdaságosabb felhasználásra való törekvés az, ami az ingrészek szabását meghatározza. Veszendőbe egy tenyérnyi darabka sem megy, s ez az egyik oka annak, hogy a népi ingek mindig négyszögletes, egyenes darabokból készülnek. Amint az alábbiakból kitűnik, igen bonyolult szabásmódokat is nagy leleményességgel oldanak meg négyszögletes lapokból. Az ing egyes részeinek az anyag szélességéhez való viszonyát szemléletesen illusztrálják a 2a. ábrán az anyagra kifektetett ingrészek, melyeknek részletes magyarázatát az ing leírásánál adjuk.

A férfiingek szabása igen kevés eltérést mutat. Itt a forma állandó, csak a derék hossza és szélessége, ujjainak bősége és hossza, s az esetleges betoldások adják az eltéréseket. A női ingeknél ezzel szemben mindenütt sok formaváltozatot találunk.

[1] *Magyar Nyelvőr,* 31. kötet, 34. l.

Csak külsőleges vizsgálódás alapján is látjuk, hogy hosszukat illetőleg is kétfélék, mégpedig vagy teljesen hosszúak, vagy pedig derékig érők. A derékig érő inghez természetesen valami szoknyaféle is járul az alsótest befedésére. Hogy melyik volt az elsődleges típus, a hosszú, vagy a rövid ing, azt ma nehéz eldönteni. Mindenesetre primitívebbnek látszik az egy darabból való. De hogy régente az ország különböző vidékein nőknél is igen elterjedt volt a derékig sem érő rövid ing (mint ma a pásztoroké), mely a has egy csíkját is meztelenül hagyta, arról a szájhagyomány is tanuskodik. Sokhelyütt keverve fordul elő ugyanazon szabású ing hosszú és rövid alakban. Így a ruténeknél. Anyagunk hiányos volta miatt, sajnos, nem vállalkozhatunk a hosszú és rövid ingek nemzetiségekhez, vagy vidékekhez való kapcsolására. A hosszú ingek alsó része ezenfelül gyakran más anyagból hozzátoldott s nem tudhatjuk, hogy ez az alsó rész mikor vált le és lett belőle önálló ruhadarab.

Például semmi adatunk sincs arra, hogy a palócok valaha is egy darabból való, az egész testet befedő hosszú inget viseltek volna. Hacsak az ingnek „ingváll" és „vállfű" elnevezését nem tekintjük bizonyítéknak e mellett. De hogy a palóc ingváll maga az ing-e, vagy pedig egy tulajdonképeni ingnek csak a felső része, ez mai napig sem tisztázott.[2]

Vizsgálódásainkat azzal kellene kezdenünk, hogy az ingszabások egyes fajtáit nemzetiségekhez, vagy vidékekhez kapcsoljuk. Ilyen határozott megállapításokra részint a gyüjtött anyag hiányos volta, részint a meglévőnek nem mindig megbízható eredetmegjelölése miatt ma még nem vállalkozhatunk. De már az eddigiekből is kitűnik, hogy bizonyos szabásformáknak kizárólagos alkalmazása épp olyan fontos néprajzi jellegzetesség, mint az építkezésmód, vagy a gazdasági eszközök alakja.

A magyarországi női ingek — az átvizsgált közel 800 darab alapján — szabás tekintetében két, egymástól lényegileg eltérő típusra vezethetők vissza. Az eltérés a két csoport között az újjaknak a derékhez (azaz a mellet és hátat fedő részhez) való illesztésében van.

Az első csoportba sorozzuk azokat az ingeket, melyeknek újja bevarrott, azaz kétoldalt, a férfiingek módjára T-alakban a középhez hozzáillesztett. Itt a testet fedő rész, — az ing eleje és háta — vagy egyetlen darabból van, a vállaknál felébe hajtva, s a nyakkivágás (vízszintesen, merőlegesen vagy T-alakban) behasított, vagy pedig a mell- és hátrészt a két vállon varrják össze s a nyakkivágás így önként adódik. Mindkét esetben oldalvarrás fűzi a mell- és hátrészt össze, amely azonban fent nem folytatódik egészen a vállig, hanem az újjak bevarrása szabadon hagyja a karöltőt.

A második csoport abban különbözik az elsőtől, hogy az újjak a középrészbe nem *bevarrottak*, hanem *mellévarrottak*. Amíg tehát az elsőnél az újjak a síma vállrész után a vállhajlásnál vannak bevarrva, addig az utóbbinál az újjak egyenesen a nyakból indulnak ki olyonformán, hogy a mell- és hátrészt alulról felfelé haladva kétoldalt összevarrják, fent pedig arasznyi nyílást hagynak; ugyanilyen nagyságút hagyva meg az újjvarrás felső végén is. Most az újj egyik szélét a mellrészhez, másikat a háthoz varrják, s ezzel az újj felső széle egy vonalba kerül a középrész felső szélével és így köralakú. Ezt a kört húzzák aztán össze madzaggal addig, míg a kívánt nyakbőségre nem szűkítették.

Ha az ingnek, mint a testet befedő egyetlen ruhadarabnak fejlődéstörténetét szabása alapján össze akarnánk állítani, mint legkezdetlegesebb — kelméből készített — alaptípust, valami stólaformájú ruhafélét kell feltételeznünk, mely egyetlen darabból készítve, a vállakon kétfelé hajtva, elől és hátul fedte a testet, a nyak számára középen egy bevágással.

[2] L. ehhez *Magyar Nyelvőr*, 22. köt. 566. l. és 23. köt. 32. l.

A karok befedését legegyszerűbben úgy lehetett megoldani, hogy az anyagot jóval szélesebbre vették s középen (a vállrészen) ugyanúgy, mint eddig, kétfelé hajtották. A középső rész fedte a törzset, a két szélső a karokat, ezek voltak az újjak. Az újjakat alsóvarrással látták el, miután levágták a feleslegesen hosszú alsórészt, a középrészt pedig eredeti hosszában meghagyták. Így szabályos T-alakot kaptak. Ez egyetlen darabból készült ruhadarab szabástípusa ma is használatos („japán szabás"). Az ing fejlődésében a következő lépés az újjak különválása, vagyis két téglalapalakú anyagdarabnak az oldalvarrásba való erősítése. Ez azonban nem változtatott a szabás lényegén.

Célszerűségi követelményeknek ez a szabástípus teljesen megfelelni látszott, s így csak esztétikai okok lehettek megváltoztatásának okai. Tudjuk, hogy a nép szemében az anyag — úgy a magakészítette, mint a vásárolt gyári anyag — igen becses, s ennek halmozása, a szorgalom vagy jómód fokmérőjeként hamar válhatott a „szép" egyik meghatározójává. Ez a primitív népi esztétika, mely az anyagban való bővelkedésben leli gyönyörűségét, húzásra, ráncolásra vezet, mert ha az inget a kelleténél több anyagból készítették, szükségszerűen húzással, ráncolással látták el, hogy az a test formáihoz alkalmazkodjék. Elsősorban a nyak körül húzták be az inget, miáltal az elő- és hátrész, valamint a vállak, illetve újjak ráncolódtak. Minthogy a parasztingeken — úgy a nőkén, mint a férfiakén — az újjakon alkalmazzák a legtöbb díszt, csak természetes, hogy a díszként szereplő anyaghalmozás is elsősorban az újjakon összpontosul. Ha a külön bevarrott újjakat akarták bővíteni, úgy a síma vállrészhez illesztett újjat ráncolták felül, s félköralakban a mell- és hátrész felső oldalán, csak alul, a hónaljat fedő részt hagyták símán. Ha japán-szabású, egyetlen darabból való inget készítenek a kelleténél több anyagból, azt nyakban húzzák össze. Ilyen egy darabból készült, nyakban erősen ráncolt férfiing (vőlegénying) van a Nordiska Museet gyűjteményében[3] s ilyen szabású inget viseltek régen Guggisbergben (Svájc) férfiak is, nők is.[4]

A japán szabású ingeknél az újj bővítése akképen történt, hogy fent az ing felső szélén lévő behajtást felvágták, s ide még egy síma téglány-alakú lapot toldtak be, azaz varrtak hozzá a tulajdonképeni újjhoz, felül. Ezt a fejlődésfokot igen világosan követhetjük egy orosz ingen, melyet

Jelmagyarázat.

E = az ing eleje, H = háta, U = újja, U. t. = újjatoldás, O. t. = oldaltoldás, P = pálha, K = kézelő, N = nyak, H. k. = háta közepe. Az ingrészek vonalkázott része a húzás helyét jelzi, a szaggatott vonalak varrások, a pontokkal megszakított vonalak az illető darab közepét jelölik, a nyilakban végződő pontozások az ingrészek egymáshozkapcsolását mutatják.

I. Tábla.

1/a. Köröstárkányi magyar ing. Bal fele hordás közbeni állapotban, jobb fele szét-húzva. 1/b. Ugyanazon ing újj és derék közé ékelt pálhája. 2/a. Nagylami tót ing részei kifektetve az anyagon. 2/b. Ugyanazon ing készen. 3. Sárosmegyei ing eleje és egyik újjának felső része. 4/a. Lóci palóc ing eleje, felemelt újjal. 4/b. Ugyanazon ing kiterített szabásmintája. 5/a. Torockói magyar ing. 5/b. Ugyanannak pálhája és oldaltoldása. 6/a. Buzsáki magyar ingderék egyik felének szabásmintája. 6/b. Ugyanazon ing készen. 7/a. Kinoránvi (Nyitra m.) tót ing. 7/b. Ugyanannak szabásmintája.

[3] *Wistrand, P. G.:* Svenska folkdrägter. Stockholm, 1907, 19.

[4] *Heierli, J.:* Die Volkstrachten von Bern, Freiburg und Wallis. Zürich, 1928, 81.

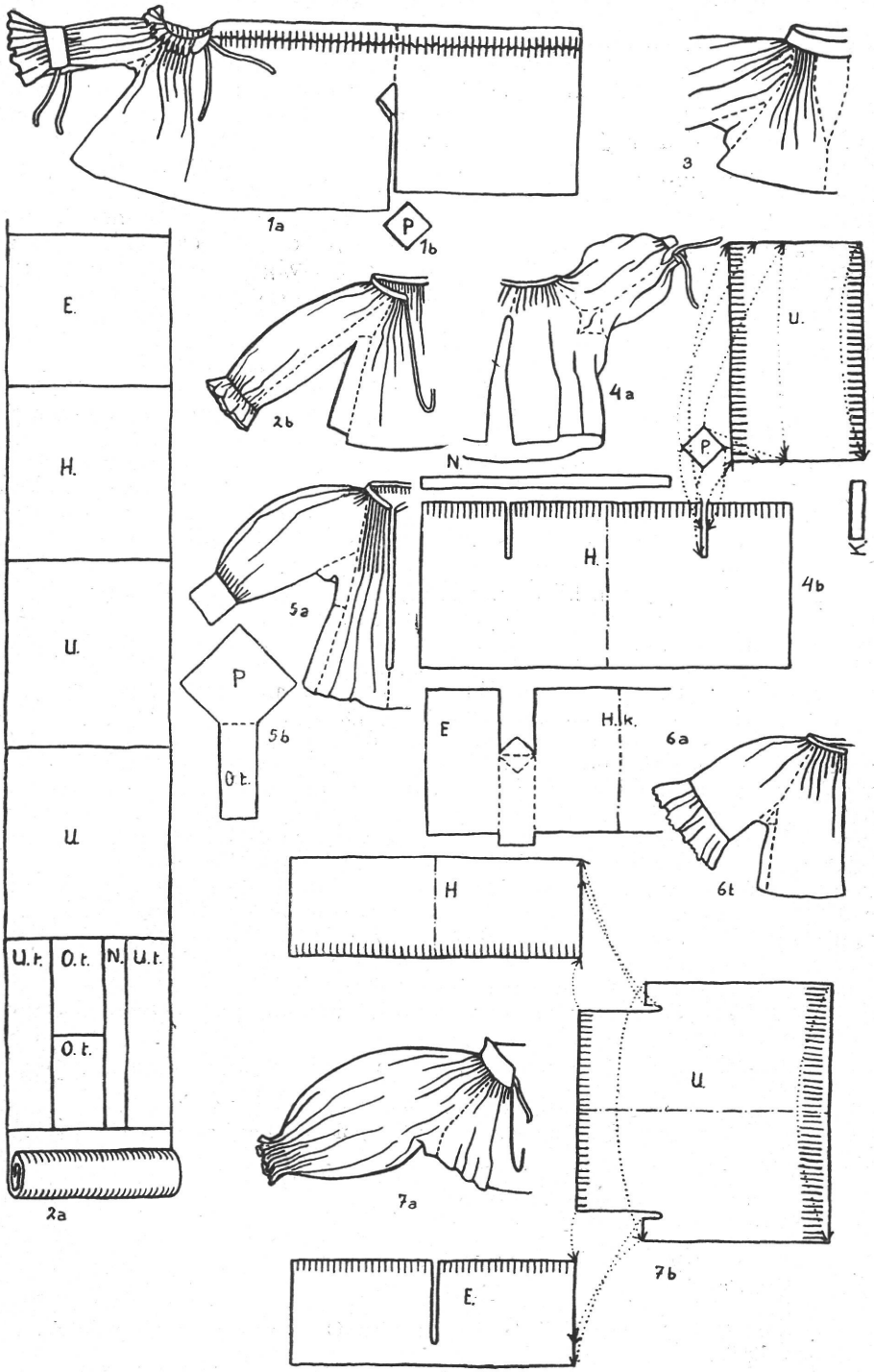
1a
P
1b
3
E.
H.
U.
U.
U.t.
O.t.
N.
U.t.
O.t.
2a
2b
4a
N.
U.
P.
K
H.
4b
5a
P
5b
O.t.
E
H.k.
6a
6t
H
U.
7a
7b
E.

I. Tábla.

Kouftine mutat be.[5] Ez az újjakhoz felül hozzátoldott részes típus, szerinte Közép-Oroszország déli és északi részére, valamint Kis-Oroszországra és Fehér-Oroszországra jellemző, s a férfiak viseletében ritkább, mint a nőkében. Szerinte Ukrajna némely részében és a kárpáti „orosz szlávoknál" (valószínűleg huculoknál) is ismeretes.

Az ukrán ing fejlődéstörténetével foglalkozva, *Biletzka*[6] ugyanezt a szabásváltozást írja le. A felül betoldott ingek további fejlődésük során egy megnyujtott vállrészt kapnak, s ezt ráncolják nyakban. Ennek az ingnek ugyanolyan a szabása, mint a csíkmegyei oláh ingeké (12. b. ábra). Számos ilyen nyakban ráncolt, mellévarrott újjú, vagy vállrészes inget közöl *Tilke*[7] is Galiciából, Podoliából, Morvaországból, Nyugat-Középoroszországból (Kaluga vidékéről) s a szmolenszki kormányzóságbeli fehéroroszoktól. Gyüjteményünkben több ilyen, Bukovinából származó ing van. *Zelenin* kitűnő munkájában,[8] sajnos, nem foglalkozik az ingszabásokkal oly részletesen, hogy leírásából megállapíthatnánk, vajjon az általa közölt ingek mellévarrott vagy bevarrott újjú ingek-e. Fényképei közül azonban egyen — mely Mohilev-kormányzóságbeli fehérorosz nőket ábrázol, — kétségtelenül megállapítható, hogy az ábrázoltak ilyen, nyakban körülráncolt, vállrészes inget viselnek. Ugyanő a moszkvai néprajzi múzeum viseletbábúi közül bemutat egy öreg ukrán nőt Poltava kormányzóságból, aki ugyancsak mellévarrott újjú inget visel, de hogy vállrészes-e vagy pedig maga az újj indul-e ki a nyakból, nem látszik tisztán.

Tilke ezt a nyakban körülráncolt inget szláv típusúnak mondja, s tényleg úgy látszik, hogy ez a szabásforma úgy a nagyoroszoknál és fehéroroszoknál, mint a kisoroszoknál általános. *Gordon* a Tisza felső folyása mentén lakó máramarosi ruténektől közöl mellévarrott újjú ingeket,[9] *Wirth* pedig a Landshut melletti morváktól.[10] Minden amellett szól, hogy ez a mellévarrott újjú ingtípus a szlávság jellegzetessége, mert az oroszokkal együtt élő, vagy velük szomszédos más népek nem viselik. Így ismeretlen az észteknél,[11] a finneknél,[12] (úgy a volgai, mint a keleti finneknél). A mordvinoknál sem találja *Heikel* ezt a típust,[13] viszont a szetukézeknél már felleli,[14] s az észtek bevarrott újjú ingével ellentétben „orosz formá"-nak nevezi. A szetukézek ezelőtt 80 évvel még bevarrott újjú ingeket viseltek,[15] jelenleg azonban olyan nyakban körülráncolt inget hordanak, mint amilyent *Kouftine* és *Biletzka* a vállrészes újj elődjeként közöl. Ez az adat azért érdekes, mert a szetukézek sokáig voltak orosz befolyás alatt, ami néprajzukra általában, s öltözetükre is rányomta bélyegét. *Manninen* szerint az oroszoktól vették át ezt az ingtípust, mely kiszorítja az észtekéhez hasonló, bevarrott újjú régi formájú ingeiket.

Magyarországon ez a mellévarrott újjú női ingtípus nagyon általános,

[5] *Kouftine, B. A.:* La culture matérielle de la Mechtchera russe. Moscou, 1926. I. 23.

[6] *Biletzka, V.:* „Les chemises ukrainiennes, leurs types, leur évolution et l'ornementation." Beiträge zur Ethnologie u. Anthropologie. Lemberg, 1929. Bd. XXI—XXII. I. 568.

[7] *Tilke, M.:* Osteuropäische Volkstrachten. Berlin, 1926.

[8] *Zelenin, D.:* Russische Volkskunde. Berlin, 1927, 198.

[9] *Gordon, J.:* „Peasant art of Subcarpathian Russia." Prága, 104 á.

[10] *Wirth, Zd.:* „Umeni Ceskoslovenského Lidu." Praha, 1928, 161 á.

[11] *H. Kurrik* (Tartu) szíves közlése szerint.

[12] *Kouftine* i. m.

[13] *Heikel, A. O.:* Trachten u. Muster der Mordvinen. Helsinki, 1899.

[14] *Heikel, A. O.:* Die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen u. in Setukesien. Helsinki, 1909.

[15] *Manninen, I.:* Geschichte der estnischen Volkstracht. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat, III. Tartu, 1927, 492.

sőt sokkal közönségesebb a bevarrott újjú férfiingszerű típusnál. Sokféle változatával az alábbiakban foglalkozunk, s ez alkalommal figyelmen kívül hagyjuk a másik, kevésbbé érdekes és változataiban is szegényesebb, bevarrott újjú ingcsoportot. Valószínű, hogy régebben a nők is bevarrott újjú ingeket viseltek.

A mellévarrott újjú ingeknek Magyarországon való elterjedését illetőleg az eddig átvizsgált, de korántsem hiánytalan anyagból is megállapítható, hogy ez a szabásforma valamennyi szláv nemzetiségünknél otthonos, sőt ezek kizárólag eszerint szabnak. A magyar lakosság körében pedig mindenütt ott válik uralkodóvá, ahol az a szlávsággal érintkezik. A magyarokon kívül azonban az oláhok és a barsi németek is viselik. Tiszta magyar vidéken, mint pl. a veszprémi Szentgálon, ez a szabásfajta ismeretlen.

Balkáni elterjedését illetőleg igen gyérek az adataink. *Vlahovič*[16] Belgrád vidékéről való nőket mutat be fényképben mellévarrott újjú ingekben. Feltehető azonban, hogy Szerbia más részében és a moldvai és havaselvi oláhoknál is használatos.

Moszyński[17] egy mellévarrott újjú, oldalt csukott rutén inget (mint a 15b. ábra) közöl Skole-ből, és egy alul szűkített ujjút (a 10a. ábrához hasonlót) Wielkorus-ból. Megjegyzi, hogy ez a szabástípus Észak-Bulgáriában és Szerbiában is megvan, fent pedig a lappokig ér. Egyes vidékeken, mint Kis-Lengyelországban, csak később terjedt el.

Tőlünk nyugatra a mellévarrott újjú inget ma egyedül a morvák és hanákok viselik,[18] ami újra e szabástípus jellegzetesen szláv volta mellett bizonyít.

A magyarországi mellévarrott újjú ingek alaptípusának azt a szabásformát tekinthetjük, amely szerint az ing oldalvarrásához varrják hozzá az újjak alsóvarrását és felül, nyakban erősen ráncolják. Három, felében összehajtott, téglalapalakú anyagdarabot úgy varrunk egymáshoz, hogy azoknak mindegyikét háromnegyedrészükig külön összevarrjuk, a megmaradt negyedrészt pedig a másikkal varrjuk össze. Így három, fent egymáshoz varrott, felül és alul nyitott zsákot kapunk. A három zsák tehát felül egy összefüggő kört alkot és ide, a felső szélbe, madzagot fűznek be, s ennek összehúzásával keletkezik a nyakkivágás. A két oldalsó zsákba, azaz az újjak alsó szélébe is fűznek madzagot, hogy ez ugyancsak ráncolással csuklóbőségre legyen összehúzható.

Ezzel az ideális típussal azonban a gyakorlatban nem találkozunk, mert célszerűségi okokból az újjaknak a középrészhez erősített alsó részén, mely a hónaljat fedi, pálha van beékelve. Ez egy négyszögletes, beékelt anyagdarab, a kar mozgáslehetőségének megkönnyítésére. Az 1. ábrán bemutatott köröstárkányi (Bihar m.) ing jobbfelőli, széthúzott oldala ezt világosan szemlélteti. A pálhát — 1b. ábra — leginkább egy régi, megmaradt anyagdarabból készítik.

A mellévarrott újjú ingtípus legkezdetlegesebb példányain ezt a szabást azonnal meglátjuk, ha széthúzzuk a felső, köröskörülfutó, valamint az újjak alsó végét összefogó ráncoló-madzagot. Ez a madzag a mellen középen bújik ki és itt húzzák meg. Az újjak végén a befűzött madzag az alsóvarrás befejezésénél van meghúzva és megkötve. A kis, négyszögalakú pálha ezeken a legprimitívebb darabokon sem hiányzik. Úgy a középrésznek, mint az újjaknak bősége és hossza változik. Vagy egy-egy darabból van a középrész és az újjak mindegyike összehajtva, vagy pedig egy lap az ingmellett, egy másik a hátat adja. Az újjak is lehetnek két lapból.

[16] *Vlahovič, M.:* Costume féminin dans la posavina de Beograd. Bulletin du Musée Ethnographique de Beograd, 1930, 47.

[17] *Moszyński, K.:* Kultura Ludowa Słowian. Kraków, 1929, I. 443.

[18] A *Museum für Österr. Volkskunde* — Wien, anyagának bizonysága szerint.

Az anyagot hol hosszában, hol széltében alkalmazzák, s eszerint a szövött szél a varrásba kerül, vagy az ing felső és alsó — ez esetben beszegetlen — szélét adja. Ilyen, a nyakkivágás körül és az újjak alsó végén ráncolt, de széthúzható, madzagbefűzéses ingeket ismerünk hevesmegyei és nógrádi palócoktól, temesmegyei és fehérmegyei szerbektől, pozsonymegyei tótoktól.

Valamely ruhadarab hajtásainak, ráncainak állandósulása, mintegy megmerevedése, megrögződése, vagyis az a jelenség, hogy az összehajtási vagy összehúzási mozdulatot nem ismétlik meg minden egyes felvételkor, hanem mindjárt az elkészítés után a formát rögzítik, levarrják, mindig egy későbbi fázist jelent az illető ruhadarab fejlődéstörténetében. Ez a megmerevedés mindig az első lépés az elhalás felé s ezt hosszabb-rövidebb idő után a szabás elváltozása szokta követni.

E típus fejlődésében is a következő második fokozaton a szabás maga változatlanul megmarad ugyan, de vagy a nyakkivágás ráncolása, vagy az újjak alsó végének összehúzása, esetleg mindkettő, levarrás útján rögzítve van. A nyakkörüli ráncokat egy keskeny, síma csíkkal befogják és leerősítik, azaz palócosan „gallér"-ba varrják, az újjak végén pedig a kézelő (ez is legtöbbször egy rávarrott, síma pánt) tartja össze a húzást.

Az 1a. ábrán bemutatott ing felső szélén is szalagáthúzás van, de a széltől 6 cm-nyire van elhelyezve, miáltal az összehúzás után dús nyakfodor képződik. Az újjakon az alsó széltől 10 cm-nyire kezdődik a többsoros behúzás, mely fölé, hogy az így képződött ráncokat rögzítsék, síma pántot varrnak, s ezt madzaggal kötik össze. Az ing eleje és háta külön anyagdarabból van, a szövött szél az oldalvarrásokba kerül. Az újjak mindegyike egy darabból lévén, bőségüket az anyag szélessége adja, s a szövött szél az újjavarrásnak a megkötésnél nyitvahagyott darabján kilátszik.

Ugyanezen mellévarrott ingtípusnak egy másik szabási lehetőségét mutatja a 4a. ábra egy lóci palóc ingen. Az ing hossza *egy szél* s a derék így egyetlen körülfutó s elől a mell közepén találkozó darabból áll. Elül középen a két véget beszegik, s a nyaktól lefelé 8 cm-re kezdve összevarrják. A 4b. ábra ugyanez ing kiterített szabásmintáját mutatja s látjuk rajta, hogy a két levágott széltől egyenlő távolságra két bevágást tettek, amikbe — a pálhát közbeékelve — a téglalapalakú újjat varrják bele. Ezután az újjat alul összevarrják, a csukló felőli alsó végét összehúzzák, s e ráncolás végére síma kézelőt varrnak, ezt pedig szalaggal megkötik. Felül a kívánt bőségre húzzák össze az egész inget, s mikor a kívánt nyakbőséget így megkapták, a húzást síma pánttal befogják. A derék kendervászonból, az újjak, hogy fehérebbek legyenek, pamutvászonból készülnek. Ez a nógrádmegyei ingváll úgy méreteiben, mint arányaiban és szabásmódjában tipikus az egész Palócságra.

Ha az ing nyílása nem a nyaktól halad lefelé, hanem ellenkezőleg, az alsó széltől felfelé, ez a szoptatás megkönnyítése végett van így, ami ugyancsak palóc jellegzetesség.

Ez a szabásforma, vagyis az egy, vagy két téglalapból készült derék, s az ehhez varrt két, ugyancsak téglalapalakú újj, a közbeékelt négyszög-

II. Tábla.

8. Verőcemegyei horvát ing pálhája és oldaltoldása. 9. Ugyanaz egy bürkösi (Nagyküküllő m.) ingen. 10/a. Strazsói (Trencsén m.) tót ing. 10/b. Ugyanannak szabásmintája. 11. Bukovai (Hunyad m.) hosszú oláh ing felső része. 12/a. Borszéki (Csík megye) oláh ing szabásmintája. 12/b. Ugyanaz készen, baloldala hordáshoz összehúzva, jobb fele kiterítve. 13/a. Kalotaszegi vállfű. 13/b. Ugyanannak szabásmintája. 14/a. Somogymegyei drávamenti horvát ing. 14/b. Ugyanannak szabásmintája. 15/a. Alsóvereckei (Bereg m.) rutén ing derékszabásmintája. 15/b. Ugyanaz készen.

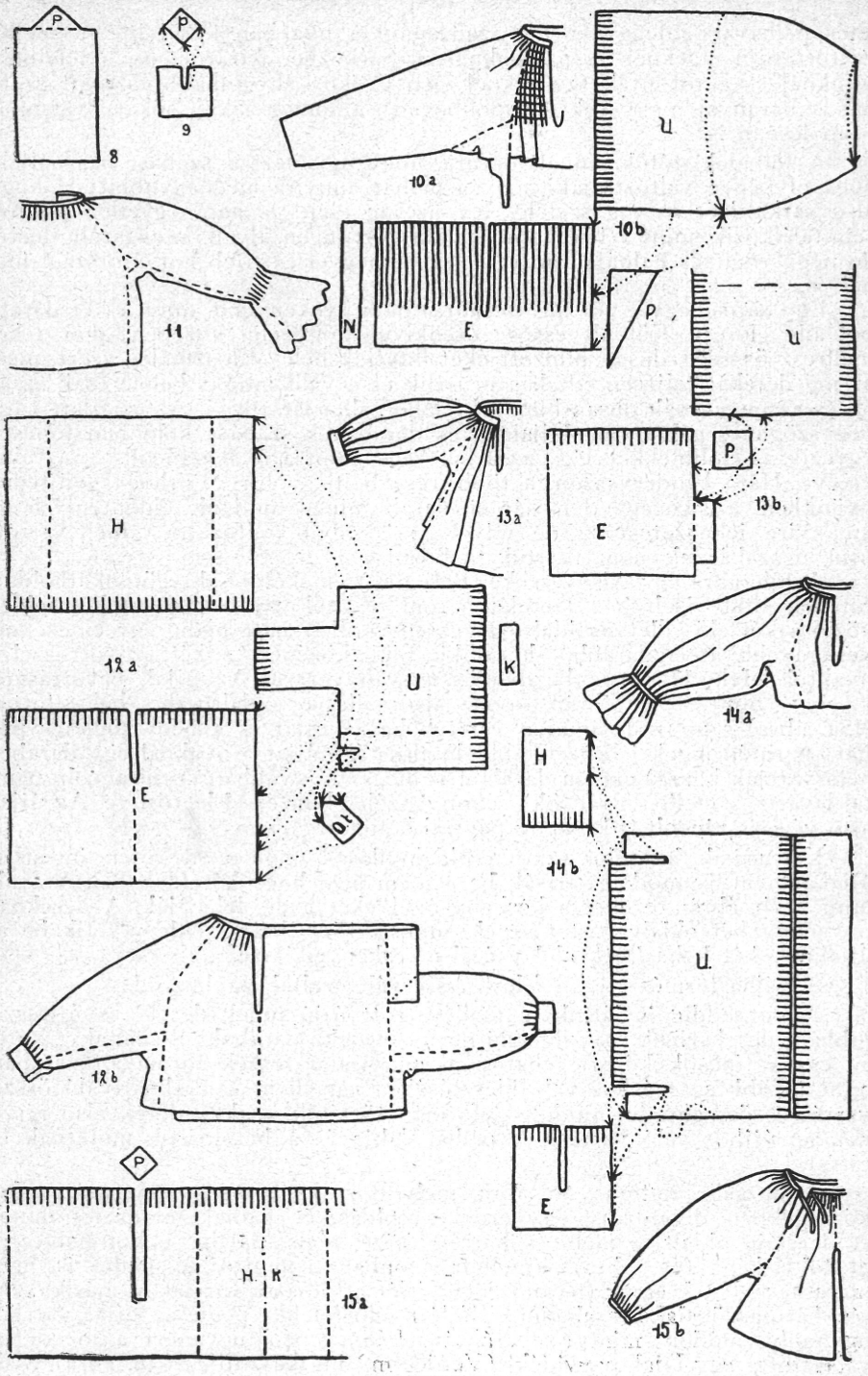
P
8
P
9
10a
U
10b
11
N
E
P
U
H
13a
E
P
13b
12a
U
K
14a
E
H
14b
U
12b
P
E
H K
15a
15b

II. Tábla.

letes pálhával, a leggyakoribb szabásmód a nyakban körülráncolt, mellévarrott újjú ingeknél. A palócoknál és Sárközben kizárólagos, a felvidéki tótoknál és a torontáli szerbeknél igen gyakori. Leginkább eszerint szabnak a baranyai magyarok (Püspökbogád), a somogyiak (Csököl), valamint Szabolcsban is.

A felvidéki tótok, annak dacára, hogy ugyanezt a szabást használják, néha olyképen változtatják, hogy a pálhát annyira megnagyobbítják, hogy alsó sarka leér az ing széléig. Így az ing eleje és háta egyetlen ponton sem találkozik, mint a 10a. ábrán bemutatott ingen. Ilyen, az ingszélig leérő, de négyszögletes pálhája van egy szebenmegyei és több horvátországi ingnek is.

Egy sárosmegyei női ing (3. ábra) háta keskenyebb, mint a két darabból álló előrész. Különlegessége ezenkívül, hogy elül középen, ahol a két mellrész összeér, dúsan hímzett éket iktattak bele, valószínűleg azért, mert az ing derekát teljesen elfedi a pruszlik és a vállkendő, s belőle csak ez az ék és az ugyancsak dúsan hímzett felálló gallér látszik ki. Az újj alatt nagy négyszögletes pálha van. Újjainak és derekának szabása különben teljesen egyezik az előbbiekkel. Úgy az újjak vége, mint a nyak ráncolt, — az éket kivéve. Háta kendervászon, a többi rész bolti gyolcs. Minthogy gyűjteményünkben ez az egyetlen sárosi darab, nincs módunk eldönteni, hogy mennyire jellegzetes az; de mivel ez is egyik változata a mellévarrott újjú ingszabásnak, nem akartuk mellőzni.

A 15b. ábra egy Alsóverecke (Bereg m.) vidékéről való, görögkatholikus rutének által viselt ing. Dereka három részből van összevarrva, amelyek közül a két elő-, illetve oldalrész egy-egy szél, a háta pedig egy emezeknél keskenyebb anyagdarabból kerül ki. Elül, középen, a két szövött szél a nyaktól lefelé 17 cm-re kezdve össze van varrva. Az újjak bevarrására, — úgy, mint a 4b. ábrán, — az alsó-, illetve oldalrészbe behasítottak (15a. ábra) s ugyanily módon varrták be az újjat és a négyszögletes pálhát. A rutén ingek jellegzetes oldalnyílása (az újjat a nyaknál egy darabon nem varrják hozzá) ezen a darabon is megvan. Nyakban körülráncolt, pánttal levarrt, a mellen a ráncok 7 cm-nyi széles hímzéssel leerősítve. Az újjak alsó vége is ráncolt, s keskeny pánttal befogott.

Két másik hasonló, szintén oldalnyílásos ungmegyei rutén ingen az újjakat nem ily módon varrják be, hanem úgy, hogy kétoldalt behasítanak, mint a 7b. ábrán, ezeket a keskeny nyelveket pedig lehajtják. A derékban ugyanúgy két oldalvágást tesznek, mint a 15a. ábrán, s ide vezetik be az újjaknak két behasított, alul csúcsba keskenyedő szeletét.

A pálha természetesen feleslegessé vált ezáltal és elmarad.

Amint eddig is láttuk, a mellévarrott újjú ingek derék- és újjrészei jobbára derékszögű, egyenlőközű négyszögalakú darabokból állanak. Eltérés az egyes típusok között tehát nem annyira e részek formaváltozatában, mint inkább egymáshoz való illesztésében van. Fent a nyaknál való összevarrás és összehúzás mindig egyformán történik, csak a derék alsó részének az újjhoz való varrása, a pálha alakja és a betoldások mutatnak eltérést.

A buzsáki ingtípus, 6b. ábra, mely Buzsák, Tótszentpál és Varjaskér községekben divatozott, egy érdekes toldás- és pálhakombinációt mutat. A derékon oldalt, a mell- és hátrész közé, téglalapalakú csíkot helyeztek el toldásként (6a. ábra). Emellett azonban a négyszögű pálha is megmaradt, melynek egyik (háromszögű) felét a toldásra varrják, a másik, szintén háromszögalakú, szabadon felfelé nyúló feléhez pedig az újjat varrják, ugyanoly módon, mint a 4b. ábrán. Lényegében ugyanezt a megoldást választotta egy Djakovo-vidéki (Verőce m.) ing készítője is (8. ábra), csakhogy itt a négyszögű pálhának már csak a fele marad meg háromszög-

alakban a toldás felett. A pálha másik (a buzsákiaknál a toldásra varrott) felét elhagyták. A bácsbodrogmegyei és baranyai sokac ingeken is az oldaltoldásra varrott négyszögletes pálha a szokásos. Ezt azonban gyakran nem az ing visszáján, hanem kívül, a színén varrják rá. Az sem ritka, hogy a pálha jóval keskenyebb, mint az oldaltoldás. Tordai és csíki oláh ingeken is meghagyják a pálha alsó csücskét és az oldaltoldásra varrják.

A kalotaszegi „vállfűk" (13a. ábra) háta, eleje és újja egyenlő hosszú darabokból készült, a hát valamivel keskenyebb, mint a mellrész, az újjak mindegyike pedig emennél kétszer szélesebb (13b. ábra). A két derékrész között oldaltoldás van, mely valamivel rövidebb, mint maga a derék. Ehhez a toldáshoz a négyszögletes pálhát úgy varrják hozzá, hogy annak alsó csücskét behajtják, s az az ing visszáján marad láthatatlanul. Bolti gyolcsból készült, nyakban ráncolt és pánttal összefogott. Ugyanígy az újjak vége is.

Az 5a. ábra egy torockói inget mutat. Szabása a kalotaszegiével egyezik, csakhogy ezen a pálhának a toldással érintkező alsó csücskét levágták (5b. ábra). Elül a mellen a ráncok vízszint 18 cm-nyi széles hímzéssel sűrűn levarrottak, úgy, hogy az ingmell egészen kemény.

Egy kolozsmegyei oláh és több mezőségi ingnek nem a melle, hanem a háta — le egészen a derék közepéig — van beráncolva és hímzéssel levarrva. Pálhájuk olyan, mint az 5b. ábrán bemutatott. Délvidéki szerb és hétfalusi csángó ingeken is találkozunk ilyen pálha- és oldaltoldás megoldásokkal. A szlavóniai „kebél" felső része is ily módon van összeállítva, valamint számos nyitrai tót ing is.

Hogy a pálhát és oldaltoldást más megoldással is meg lehet szerkeszteni, azt a 10a. ábrán bemutatott sztrazsói (Trencsén m.) tót ing bizonyítja. Ezen egészen durva kendervászonból készült ing derekát két egyforma méretű és alakú lap adja, mely az újjakkal együtt a szokásos módon nyakban ráncolt. A mell közepén a nyakból kiinduló behasítás van, melytől kétoldalt a behasítás hosszúságában a ráncok is le vannak varrva. Az újjak nem téglalapalakúak, hanem a csukló felé keskenyülők (10b. ábra), úgy, hogy csuklóban ránctalanok. A pálha, mely itt alakjánál és nagyságánál fogva egyben az oldaltoldás szerepét is betölti, két egyenlőtlen oldalú derékszögű háromszög összevarrásából keletkezett és deltoid alakú. Mindkét háromszög befogói közül a rövidebb az újjhoz, a hosszabb a derékhoz (mell- vagy hátrészhez) illeszkedik, míg a két háromszög átfogója egymással van összevarrva.

Egy nagylami (Nógrád m.) tót ingvállon (2b. ábra) nincs pálha, ellenben az oldaltoldáson kívül újjatoldással is ellátták, amit az újjak alsóvarrásába illesztettek. Az újjatoldást az újj egész hosszában varrják az újjhoz, közepén behasítják s ebbe a hasítékba illesztik bele az oldaltoldást. A két toldás érintkezése a hónalj alatt történik. Derék és újjak nyakban beráncolódnak, keskeny csíkkal befogódnak, az újjak alsó vége is húzott s ugyancsak kis csíkkal összetartódik, de nem egészen a szélén, úgyhogy kis fodor képződik. A mell közepén nyakból kiinduló behasítás. A kiterített kendervászonanyagon (2a. ábra) pontosan látjuk, hogy mennyire az anyag szélességéhez igazodik az ing szabása. Eleje, háta és a két újja csaknem egyenlő darab, s az ötödik ugyanilyen nagyságú lapból kerül ki a két oldaltoldás. a két újjatoldás, s a fennmaradó csíkból a „gallér" (nyak) és az újjak végét összefogó csík.

Az oldal- és újjatoldást egyetlen, hosszú csíkból is készítik, olyanformán, hogy az újj alsó végétől kiindulva, a test formáját követve, hónaljban meghajlik és innét a derékhoz varrva, ennek alsó végéig ér. Az ilymódon alkalmazott toldás fölöslegessé teszi a pálhát. Az ilyen toldással bíró ingeken azonban a nyaktól lefelé haladva, a derék az újjhoz van hozzávarrva, mint a 3., 4a., 5a., 6b., 11. ábrákon is. Egy darabból való oldal- és újjatol-

dást találunk a drávamenti horvátoknál, krassószörényi szerbeknél, hunyadi oláhoknál, honti tótoknál.

A mellévarrott újjú ingek egy másik típusa (7a. ábra) egy kinorányi (Nyitra m.) tót ing. Nyakban ugyanúgy vannak az újjak a derékhoz varrva és ezzel együtt ráncolva, mint az eddigieknél. Különbség az újjaknak a derék alsó feléhez való illesztésében van. Úgy a pálha, mint a toldás hiányzik, négy lapból áll az egész ing. Az újjak két oldalán, a nyakfölötti részen behasítanak (7b. ábra) s az így félig elkülönített csík hosszából egy darabot levágnak, úgyhogy ezek két oldalt rövidebbek lesznek, mint az újj középső része. A meghagyott behasított darabkát lehajtják, s úgy varrják a mell-, illetve hátrészhez, hogy annak vége egy vonalba kerül a derék alsó szélével, s ilyen helyzetben varrják össze az újjat a derékkal. Nyakban a ráncolás fölé egyenesen felálló, középen összekötendő gallért varrtak. Nyaktól kiindulva elől, középen mély behasítás. Az egy szél szélességű újjak alsó végét behúzták — de itt sem a legszélén — s a ráncokat az így kapott fodor felett hímzéssel rögzítették.

Ugyanilyen módon vannak a somogymegyei drávamenti horvát ingek (14a. ábra) újjai a derékhoz varrva (14b. ábra). Jellegzetessége a drávamenti horvát ingeknek a parányi derék, melyhez bő és hosszú újjakat varrnak. Az újjakat az előbb leírt módon itt is kétoldalt behasítják, s ezt a részt lehajtva, egyenes vonalban varrják a derékhoz. Nyakban erősen ráncolt és pánttal befogott; az újjak alsó végén is pánttal van a húzás leerősítve. A fodros kézelő hozzávarrott. A mell közepén, a nyakból kiindulva, behasítás. Újja kendervászonból, dereka és a kézelő gyolcsból készült.

Egy bukovai (Hunyad m.) hosszú oláh női ing felső része (11. ábra) a háromszögletű pálhának a háton való beékelését mutatja. Az újjatoldás elől símán a mellrészhez varrott, hátul azonban háromszögletű pálha van az újj és a hátrész közé ékelve. Egy másik, ugyancsak hunyadi oláh ingen a behasított és lehajtott végű újj (szabása, mint a 14b. ábra újjáé) és a hátrész között van beékelve a pálha, ugyanazon a helyen, mint a 11. ábráén. Egy aradmegyei oláh ingen nemcsak a háton van egy háromszegletű pálha beékelve, mint a 11. ábrán, hanem egy ugyanolyan elől a mellen is.

A pálhának az oldaltoldásba való más beillesztési módját látjuk a 9. ábrán. Egy bürkösi (Nagyküküllő m.) hosszú ing felső részén szerepel ez a megoldás. Az újjatoldás rövidebb, mint maga az újj és nincs egészen fel a nyakig vezetve, mint a 2b. ábra újjatoldása, hanem az oldalvarrásba bevarrott, férfiingszerűen. Az oldaltoldás alatta következik, ehhez varrták a 9. ábra szerint a pálhát. Ezt az újjatoldásba úgy ékelik bele, hogy középen az újjatoldásba behasítanak egy darabkán, s ebbe varrják a pálha felső, kiálló csücskét. Egy szebeni, kolozsmegyei és beszterce-naszódmegyei ingen ugyanilyen pálhabeékelést látunk.

Körülményes szabása miatt utolsónak mutatok be egy borszéki (Csík megye) oláh inget (12b. ábra), mely szabását illetőleg egyezik a *Biletzka*[19] ukrán és *Tilke*[20] Galíciából származó példányával. A mell- és hátrész egyenlő. A téglalapalakú újjhoz egy kis, ugyancsak téglalapalakú darab van illesztve (12a. ábra); ez a vállrész, mely itt a derék felső részéhez van illesztve, s ez, nem az újj ér nyakig és ráncolt. Maga az újj nem mellévarrott, hanem derékszögalakban a derékba bevarrott. Így ezt a fajta inget bátran tekinthetjük a mellévarrott és a bevarrott újjú ing között álló típusnak, mert míg a meghosszabbított újj (a vállrész) mellévarrott, addig az újj felső széle férfiing módjára bevarrott. Csíki ingünk csak annyiban tér el a fentemlített orosz ingektől, hogy ennél az újjatoldásba van beleékelve a derék oldaltoldása, míg amazokon kis négyszegletes pálha fedi a hónaljat.

[19] *Biletzka* id. m.
[20] *Tilke:* id. m.

Ez azonban lehet az anyag elégtelen szélességéből támadt véletlen is, mert egy másik, szintén csíki ingnek, az említett ukrán és galíciai inggel teljesen egyezően, csak kis négyszegletes pálhája van. Toldás ezen nincs, sem a derékon, sem az újjakon. Dereka egyetlen körülfutó anyagdarab — mint többi csíki ingeinken általában —, s ebbe az újjak hozzávarrása számára két helyen behasított, mint a 4b. ábrán látható derékon. Két másik csíki ing ez alól annyiban kivétel, hogy a négyszegletes pálha alsó csücskéjét az ing visszáján az oldaltoldásra varrták. Színén úgy néz ki, mint a torockói ing megfelelő része (5b. ábra).

A mellévarrott újjú ingek divatja — úgy látszik, igen hosszú gyakorlat után — napjainkban már tünedezőfélben van. Ezt leginkább a rohamosan elvárosiasodó bányavidéki palóc falvak viseletén figyelhetjük meg. A mai nagyanyák még a rendes, bő, mellévarrott újjú ingvállat viselik, az anyák azonban már a férfiingek módjára szabott, bevarrott, de ráncolt és bőújjú inget hordanak. A mai generáció munkában még rövid, de már szűkújjú ingben jár, s ezt vasárnap templombamenéshez hosszú és szűkújjú blúzzal váltja fel. E gyors elváltozás oka a városi ízlésnek való behódoláson kívül — szerintük — az anyaggal való takarékoskodás is.

Az elmondottak összefoglalásaképen megállapíthatjuk, hogy a női ingek szabásformáinak egyik jellegzetes típusa, a mellévarrott újjú ing, mely a keleteurópai szlávság körében otthonos, nálunk is országszerte elterjedt, s úgy a nemzetiségeknél, mint az ezek szomszédságában élő magyaroknál divatozik. Valószínűnek látszik, hogy a magyar női ingeknek régebben bevarrott újjú, a férfiingekével egyező szabása volt, s ezt a mellévarrott újjú ingek szorították ki, amely folyamatra külföldi példákra hivatkozhatunk. Nálunk ott, ahol a magyarság elszigetelten, idegen hatásoktól menten él, egyes helyeken ma is a férfiingek módjára szabott inget viselnek a nők. A mellévarrott újjú ingek sok érdekes formaváltozatot mutatnak, főleg az anyagszélesség kihasználását és a részek egymáshozkapcsolását illetőleg. Célunk az volt, hogy e típus válfajainak magyarországi előfordulásait közreadjuk, s ezzel elősegítsük európai elterjedésének megállapítását abból a célból, hogy vajjon tényleg egy népfaj kultúrvagyonát alkotják-e.

Palotay Gertrúd.

A somogyi gyermekek hajviselete.

A somogymegyei földmíves nép a kisleány haját régebben egyáltalán nem nyírta. Hiszen még a „koszmót", az ótvart is érintetlenül hagyta az újszülött fején; nem mosta le, nem gyógyította, mert félt, hogy ezáltal az arcra is átterjed.

Mihelyt a leányka haja akkora volt, hogy az rendszeres fésülés és befonás alá került, a feje búbjánál keresztben elválasztották (1. ábra) s a haj egy részét hátra, más részét a homlok felé előre fésülték, tehát a hajat két mezőre osztották. Elől a homlokot körítve, a hajat egyfolytában összepödörték, úgyhogy a közepén, a homlokkal merőlegesen, semmi elválasztás nem volt. A pödrés alatt madzag vagy zsinór vonult. Később a hajat a fejtetőn előre és keresztbe, tehát négy mezőre osztották. (2. ábra). Elől az első két mezőn hátrafésülték a hajat.

A még későbbi leányhajdivat a fejközepén a homlokra merőlegesen irányuló kettéválasztás volt. (3. ábra).

A homlokzatot körítő összepödört hajat a fül fölött, vagy alatt vezették, avagy közel a fülhöz több ágba fonták. (3. ábra). Különösen ünnep- és vasárnaponkint. A több ágba fonás rendesen páratlan (5, 7, 9, stb.) volt, vidékenként különböző elnevezéssel, mint: csibés, tikos, tikhúsos, rozmaringos, kosaras (4., 5., 7. ábra).

A hajat színes pamuttal vagy selyem madzaggal sodorták össze, kissé a fülre értették, vagy rálapították, a fülön túl pedig lazára eresztve, a hátsó lelógó hajfonathoz kötötték.

Ahol a hátsó hajfonathoz csak a benne vonuló madzag, vagy zsinór ért el, s a homlok felől kihúzott, illetőleg font haj a kötés előtt kiállott, azt tréfásan kiscicafarkának nevezték.

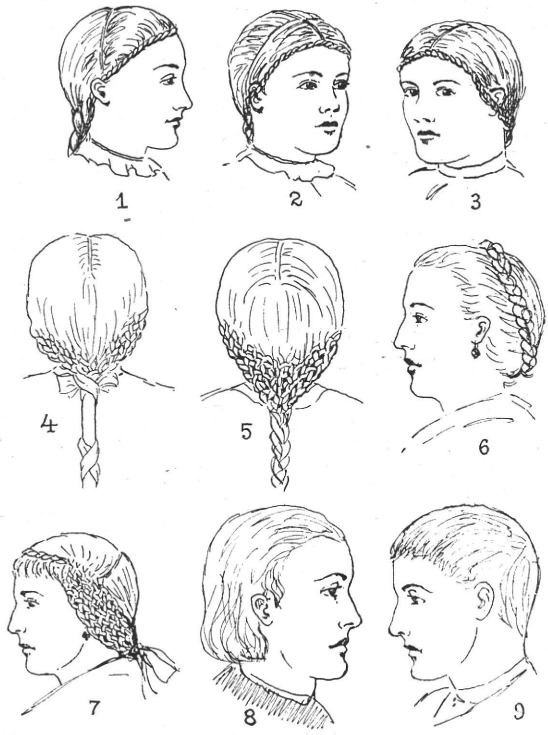

Somogyi gyermekek hajviselete.

A hátsó hajfonatot a kisebb leányoknál, különösen régebben, egy ágban, a nagyobbaknál három ágban fonták be. (5. ábra). Rendesen pántlikával. De külön is kötöttek a hajfonatra, kezdeténél, hosszú, cifra pántlikát. Göllén és vidékén a lelógó hajfonat onnantól, ahol az oldalt összepödrött hajrészeket hozzákötötték, „lapickásan" folytatódott végig. E lapicka 3—4 ujjnyi kemény papír volt, melyre fölül ugyanolyan széles, színes szalagot tettek s ezeket az ú. n. tükörtűvel a hajfonathoz erősítették. A lapickát aztán egy másik keskenyebb szalaggal kétszer átkötötték. (4. ábra). Alul a pántlikás csokorba végződött.

Ma már a régi hajviseletből csak itt-ott maradt még valami.

Újabban a hajat a leányoknál kettéválasztva oldalt, vagy kettéosztás nélkül egyszerűen hátrafésülik (6. ábra), néhol még leeresztett hajfonattal, de túlnyomó részben kontyba csavarva, sőt ünnepélyes alkalmakkor teljesen kibontva.

Somogyban a *németek* a leányok haját hátrafésülik, elől kis hajlott fésűt téve rá. Hátul leeresztett, vagy kontyba tekert a hajfonat. Szulokon nemcsak a leányok, hanem az asszonyok is, a legöregebbeket sem véve ki,

leeresztett hajfonatot hordanak. Ott a konty ismeretlen. A barcsi németeknél leányok s asszonyok egyaránt kontyba kötik hajukat.

A drávamenti horvát leányok hajviselete ma is hasonlít a magyar leányok régebbi hajviseletéhez.

A magyar fiúk régente hosszú, nagy hajat hordtak, melyet közepén kettéválasztottak, hátul pedig a fülig „lekaréították", vagyis vízszintes egyenességben levágták. Ezt kankós hajnak nevezték (8. ábra). Olyan volt, mint a mai bubifrizura, csak hosszabbra hagyva.

Így volt a horvát fiúknál is.

A németek a fiúk haját emlékezet óta rövidre nyírták, csak elől hagyták a hajat hosszabbra, melyet egyenes irányban a homlok felé fésültek. (9. ábra).

Ma elsősorban a magyarságnál a fiúk hajviselete teljesen úrias, s e felé halad feltűnően a németeknél, s lassankint a horvátoknál is.

Gönczi Ferenc.

A szőrtarisznyás mesterség Dunántúlon.

Népünk útravaló ingóságai között legnélkülözhetetlenebb a tarisznya. A tarisznyák általában sokfélék. Vászonzacskótól az iskolatáskáig számtalan változatuk van. A vásárok számára dolgozó kismesterek azonban főként szőrtarisznyákat készítenek és csak a silányabb portékába szőnek csalánt, ami jóformán hamisításszámba megy. Most csak a szőrtarisznyával kívánok foglalkozni. Aratóknak ez a mezei asztala, vásárosok ebbe rakják útravaló élelmüket, napszámosoknak elmaradhatatlan velejárója, sőt sok helyen még a falusi iskolás gyermek is hordja. Ennek megfelelően készülnek a tarisznyások műhelyében *nagy, aratóknak való* 60 cm széles, *kis és középnagyságú* általános használatra való 35—40 cm széles és iskolásgyermekeknek való 26—28 cm széles tarisznyák.

Régebben többen foglalkoztak tarisznyakészítéssel. Ma már annyira kiveszőben van ez a mesterség is, hogy Veszprémben már csak György Dezső foglalkozik vele Fehérvár-utcai műhelyében. Másik tarisznyásra akadtam Székesfehérváron Lovászi Nagy Ferenc személyében, aki még hamisítatlan régi módon maga állítja elő a tarisznyaszövéshez való nyers fonalanyagot is. Értesítése szerint siklósi tarisznyások, Víg József és Szenes János hozták Fehérvárra a mesterséget. Szerintük régen a szűrcsapók és szőrkapcacsinálók egyaránt űzték a tarisznyás mesterséget. Tudomásom van makói és biharmegyei tarisznyásokról, de csak a dunántúliakkal ismerkedtem meg. Úgy a fonál készítésmódja, mint a szövés menete megérdemli figyelmünket.

A fonálkészítéshez a magyar tarisznyás, Lovászi mester szerint, *tobakszőrt* használ, a drávamelléki tarisznyásokkal szemben, akik a nyírott kecskeszőrt dolgozzák fel. A *tobakszőr* a csizmabőröket készítő régi tobakok által kutyaürülék segítségével leválasztott összecsomósodott kecskeszőr, de hagyományosan tobakszőrnek nevezik a bőrgyárakból kikerülő kecskeszőrt is. Ezt nagyobb tömegben Szerbiából hozzák s a tarisznyás pesti és várpalotai kereskedők útján szerzi be. Régebben, mikor még *tobakok* voltak, közvetlenül tőlük vették. A csomós *tobakszőrt* megtisztogatják és megtépik, majd szín szerint *elszínüllik* háromfelé. A fehér, hamvas és szürke szálakat külön rendezik és a padláson levő *csapómadzag* segítségével finom szálakra tépik, felszilálják.

Ez a primitív szőrpihéző készség (1. ábra) a padlás sározásába beerősített deszka, melybe négy vasfogat erősítenek. Ezekhez a kötelessel külön készíttetett négy csapómadzagot hozzákötik s a négyet egybefogva egy fél-

méteres csapófa végéhez erősítik. A csapófát kezébe veszi a mester s a csapómadzagok alá rakott szőrcsomót addig csapkodja a feszesre húzott madzagokkal, míg az finom szálakba, pihékbe szétválik. Csapkodás közben

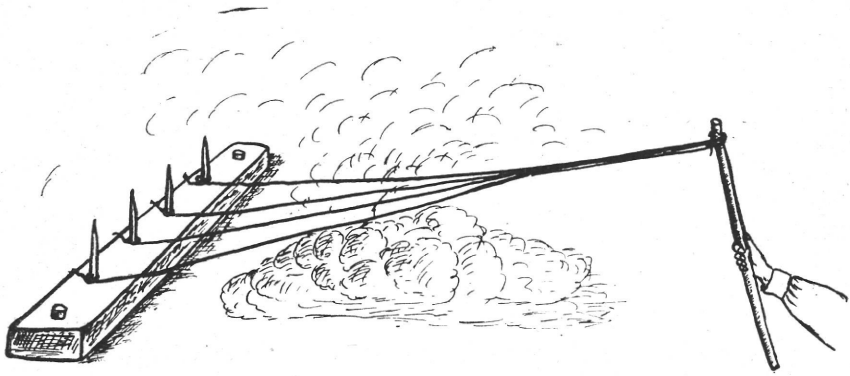

1. ábra. Szőrpihéző csapómadzag.

jó két méterre is elröpül a *pihe*. Ezt a *pihét* összeszedik, kártolón megkártolják és összetekerve egy vászondarabba „szőracskóba" teszik, vagy kisebb csomókba, úgynevezett *kugyorkákba* foglalják. A fonál készítésére kétféle szerszámot használnak. Egyik a veszprémi tarisznyás régi szerszáma, a kiskerék *(2. ábra)*, mellyel egy szál fonalat nyújt és sodor a tarisz-

2. ábra. A fonal sodrása kiskeréken.

nyás. A másik szerszám a székesfehérvári tarisznyás kecskelábas *fonó*-kereke, mellyel két szál fonalat sodor egyszerre és egy visszálóval külön egybesodorja ezeket *(3. ábra)*. Az egy szál fonalsodró kiskerék áll a talpból, melyen hátul két keréktartófa van, amikben a kiskerék (K) tengelye forog. A kiskerék küllőinek vége szélesebb, keresztben álló fával zárul, melyen megfeszül az orsó (O) tengelyén is keresztülhaladó, birkabélből való húr (H) s a kiskerék hajtása által forgatja az orsót. Az orsó vége egy

bevágott, hasábalakú fába, a *kulicskába* (Kul.) illeszkedik. A kulicska bevágása arra szolgál, hogy a mester az orsó forgása által megsodrott fonalat kiemelhesse és az orsó tövére felgyüjtse. A fonalat a mester balkézben tartott szőrcsomóból, az úgynevezett *kugyorkából* (Ku.) ereszti az orsóra. Hogy a fonal képződése könyebben menjen, jobban nyúljon és síkosabbá váljék, a kugyorkákat fonás előtt kályhán megmelegítik. Az orsón sodródó fonalat a tarisznyás jobb lábára húzott 60 cm hosszú, horgosvégű, oldalán hat kis bevágással érdessé tett faeszközzel, a *kalabódiával* (Ka.) igazgatja. Mikor egy darab fonal megsodródott, a *kalabódiával* kiemeli a kulicskából és a fonalat felereszti az orsó tövére úgy, hogy ott a fonál kúposan felgyűl egy 25 cm magas, 10 cm alapátmérőjű *csutkába* (Cs.).

Ezekről a *csutkákról* szerelik fel a szövőszéket.

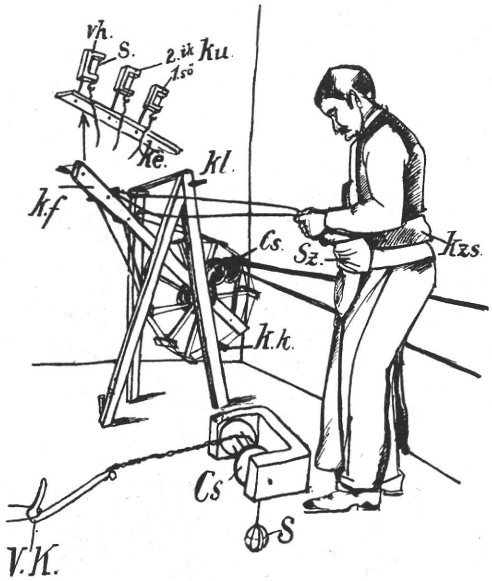

3. ábra. Fonyókerék és visszáló.

A fonálkészítőszerszám másik alakja a *kecskelábas fonyókerék* (3. ábra). A készülék a tarisznyás szobájának sarkában van beépítve. Ennek is a kerék a legfontosabb része, melynek forgatása csaknem automatikusan történik négy csiga és egy kötél segítségével. Az egyik csiga a kerék tengelyére van erősítve, a másik kettő (Cs.) e felett a fonókerék tengelyére merőleges tengely körül forog. A szoba másik sarkában van a negyedik csigakerék. Mind a négy csiga körül kötél van kifeszítve, melynek mozgatása forgásnak indítja a fonókereket. Miközben ugyanis a mester az orsó kezdőszálához (ke.) hozzákötött kecskeszőrt, melyet mindkét kezével a *szőracskóból* (Sz.) enged, fonállá nyújtja, a derekára erősített övből, a kuzsákból kinyúló kampót beleakasztja a kötélbe és amint a fonál nyúlása közben hátrafelé halad, a kötelet maga után húzván, állandó mozgásban tartja, miáltal a kiskerék is folyton forog s a ráfeszített húrok által forgatja a *fonókukák* (ku.) *sodrótűjét* (S.), illetőleg sodorja a vele összekötött fonalat. Így a fonál addig nyúlik, míg a mester a másik falig ér és olyan hosszú lesz, mint a szoba. Itt tehát nem hajtódik fel a fonál az orsóra csutka alakjában. A készülék szerkezete bonyolultabb, mint a kiskeréké, de a fonálképzés primitívebb nála, mert csupán a fonál nyújtásából áll.

A kinyújtott fonalat fekete, sárga, zöld és piros színre festett szőrből készítik. Pirosra és feketére korábban börzsönnyel festették a fehér kecskeszőrt. Ma mind a négy színű fonalat anilinfestékkel színezik. A piroshoz fukszint használnak, a zöldet zöld anilinnel, vitriollal és hideg vízzel nyerik, a sárgához egyszerű sárga anilint vesznek. A régi fekete festéshez úgynevezett forgácsfestéket, börzsönyfakéreg-forgácsot vettek s ezt forró vízben megfőzték. A hamvas és szürke szőr is adott két színt s így a tiszta fehérrel együtt hétszínű fonálból szövi a tarisznyás a szövedéket, a közepét nemzeti színűre, a szélét úgynevezett sehonnyaira. A fonál pölyhét a kalaposok szívesen veszik meg finom kalapok részére. Ha a fonal elkészül, rákerül a szövőszékre. A székesfehérvári tarisznyás szövőszéke függőleges

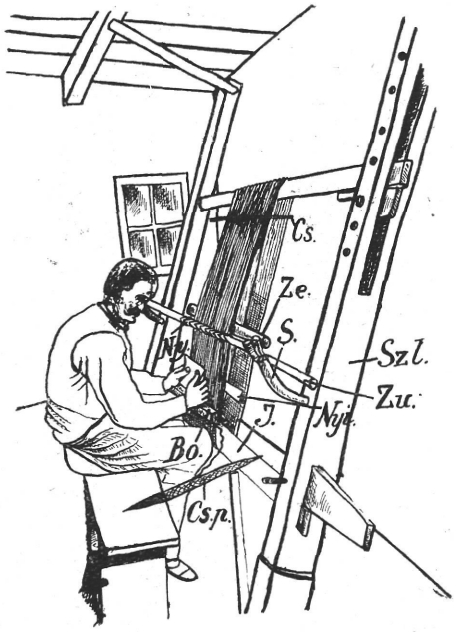

4. ábra. Szövőszék.

típusú (4. ábra). Ez el van terjedve a Balkán felé általánosan, de észak felé is megtaláljuk Európában, mint főként szőnyegszövéshez való eszközt.[1] A székesfehérvári tarisznyás szövőszék részeinek elnevezése azt mutatja, hogy délszláv közvetítéssel került hozzánk. Szerkezete és felszerelése lényegében egyezik azzal a szalagszövőszékkel is, melyet Arthur Byhan gróf Zichy J. kaukázusi gyüjteményéből mutat be.[2]

A tarisznyaszövőszék (4. ábra) keretje két *szüvő lábból* (Szl.) áll, melyeket felül és alul két harántul álló, szorosan beékelt vastagabb faléc *(inita* 4. á. J.) köt össze. A *szüvő lábakban* jobbról-balról egy-egy lyuksor van, melyekbe a nyüstrudat *(zuzigatya* Zu.) tartó görbe fákat, a *saráglyákat* (S.) erősítik be. A nyüstök (Ny.) csak egyetlen hurokból állanak úgy, hogy mikor *felnyüstölnek*, egy szálat behúznak a nyüstbe, a másikat szabadon hagyják. A *felnyüstölés* úgy történik, hogy a felváltva nyüstbe húzott és

[1] *Moszynski:* Kultura ludowa slovian, Krakow I, 334.
[2] *Dr. Georg Buschan,* Illustrierte Völkerkunde II. Teil. Stuttgart 1926. 788. o.

szabadon hagyott fonalakat a két *initán* áthajtogatják és a fonalak kereszteződését, ami a bélfonál bevezetéséhez szükséges nyílás képzéséhez kell, felül a csibakkal (Cs.) megjelölik. A csibak előtt egy vastagabb rúd, a *zezbolica* (Ze.) tartja széjjel a szálakat. A nyüst alatt pedig egy vonalzóalakú 70 cm hosszú lapos pálca, a *nyitófa* (Nyi) helyezkedik el. A nyílás, melybe a bélfonalat bevetik, úgy képződik, hogy a *zezbolicát* feltolják, azután a nyüst felett a fonalat kézzel lenyomkodják, mire a nyüstbe be nem fűzött láncfonalak hátranyomulnak és új nyílás képződik, melyet a nyüst alatt a nyitófával rögzítenek és így kényelmesen bedughatják a csévepálcán levő *bélfonáltekeréket* (Csp.). Mikor a bélfonalat bevezették, az acélfogakkal ellátott bordát (Bo.) kézbe fogják és fogait a szálak közé illesztve, a bélfonalat kétszer-háromszor leverik. Így váltogatják a nyílást a *nyitófával* a szövés folyamán. Mindig jobbról balfelé haladva balkézzel benyomkodják a feszes szálakat s jobb kézzel közvetlenül utána haladva, a nyüst alatt képződő nyílásba betolják a nyitófát. Hogy a tarisznya végén gömbölyű rojt maradjon, a vetésnél a *csibak* vagy *csinbot* körül jobbról-balról keresztülveresztik a szálakat és mikor végeznek, akkor kihúzhatják a *csibakot* anélkül, hogy a szál *elereszkedhetnék*. Így a tarisznya szélén duplarojt képződik s ezáltal különböztethető meg a régi kézimunka az újabb takács szövőszéken készült tarisznyáktól, melyeknek anyagát végszámra szövik. Egy régitípusú szövőszéken két-három tarisznya készül egyszerre, két rojtos és egy vágottrojtú úgy, hogy egy nap alatt legjobb esetben is csak hat darabot tudnak elkészíteni. Szövés után következik a tarisznyák szíjjal való összefűzése vagy *betűzése*. Ennek szerszáma a szíjjártók *küsüjével* egyező *güsüfa*, melynek fejébe, a *güsüfejbe* befogják a kettéhajtott tarisznyaszövetet és négyágú vékony hasított szíjjal fűzőárral végigtűzik. Az Alföldön, például Makón vannak tarisznyások, akik csak fűzéssel foglalkoznak. Itt különösen tanyás helyeken nagy keletje van a tarisznyának.

Ébner Sándor.

„Felnémet", vagy „álfelnémet" magyar ház?

Hosszú ideig kísértett néprajzi irodalmunkban az a felfogás, hogy a magyar parasztház, az úgynevezett „felnémet" háztípushoz áll legközelebb, annak a kópiája. *Jankó János* állapította meg és hirdette ezt így, az ezredéves kiállítás néprajzi falujáról írt munkájában. (Budapest, 1897.)[1]. Szerintünk erre az összehasonlításra ilyen kevés és alkalomszerűen összehordott (*Herman Ottó* szerint túlozva „vasútmenti") anyag és elégtelen előtanulmány alapján felesleges volt kitérni s egyelőre meg kellett volna elégedni a leírással. A kutatásokban kívánatos efféle nyugvópontok megállapításának ugyanis az az eredendő gyengéje, hogy az a köztudatban hamar gyökeret ver és később nehezen írtható ki onnan. Nem csodálkozunk azonban, hogy jó harminc évvel ezelőtt komoly magyar búvár ilyennek látta házainkat. Még kevésbbé azon, hogy a német tudomány, a „Kulturforschung" zászlaját lobogtatva, részben ma is ilyennek látja és hirdeti. Ebben viszont *Bünker*-nek van akaratlanul része, aki ugyancsak az ezredévi falura támaszkodva, teljesen a Jankóéval egyező megállapításra jutott. (Mitt. d. Anthrop. Ges. Wien 1897—XXVII.) Ezzel az „oberdájcs" felfogással főképen Herman Ottó szállott szembe (Természettud. Közlöny 1899: „A magyarság

[1] „Kétségtelen dolog — írja —, hogy a székely ház kivételével *valamennyi* házunk alaprajza (!), tehát nemcsak a bemutatott 12 magyar, hanem a 12 nem magyar házé is (B.), tiszta felnémet alakot ..... mutat. A székely ház szintén felnémet alapon épült fel, de a nyitott eresszel lokális típust képezett és képez" *(u. o. 128).*

háza") sok helyes meglátással, de módszertani fogyatkozásai miatt kevés szerencsével.

Hamar kimondott véleményét *Jankó* már öt év multán kénytelen volt módosítani. Balatoni kutatásai alapján ugyanis arra jött rá, hogy hazánk többi részével szemben „Dunántúl közepén és nyugati felén, egy magyar-típusú építkezés (így!) él". (L. erről: *Ért. 1930, 129, Bátky.)* A többit tehát továbbra is felnémetnek tartotta.

Mai ismereteink szerint, úgy látszik, ezt a véleményét is elsietve mondta ki.

Ezzel szemben van aztán olyan felfogás is, mely azt mondja, hogy a dunántúli magyar ház, főképen terminológiájának tanuságtétele szerint szláv eredetű. *(Ért. 1930: 60—70.)*

Nyomban meg kell jegyeznünk, hogy az eredet kifejezés ebben az esetben megtévesztő, mert szerintünk nem erről, hanem csupán későbbi, erőteljes szláv befolyásról lehet beszélni, amit, mint alább kiderül s amire *egyéb s ezeknél fontosabb* bizonyítékok alapján már fentebb hivatkozott cikkünkben is rámutattunk, készséggel elismerünk.

Hogyan látjuk mi ma ennek a dunántúli magyar háznak kérdését? Véleményünk ez:

Egy korábbi alkalommal azt próbáltuk igazolni, hogy a honfoglalók a nemezsátoron kívül *(Jankó* 1897-i álláspontja szerint még ez volt az ős-magyarság egyedüli hajléka, *i. m. 132)*, valóságos házzal, vagy házakkal jöttek be mai hazájukba. *(Ért. 1930: 65 stb.)*

Ez a ház egysejtű, szabadtűzhelyes hajlék lehetett, egyik végében nyitott eresszel, amit talán orosz kölcsönszóval — legalább helyenkint — *szín*nek neveztek. Ajtaja tehát a germán szokással ellentétben nem a ház hosszanti, hanem rövid oldalán volt.

Azt is mondottuk, hogy idők folytán ebbe a tűzhelyes házba bekerült a sárból rakott *sütőkemence, v. bánya* (banya), mégpedig neve és formája szerint, szláv közvetítéssel s akkor az ősi magyar szabadlángú tűzhely és újabb szláv zárt kemence, vagy egyetlen tüzelővé olvadt össze, vagy a szláv kemence már abban a kiforrott formában honosodott meg, amelyiknek magának is volt apró tűzhelye. Az előbbi eset valószínűbbnek látszik. A lakóhelyiség tehát igazi kezdetleges ház volt, mai értelemben szoba és konyha egyszerre.

Hogy ez az alakulat századokon keresztül lényegileg így maradt, arra véletlenül három egyidős, körülbelül száz év előtti adatunk van. *Gönczi* azt mondja, hogy a régi öregek bemondása szerint ezelőtt nagy *konyhákban* laktak az emberek. Ez volt a mai szoba, a ház. Benne bútorzat és *magas* füstös kemence állott. Ehhez csatlakozott a pitvar és több kamara. *(Göcsej, 422. stb.)*

Egy másik 1828-i leírás a vendus tótokról így szól: „A hegybéliek három derékből álló házakat építenek többnyire, ú. m. *pitvar* (preklit), szoba és kamarából (klejt) állókat.[2] Szobáik hosszúak és szélesek, bennük bútorok stb. Vagyon aztán egy ilyen szobában egy *nagy négyszegletes* és *lapostetejű kemence* is; szája előtt van a tűzhely és körülötte bemázolt erős padok!... Tehát a szobában (értsd konyhában) sütnek, főznek. Kémények nincsen, hanem a két első ablakok közt felül van egy kis lukacska, melyen a füst kimehet, azért félig-meddig füstösek a falaik." *(Ért. 1927: 143—4.)*

A vasmegyei déli Őrségről végül ezeket mondja 1818-ból *Nemes-Népi Zakál György:* „A régi lakások csupán tsak egy tágas konyhából, egy mellette lévő *pitvarbul*, egy két kamarábul és istállóbul állottak. A *konyhát*

[2] A *derék* (házderék) szláv szó, a rejtélyes származásúak közül, mert a kölcsönadással gyanusítható szláv nyelvekből ebben a formában, ill. jelentésben nem lehet kimutatni. *(Etym. Sz.)*

szoba gyanánt használták. Benne köröskörül padok..... hátul egy nagy *agyag földbül csinált kemence,* melyet téli időben *kályha gyanánt* használtak; a kemence előtt kandalló (érts füstfogó s tűzhely), a hol tüzelnek *(Ethnogr. 1917 : 103.)* Semmi okunk sincs, hogy ezt a házat ne ősinek tartsuk.[3]

Ez a területileg összefüggő, elmaradt vidékről szóló három régi tudósítás tehát egybehangzóan azt mondja, hogy a nyugati magyar ház akkor még egytüzelős hajlék volt s ez a tüzelő kürtőtlen lapos sárkemencéből s egy előtte lévő kisebb tűzhelyből állott. Ez a ház és készület aztán tökéletesen megfelel az osztrák Keleti-Alpok szlovén füstös házának és tüzelőjének *(dimnica és pec. L.: Geramb,* „Die Kulturgeschichte der Rauchstuben", *Wörter u. Sachen IX—1924.* Ismertetése: *Ért. 1927 : 169).* Ebben a a lapos kemencében különösen télen, nemcsak sütöttek, hanem főztek is. A nagy fazekak betolására és kihúzására egy *jellegzetes szerszám,* a *kurugla,* v. *bürügle* szolgált. Erről a szerszámról egy külön kis cikkben szóltunk *(Ért. 1931: 124 stb.)* s ott megemlítettük, hogy a kurugla (részben ugyan mint szénvonó), egész Dunántúlon el van terjedve. Ez az előfordulás pedig *kétséget kizárólag* arra mutat, hogy itt ez a *szláv tüzelésmód és kemence élt,* illetőleg él ma is. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy más tüzelésmód nem élt, vagy nem élhetett.

Ma természetesen ilyen egyhelyiségű, egytüzelős (szoba-konyha) ház ebben az országrészben legfeljebb a szegénység kényszerű hajlékaképen található. Van azonban egy fejlettebb formája. Ez szobából és konyhából, vagyis külön kemencés és külön tűzhelyes helyiségből álló kétsejtű hajlék. Ilyent közöl *Jankó* a Balaton mellől *(i. m. 190), Gönczi* nyugati Zalából *(i. m. : 420), Pavel* a vasi szlovénségből *(Ért. 1927 : 135)* és *Ébner* a Zelicségből *(Ért. 1931 : 109).* Ma már ritkák. De mit keres itt, helyesebben milyen fokozatot képvisel ez a kéttüzelős ház? Ha csupán külső megjelenését *(Jankó—Bünker* szerint „alaprajzát") tekintjük, azt kell mondanunk, hogy az tökéletesen megfelel a *felnémet* ház törzsalakjának. Ha azonban visszaemlékezünk arra, hogy ezek a házak száz évvel ezelőtt még csupán lakóhelyiségből és pitarból állottak, hamar rájövünk, hogy a felnémet típus, melynek fejlődése a tűzhelyes konyhából indul el, *itt* semmiképen ki nem alakulhatott, s hogy a konyha feltétlenül újabb elem, s a neki megfelelő helyiség korábban egyszerű hideg pitar volt. A *pitar* (pitvar) szláv, alkalmasint szlovén kölcsönszó. A déli szlávságban ma már ismeretlen s jelentése szerint *(pri tvor* = mellé tett), eredetileg a lakóhelyiség végéhez ragasztott, nyitott eresz, előtér volt. Hogy korábban a nyugati magyar házban is ezt a szerepet töltötte be, arra bizonyítéknak látszik az, hogy ezen a vidéken ma a hosszú folyosót hívják pitarnak (helyenkint tornácnak, gangnak, gádornak). Ez a névátvitel, analógiák mintájára csakis úgy magyarázható, hogy az eredetileg közlekedésre szánt pitar idővel egy más helyiséggé, jelen esetben főzőhellyé, konyhává alakult át, s a név így felszabadulván, egy hasonló rendeltetésű szervre, az újabb keletű hosszanti folyosóra, ereszre ment át.

A nyugati ház tehát korábban egytüzelős (tűzhelyes kemencés), vagyis nem felnémet (tűzhelyes és kályhás, vagy konyhás és szobás) hajlék volt.

Hogyan kell hát magyaráznunk ezt a nem várt kéttüzelős, kéthelyiséges, felnémet házalakot itt?

A kéttüzelős helyiségre való szétkülönülés nem nálunk, hanem német földön ment végbe. Megindítója *a kályha* föltalálása volt. *Ennek* kedvéért építettek az eredetileg nyílttüzelős, füstös német lakóházhoz, mely kezdetben éppenúgy háló- és főzőhelyiség volt, mint a szláv kemencés ház, egy

[3] *Bellosics* is azt mondja, hogy 60—70 évvel ezelőtt még egyetlen szobában laktak a hetésiek, s szőlőkben még ma is vannak ilyen hajlékok. *(Ethn. 1897 : 102.)*

új, füsttelen helyiséget, *a szobát.* (A kenyérsütés a szláv szokással ellentétben, az udvaron ment végbe.) Ennek az új és diadalmasan hódító német találmánynak hatása alatt indult aztán meg a nyugati szláv kemencés házak átalakulása is, német mintára.

Ez persze nem úgy történt, mert nem is történhetett úgy, hogy a szabadtűzhelyes konyhához egy új, s eleinte nála kisebb helyiséget, vagyis szobát építettek, vagy helyesebben belőle kihasítottak, s abba fűtésre rendelt cserepes kályhát állítottak, hanem úgy, hogy a házban meghagyták az eredeti kemencét, s hogy a helyiséget a füsttől mentesítsék, a kemencét megfordították és száját a pitarba irányították, a kemence tűzhelyét pedig a kályha szája elé kitelepítették a hideg pitarba. Ez a szabadtűzhelyes pitar vette fel aztán később, ugyancsak német hatásra a *konyha* nevet.

Ha idővel a konyhatűzhely különválik a kemence szájától, úgy mint a német házakban s részben nálunk is történt, akkor még inkább azt mondhatjuk, hogy szabályos félnémet berendezés áll előttünk. *Az így létrejött kéttüzelős házforma volt aztán az, amelyik sokáig megtévesztette a kutatókat.* Ők csak a formát nézték, de létrejöttét nem vették figyelembe, s felnémet típust láttak benne, holott világos, hogy *álfelnémet típus* az. [Erre a szlovén házaknál már *Geramb* rámutatott: *i. m. 55—6.* De utalt rá már *Rhamm* is (Die altslav. Wohnung" 416), sőt néhány szóval a magyar házak hasonló fejlődésére is.]

Az a szoros kapcsolat, mely a magyar házban, a felnémet házzal szemben, a kemence és tűzhely között fennáll, továbbá mindkettőjüknek többszörösen primitív jellege, például a kemence fölépítése, alakja, füstvezetése, vagy a tűzhelyek lócaformája, alacsonysága, tárgyi fölszereltsége, de különösen és döntőleg a kemencének főzésre való használata, mind e mellett a származás mellett bizonyítanak.

Fontos aztán az is, hogy ezeket a kemencés háztól örökölt ősi vonásokat egyformán megtaláljuk nemcsak az általunk nyugatdunántúlinak, hanem palócnak és alföldinek nevezett magyar házakon is *(Ért. 1930 :* 113 stb.), s azért azt mondjuk, hogy ezek is korábban kemencés, mégpedig — legalább a dunántúliak és talán az alföldiek is — nyugati szláv, s minden jel szerint szlovén füstöskemencés házak voltak.

A két kultúrkör szülöttének, t. i. a német kályhának és szláv tűzhelyes kemencének fölötte tanulságos találkozását láthatjuk a vasmegyei szlovénség házaiban. A lakószobában *(hiža),* a konyha melletti fal közepén áll a nagy, széles, négyzetalakú cserépkályha *(kála),* a konyhában pedig *(diinatna tüna* = füstös konyha), a *füstös kemence (peč),* a lócaalakú tűzhellyel *(gnišča).* Úgy a kemencét, mint a kályhát a közös tűzhelyről fűtik. *(Ért. 1927: Pavel A. cikke.)* Itt tehát az ősi szláv tüzelő, t. i. a kemence (tűzpad) eredeti alakjában és helyzetében megmaradt a régi helyiségben, a korábbi *hiža*-ban, s ehhez aztán német mintára egy új helyiség járult, ahová kályhát állítottak, s amelyikre aztán a *hiža* név átment. A kályha füstje persze még mindig csak a konyhába ömlik ki, s innen az ajtón át távozik. Ugyanezt az állapotot rögzíti meg *Zakál György* is, mikor ezt mondja: „Az ilyen kemence máig is szokásban van minden Eőrséghi konyhában, de a tehetősebb gazdáknak volt kályhás szobájok is" *(i. m.: 104).* Itt tehát két zárt tüzelő van a házban, közös tűzhellyel összekapcsolva. De, íme, ugyanazt láttuk a nyugatdunántúli és részben alföldi magyar házainkban is, legalább olyan megoldásban, hogy a sütőkemencét itt is megépítik, de nem az eredeti alakban és nem is kapcsolatban a tűzhellyel. A lapos kemence teteje ebben az esetben alkalmi tűzhely lesz. *(Ért. 1930 : 129 stb.).*

Említettük, hogy a német hatásra főzőhelyiséggé vált hideg pitar lassanként a *konyha* nevét veszi fel, a pitar nevet pedig átadja a tornácnak. (Dunántúl.) Máshol mondottuk, hogy ez a füstös helyiség még nem érdemli meg az igazi konyha nevet, de ahol, mint például az Alföldön és Palócság-

ban, valóságos kéményes konyha van is, eredeti *pitar* nevét itt is elárulja azzal, hogy mellső részét ma is annak mondják, holott ha félnémet származású volna, vagyis eredetileg szabadtűzhelyes helyiség lett volna, lehetetlen, hogy legalább helyenként *ház*-nak, *szenesház*-nak, *füstház*-nak ne hívnák, mint a német gyakorlat szerint történik, s ahogy azt a déli és keleti magyar háznál láttuk. *(Ért. 1930 : 128.)*[4]

Egyszóval tiszta felnémet mintájú magyar háztípusról, hajlékaink története alapján általában nem beszélhetünk, bár elismerjük, hogy szóbanforgó parasztházaink fejlődésének megindulása közvetett német kultúrhatás ösztönzésére, s helyenként talán éppen közvetlen befolyására történt.

Hogy a magyar, közelebbről a nyugati magyar ház (különösen annak belső élete), az itt csupán nagy vonásokban megrajzolt nyugati szláv hatásokon kívül másokat, s föltehetőleg később, persze németeket is kapott, szinte magától értetődik. *Bátky Zsigmond.*

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A szappanfőzés Hódmezővásárhelyen.

A hódmezővásárhelyi asszony erényei közé tartozik régi időtől, hogy tudjon felhasadt kenyeret sütni, tiszta, fehér ruhát mosni és jó, fehér szappant főzni. Nagy szégyen nem érteni a szappanfőzéshez. Nem is vállalja egy asszony se ebbeli járatlanságát, tudatlanságát, mégis nem ráfogás, hogy nem mindenik tud valódi jó szappant főzni.

A szappanfőzéshez szükséges anyag leginkább disznóöléskor kerül ki. A bélzsír tepertőjét, fonnyózsírt, bélvégét, csökét, a fodortepertőt, háj és szalonna tepertőjéből a megmaradt, elavasodott alját félreteszik a kamrában álló *töpörtősbe*, mely nem más, mint ócska, hasadt cseréptál, vagy szilke, fazék. Ide kerül a nyers hús és zsíros hulladék, a hólyag faggyúja, a háztartás keretében egész éven át összegyűlő égett, szennyes zsír, a padláson felakasztott szalonnából kicsepegő zsír, a szappanhulladék, avas szalonna felső, húsok kövérei és más zsiradékféle.

A főzés ideje tavasszal van, hogy a zsiradék meg ne avasodjon, mert csak így kaphatnak jó, tisztaszagú, fehér szappant. Sok helyen azonban disznóölés után mindjárt kifőzik, hogy meg ne büdösödjenek a disznóból kikerült részek és azért is, hogy úgy a disznóölés, mint a szappanfőzés meglehetős piszkos munka, utána egy nagytakarítással rendbehozható a lakás és konyha.

Régen, ezelőtt 50—60 évvel, Kakasszéken, Fehértón, Sóstóparton és más szikes tavak környékén *sziksót* söpörtek és abból készítettek lúgot. A sziksót kocsin is hordták az utcákon és hangos „sziksót vegyenek" kiáltással hívták fel a közönség figyelmét a sziksóra. Nemcsak a város határából, de Gyopárosról és Dorozsmáról is hordták. Rendszerint nem pénzért, hanem árpáért, kukoricáért és búzáért cserélték el egyszer töltve, ami azt jelenti, hogy ugyanannyi terményt adtak, mint amennyi sziksót kaptak. Egy véka sziksóhoz 2 kg darabos meszet tettek és 50 icce vizet öntöttek rá. E keveréket, melyben a mész megaludt, állani hagyták egy-két napig, hogy a keverék jól leülepedjék. A felülmaradt lúgot használták szappanfőzéshez. Az összegyűlt zsiradékhoz viszonyítva szemmértékre készítette a lúgot az asszony az üstbe.

Az 1870-es évektől kezdve mindinkább zsíros szódából csinálják a lúgot. 3 kg zsiradékhoz 1 kg szódát szoktak venni. Egy kg szódát 8—9 liter vízben oldanak fel. A lúg erősségét akként állapítják meg, hogy csirke- vagy tyúktollat mártanak bele. Ha elég erős, akkor a tollszárról lehúzza a tollat. Ha rajta marad a toll, szódát tesznek bele erősítőül.

A főzés a konyhában a nagykatlanon, jó időben és ha van, az udvaron levő nyári katlanon történik. Mikor az üstbe felteszik a szódát, az üst alá egy csóványi szalma és csutkató vagy rőzse meggyújtásával tüzet csinálnak, a fel-

[4] V. ö. ehhez, hogy a bácsmegyei sokacok is a konyhát hol *kútyá*-nak (azaz nyilttűzhelyes háznak), hol *kúnyá*-nak (konyhának) mondják *(Ethn. 1896 : 150)*. *Konyha* szavunk kétségtelenül szláv eredetű, de maga a kultúrhelyiség aligha lehet az *(L.: Ért. 1931, 80—81)*.

olvasztásához is csutkatövet, rőzsét, galyat, esetleg ízikcsutkát használnak, mert ehhez élénkebb tűz kell, mint a zsiradék főzéséhez.

Az üstből, melyben a szódát felolvasztják, kimerik a lúgot, annyit hagynak benne csak, amennyi első lúgként a zsiradék kifőzéséhez megkívántatik. Ha egyszerre nem fér az üstbe a zsiradék, akkor egymásután teszik fel. Míg a szóda a felöntött vízben feloldódik, addig élénkebb, erősebb tűz ég alatta.

Az első lúgon a zsiradék 30 percig fő, mert akkor marja szét a beletett tepertőt, kövéret, húsdarabot. A parázsra most már ganét (tőzeg) tesznek, mert lassú és csöndes tüzön kell főzni az anyagot, hogy állandóan forrjon és bugyogjon, de ne nagyon, mert akkor kifut, ezért folyton kavargatják. Amikor a szappan fő, a lúg által szétmart tepertő- és húsdarabokból kiváló szappan a lúg fölé kerül teljesen, melyben a lúg forrását a fel-felbuggyanó lúg mutatja. Az első lúgon levő anyag szennyes barnás sárga színű. Ha a lúg nagyon erős, vizet öntenek hozzá, ha gyenge és nem marja szét a tepertőt, vagy ha nagyon zsíros az anyag, darabos szódát eresztenek bele, miáltal erősebb lesz a lúg.

Félórai főzés után, mikor a szappan anyaga a lúgtól teljesen elválik, leveszik az üstöt a katlanról és kissé hűlni hagyják. Majd kisebb serpenyőből vagy nagyobb levesmerő kanálból készült merővel tálba szedik, a visszamaradó lúgot pedig külön tálba öntik.

A kiürítés után az üstöt kiöblítik, szélét is tisztára mossák és új lúgot öntenek fel az üstbe, visszarakják a szappan anyagát, újból csendes tüzön, állandó kavargatás közben főzni kezdik. Ezen a második lúgon 15—20 percig fő az anyag, mely a lúg hatása alatt mindinkább fehérebb színű lesz. Közben vizet öntenek hozzá vagy szódát eresztenek bele, aszerint, amint erős vagy gyenge és zsíros a lúg.

Sok helyen csupán két lúgra öntik fel az anyagot, de a legtöbb asszony három lúgról főzi a szappant. Ahol két lúgról főzik, ott már a második főzésnél vesz ki a háziasszony evőkanállal a szappanból, hogy hamarabb hűljön, még a szájával is fújja; ekkor azt figyeli, elég fehér-e már, kell-e még főzni vagy sem. Hogy mikor van megfőve, úgy próbálja ki, hogy egy cseppet önt a tenyerébe, újjal szétnyomja s ha a nyomás után a szappan a tenyerében felperdül, akkor már eléggé meg van főve. Következik a kiöntés.

Hogy a szappan minél jobb legyen, a legtöbb helyen harmadik lúgra is felöntik, amikor ismét 15 percig főzik. A harmadik lúgba félmarék konyhasót tesznek, hogy mentül jobban kicsapja a szappant. Ezt a lúgot *sóslúg*nak is nevezik.

Van hely, ahol negyedik lúgra is felteszik a szappant, különösen ahol romlott vagy piszkos a felhasznált zsír vagy tepertő; több lúgban jobban fehéredik a szappan és nem marad zsíros.

Hódmezővásárhelyen a szappan anyagához faggyút nem tesznek, mert faggyúszaga van tőle a szappannak és a vele mosott ruha is faggyúszagú lesz. Lehet azonban tisztán faggyúból főzni szappant, ez a szappan azonban csak forró vízben habzik és kellemetlen szagú. Csak szegény emberek készítenek ilyent, meg a kofaasszonyok eladásra.

Teljesen jó és tiszta fehér szappant jó tepertőből, zsíros hulladékokból lehet főzni. Az a jó szappan, amelyik nem zsíros. De ha nem kellő erősségű lúgot használnak, úgy zsíros tapintású lesz a szappan, nem szárad ki keményre, hanem inkább olyan sárgás, avasszínű lesz. A lúg pedig akkor nem kellő erősségű, ha sok vízben oldódik fel s akkor nem marja olyan jól szét a zsiradékot, nem tisztítja, nem fehéríti meg. Ha pedig túlságos erős lúgot használnak és nagyon elfőzik a zsiradékot, akkor *tarhonyás, morzsás* lesz a szappan.

Amikor közeledik az az idő, hogy mindjárt kész a szappan, előkészítik a *szappanöntő rámát*, mely téglányalakban összeállított faráma. Két oldala és az egyik végdeszkája szilárdan össze van illesztve, a másik végdeszkája pedig mozgatható előre-hátra; *kisdeszká*nak is mondják. Kamrában vagy más hűvös, kevésbbé járt helyen síma deszkákból álló lapot — ajtót vagy asztaltetőt — vízszintesen helyeznek el, hogy a szappantábla egyenletes vastag legyen. Sok helyen az asztalra vékony szalmát vagy száraz szénát tesznek, hogy a szappan le ne ragadjon. Ezután ráteszik a rámát, melynek mozgatható végdeszkáját olyan távolságra állítják be, amilyen nagyságúnak gondolják a kiöntendő táblaszappant és hogy elég vastag is legyen. A végdeszka mellé kívül téglát tesznek, hogy el ne mozduljon. Most egy vászonlepedőt vagy törülközőt hideg vízbe mártanak, s anélkül, hogy kicsavarnák a víztől, beleteszik a rámába. A sarkoknál megigazítják, hogy a szappan nagyon *csomós, vágásos* ne legyen, hanem lehetőleg símára keményedjék meg.

Az üstöt leveszik a katlanról hűlni, széléről és oldaláról az apró szappan-

forgácsokat belehányják a szappanba s mikor már nem túlságos forró, odaviszik a ráma mellé és nagy kanállal vagy merítővel a ráma közé rakják úgy, hogy az öntőben középről folyik széjjel, a sarkoknál használt evőkanállal igazítják, hogy a sarkok tele legyenek és mindenütt egyforma vastagon terüljön szét a szappan. Arra is törekszenek, hogy a szappan felülete egyenletes síma maradjon, ne legyen bibircsós.

Ha több táblára való szappan fő, úgy egy-egy tábla 70—80 cm hosszú, 40—45 cm széles és 12—15 cm vastag szokott lenni. Egyébként úgy állítják be a ráma mozgatható negyedik oldalát, hogy elég vastag legyen a szappan, még ha kisebb tábla lesz is. A vásárhelyiek a vastag táblát jobban szeretik, mert száradáskor kisebb felületen ütődik ki a salétrom és így nem vész kárba annyi.

Másnap kiveszik a szappant az öntőrámából, a ruhát lefejtik róla és sok helyen mindjárt feldarabolják 1 kg súlyú darabokra, 15—20 cm-es nagyságú kockákra. Azért darabolják fel a friss szappant, mert ki nem száradt állapotában késsel lehet vágni, nem porlik, nem töredezik, kevés megy belőle veszendőbe. Ahol nem darabolják fel mindjárt, ott a padláson szárad ki a szappan sokszor éveken át; az ilyen sokkal tovább tart, mosáskor nem kopik olyan gyorsan, mint a friss szappan. Vásárhelyen még a szegényebb helyen is legalább egyéves szappannal mosnak. Büszkesége minden asszonynak, hogy mentül régibb, mentül több darab vagy éppen tábla szappana legyen a kamrában, padláson. Ezelőtt a darabszappanokat a gerenda közeire rakták fel a házban. A többéves táblaszappanokat dróttal darabolják fel, vagy elfűrészelik, mert a régi szappan *acelas, pöng, mint a pöngőkarika.*

Friss szappannal csak azok mosnak, akiknek az előbbi főzésű elfogyott. De jobbmódú helyen évekig tartják táblákban a szappant, hogy jól kiszáradjon. Kezelése, eltartása, elhelyezése és megőrzése is könnyebb a táblaszappannak, mint a feldaraboltnak. De azért se darabolják föl mindjárt, mert a friss szappant száradáskor kiveri a salétrom, s ha táblában van a szappan, csak két oldalon veri ki, a feldaraboltat pedig minden oldalon, tehát nagyobb felületen lesz salétromos.

A jó szappan: fehérszínű, síma, tükrös felületű, kemény, mint az üveg, elvágva egyenlő tömörségű, nem lyukacsos.

A rossz szappan: mállik, morzsálódik, puha, foltos barna színű, ütögetve püfög.

A fehér szappan elkészülte után főzik a *lúgszappant.* Ahol három lúgról főzik a fehérszappant, ott a két első lúgból, ahol négyről, ott a három első lúgból készül. A harmadik, illetve a negyedik lúgba sót tesznek, hogy ne álljon össze. Az ilyen *sólúgot* kantába, vagy másra már nem használt edényben tartják felhasználásig; súrolásra, asztalszékmosásra használják. A lúgszappan-készítéskor az üstbe feltett lúg közé vizet öntenek, 15 liternyihez 3—4 liter víz kell, azért, hogy a lúgszappan ne legyen túlságos erős, mert akkor nem keményedik meg és nem lehet darabokra felvágni. Az erősségét az mutatja, hogy a még benne levő fehér szappant a tetejére veti fel. A vizet azért öntik közé, hogy a fehér szappan a lúgban jobban benne maradjon és a lúgszappan ne legyen nagyon fekete. Az olyan lúgszappanban, melyet ruhamosásra is használnak, inkább hagynak kevesebb fehéret is. Az összeöntött lúgokat a vízzel együtt összeforralják, majd mint lúgszappant teknőbe, vagy tálba öntik, ahol megkeményedik. A következő nap kiborítják síma lapra — asztalra, ajtóra — és feldarabolják. Kezet mosni, sőt mosdani is használják. Ótvar ellen igen hasznos. Lúgszappannal mossák a tarka ruhát, konyharuhát, a béresek ruháját első lére, mivel jobban oldja a piszkot, mint a fehér szappan.

Szappannak szokták kifőzni sok helyen a hirtelen eldöglött sertéseket is. Van, aki nyersen főzi ki a dögdisznó húsát, amikor kékes veres színe lesz a szappannak, belől pedig veresbarna; van azonban olyan hely is, ahol előbb kisütik a dögdisznó húsát, csak azután főzik szappannak, mert így tisztább és jobb lesz. Akik nyersen főzik, azok feldarabolás után besózzák, hogy kiszívja a húsból a vért.

Olajból nem főznek Vásárhelyen szappant. Egy adatom van arra, hogy régen az olajütő *sutúsok, bakosok* főztek tökmag-, repce- és napraforgó-pogácsából sziksólúggal. Májszín fekete volt és hamar elkopott.

Epeszappant is készítettek a disznó epéjéből; az ilyen az arcot tisztán tartotta, a pattogzásokat elmulasztotta. Marhaepéből ma is főzik, ennek összetétele a következő: 1 kg. házi szappan, 1 liter marhaepe, ¼ liter törkölypálinka, vagy 90 fokos szesz, spermaecet (cetvelő) 20 g, benzoe-tinktúra 30 g, szerecsika 10 g, glycerin 50 g, kámfor 3

kocka, szűzlánytej (aqua cosmetica) 1½ deci, 4 egész citrom leve, 2 g sáfrány, petrezselyem zöldje, legutoljára, mikor kész a szappan, 2 egész tojást kell belekeverni habbá, ezután jön bele a szagosító. *Kiss Lajos.*

Válasz Bevilaqua-Borsody Béla dr. úrnak.

Bevilaqua-Borsody Béla dr. úr most megjelent „A Magyar Serfőzés Története" c. munkájában (I. köt. 67., 69. l) felhasználja az *Értesítő 1928. évi 113—118.* lapjain megjelent „A baskirok erjesztett italai" c. cikkem adatait s a *bal*ról adott leírásomhoz ezt a megjegyzést fűzi: „A leírás kombinált árpaser és mézser átmeneti formájára mutat. 30 liter vízre 7—8 kiló „hasított árpát" tesznek és azt ebben erjesztik. Ehhez vízzel kevert mézet öntenek. Főzésről, az erjedést megindító anyagról, hűtésről, komlózásról a leírás nem beszél. Maga a leírás jóindulatúan naiv, az nem tekinthető a baskír Bál néprajzilag pontos leírásának, mert olyan élettani és kémiai abszurdumokat tartalmaz, melyek — ha igazak volnának — rothadó lénél egyéb nem lenne a leírás szerint mismásolt lévekből. A mézes vízbe öntött „hántolt árpa" ilyen fura dolog."

„Ha a kétségtelenül jóindulatúan naiv leírásból itt-ott felcsillanó egy-egy értelmes mondatból akarnánk helyreállítani a Bal főzése módját, akkor úgy képzelnénk el azt, hogy a baskírok árpát csíráztatnak, azt aszalják, az aszalt malátát megőrlik és cserlévé főzik, bele valami élesztő holmit (nyállal kevert, félig rágott árpát, borjú oltóját stb.) tesznek. Ettől függetlenül felforralják a mézes vizet, azt a már erjedő árpaléhez öntik és azzal együtt erjesztik."

A *bozá*-ról szólva, a következő megjegyzést fűzi cikkemhez:

„A kezdetleges leírásból azt lehet kivenni, hogy a baskír a kicsíráztatott árpát vagy búzát — nem kölest — valami nemezszerű tömeggé sajtolja, illetőleg csírázás közben addig állatja egy nyírfakéregből rótt teknőben, míg az össze nem áll. A leírásból azt lehet sejteni, hogy a már egyszer megerjedt — tehát az erjesztő baktériumoktól már élettani folyamatba hozott — tömegen átszűrik a még nem erjedő serlét. A kész Bozát langyosan isszák, tüzes vassal langyosítják vagy fazékban melegítik, e meleg Boza habzik."

„A használhatatlan leírásból valóságosnak és lényegbevágónak csak az látszik, hogy az erjedt lét további erjesztés kelesztőjéül használják."

A „jegyzetben" hozáfűzi, hogy a bozáról adott leírásom is naiv. Nem szólok arról, hogyan erjesztik meg a serlét, nem mondom meg, tesznek-e bele komlót. „Fagyasztott malátáról" szólok, ami gyermekes abszurdum. Az a kijelentésem, hogy valami forrázás valamiből „minden tápanyagot kimos", egy népi serfőzőmód leírásánál semmitmondó. A leírás semmi szín alatt nem lehet hű s így — néhány részletétől eltekintve — semmitmondó".

A fentiekre válaszom a következő:

Azt hiszem, hogy *Bevilaqua-Borsody* úr életében sem látott sem *kumisz*-, sem *boza*-, sem *bal*-készítést, legfeljebb harangozni hallott róluk. Jómagam pedig mindhármat nemcsak ittam, hanem kisgyermekkoromtól fogva láttam, készítésüknél segédkeztem, s felnőttebb koromtól kezdve magam is sokszor készítettem. Hozzá kell tennem még azt is, hogy cikkem készítésekor már Magyarországon elvégeztem a Gazdasági Akadémiát (Debrecenben), ahol a borászat, serfőzés és szeszgyártás technológiájával, valamint bakteriológiával is foglalkoztam, nevezett főiskola tanterve keretében. Így elméletileg is tisztában lehettem a minden erjedésnél végbemenő kémiai és élettani folyamatokkal.

Ha én a *bal*ról szóló leírásomban a főzésről, az erjedést megindító anyagról, hűtésről és komlózásról nem írtam, az azt jelenti, hogy ezeknek a *bal*-készítésnél nincsen semmiféle szerepük, s a *bal* úgy készül, ahogy azt leírtam. Ha szerző úr az én leírásomat abszurdumnak tartja, akkor nincs tisztában az alkoholos erjedéseknél végbemenő folyamatokkal. Ha csak egy pillanatig gondolt volna arra, hogy pl. a mustból, ha akár egy porcellánedényben is, melegebb helyre tesznek egy mennyiséget, akkor az önmagától is forrásnak indul, a levegőből magábavett erjesztőgombák és baktériumok behatására. Ha azt mondaná szerző úr, hogy a mustban nemcsak víz és cukor van, megnyugtathatom, hogy ugyanez áll a mézre is. Ha megfelelő mennyiségű vízzel kevert mézet egyszerűen állni hagyunk, az árpa nélkül is erjedésnek indul. A cikkemben említett hántolt árpát sohasem csíráztatják, sohasem főzik, sohasem őrlik. Cikkemben említettem, hogy az árpából kovászt (ágyat) készítenek. Erre azért van szükség, hogy az erjedés hamarább bekövetkezzék. Ez a kovász nem egyszeri erjesztésre szól, hanem, ha tetszik, százszorira. Az ágyként használt árpa

nem penészedik, nem rothad meg, mert penészesedése, illetve rothadásnak indulása előtt már megindul az alkoholos erjedés, amely megakadályozza a rothasztó baktériumok működését. Az árpát tehát nemcsak a vízben lévő cukor (méz) konzerválja, hanem az alkohol és egyéb baktériumok is. Említettem azt is, hogy az első erjesztett folyadékot nem isszák, hanem elöntik, mert abban árpa- és egyéb íz is van, amit nem szeretnek. Ez bizonyítja azt is, hogy a finom *bal*-nál az árpa csupán ágyul szolgál. Szerző úr azt kérdezhetné most tőlem, hogy ez az ágy egyik erjesztéstől a másikig miért nem rothad el? Erre azt válaszolom, hogy ennek konzerválása nálunk nagyon egyszerű. Ha rövid idő mulva akarok újra *bal*-t készíteni, akkor belékeverek olyan nagyobb mennyiségű mézet, amely megakadályozza az erjedést, ugyanakkor gátolja a rothadást is, mert az erős cukrozás miatt nem működhet semmiféle baktérium. Ha most újból akarok *bal*-t készíteni, ezt megfelelő vízzel felhígítom, mire rövidesen megkezdődik az erjedés. Ha pedig hosszabb ideig nem akarok *bal*-t készíteni, akkor egyszerűen kiteszem a hidegre, ahol megfagy, tehát nem rothadhat, ha pedig beviszem a házba, felenged s megfelelő mennyiségű mézes vízzel keverve, újra megindul az erjedés. A *bal* készítéséhez mindig csak langyos vizet használnak. Forró vizet soha, mert az megöli az erjesztő baktériumokat. Ez tehát nem abszurdum, de az, amit az én leírásomból ki akar olvasni, igazán olyan abszurdum, amit, ha az utolsó baskír koldusnak elmondanék, még az is kikacagná. Ha Szerző Úr kétségbevonná az én leírásom helyességét, hajlandó vagyok itt és most Magyarországon is megtanítani a *bal* készítésére. — A komlót is sokszor emlegeti. Hát ez nem tartozott a *bal* eredeti elkészítéséhez. Csak a legújabb időben kezdették ezt alkalmazni, akkor, amikor nagyon erős *bal*-t akarnak készíteni, kimondottan a vendégek lerészegítése célzatával.

A *bozá*-ról való leírásom bírálatában — ha nem zavarta össze mással — vagy felületes volt, vagy ferdített. Helyszűke miatt itt nem bocsáthozhatom újra a részletes taglalásba, de megismétlem, hogy a bozát is úgy készítik, ahogyan leírtam. Itt sem voltam gyermekesen semmitmondó és abszurd.

Ám abszurdnak tartom, hogy valaki ilyen kevés elméleti és gyakorlati ismerettel ezekhez a kérdésekhez fölényes bíráló hangon hozzászól.

Megjegyzem végül, hogy nem voltam „orosz hadifogoly".

Dr. Tagán Galimdsán.

BEÉRKEZETT KÖNYVEK.

P. Dr. Andreas Eckhardt O. S. B.: Koreanische Musik. Tokyo, 1930.

Deutsche Gesellschaft für Natur- und Völkerkunde Ostasiens. Tokyo, 1930.

Halkbilgisi Haberleri. Jil: 1, sayi 1—12, Jil. 2, sayi 13 Istanbul, 1930. (Szerk.: Izzzet Adil.)

Türk Halk Bilgisine ait tetkikler (madeler) Istanbul. I. dr. *Caferoglu Achmet:* Türkeede „das" lâhikasi. Istanbul 1929. — II. *A. Samaylovic Abdülkadir:* Türkistan San' atkârlasi lonkasinin Risalesi, Istanbul, 1929. — III. *Hamamizade Ihsan:* Bilmeceler, Istanbul, 1930. — IV. *Abdülkadir:* Rapor, Istanbul, 1930. — V. *Hamamizade Ihsan:* Baba Salim. Istanbul, 1930. — I. *Sirri Numan:* Erzerum oyunlari ve oyun havalari. Istanbul, 1929.

H. S. Harrison: Evolution in Material Culture. Bristol, 1930.

H. S. Harrison: Opportunion and the factor of invention, 1930.

Zsirai Miklós: Iugria. Budapest, 1930.

Dr. Roska Márton: Néprajzi feladatok Erdélyben. Kolozsvár, 1930.

K. B. Wiklund: Den nordiska skidan, den södra och den artiska aus „På Skidor", 1931.

K. B. Wiklund: Kalevas trettonde runa och ballanden om den gotländske köpmannens älgjakt. aus „På Skidor", 1931.

Edwin von der Nüll: Béla Bartók, Ein Beitrag zur Morphologie der neuen Musik. Halle, 1930.

Buday György: A szegedi tanya problémái. Szeged, 1930.

Moravcsik Gyula: Az onogurok történetéhez (Magyar Nyelvtud. Társ. kiadv. 27. sz.) Budapest, 1930.

Szentpétery Imre: Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Budapest. I—III. füzet.

Georg Buschan: Vom Erde-Essen.

Richard Karutz: Über einen buddhistischen Altaraufsatz. Lübeck, 1930.

Jubileums-Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpathenvereins 1880—1930. XLIII. Jhg. 1930. Hermannstadt, 1930.

Narcito Garay: Tradiciones y Cantares de Panama. 1930.

Dr. Sulica Szilárd: Román színjátszás. Kny. a Színészeti Lexikonból. Budapest, 1931.

Mitteilungen aus dem Museum für Völkerkunde in Hamburg. XV. *Gustav Antze:* Metallarbeiten aus dem nördlichen Peru. Hamburg, 1930.

Smithsonian Institution, Bulletin 95. Tr. Michelson: Contributions to Fox Ethnology II. Washington, 1930.

Handwörterbuch des deutschen Märchens, herausgegeben von *Lutz Mackensen.* I. Band. 2. Lieferung. Berlin u. Leipzig, 1931.

Finnek, észtek. Budapest, 1928.

Herbert Spencer: Descriptive Sociology of sociological facts. London, 1930.

Pamjati M. A.: Kasztrena k. 75. ljetiju gnya szmerti. Leningrad, 1927.

Actes du Ve Congrès, international d'histoire des religions à Lund, 27—29 aout 1929. Lund, 1930.

Skansenboken. Stockholm, 1930. (Skansewföreningen Publikationer I.)

Roska Márton: Az ősrégészet kézikönyve. Kolozsvár. I. Régibb kőkor. Kolozsvár, 1926. — II. Újabb kőkor. Kolozsvár, 1927.

Dr. Hans Findeisen. Reisen und Forschungen in Nordsibirien. Berlin, 1929.

F. F. Communications. No. 92. Antti Aarne die magische Flucht. — No. 93.: *Ralph S. Boggs:* A comparative survey of the Folkfales of ten peoples. Helsinski, 1930.

Årsberetning. Bergens Museum. 1929—1930. Bergen, 1930.

Sbornik: Meuzeálnej Slovenskej Společnosti Turčianskiy sv. Martin. Roč, VIII. X, XX, XXI, XXII. XXIII 1—4, XXIV 1—4.

Zbornik za narodni Život i običaje južnih slavena. Kniga XXVII. Svezak. 2. Zágráb, 1930.

Dr. Haász Imre: Boszorkánypörök Debrecenben. Kny. a „Debreceni Szemlé"-ből, 1929.

Dr. Szilády Zoltán: Magyar érdekességek. Budapest, 1930.

Studi e materiali di Storia delle Religioni. Anno V. 1929. Fasc. 1—2. Roma. — Anno V. 1929. Fasc. 3—4, Roma. — Anno VI. 1929. Fasc. 1—2. Roma.

Ruszkij Antropologicseszkij Zsurnal. Moszkva-Leningrad. Tom. 15. Viipuszk 3—4; Tom. 17. Viipuszk 3—4; Tom. 18. Viipuszk 1—2; Tom. 18. Viipuszk 3—4; Tom. 19. Viipuszk 1—2.

Report of the Canadian arctic Expedition 1913—18. Volume XII., The life of the Copper Escimos, by D. Jenness. Ottawa, 1922. — Volume XII., Part B. Physical characteristics of the Copper Escimos. D. Jenness. Ottawa, 1923. — Volume XII., Part C. Osteology of the Western and Central Escimos. J. Cameron. Ottawa, 1923. — Volume XIII., Eskimo Folk-Lore. Part. B. Eskimo string figures. D. Jenness. Ottawa, 1924. — Volume XIV., Eskimo Songs H. H. Roberts, D. Jeness. Ottawa, 1925. — Volume XIII., Part. A. Myths and Traditions. D. Jenness. Ottawa, 1924.

Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1930.

Dr. H. Th. Bossert: Geschichte des Kunstgewerbes, Band IV. Berlin, Zürich.

Cs. Sebestyén Károly: Rejtélyes csontok népvándorláskori sírokban. Szeged, 1931.

Juhász Jenő: A magyar nyelv I—XXV. évfolyamának mutatója. Bpest, 1931.

Gy. Rhé und F. Fettich: Jutas und Öskü. Prag, 1931.

Leo Frbenius: Atlas Africanus VIII. Heft. Berlin, 1931.

Časopis vlasteneckého spolku musejniho v olomouci XLIV. 1931. Olomouc, 1931.

Glasnik muzejskega društva za slovenijo XI. 1—4. Ljubljana, 1930.

G. Buschan, Illustrierte Völkerkunde, I—III. Stuttgart, 1923.

Witold Klinger, Doroczne święta ludowe a tradýcje Grecko—rzymskie. (Bibljoteka „Ludu Slowiańskiego". Krakow, 1931.

G. Lergi: Description of some skults from the Northkurgan Anan. Kny. Carnegie Inst. Publ. 73.

Dr. Fritz Flor: Haustiere und Hirtenkulturen. Wien, 1930.

P. Hambruch: Einführung in die Abteilung Südsee. Hamburg, 1931. — *P. Hambruch:* Einführung in die Abteilung Australien. Hamburg, 1931. — *P. Hambruch:* Einführung in die Abteilung Indonésien. Hamburg, 1931. (Hamburgisches Museum für Völkerkunde.)

Studie materiali di Storia delle Religioni. Roma. Anno VI. — 1930. Fasc. 3—4.

Augistin Paulovic: Slovenskě veselie čili sodobné obyčaje. Nagyszombat; 1911.

Materialiensammlung der Denkmälerverwaltung. Red. Prof. A. Tentelis. *E. Brastinsch:* Lettlands Burgberge Semgallen und Oberkurland. Riga, 1926. — *E. Brastinsch:* Lettlands Burgberge. Lettgallen. Riga, 1928. — *E. Brastinsch:* Lettlands Burgberge. Livland. Riga, 1930.

Hessische Blätter für Volkskunde. Giessen XXIX. 1930 (1931).

50 Jahre Museum für Naturkunde und Vorgeschichte in Danzig 1880—1930. Danzig, 1930.

Lud-organe de la Société Polonaise d'Ethnologie. Serja II. — Tom. IX. — Zeszyt I—IV. — Tom XXIX.

Tervitus Lahe Tagant. Tartus, 1931.

Handwörterbuch des deutschen Märchens, herausgegeben von Lutz Mackensen, Band I., 3. Lieferung. Berlin u. Leipzig, 1931.

Pastinszky János: Gyakorlati Magyar-Török szótár I. rész. Budapest, 1922.

C. Brockelmann: Mitteltürkischer Wortschatz. Budapest—Leipzig, 1928.

Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Band III., Lieferung 8—11. Berlin—Leipzig, 1931.

Rund um die Kunststätten von Budapest. Budapest, 1931.

Indice analitic si alfabetic al celor 25 de volume din revista de folklore Sezatoarea (1892—1929). Folticeni, 1931.

Kőrösi-Csoma-Archivum II. 5. szám, 1930. Budapest, 1930.

Jon Muslea: Obiceiul Junilor Brasoveni Studiu de Folklore. Cluj, 1930.

Dr. J. Manninen: Führer durch die ethnographischen Sammlungen. Estnisches Nationalmuseum. Tartu, 1928.

Kurzer Führer durch das Nationalmuseum Finnlands Nationalmuseum. Helsingfors, 1926.

Bilder aus den Sammlungen. Finnlands Nationalmuseum. Helsingfors, 1927.

Das Freiluftmuseum auf Fölisö. Dritte auflage. Helsingfors, 1920.

Wydawnictwa Muzeum Etnograficznego w. Krakowie. No. 1. *Tadeusz Seweryn:* Krakowskie Skrzynie Malowane. Kraków, 1928. — No. 2. *Tadeusz Seweryn:* Parzenice Góralskie. Kraków, 1930. — No. 3. *Seweryn* Udziela Ludowe Stroje Krakowskie i ich krój. Kraków, 1930. — No. 4. *Anna Kutrzebianka:* Budownictwo Ludowe w. zawoi. Kraków, 1931.

Führer durch Skansen Kulturgeschichtliche Abteilung. Nordiska Museet. Stockholm, 1928.

Führer durch Nordiska Museet. Stockholm, 1929.

Allmoge Malmingar. Stockholm, 1930.

Skansenbokon. Nordiska Museet. Stockholm, 1930.

Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Mitteilungen der Phonogramm-Archivs-Kommission. XXIII. *Dr. E. Felber:* Die indische Musik der vedischen und der klassischen Zeit. Wien, 1912. — XXXI. *Dr. L. A. Biró:* Magyarische Sprach- und Gesangenaufnahmen. Wien, 1913. — XLVI. *Dr. R. Lach:* Gesänge russischer Kriegsgefangener. Wien, 1917. — XLVII. *Dr. R. Lach:* Gesänge russischer Kriegsgefangener. Wien, 1918. — LIV. *Dr. L. Lach:* Gesänge russischer Kriegsgefangener. I. Band: Finnisch-ugrische Völker, 1. Abt. Votjakisch syrjänisch und permiakische Gesänge, 1926. — LV. *Dr. R. Lach:* Gesänge russischer Kriegsgefangener, III. Band: Kaukasus Völker. 1. Abt.: Georgische Gesänge. Wien, 1928.

MÚZEUMI HÍREK.

Néprajzi Múzeumunk az 1931. év III. negyedében 379 darab tárggyal gyarapodott. Ebből vétel 56, ajándék 323 darab. A vételek részletezése: ruházat és női kézimunka 4, használati tárgy 17, szövés-fonási szerszám 6, hangszer 1, pásztoréleti tárgy 15, kerámiai tárgy 1, hangszer 1, viselet-album 1, fényképlemez és kép 1. Koponya 163 és csontváz 125 darab. Ajándékozott: Spitzenfeil Béla 2, Németh Vince 5, Kacskovics Aladárné 1 és Edlinger Walther 1 darabot.

Könyvtári szaporulat 30 kötet, ebből ajándék 24, csere 6 kötet. Ajándékozott: Bátky Zsigmond 7, Gorovei Artúr 1, Honti János 1, Nordiska Museet 1, Tud. Akadémia Bécs 13, Viski Károly 1 művet. Látogatók száma: 3473.

A Nógrádvármegyei Nagy Iván-Múzeumot (Balassagyarmat) november 29-én nyitotta meg *Dr. Zsoldos Béla* főispán, a kormány képviselőjének, *Hóman Bálint* nemzeti múzeumi főigazgatónak jelenlétében.

A múzeum, melynek hivatalos programmja a palócság tárgyi emlékeinek összegyüjtése, *Dr. Fényes Dezső* igazgató buzgólkodásából, a Néprajzi Múzeum útmutatásai alapján az utóbbi három év alatt igen értékes és szép anyagot hordott össze. Reméljük, hogy a mentő munka az eddigi ütemben halad tovább.

ANZEIGER

XXI. JAHRG. DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNGAR. NATIONAL-MUSEUMS 1931 IV. HEFT

SEITE 137—152. PAPP, L.: *Ausgrabungen an der Stelle der im XVI. Jh. zugrundegegangenen Dörfer in der Umgebung von Kecskemét.* (Angaben zur Geschichte des ungarischen Hauses u. Backofens.) Besondere Beachtung fand die Gliederung der Wohnhäuser, sowie die Feuerungseinrichtungen. Verf. behandelt die 33 Häuser der einstigen Gemeinde Baracs. Von 8 hievon geben wir den Grundriss (I—VIII.), das neunte (IX.) war vermutlich ein Amtslokal. Die Häuser sind zwei-, seltener dreiräumig. *A* = Küche, *B* = Wohnstube, *C* = Stall. (Bei No. IX.: *A* = Wohnhaus, *B* = Amtsraum.) In den Küchen war auf dem Boden eine offene Feuerstelle (schraffiert), durch diese heizte man auch die in den Zimmern stehenden runden Lehmöfen. In beträchtlicher Zahl kamen die aus anderen Gegenden der Tiefebene wohlbekannten topfförmigen, konvexen u. konkaven Ofenkacheln zum Vorschein. Demzufolge kann festgestellt werden, dass in der Umgebung von Kecskemét schon Anfang des XVI. Jh., wahrscheinlich sogar schon während des XV. Jh. die auch heute gebräuchlichen Haustypen mit 2 Feuerstellen u. die aus topfförmigen Kacheln bestehende Backofenart, bezw. Öfen verbreitet waren.

SEITE 152—163. PALOTAY, G.: *Ein Schnittypus der ungarländischen Frauenhemden.* Besprechung der Hemden mit am Halsloch angekrausten Ärmeln („slavischer Typus"). Erklärung der Tafeln: *E* = Vorderteil des Hemdes, *H* = Rücken, *U* = Ärmel, *U. t.* = Ärmeleinsatz, *O. t.* = Seiteneinsatz, *P* = Zwickel, *K* = Manschette, *N* = Kragen, *H. k.* = Rückenmitte. Die schraffierten Hemdteile sind gezogen. Tafel I.: 1a = Ung. Hemd aus Kom. Bihar. Linke Seite beim Tragen, rechte auseinandergezogen. 1b = Zwickel desselben. 2a = Teile eines slov. Hemdes aus Kom. Nógrád. 2b = Dasselbe Hemd fertig. 3 = Vorderteil u. Ärmeloberteil eines Sároser Hemdes. 4a = Palowzisches Hemd aus Kom. Nógrád. 4b = Schnittmuster desselben. 5a = Ung. Hemd aus Torockó. 5b = Zwickel u. Seiteneinsatz desselben. 6a = Schnittmuster der einen Hälfte eines Hemdleibes aus Kom. Somogy (Ung.). 6b = Dasselbe fertig. 7a = Slov. Hemd aus Kom. Nyitra. 7b = Schnittmuster desselben. Tafel II.: 8 = Zwickel u. Seiteneinsatz eines kroat. Hemdes aus Kom. Verőce. 9 = Dieselben Hemdteile aus Kom. Nagyküküllő. 10a = Slov. Hemd aus Kom. Trencsén. 10b = Schnittmuster desselben. 11 = Oberteil eines langen wallachischen Hemdes aus Kom. Hunyad. 12a = Schnittmuster eines wall. Hemdes aus Kom. Csík. 12b = Dasselbe fertig, linke Seite zusammengezogen, wie beim Tragen, rechte ausgebreitet. 13a = Ung. Hemd aus Kom. Kolozs. 13b = Schnittmuster desselben. 14a = Kroat. Hemd aus Kom. Somogy. 14b = Schnittmuster desselben. 15a = Schnittmuster eines ruthenischen Hemdleibes aus Kom. Bereg. 15b = Dasselbe fertig.

SEITE 163—165. GÖNCZI, F.: *Die Haartrachten der Kinder im Komitat Somogy.*

SEITE 165—169. EBNER, S.: *Die Herstellung der Ziegenhaar-Säcke.* Quersäcke (Ranzen) werden aus Ziegenhaaer gewebt. Die meisten Sackweber leben in dier Draugegend. Seiner Terminologie nach ist das Gewerbe südslavischen Usrprunges. Erklärung der Abb.: 1 = Fachbogen, 2 = Zusammendrehen des Fadens. 3 = Spinnrad u. Weife zum Schnurdrehen.

SEITE 169—173. BÁTKY, ZS.: *„Oberdeutsches" oder pseudooberdeutsches „magyarisches" Haus?* Über das westtransdanubische ungarische Bauernhaus (sogar im allgemeinen über jedes ungarische Bauernhaus) waren ungarische und deutsche Forscher der Meinung, dass dieses eine Übernahme des sog. oberdeutschen Haustypus sei. Dies verkündete zu allererst *Jankó* (1896). So stellt dies auch gleichzeitig Bünker fest, was auch von der deutschen Fachliteratur angenommen wurde. Später fand *Jankó*, dass das ung. Haus der Balaton-Gegend u. wohl auch jenes aus West-Transdanubien nicht von oberdeutschem, sondern von ungarischem Typus sei. Verf. versucht auf Grund der Entwicklung des fraglichen Hauses zu beweisen, dass beide Auffassungen falsch sind. Er besagt, dass es einen ung. Haustypus gegeben hat, welcher aus einem einzigen Raum u. aus einer Laube bestand. *(S. Anzeiger 1930 : 171.)* In dieses, mit offener Feuerstelle versehene Haus kam später der slavische (slovenische) Backofen (ung.: *banya*, slav.: *banja*), eventuell schon mit einer primitiven Feuerbank beisammen, oder allein, dann aber verschmolz dieser mit der ursprüngl. Feuerstelle. Noch Anfang d. XIX. Jh. werden die ungarischen u. slovenischen Häuser des Kom. Vas u. Zala als solche beschrieben.

Später, durch den Einfluss der deutschen, mit Ofen versehenen Stube, jedoch durch slov. Vermittlung, wurde die Feuerstelle in die Laube hinaus verlegt u. erhielt letzterer Raum mit der Zeit die Bezeichnung *konyha* (Küche). Der Backofen erhält eine Drehung von 180 Grad, seine Mündung wird gegen die hinausverlegte Feuerstelle gerichtet. Diese Form, nun aus *Stube* u. *Küche* bestehend, scheint *heute* von oberdeutschem Typus zu sein, umso mehr, da der Lehm-Backofen an die Stelle des Kachelofens gerückt ist. Der Entwicklung zufolge ist sie es aber nicht, sondern bloss ein pseudooberdeutscher Typus.

SEITE 173—176. KISS, L.: *Das Seifensieden in Hódmezővásárhely.*

SEITE 176—177. TAGAN, G: *Antwort an Herrn Bevilaqua-Borsody.*

SEITE 177—179. Eingelaufene Bücher.

SEITE 179. Musealnachrichten.

SEITE 180. *Anzeiger* (Deutscher Auszug).

A szerkesztésért és kiadásért felelős: Dr. BÁTKY ZSIGMOND.

Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. 1931. Budapest VIII, Múzeum-körút 6. — (F.: Czakó Elemér dr.)

NÉPRAJZI MUZEUM